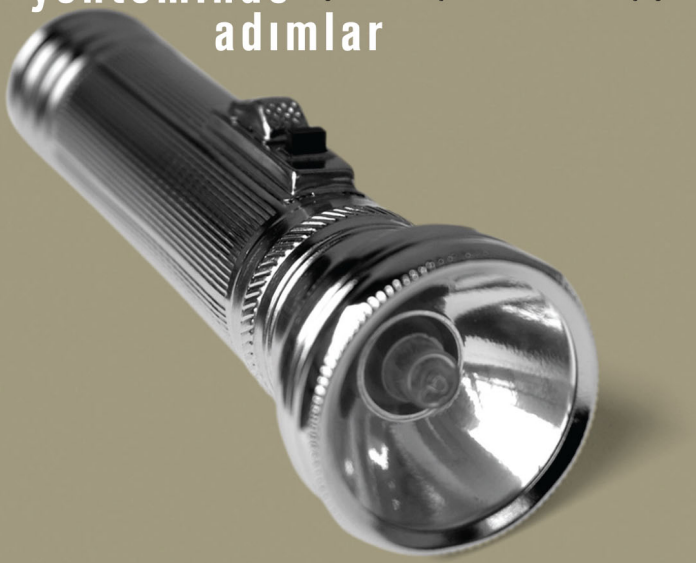
Kuram / Felsefe

Bertell Ollman

diyalektiğin dansı

marx'ın yönteminde adımlar

İngilizceden Çeviren: Cenk Saraçoğlu

3. BASIM

Yordam Kitap

Bertell Ollman

New York Üniversitesi siyaset bilimi profesörlerinden Bertell Ollman aynı üniversitede diyalektik yöntem ve sosyalist teori üzerine dersler veriyor. *Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı* (1978), *Toplumsal ve Cinsel Devrim* (1978), *Diyalektik Soruşturmalar* (1993), *Piyasa Sosyalizmi: Sosyalistler Arasındaki Tartışmalar* (1998) isimli kitaplarıyla ve pek çok önemli makalesiyle tanınan Ollman aynı zamanda "Sınıf Mücadelesi" isimli bir masaüstü oyunun da yaratıcısıdır. Yıllardır üniversitelerde akademik özgürlük mücadelesi veren ve Amerikan Siyaset Bilimi Vakfı tarafından pek çok ödüle layık görülen yazar, 2003'te tamamladığı *Diyalektiğin Dansı* isimli çalışmasıyla, kendisinin de ifade ettiği gibi, en olgun ve en yetkin çalışmasını ortaya koydu.

Eserin orijinal adı:

Dance of the Dialectic:
Steps in Marx's Method
(2003, University of Illinois Press, Urbana and Chicago)

Açıklama:
Yordam Kitap, Bertell Ollman'ın felsefe alanındaki öteki kitaplarını da belli bir sıraya göre yayınlayacak. Bu durumu göz önüne alan yazar, eserlerin Türkçe basımlarına girecek bölümleri yeniden düzenlemiştir. Yazarın isteği doğrultusunda, *Diyalektiğin Dansı*'nın İngilizcesinde yer alan bazı bölümler (öteki eserler yayınlandığında tekrar olacağı için) Türkçe basıma alınmamıştır.

DİYALEKTİĞİN DANSI

Marx'ın Yönteminde Adımlar

Bertell Ollman

İngilizceden Çeviren
Cenk Saraçoğlu

Yordam Kitap: 6 ✣ **Diyalektiğin Dansı** Marx'ın Yönteminde Adımlar
Bertell Ollman • ISBN-9944-5688-7-2 ✣ *Çeviri:* Cenk Saraçoğlu
Kitap Editörü: Nihat Ateş ✣ *Kapak ve İç Tasarım*: Savaş Çekiç
Sayfa Düzeni: Şendoğan Yazıcı ✣ *Birinci Basım*: Ekim 2006
İkinci Basım: Mart 2008 ✣ *Üçüncü Basım*: Ekim 2011
Yayın Yönetmeni: Hayri Erdoğan
© Board of Trustees of the University of Illinois, 2003 © Yordam Kitap, 2006

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti.
Çatalçeşme Sokağı No: 19 Kat: 3 Cağaloğlu 34110 İstanbul
T: 0212 528 19 10 F: 0212 528 19 09
W: www. yordamkitap. com **E:** info@yordamkitap. com

Baskı: **Pasifik Ofset**
Baha İş Merkezi
Haramidere - İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

felsefe

DİYALEKTİĞİN DANSI

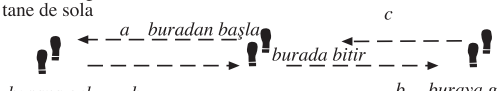
Marx'ın Yönteminde Adımlar

Diyalektiğin Dansı

Adım 1: **Çözümle**

a Bir adım sola
b Sonra iki adım sağa
c Ve bir tane de sola

Kapitalist şimdideki bağlantıları ara!

Adım 2: **Tarihselleştir**

Bir adım geri

Bu bağlantıların geçmişteki en önemli olanının önkoşullarını ara!

Adım 3: **İleriyi Gör**

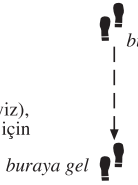
İki adım ileri

Temel toplumsal çelişkileri geriden ileriye, şimdinin içinden, çözülümü için ve geleceğin ötesinde tasarla!

Adım 4: **Ve Örgütle**

Bir adım geriye
Bir sıçrayışta bitir
(Şimdi 'daha üst bir düzey'deyiz),
çözümlemeyi 'derinleştirmek' için
adımları tekrarla.

Böyle bir geleceğin önkoşullarını şimdide ara ve politik stratejini geliştirmek için onları kullan!

"Olduğu yerde donup kalmış koşulları, kendi şarkıları eşliğinde dans etmeye zorlamalıyız."

Karl Marx
"Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Giriş"

İÇİNDEKİLER

Çevirenin Önsözü 11

GİRİŞ
MARKSİZM, İKİ ŞEHRİN HİKÂYESİ 13

BİRİNCİ BÖLÜM
DİYALEKTİĞİN ANLAMI 27

İKİNCİ BÖLÜM
DİYALEKTİĞİ ÇALIŞTIRMAK:
MARX'IN YÖNTEMİNDE SOYUTLAMA SÜRECİ 45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TARİHİ GERİYE DOĞRU İNCELEMEK: MARX'IN
MATERYALİST TARİH ANLAYIŞININ
İHMAL EDİLEN BİR ÖZELLİĞİ 135

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
MARKSİZM VE SİYASET BİLİMİ: MARX'IN YÖNTEMİ
ÜZERİNE BİR TARTIŞMAYA BAŞLANGIÇ 154

BEŞİNCİ BÖLÜM
NEDEN DİYALEKTİK? NEDEN ŞİMDİ? VEYA KAPİTALİST
BUGÜN İÇİNDE KOMÜNİST GELECEĞİ NASIL ÇALIŞMALI? 189

ALTINCI BÖLÜM
MARX'IN SOYUTLAMA SÜRECİ IŞIĞINDA
ELEŞTİREL GERÇEKÇİLİK 213

YEDİNCİ BÖLÜM
MARX'IN DİYALEKTİK YÖNTEMİ BİR SERGİLEME TARZI OLMAKTAN
DAHA FAZLA BİR ŞEYDİR: SİSTEMATİK DİYALEKTİK'İN
BİR ELEŞTİRİSİ 229

KAYNAKÇA 247

DİZİN 255

Çevirenin Önsözü

Cenk Saraçoğlu

Marx'ın teorisi üzerine yazılanları, bu konuda yapılan tartışmaları tam anlamıyla anlamak için öncelikle bizzat Marx'ın klasik eserlerinde yazdıklarını okumak bir zorunluluktur. Bu yapıldıktan sonra ancak Marx üzerine yapılan tartışmaları, onun teorisini toplumsalın farklı alanlarında uygulamaya veya açımlamaya yönelik çalışmaları okumak Marx'ın kendi yazdıklarına yönelik kavrayışımızı pekiştirir, sağlamlaştırır. Öte yandan Marksist yöntem üzerine üretilmiş bazı müstesna çalışmalar da vardır ki bizi Marx'ın klasik eserlerini yeniden ve yeniden okumaya ve Marksizm üzerine en baştan bir kez daha düşünmeye davet eder. *Diyalektiğin Dansı* böyle bir çalışma. Eğer Marksizm üzerine yazılanları okumak için Marx'ın kendi yazdıkları bir öncelik taşıyorsa, Marx'ın yazdıklarını yeniden okumak için de *Diyalektiğin Dansı*'nın böyle bir öncelik taşımaya aday olduğunu söyleyebiliriz.

Diyalektiğin Dansı temel olarak Marx'ın yöntemini kurarken "kafasını nasıl çalıştırdığını" anlamaya, sergilemeye çalışıyor. Yani Marx'ın kitaplarında ve özellikle de *Kapital*'de ortaya koyduğu kapitalizm analizine ulaşırken düşüncesinin ne tür işlemler yaptığını, hangi uğraklardan geçtiğini bize anlatıyor. Marx'ın temel araştırma nesnesi kapitalizmin nasıl işlediği, nereden geldiği ve nereye yöneldiğidir. Son derece karmaşık ilişkilerle yüklü bir sistem olarak kapitalizmin kapsamlı bir kavrayışına salt onun yüzeydeki görüntülerini betimleyerek ulaşmak mümkün değildir. Bu yüzden diyor Ollman, Marx içsel ilişkiler felsefesine dayalı diyalektik bir yöntem kullanmak ve bu yönteme özgü soyutlama sürecini işler kılmak suretiyle kapitalist bütünlüğün en önemli ve en kritik görünümlerini mercek altına alır ve bunlardan yola çıkarak kapitalizmin temel

mekanizmalarının üzerindeki örtüyü açmaya çalışır. Böylelikle ortaya çıkan analiz kapitalizmin kendisi gibi komplekstir ve derinlemesine incelenmeye muhtaçtır. Ollman'ın yaptığı şey de budur: Marx'ın kapitalizm analizini bir bilgi nesnesi olarak görerek, onun inceliklerini ortaya çıkarmak. Marx kapitalizmi incelerken hangi araçlara başvuruyorsa Ollman da Marx'ın kapitalizm üzerine yazdıklarını incelerken aynı araçlara başvuruyor; yani Marx'ın yazdıklarını belirli bir kapsamda, genellik düzeyinde ve belirli bir konumlanma noktasından soyutluyor. Kısaca Ollman'ın yaptığı Marx'ın soyutlamalarının soyutlamasıdır. Eğer Marx kapitalizmi incelerken önce somut kapitalist bütünlükten başlayıp, onun soyut analizine ilerliyor ve buradan da geri dönerek yeniden somut kapitalizmi zihninde yeniden inşa ediyorsa, Ollman'ın yaptığı şey de somut Marksist külliyatı inceleyip, buradan Marx'ın nasıl akıl yürüttüğünü görebileceği soyut bir düzleme gitmek ve buradan edindiği içgörüyle de geri somuta, yani Marx'ın yazdıklarına dönmek ve onu kafasından yeniden inşa etmektir.

Kısacası Ollman, Marx'ın düşünsel dünyasının Marksist bir analizini yapıyor. Marx kapitalizmi, Ollman da Marx'ın kendisini diyalektiğe başvurarak analiz etmeye çalışıyor. Birisi kapitalizmi anlamak diğeri de Marx'ı anlamak adına diyalektiğin dansındaki adımları takip ediyor.

Eylül 2006

GİRİŞ

MARKSİZM, İKİ ŞEHRİN HİKÂYESİ

✹

1

Karl Marx ve Friedrich Engels'in fikirlerinin bütünü olarak anlaşılan Marksizm, aslında bize iki şehrin hikâyesini anlatır. Birinci şehirde özgürlüğün barındığı düşünülür ama durum hiç de öyle değildir. İkinci şehir ise gerçekten de özgürlüklerin cömertçe sunulduğu bir yerdir ama bu şehrin nerede olduğunu ve oraya nasıl ulaşılacağını pek az insan bilir. Birinci şehre "kapitalizm" ismi verilmiştir. Pek çok insanın içerisindeki kurumları özgürlüğün cisimleşmiş halleri olarak gördükleri bu şehirde aslında özgürlük namına hiçbir şey yoktur. Burada her şeyin bir bedeli vardır ve bu bedel çoğunlukla bunlara muhtaç kimselerin ödeyebileceğinden çok daha fazladır. Bu şehrin sakinlerinin pek çoğu için "özgürlük" bir türlü erişemedikleri nesnelere erişebilmek için birbirleriyle rekabet etme serbestisine sahip olmaktır. O kadar "özgürdürler" ki, kimse onları bu nesneleri elde etmek için rekabet etmekten ve bir gün kendilerinin (veya çocuklarının) bunları elde etmeyi başaracağını ummaktan alı koymaz.

Öyküsü anlatılan diğer şehre ise "komünizm" ismi verilmiştir. Bu şehrin sakinleri, insan olmaktan gelen potansiyellerini barış ve kardeşlik içinde geliştirme özgürlüğünün tadını çıkarırlar. Onların özgürlüğü, kapitalizmde olduğu gibi sahip olamayacakları şeyleri arzu etme özgürlüğü değil, gerçekten istedikleri şeyi yapma ve istedikleri gibi olma özgürlüğüdür.

Bu şehri haritada bulamazsınız, çünkü bugüne kadar hep birinci şehrin karaltısı altında kalmıştır. Aslında bu şehir, birinci şehrin yıkıntılarının üzerinden yükselebilecek olan şehirdir. Birinci şehir barındırdığı koşullar ve olanaklarla aslında ikinci şehre gebedir. İkinci şehrin temelleri ancak ve ancak birinci şehirde yaşayan insanların kendi hükümdarlarını alaşağı etmesi ve bununla birlikte şehirdeki hayatı düzenleyen kuralları da ortadan kaldırmasıyla atılabilecektir. Birinci şehrin hükümdarları kapitalistler, yani üretim, bölüşüm ve mübadele araçlarının mülkiyetine ve kontrolüne sahip olanlardır. Bunlar, şehri temel olarak kâr maksimizasyonu ilkesine dayanarak yönetirler. Ancak mikrofonlarla sesinizi duyurabileceğiniz bu şehirde kapitalistler, mikrofonlar üzerindeki iktidarlarını kullanıp "komünizm" denilen şeyin birkaç azgelişmiş ülkede denenip başarısız olduğu teranesini tekrarlayıp durarak komünizmi sıkı sıkı saklanan bir sır haline getirmeyi başarmışlardır. Amaç "ikinci şehrin" aslında özgürlüğün gerçek mekânı olduğu gerçeğini kimsenin öğrenmemesini sağlamaktır.

Şüphesiz, Marksizmde bu iki şehrin hikâyesine sığmayan daha pek çok şey vardır. Fakat bu hikâye, Marx'ın temel araştırma konusunun bütünleşik doğasını vurgulamaya yardımcı olması açısından önemli. Marx'ın incelediği konu ne tek başına kapitalizm, ne tek başına komünizm ne de tek başına tarihtir; Marx'ın temel meselesi tüm bunlar arasındaki içsel ilişkilerdir. Marx, komünizmin henüz gerçekleşmemiş bir potansiyel olarak kapitalizm içinde nasıl bir evrime uğradığını araştırır; *bu* evrimin kapitalizmin en erken zamanlarından hâlâ önümüzde duran geleceğe uzanan tarihine odaklanır. Marx'ın tam olarak neyi incelemek istediğini idrak edememiş Marksizme yakın veya uzak pek çok yazar, onun düşünsel birikiminin nasıl niteleneceğini belirlemekte epey zorlanır. Örneğin, bazı yazarlar Marx'ın kapitalizmin nasıl işlediğine dair betimlemelerine ve açıklamalarına bakarak, Marksizmi bir bilim olarak düşünürler. Kapitalizm içerisindeki aksaklıkları sergileyişine bakanlar

içinse Marksizm, özünde bir kapitalizm eleştirisidir. Kapitalizm içindeki komünizm potansiyelini vurgulamasına ve gelecekteki komünist toplumun neye benzeyeceğini genel hatlarıyla ortaya sermesine bakarak Marx'ı düşbaz (*visionary*) diye niteleyenler de olmuştur ve Marx'ın bizi içinde bulunduğumuz noktadan daha ileriye taşıyabilecek bir siyasi stratejinin savunucusu olmasına ve Lenin'in "Ne Yapmalı?" sorusunu daima bilincinin bir yerlerinde gizli gizli taşımasına bakanlarsa, Marksizmi devrimin nasıl yapılacağının öğretisi olarak görmek istemişlerdir.

Marksizme yakıştırılan bilim, eleştiri, tasarım (*vision*) ve devrim stratejisi gibi nitelemeler genellikle birbirlerinden tamamen ayrı şeyler gibi düşünülmüştür. Marksizmin bazı yorumcuları bunların bir veya ikisini vurgularken diğer nitelikleri dışarıda bırakır, onları önemsiz görür. Bu yorumcular arasından tüm bu nitelemelerin mantıksal olarak birbirleriyle bağdaşmayacağını söyleyenler ve tüm bunların bir aradalığını vesile sayarak Marx'ı tutarsızlıkla itham edenler bile çıkmıştır. Ne var ki, Marx'ın yazılarında bu saydığım dört niteliğin hepsinin de çok önemli olduğunu gösteren öğeler son derece açık ve çarpıcıdır. Üstelik bu boyutlar birbirlerine o kadar bağlıdır ve öylesine iç içe geçmişlerdir ki, birini diğerinden tamamen ayırmak son derece zordur. Bu yüzden de Marksizmi bu dört niteliğin, –bilimin, eleştirinin, tasarımın ve devrim reçetesinin– alışılmamış ve belki de biricik kombinasyonu ve böylelikle Marx'ın kendisini de her biri diğerini besleyen, büyüten dört niteliğin sahibi; yani aynı anda bir bilim insanı, bir muhalif, bir düşbaz ve bir devrimci olarak düşünmekte bir sakınca görmüyorum.

"Bu nasıl mümkün olabilir?" Bu durum elbette böyle bir sorunun yanıtlanmasını gerektiriyor. Birbirilerinden tamamen ayrıymış gibi gözüken bu dört özellik nasıl harmanlanmıştır? Benim iddia ettiğim şekliyle Marx'ın aynı zamanda hem bilimsel, hem eleştirel, hem düşsel hem de devrimci teoriler inşa etmesini mümkün kılan şey nedir? İki şehrin hikâyesine geri dö-

nersek, diğer bir deyişle, Marx'ın kapitalizmin içinde komünizmi keşfetmesini mümkün kılan şey nedir ve Marx'ın düşüncesi nasıl hem kapitalizmin bir eleştirisi hem de onu ortadan kaldırmanın bir reçetesi olabilir? Her bilimin temelinde birtakım ilişkileri, özellikle de ilk bakışta çok net olmayan ilişkileri açığa çıkarmak yatar ve Marx'ın kapitalizm üzerine çalışmalarında yaptığı şey de varolanın ne olduğu, ne olabileceği, ne olmaması gerektiği ve onun hakkında ne yapılabileceği arasındaki ilk bakışta net olmayan ilişkileri açığa çıkarmaktır. Tüm bu ilişkiler mevcut olmasaydı elbette Marx bunlardan söz edemezdi; fakat kapitalizm üzerine çalışan çoğu düşünür sadece görüntülerle (ki bu görüntüler hatalı bir şekilde olgular olarak nitelenir) ilgilenirken Marx'ın tüm bu gizil ilişkilere vakıf olmasını sağlayan şey onun diyalektik yöntemidir. Diğer pek çok düşünür zihindeki parça parça algıları birbirinden ayırmaya razı olurken, Marx'ın tüm bunları birbirine sıkı sıkı bağlamasını sadece olanaklı değil aynı zamanda zorunlu da kılan şey diyalektiktir ve özellikle de Marx'ın diyalektiğidir.

2

Diyalektik, insanoğlu bu gezegende ilk ortaya çıktığından beri çeşitli biçimleriyle varolagelmiştir; çünkü insanoğlunun yaşamı her zaman önemli değişim ve etkileşim öğeleri barındırır. Keza çevre, bir bütün olarak alındığında, içinde olup bitenler üstünde her zaman kaçınılmaz bir sınırlayıcılığa ve belirleyiciliğe sahip olmuştur ve "bugün" dediğimiz an veya zaman dilimi "dün" varolanın içinden, onun olasılık ve olanaklarını da içerecek; aynı şekilde "yarın" olacakları ve olabilecekleri de belirleyecek şekilde, ortaya çıkmıştır. İnsanlar da bu durumun yaşamlarındaki olumlu etkilerini artırmak, zararlı etkilerini de en aza indirmek amacıyla yaşadıkları dünyada neler olup bittiğine ve özellikle de değişimin ve etkileşimin sürekliliğine, herhangi bir sistemin bileşenleri üzerindeki etkisine (bir sis-

tem olarak ve aynı zamanda bir sistemin parçası olarak kendimiz de buna dahildir) ve geçmişin, bugünün ve geleceğin iç içe geçmiş doğasına vakıf olmalarını sağlayacak birtakım kavramlar ve düşünme biçimleri üretmeye çalışmışlardır. (Bunu da bu gerçekliği anladıkları ve elitler buna izin verdiği kadarıyla gerçekleştirmeye çalışmışlardır.) İnsanoğlunun bu çabası bize, hâlâ tam olarak keşfedilmeyi bekleyen oldukça zengin ve çok varyantlı bir diyalektik düşünce geleneği bırakmıştır.

Marx kendi diyalektik anlayışını, Epikuros, Aristoteles, Spinoza, Leibniz ve özellikle de Hegel gibi felsefe alanındaki büyük isimlerin düşüncelerinden ve aynı zamanda yaşadığı dönemde daha yeni olgunluğuna erişebilmiş kapitalizme ilişkin bizzat kendi gözlem ve deneyimlerinden devşirmiştir. Bu noktada kapitalizmin onu kendinden önceki sınıflı toplumlardan ayıran temel özelliklerini vurgulamak önemli olacak. Kapitalizm, bütün genel (ve gittikçe de en özel) yaşam faaliyetlerini değer yasasının ve bu yasanın beraberinde getirdiği paranın gücü ilkesinin hâkim olduğu tekil bir organik sistem altında birleştirmesi ve aynı zamanda bu "muazzam" başarısını gizlemeye veya yadsımaya çalışması ölçüsünde kendinden önceki sınıflı toplumlardan ayrılır. Kapitalizmde varoluşun parçalanmışlığı ve buna mukabil toplumsallaşmanın tek yönlü ve parçalı yapısı ona tabi olan insanları daha çok hayatlarına dahil olan bir kişi, bir yer, bir iş gibi özel hususlara odaklanmaya yönelterek onların bu tikelliklerin birbirleriyle ilişki içinde nasıl varolduklarını görmelerini engellemiş ve böylelikle de aslında bu ilişkilerden doğan sınıf, sınıf mücadelesi, yabancılaşma vb. gibi herkesi bağlayan sabitleri göz ardı etmelerine neden olmuştur. Şu son dönemlerde de sosyal bilimler, insana dair bütüncül bilgiyi parçalarına ayırıp bunları birbirlerinden yalıtık uzmanlık alanlarına, her birisi kendine has bir dile sahip disiplinlerin dar alanına sıkıştırmak ve üzerlerinde istatistiksel manipülasyon yapmanın mümkün olduğu yaşamın bu küçük alanlarına odaklanmak suretiyle bu eğilimi daha da pekiştirmiştir. Tüm bu süreçte de eşi

görülmemiş bir düzeyde tüm insanlığı kuşatmasına ve insanlık üzerindeki etkisini gittikçe artırmasına rağmen kapitalizm gözden ırak tutulmuş, görünmez kılınmıştır.

Şu acı gerçeği gözden kaçırmış değilim: Marx'ın kapitalizm analizini reddedenler onun kapitalizm hakkındaki fikirlerine katılmadıklarını beyan etmekle yetiniyor değiller. Böyle olsaydı siyasal tartışmalarımız göreli olarak kolaylaşır ve sadeleşirdi. Bunlar daha ziyade Marx'ın bahsettiği kapitalizmin varlığını yok sayıyorlar. Bu durum bana *Harvey* isimli filmi hatırlatıyor. Orada da James Stewart yalnızca kendisinin görebildiği altı santimetre boyundaki beyaz tavşan Harvey ile muhabbet ederdi. Stewart'ın dışındaki herkes Harvey'in bulunduğu odada boş bir sandalyeden başka bir şey göremezdi. Aynı şekilde Marx ve Marksistler ne zaman kapitalizmden bahsetseler, onlar dışındakiler sanki böyle bir şeyden bahsedilmemiş, böyle bir şey yokmuş gibi tepki gösteriyorlar. Tamam, kapitalizm belki görünmez bir tavşan olmayabilir; fakat aynı zamanda öyle bir bakışta gözümüze çarpacak bir şey de değildir. Bırakın nasıl bir şey olduğunun anlaşılmasını, kapitalizmin fark edilmesi için bile dikkatlerin, öğeleri her zaman apaçık ortada olmayan belirli ilişkilere yöneltilmesi gerekiyor. Kapitalizme tabi olanlar ortada bütüncül bir sistemin, yani kapitalizmin varolduğunun farkında bile değillerse o zaman yapılması gereken şey, kapitalizmin nasıl işlediğini açıklama çabasını kapitalizmi teşhir etme, en basit anlamıyla onun varolduğunu gösterme ve onun ne tür bir kendilik olduğunu gözler önüne serme çabasıyla birleştirmektir. Bu bakımdan -her ne kadar bu ilke Marksist literatürde çoğunlukla gözden kaçırılmışsa da- bir olguyu ifşa etmenin en az açıklamak kadar önemli olduğunu, bir şeyi ifşa etmeksizin açıklamaya çalışmanın nafile bir çaba olacağını söyleyebiliriz.

Diyalektik, bize kapitalizmin işleyişindeki temel örüntüleri *(patterns)* oluşturan karşılıklı bağlantılara odaklanmanın araçlarını sunup bir bütün olarak kapitalizmi "görüş" alanımıza sokmuş ve kapitalizmi, yapıların yapısı olarak, kendi başı-

na açıklanması gereken bir gerçeklik haline getirmiştir. Fakat, her biri diğeriyle karşılıklı ilişki içerisindeki süreçlerden oluşan bir dünyada, şeyler arasındaki karşılıklı bağlantılar, özlerinde, kendilerini önceleyen koşullarla, gelecekte ortaya çıkabilecek olasılık ve olanaklarla; aynı zamanda verili anda kendilerini etkileyebilecek ve kendilerinin de etkileyebileceği faktörlerle bağlarını taşırlar. Sonuç olarak, kapitalizmde herkesin yaşamını etkileyen ve açıklanmaya muhtaç örüntülerin bu yapısı, Marx'ın analizini daha önce ayrı şeyler gibi düşünülen eleştiriyi, düşü ve devrimi birlikte düşünecek şekilde açmayı gerektirmektedir. (Marx'ın anlattığı "iki şehrin hikâyesinde" açıkça ortaya serilen ilişkilerin üzerinde daha önce varolan örtüyü bir kez daha hatırlayalım.) İlk bakışta kafa karıştırıcı gözüken "çelişki", " soyutlama", "bütünlük" ve "başkalaşım" gibi diyalektik kategorilerin oluşturduğu donanım bahsettiğimiz karşılıklı bağlantılar üzerinde düşünmeyi ve onlarla hemhal olmayı kolaylaştırarak statik, parçasal, tek yönlü ve (zamansal açıdan) tek boyutlu anlayışlardan kaçınmamızı sağlar. Marx'ın bütün teorilerine biçim veren şey, onun diyalektik çerçevesi ve bu çerçeveden türeyen kategorilerdir. Bu bakımdan diyalektiği kavramaksızın bu teorileri düzgün bir şekilde anlamak, değerlendirmek ve işletmek imkânsızdır.

3

Benim diyalektikle maceram şimdi bir kitap haline gelmiş *Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı* (1971; 2. Basım, 1976) isimli doktora tezim üzerine araştırma yaparken başladı. Bu araştırma sırasında Marx'ın metinlerinin tek yönlülükten kesinlikle uzak olduğunu açıkça görebiliyordum. Marx, bu metinlerde zamansal boyutlar arasındaki karşılıklı etkileşimin ve iç içe geçmişliğin bir kural olduğu, büyük çaplı dönüşümlerinse sıklıkla görülebildiği sürekli hareket halindeki bir dünya tasviri yapmakta zorlanmıyordu. Burası son derece

açıktı. Ne var ki, özellikle benim gibi dilbilimsel felsefeyle uğraşan genç bir öğrenci için bunun kadar açık ve net olmayan şey Marx'ın böyle bir resim çizerken başvurduğu kavramlardı. Sorun bu kavramlarla Marx'ın neyi anlatmaya çalıştığını çözmek değildi. Her ne kadar Marx kullandığı kavramları hiçbir zaman tanımlamaya kalkmamışsa da, neyden bahsetmek istediğini hiç değilse genel hatlarıyla kestirmek mümkün oluyordu. Asıl sorun, aldığım eğitimin etkisiyle daha önce başka metinleri okurken yaptığım gibi bu kavramların açık ve net olarak neye tekabül ettiğini yakalamaya yeltenip de her seferinde bunda başarısız olduğumda başlıyordu ve bu kavramların tanımını bizzat kendim yapmaya kalktığımda da onların bağlamına göre farklı anlamlara gelebilecek şekilde kullanıldığını görmenin şaşkınlığını yaşıyordum. Marx'ın kavramlarının esnek yapısından ilk bahseden veya bu esnekliğin yarattığı sorunlardan rahatsız olan ilk kişi elbette ben değilim. İtalyan sosyolog Vilfred Pareto bu sorunu benden epey önce "Marx'ın sözcükleri yarasalar gibi. Bir bakıyorsun fareye bir bakıyorsun kuşa benziyor," şeklindeki klasik ifadesiyle dillendirmişti (1902, 332).

Böyle bir sorunun varlığını tespit edip kabullendikten sonra ne yapabiliriz? Önümüzdeki seçenekler nelerdir? 1) Bu sorunu görmemezlikten gelebiliriz. 2) Marx bir kavramı en çok hangi anlamda kullanıyorsa (veya en çok hangi anlamda kullandığını düşünüyorsak) ona bu anlamı yükleriz veya bu kavramın Marx'ın metinleri içerisinde çok kilit olduğunu düşündüğümüz bir bağlamda kazandığı anlamı kavramın gerçek anlamı olarak alırız. 3) Bu "tutarsızlığı", Marx'ı kafası karışık, özensiz ve hatta sahtekâr bir düşünür olmakla itham etmenin bir vesilesi sayarız. 4) Marx'ın kavramları neden bu şekilde kullandığının açıklamasını onun kendi dünya görüşü içerisinde arar ve onun kendine has dilini ve anlam dünyasını bu dünya görüşü içine yerleştirmeye çalışırız. Ben bu yolların dördüncüsünü seçmeyi tercih ettim. En başlarda, böyle bir sorunun varlığını yadsıyabilmek adına Marx'ın dilsel pratiğinin şifrelerini çözmeyi dene-

dim ama olmadı; bazı kavramlarına tek bir ana anlam atfetmeye çalıştım ama bu durum kavramların başka bağlamlarda kazandığı pek çok diğer anlamı dışarıda bıraktı, onları açıklamayı imkânsızlaştırdı. Fakat tüm bu zorlukları yaşarken bile Marx'ın yazdıklarından o kadar çok şey öğreniyordum ki, onu müzmin bir kafa karışıklığı ve özensizlik içerisinde olmakla suçlamak hiç aklıma gelmedi. Tüm bunlar beni dördüncü yolu izlemeye yani Marx'ın böyle bir dil kullanmasını mümkün ve hatta zorunlu kılan dünya görüşünü irdelemeye itti.

Bu yol kısa bir süre sonra beni Marx'ın Hegel'den devralarak geliştirdiği içsel ilişkiler felsefesine ulaştırdı. Bu felsefe, bir şeyin içerisine girdiği ilişkileri o şeyin ne olduğunun asli parçaları olarak ele alıyor ve buradan yola çıkarak da bu ilişkilerin herhangi birinin uğradığı değişimin aynı zamanda o şeyin parçası olduğu sistemin bütününün niteliksel değişimi anlamına geleceğini öngörüyordu. Eğer gerçekliğin yapı taşları şeyler değil ilişkilerse, bir kavramın anlamı bu ilişkilerin ne kadarını aktarmak üzere tasarlandığına göre değişir. Bu Pareto'nun nezih bir şekilde ifade ettiği paradoksa bir cevap olabilir mi? Hal böyleyken, içsel ilişkiler felsefesi, Marx'ın diyalektiğine dair geniş literatürde pek az dikkat çekmiştir. Her ne kadar, Marx'ı değişik biçimlerde yorumlayan, Georg Lukács, Jean-Paul Sartre, Henri Lefevbre, Karel Kosik, Lucien Goldmann ve Herbert Marcuse gibi önemli düşünürler Marx'ın, Hegel'in idealizmini reddederken onun içsel ilişkiler felsefesini benimsemeye devam ettiğini kabul ediyor görünseler de hiçbirisi kendi diyalektik yorumlarını bu felsefe üzerinden inşa etmeye veya Marx'ın sıradışı dilini açıklamakta içsel ilişkiler felsefesini bir kalkış noktası olarak almaya yanaşmamıştır.* Bense tam olarak bunu yapıyorum.

Daha sonra *Yabancılaşma* isimli kitaba dönüşecek çalışmamı yaparken diyalektiği yeniden inşa etmekteki başlıca amacım, Marx'ın insan doğası ve yabancılaşma hakkında ne söylediğini anlamaktı. Ne var ki, Marx'ın belirli bir teorisini açıklamaya

* Bu yazarların diyalektik üzerine temel çalışmalarına kaynakçada ulaşılabilir.

yardımcı olan içsel ilişkiler felsefesi, ne bu teoriye Marx'ın nasıl ulaştığını açıklamak ne de insanların toplumun diğer görünümlerini Marx'ın yöntemiyle incelemesine yardımcı olmak için yeterlidir. İçsel ilişkiler felsefesi, nihayetinde sadece bir felsefedir. Bu felsefe, dünyada olup biteni araştırmamızı, bulgularımızı düzenlememizi ve yorumlamamızı sağlayan belirli bir yöntemin varlığını mümkün kılar; bu yöntemin temelinde yatar. Fakat bu yönteme yeterli düzeyde vakıf olabilmek, yalnızca içsel ilişkiler felsefesini anlamayı değil, diyalektiğin özellikle "soyutlama süreci" gibi başka öğelerine de aynı düzeyde önem vermeyi gerektirir.

İçsel ilişkiler felsefesi, Marx'ın ontolojisinde kendi sınırları içerisinde kendi başlarına varolan parçalar görmekten bizi men eder. Dünya da zeten kendisini bize doğrudan bu şekilde sunmaz. İşte Marx bu yüzden, yani birbiriyle ilişkili olan bir dünyada bir parçayı diğerinden ayırmak zor olduğundan, bahsettiğim soyutlama sürecini kullanarak, kafasındaki soruyu yanıtlamaya daha yatkın tikelliklere ulaşmak amacıyla değişimin ve etkileşimin önemli öğelerinin dahil edilip bazı öğelerin dışarıda bırakıldığı bir dizi geçici sınırlar çizer bu ilişkisel dünya içinde. Marx'ın, teorilerinde özetleyip son halini verdiği çıkarımlarının hepsi de, bunlara ulaşmayı sağlayan soyutlamaların damgasını taşır. İşte bu yüzden *Yabancılaşma*'yı izleyen Marksizm üzerine yaptığım ikinci önemli çalışma *Diyalektik Soruşturmalar*'da daha önce analizimin merkezinde bulunan içsel ilişkiler felsefesi, bu konumunu soyutlama süreciyle paylaşıyor. Benim diyalektiğe yaklaşımımı ayrıksı kılan şey de zaten daha çok -ilk çalışmamda her ne kadar bu tam olarak görülmese de- içsel ilişkiler felsefesinin ve soyutlama sürecinin birlikte kullanımıdır ki bu ayrıksı yaklaşımın kapitalizm veya onun bir parçası olan olgular üzerinde yapılan çalışmaları daha da ilerletebileceğini ve aynı zamanda Marx'ın kendi eserlerinin daha iyi kavranılmasına ve onlardan daha iyi faydalanılmasına katkıda bulunacağını düşünüyorum.

Marx'ın teorilerini incelerken diyalektiği ayrıcalıklı bir konumlanma noktası (*vantage point*) olarak kullanan Marksist yazarların sayısı artıyor ve bu durum diyalektiğe yönelik ilgide küçük çaplı bir yeniden dirilişin yaşandığını gösteriyor. Bazılarının 'küreselleşme' etiketini yapıştırdığı kapitalizmin son aşamasının kendisini göstermesi ve Sovyetler Birliği'nin çöküşü gibi olgular da bunları inceleyecek bir yol arayan bu Marksist yazarları yöntem uğrağına geri dönmeye itiyor. Sonuç olarak; bugün özellikle Anglosakson dünyada diyalektik, Marksist araştırmaların ve tartışmaların en canlı alanlarından biri haline gelmiş durumda. Bu canlanmanın etkileri akademi çevrelerinde henüz yeni yeni hissedilmeye başladı.* Diyalektiğin akademi çevrelerinde gizli (pek de gizli sayılmaz doğrusu) bir ihmale veya daha kötü bir muameleye maruz bırakılması neredeyse gelenek haline gelmiştir. Bu durumun değişmesini ve yerini hiç değilse bazı belli başlı akademisyenlerle diyalektik üzerine yapılan ciddi fikir alışverişlerine bırakmasını umut ederken çok şey mi istiyoruz? Diyalektik üzerine yaptığım bu çalışma aynı zamanda işte bu fikir alışverişinin gerçekleşmesine yönelik isteğimin de kısmen etkisini taşıyor.**

---

* Bu tartışmaya önemli katkılar sağlayan yazarlar arasında şunlar sayılabilir: David Harvey, Richard Lewin, Richard Lewontin, Friedrich Jameson, Istvan Mezsaros, Enrique Dussell, Ruy Fausto, Micheal Löwi, Lucien Seve, Jindrich Zeleny, Tom Sekine, Derek Sayer, Antonio Negri, Andrew Sayers, Erwin Marquit, Sean Sayers, Martin Jay, Scott Warren, Kosmas Psychopedis, Joachim Israel, Christopher Arthur, Tony Smith, Joseph O'Malley, Roy Bhaskar, Milton Fisk, Joseph Fracchia, John Allen, Terri Carver, Rob Beamish, Roslyn Bologh, George E. McCarthy, Robert Albritton, John Rees, Carol Gould, David- Hille Rubin, Joseph McCarney, Ira Gollobin, Howard Sherman, Nancy Hartsock, Paul Diesing, Guglielmo Carchedi, Patrick Murray, Fred Moseley, Paul Mattick, Kevin Anderson, Michael Lebowits, Stephen Resnick, Richard D. Wolff, Susan Buck-Morss, Ronald J. Howarth, Kenneth D. Gibson, Patrick Peritore, Graham Priest, J.W. Freiberg, Paul Paulucci, Bill Livant, Peter Skillman, Martin Nicolaus, Simeon Scott ve Paul Sweezy. Bunun dışında isimler de eklenebilir. Tüm bu yazarların eserlerine kaynakçada ulaşılabilir.

** Marksist olmayan düşünürlerle bir fikir alışverişinin mümkün olduğunun en hayranlık uyandırıcı örneklerinden birini liberter felsefeci Chris Matthew Sciabama *Total Freedom* (2000) isimli eserinde sunmuştur.

Kitabın birinci bölümü, konunun bütününe ilişkin giriş mahiyetinde genel bir özeti içeriyor. Kitabın en uzun ve belki de en önemli ikinci bölümünde ise Marx'ın soyutlama süreci ayrıntılarıyla ele alınıyor ve soyutlamanın içsel ilişkiler felsefesi ile organik bağı sergileniyor. Üçüncü bölümde, Marx'ın, kendi yöntemini kullanarak, geçmişi bugünle olan içsel ilişkisi çerçevesinde nasıl incelediği gösteriliyor. Dördüncü bölüm, kendisinden önceki bölümlerde yapılan çözümlemelere yaslanmak suretiyle Marx'ın yönteminin farklı uğraklarında bir gezinti sunuyor ve aynı zamanda Marx'ın kapitalist devlet anlayışını geliştirirken diyalektikten nasıl yararlandığını gösteriyor. Beşinci bölüm, komünist geleceği bugünle olan içsel ilişkisi bağlamında incelerken diyalektik yöntemin nasıl kullanıldığını anlatıyor ve bunu yaparken de kendinden önceki bölümleri en iyi şekilde özetliyor. Altıncı ve yedinci bölümde, benim Marx'ın yöntemine dair düşüncelerimle diyalektik düşünce içerisinde gitgide popüler olan iki ekol, Eleştirel Gerçeklik ve Sistematik Diyalektik, arasındaki farklar ve zıtlıklar belirginleştiriliyor.

Bu kitap benim son otuz yılda yazdığım kitaplardan derlediğim ve pek çoğunu büyük ölçüde bu çalışma için gözden geçirdiğim makalelerden oluşuyor.* Bu bakımdan da bu kitabın diyalektik üzerine yaptığım çalışmaların en iyisi ve en kapsamlısı olduğu söylenebilir. Bu kitap önceki çalışmalardan derlenmiş makalelerden değil de özel olarak bu çalışma için yazılmış birbirini tamamlayan ve takip eden bölümlerden oluşuyor gibi bir izlenim uyandırıyorsa, bunun nedeni, buradaki tüm makalelerin bir parçası olduğu projenin, *Yabancılaşma*'nın yazıldığı dönemde tasarlanması ve benim diyalektiğe yönelik genel görüşlerimin o günden bugüne pek az değişmiş olmasıdır. Bu durum

* Benim diğer yazılarımla ve diyalektik yöntemin kullanımıyla ilgilenen okuyucular özellikle *Alienation* (1976) isimli kitabımın 1,4,5 ve 33. bölümlerine; *Social and Sexual Revolution* (1979) isimli kitabımın 2,5 ve 6. bölümlerine, *Dialectical Investigations* (1993) isimli kitabımın 3,5 ve 9. bölümlerine, *Market Socialism: The Debate Among Socialists* (1998) isimli kitabımın dördüncü bölümüne ve "What is Political Science? What Should It Be" (2000) isimli makaleme bakabilirler.

aynı zamanda kitabın ortasındaki ve sonundaki bölümlerde, içsel ilişkiler felsefesinin yeni tartışmalarla bağlantısını kurarken neden az miktarda da olsa tekrara başvurduğumu açıklıyor. Pek çok okuyucunun içsel ilişkiler felsefesine yeterince aşina olmadığı ve bu felsefeyi kullanmaya çalışırken zorlandığı düşünüldüğünde, içsel ilişkilere ve içsel ilişkilerin mümkün (ve zorunlu) kıldığı soyutlama pratiğine sık sık geri dönmenin aynı zamanda pedogojik bir işleve de sahip olduğu söylenebilir. Marx'ın diyalektik yönteminin nasıl kullanılacağını öğrenmek ve bu işi layıkıyla yapmak herhangi bir şey üzerinde *kafa yorma* tarzının köklü bir şekilde dönüşüme uğratılmasını gerektiriyor. İçsel ilişkiler felsefesi bu kitapta da gösterileceği üzere, işte bu dönüşüm sürecini mümkün kılan kilit bir adım olma rolünü üstleniyor.

Son olarak Friedrich Engels üzerine birkaç noktayı belirtmekte fayda var. Marx, Engels'le sıra dışı ve belki de eşi benzeri görülmemiş bir entelektüel işbirliği içerisindeydi ve bu durum pek çok kimseyi bir asırdan daha fazla bir zaman boyunca Engels'i Marksizmin öğretileri üzerinde en az Marx kadar söz sahibi bir düşünür olarak görmeye itti. Fakat son yıllarda bu iki düşünürün özellikle diyalektik alanında aslında farklı düşünceleri benimsediklerini savunan çalışmaların sayısı gitgide artıyor. Bu fikre, daha önce *Yabancılaşma* isimli kitabımda da belirttiğim nedenlerden ötürü katılmam mümkün değil; fakat yine de bu Engels'in diyalektik üzerine yazdıklarına Marx'ınkiler kadar ilgi gösterdiğim anlamına gelmiyor (Ollman, 1976, 52-53). Diyalektiğin benim daha çok ilgilendiğim özellikle içsel ilişkiler felsefesi ve soyutlama süreci gibi öğeleri hakkında bana düşünsel gıda sağlayan asıl olarak Marx'tır. Yine de Marksizm ve Marksist diyalektik üzerine fikir geliştirirken gerektiğinde Engels'in yorumlarından yararlanmakta tereddüt etmedim. Aynı şeyi okuyuculara önermekte bir sakınca görmüyorum.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİYALEKTİĞİN ANLAMI

✷

1

Siz hiç hareket halindeki bir arabaya binmeye çalıştınız mı? Böyle bir arabaya binmek duran bir arabaya binmekten ne kadar da farklıdır değil mi? Peki, gözünüz bağlıyken hareket halindeki bu arabaya binebilir miydiniz? Diyelim gözünüz bağlı değil ama bu arabanın nereye, hangi süratle gittiğini bilmiyorsunuz; binmek mümkün olur muydu?

"Bu saçma sorular da nereden çıktı" diye düşünebilirsiniz. Şurası kesin ki bu sorulara hepimiz aynı yanıtları verirdik; herhalde aramızdan kimse nereye, hangi süratle gittiğinden emin olmadan hareket halindeki bir araca rastgele atlamaya kalkmazdı. Peki ya toplum? Toplum da herkesin bir iş, bir ev bulmak, çeşitli toplumsal ilişkilere dahil olmak, ihtiyaç ve zevklerini doyurmak için, yani bir bütün olarak yaşamı katetmek için bir yerinde "seyahat etmek" istediği hareket halindeki bir araca benzemiyor mu? Toplum değişiyor, hareket ediyor; bunu kimse yadsıyamaz. Yirminci yüzyılı bir düşünelim: herhalde bu kadar fazla toplumsal değişimin yaşandığı başka bir yüzyıl olmamıştır ve İkinci Dünya Savaşı'ndan bugüne uzanan tarihsel kesitte yaşananları aklımıza getirelim: herhalde tarihin hiçbir döneminde toplum bu kadar hızlı değişmemiştir. Peki ama bu değişim ne hızla ve daha da önemlisi ne yöne doğru gerçekleşiyor?

Bugün Amerikan, İngiliz veya Japon toplumundan belirli istekleriniz, beklentileriniz olabilir; hazırlıklarınızı bu beklentilere

göre yapıyor olabilirsiniz. Peki önümüzdeki birkaç yıl içinde bu isteklerinizin, beklentilerinizin karşılanacağından emin misiniz? İyimser biriyseniz bu soruya rahatlıkla "evet" yanıtını verebilirsiniz; fakat bu olumlu yanıt sizin, toplumun sadece verili bir andaki haline baktığınızı, bunu da son derece üstünkörü bir şekilde yaptığınızı gösterir. Ancak takdir edersiniz ki toplum değişiyor; hem de büyük bir hızla. Siz hiç içinde yaşadığınız demokratik kapitalist toplumun ne yönde değiştiğini sorguladınız mı? Yoksa ne yöne, hangi hızla gittiğini bilmedikleri araca atlamaya çalışan şu gözü bağlı insanlar gibi misiniz?

Peki içinde yaşadığımız bu karmaşık örgütlenmeyi, yani modern toplumu, sürekli bir değişim ve evrim içerisindeyken nasıl incelemeliyiz? Marksizm, değişim halindeki toplumu incelemeye yönelik sistemli (fakat hâlâ tamamlanmayı bekleyen) bir arayış olarak, işte bu noktada devreye giriyor. Metaların nasıl üretildiğine, mübadele edildiğine ve dağıtıldığına odaklanmak suretiyle Marksizm, toplumsal sistemin bütününün hem yapısını hem de değişim dinamiklerini ve böylelikle de bu sistemin kökenlerini ve gelecekte alacağı olası biçimleri açıklamaya çalışır. Marksizm bunu yaparken aynı zamanda bize kapitalizmin sürüp gitmesinden kazançlı çıkan küçük bir azınlığın, bu sistemin köklü bir değişimle yıkılmasından kazançlı çıkacak büyük çoğunluğun yaşayış ve düşünüş biçimlerini cebren veya hile ile nasıl denetlediğini de öğretir ve son olarak Marksizm bizi yöntemle (diyalektik) ve pratikle (sınıf mücadelesi) donatarak sürekli değişen topluma dair çıkarımlarımızı güncellememizi sağlar ve böylelikle de toplumun en arzu edilir noktaya taşınması çabasına yardımcı olur. Kısacası kimse diyalektik olmadan bu hızla ilerleyen arabaya (yani hızla değişen günümüz toplumuna) atlayıp, ilerlemeyi göze alamaz.

2

İçinde yaşadığımız dünyayı nasıl kavradığımızı belirleyen üç şey vardır: dünyanın nasıl bir yer olduğu, bizim kim olduğumuz ve dünyayı nasıl incelediğimiz. Üçüncü nokta yani dün-

yayı nasıl incelediğimiz konusunda şunu belirtmek gerekiyor: Günümüzde gerçekliği kavrama etkinliğinin olağan zorluklarına bir de şeyleri durağan ve birbirinden bağımsızmış gibi algılamamıza yol açan şeylere odaklanıp olguların dinamik yapısını ve sistemik özelliklerini göz ardı eden yaklaşımların yarattığı sorunlar ekleniyor. Kopernik'in aslında kendi çağındaki gökbilimciler üzerine söylediği şu sözler günümüz akademi dünyasının durumunu pek güzel tasvir ediyor: "Bunların yaptıkları şey sanki bir sanatçının hepsi de mükemmel bir şekilde çizilmiş ama her biri farklı modellere ait el, ayak, kafa ve diğer uzuvları bir araya getirip de tek bir vücudu oluşturacak şekilde ilişkilendirmemesine benziyor. Bu parçalar hiçbir şekilde birbirilerine uymadığından ortaya çıkan şey bir insan değil canavar heykeli oluyor" (Kuhn, 1962, 83). Gerçekten de bilgiyi, her biri yalnızca kendisine ait bir dizi sorunsal ve yönteme sahip, birbirleriyle alakasız ve hatta birbirine karşı husumet içinde olan disiplinlerin dar alanlarına hapsederek parçalara ayıran günümüz akademisi bizi, vaat ettiği gibi "hidayete erdirmektense", birbiriyle uyumsuz notaların çıkardığı kulak tırmalayıcı seslerin boğukluğuna terk ediyor. Böyle bir karmaşa içerisinde de bilgi ile eylem arasındaki kadim bağlantı ortadan kayboluyor ve olabildiğince az şey hakkında olabildiğince çok şey bilmeyi marifet sayan akademisyenler ve aydınlar bilmekten gelen sorumluluklarından rahatlıkla feragat edebiliyorlar. İşte bu mevcut durumu eleştirmek ve bütünleşmiş bir bilgi gövdesi geliştirmek adına bugün artan sayıda araştırmacı yüzünü Marksist diyalektiğe dönüyor.

Diyalektiğin ne olduğuna dair pek çok yanılgının hüküm sürdüğü bir durumda onun aslında ne olmadığını söyleyerek başlamak faydalı olacak. Öncelikle, diyalektik her şeyi açıklamaya gücü yeten katılaşmış bir tez-antitez-sentez üçlemesi değildir. Bir şeyi kanıtlamanın veya önceden tahmin etmenin formülünü sunan kılavuz olarak da görülemez. Onun tarihin motoru olduğunu düşünmek de yanlıştır. Diyalektik sanılanın aksine hiçbir şeyi açıklamaz, hiçbir şeyi kanıtlamaz, hiçbir şeyi

önceden bildirmez ve hiçbir şeyin ortaya çıkmasına neden olmaz. Diyalektik daha ziyade hayatımızda ortaya çıkabilecek olası bütün önemli değişim ve etkileşimleri gözümüzün önüne seren bir düşünme biçimidir. İncelemeye çalıştığımız gerçekliğe ait öğeleri nasıl düzene sokacağımızı, bu gerçekliğe ilişkin elde edilen çıkarımları genellikle diyalektik bir şekilde düşünmeyen diğer insanlara nasıl aktaracağımızı gösteren bir kılavuzdur.

Diyalektiğin işaret ettiği temel sorunu Marx çok net bir şekilde Roma mitolojisindeki Cacus'tan örnek vererek anlatır. Yarı insan, yarı canavar olan Cacus hayatını mağarada sürdürür, sadece geceleri o da öküz çalmak için dışarı çıkardı. Öküzleri çaldığını kimse anlamasın diye de onları başlarından itip geriye doğru sürükleyerek mağarasına götürürdü ki herkes öküzlerin ayak izlerine bakıp onların aslında mağaradan dışarıya doğru kaçtıklarını sansın. Köylüler her sabah kalkıp da öküzlerini yerlerinde bulamadıklarında Cacus'u suçlamaz, ayak izlerinin gittiği yöne bakarak öküzlerin Cacus'un mağarasından çıkıp kırda kaybolduklarını sanırlardı.

Eğer öküzlerini kaybeden bu köylüler bugün herhangi bir Amerikan üniversitesinde metodoloji dersi alsalardı ne olup bittiğini anlamak için önce ayak izlerini dikkatli bir şekilde sayar, sonra her birinin boyunu ölçer ve elde edilen sonuçları bilgisayara yüklerlerdi. Ulaştıkları sonuç tüm bu meşakkatli sürecin ardından yine değişmeyecekti ama: öküzler kırda kayboldu. Buradaki temel sorun gerçekliğin aslında kendi görüntüsünden daha fazla bir şey olması ve bu bakımdan da sadece ve sadece görüntülere, gözümüze çarpan anlık ve dolaysız verilere odaklanılmasının son derece yanıltıcı sonuçlar vermesidir. Peki bu şekilde örneklediğimiz yanılgı toplumumuzda ne kadar yaygın? Marx, bunun bir istisna olmadığını tersine pek çok insanın dünyayı bu şekilde algıladığını söylüyor. Marx'a göre pek çok insan, pek çok durumda, hemen yakınında gördüğü, duyduğu ve rastladığı şeylere –çeşitli ayak izlerine– bakarak gerçekle taban tabana zıt sonuçlara ulaşıyor. İşte burjuva ideolojisine özgü pek çok çarpıtma da böyle ortaya çıkıyor.

Öküzlerini kaybeden köylüler kendi ufuklarını aşıp bir gece önce neler olup bittiğini ve mağaranın içinde nelerin döndüğünü çözselerdi ayak izlerinin gerçek anlamını kavrayabileceklerdi. Aynı şekilde günlük yaşantımızdaki herhangi bir şeyi anlamak da bu şeyin nasıl ortaya çıktığı, geliştiği ve parçası olduğu sistem veya bağlam içerisinde nerede konumlandığı hakkında bir şeyler bilmeyi gerektirir. Lakin bu gerçeği kabul etmek tek başına yeterli değildir. Bunu kabul edip yine de şeylerin sadece görüntülerine sınırlı bir bakış açısıyla odaklanmaya devam etmekten daha kolay bir şey yoktur. Zaten, dünyada her şeyin belirli bir süratle değiştiğini, etkileştiğini, tarihin ve sistemsel bağlantıların gerçek yaşamın bir parçası olduğunu yadsıyan pek az insan vardır. Asıl zorluk hep, bu bağlantılar hakkında nasıl gerektiği gibi akıl yürütüleceği, bu bağlantıları çarpıtmaktan nasıl kaçınılacağı ve onlara gereken önemin ve ağırlığın nasıl verileceği noktasında başlamıştır. Diyalektik, bu sorunu, şeylerin son hallerine geliş süreçlerini ve içlerinde bulundukları etkileşimsel zemini onların ne olduklarının bir parçası olarak almak ve bu sayede de herhangi bir şeye dair nosyonumuzu genişletmek suretiyle aşmaya çalışır. Bir şeyi anlamaya çalışırken doğrudan onun tarihini ve içinde bulunduğu sistemi anlamaya yönelmemiz de ancak bu şekilde mümkün olabilir.

Diyalektik, "şeye" dair ortak-duyusal nosyonu (şeyin bir tarihe ve diğer şeylerle bağlantıya sahip olduğu nosyonunu) "süreç" nosyonları (şeyin kendi tarihini ve gelecekteki olası görünümlerini içeren bir şey olarak alan nosyonları) ve ilişki nosyonları (şeyin diğer şeylerle bağlarını o şeyin ne olduğunun bir parçası olarak ele alan nosyonlar) ile ikame ederek bizim gerçeklik hakkındaki düşüncemizi yeniden yapılandırır. Diyalektik, gerçekte olmayan bir şeyi düşünceye eklemez. Diyalektik, daha çok dünya üzerine düşünürken sınırların nasıl çizileceği ve birimlerin nasıl oluşturulacağı (ki diyalektikte buna "soyutlama" denir) meselesini gündeme alır. Varsayım şudur ki; bizim beş duyumuzla algıladığımız özellikler, doğanın bir parçası olarak,

gerçekten varolurken hem zaman hem de mekân bağlamında bir şeyin nerede bitip öbür şeyin nerede başladığını bize gösteren kavramsal ayrımlar bir dizi toplumsal ve zihinsel inşadır. Dünyanın ne olduğunun bizim bu ayrımları, sınırları nasıl çizdiğimiz üzerindeki büyük etkisi nasıl olursa olsun, son tahlilde bu sınırları çizenlerin bizzat bizler olduğunu ve farklı kültürlerden ve felsefi geleneklerden gelen insanların bu sınırları farklı farklı çizebileceğini ve çizdiğini söyleyebiliriz.

Örneğin sermayeyi bir süreç olarak soyutlamakla Marx, ilkel birikimi, birikimi ve sermayenin yoğunlaşmasını yani bir bütün olarak onun gerçek tarihini, sermayenin ne olduğunun bir parçası olarak alır. Onu bir İlişki* olarak soyutlarken de sermayenin emekle, kapitalistlerle ve işçilerle, ya da onun ortaya çıkışına ve işleyişine katkıda bulunan diğer bütün şeylerle olan gerçek bağlarını onun yapıcı unsurları başlığı altında inceler. Marx'ın kapitalizmi düşünürken ve incelerken kullandığı tüm birimler hem bir süreç hem de ilişki olarak soyutlanmıştır. Bu diyalektik anlayış temelinde Marx'ın arayışı, pek çok muhalifinden farklı olarak, asla bir şeyin, sanki daha önceden değişmemiş de neden şimdi değişmeye başladığını anlamaya çalışmak değil, bu değişimin aldığı farklı biçimleri ve neden bu şeyin artık değişmiyormuş, öyle kalıyormuş gibi *gözükebileceğini* anlamaya çalışmaktır. Aynı şekilde Marx, bir ilişkinin, sanki daha önce böyle bir ilişki yokmuş gibi, nasıl kurulageldiğini anlamaya çalışmak şeklinde bir arayış içinde de değildir. Onun anlamaya çalıştığı şey, yine daha çok bu ilişkinin aldığı farklı biçimler ve bu ilişkinin halihazırdaki öğelerinin nasıl birbirinden bağımsızmış gibi *gözükebildiğidir*. Marx'ın, sadece görünümlere ve olayların gerçek tarihinden, içinde bulunduğu genel sistemden soyutlanmış belirtilerine odaklanmaktan kaynaklı bir algılayış olarak ideolojiye yönelik eleştirisi de yine bu bakış açısının izlerini taşır.

* Ollman, burada olduğu gibi, zaman zaman "İlişki" sözcüğünü büyük harfle başlatıyor. Bu kullanımla "ilişki" kavramına daha tümel, kapsayıcı bir anlam yüklemiş oluyor. *–çev.*

3

Sadece dünyaya bakmanın bir biçimi olmak dışında Marx'ın diyalektik yöntemi aynı zamanda onun dünyayı nasıl incelediğini, çıkarımlarını nasıl düzenlediğini ve bu çıkarımları ulaşmak istediği kamuoyuna nasıl sunduğunu da içeren bir yöntemdir. Fakat karşılıklı bağımlı süreçler olarak soyutlanan bir dünya nasıl bir incelemeye tabi tutulabilir? Nereden başlanmalı ve neye bakmalı? Diyalektik olmayan bir araştırmadan beklenebileceği gibi küçük bir parçayla başlayıp, onun diğer parçalarla ilişkisine bakmak suretiyle daha genel olan bütünü yeniden inşa etmektense, diyalektik bir araştırma önce bütünle, sistemle veya bu bütünden ne anlaşılıyorsa onunla başlar. Daha sonra da yavaş yavaş parçayı, onun bütün içinde nasıl bir yer tuttuğunu, nasıl işlediğini araştırır ve sonunda buradan da başlangıç noktası olan bütüne ilişkin daha net bir kavrayışa ulaşır. Kapitalizm, Marx için, kapitalizmin bir parçası olan herhangi bir şeyi incelerken kullanılan bir sıçrama tahtasıdır. Bir başlangıç noktası olarak kapitalizm, kendi içinde Marx'ın zorunlu koşulları ve sonuçları ile birlikte irdelemeye koyulduğu etkileşen toplumsal süreçleri de içinde barındırır. Bunun tersine bütünden değil de birbirlerinden bağımsız olarak alınan parça veya parçalardan başlamaksa bir bağlantısızlık varsaymak anlamına gelir ki bu da daha sonra yapılacak bir ilişkilendirmenin asla onaramayacağı çarpık bir yorumu da beraberinde getirir. Böyle olunca bir şeyler eksik kalacak, yanlış konumlandırılacak ve tüm bu çarpıklığı fark etmeyi sağlayacak herhangi bir ölçütten de mahrum kalınacaktır. "Disiplinlerarası çalışmalar" adı verilen okul basitçe tüm bu eksiklikleri, birbirinden bağımsızlaştırılmış farklı disiplinlerden kaynaklanıyormuş gibi görür. Duvardan düştükten sonra bir daha asla eski haline dönemeyen yumurta adam Humpty Dumpty misali, işleyen parçaları daha baştan birbirinden bağımsızmış gibi düşünülen bir sistemin bütünlüğünün daha sonra tekrardan kurulması mümkün değildir.

Diyalektik araştırmanın kendisi, kapitalizmde nelerin olup bittiğini somutlamayı, kapitalizmin işlemesini ve gelişmesini sağlayan araç ve biçimlerin izini sürmeyi ve sonra da onun ne yöne doğru ilerlediğini yansıtmayı amaçlar. Bir sorunun zaman içinde nereye doğru evrildiğini incelemeden önce bu sorunun mevcut halini oluşturan etkileşimlerin bir çözümlemesini yapmak genel bir kuraldır. Diğer bir deyişle araştırmanın akışı içinde sistem tarihten önce analiz edilir; zira açık veya örtük bir şekilde değişimi tikel bir alanda konumlu nedenlerden kaynaklı gören anlayışın vazettiğinin aksine tarih asla yalıtılmış bir veya birkaç öğenin bağımsız gelişiminden ibaret değildir. (Bu bakımdan, birbirinden ayrıymış gibi alınan din tarihi, kültür tarihi ve hatta iktisat tarihi gibi mefhumlar diyalektik olmayan bir düşünüş tarzının ürünüdür.) Marx'ın herhangi bir özel olaya veya kurumsal düzene yönelik çalışmasında bu iki tür araştırma biçimi birbiriyle iç içedir. Kapitalizme ilişkin böyle bir çalışmanın sonucunda erişilebilecek daha bütünlüklü bir kavrayış, bu aşamadan sonra yapılacak bir dizi araştırma için daha zengin ve böylelikle de daha yararlı bir başlangıç noktası oluşturacaktır.

4

Bütünden parçaya, sistemden içeriye ilerleyen bir yaklaşım olarak diyalektik araştırma öncelikle dört tür ilişkinin izini sürer ve açığa çıkmasını sağlar: özdeşlik/farklılık, zıtların iç içe geçmişliği, nitelik/nicelik ve çelişki. Marx'ın gerçekliğe yönelik diyalektik anlayışının temelinde yatan bu ilişkiler onun amaçladığı iki şeyi gerçekleştirmesini mümkün kılar: Bir yandan bir şeyin nasıl işlediğini veya ortaya çıktığını keşfederken aynı zamanda bu veya bu tür şeylerin ancak bu mevcut biçimiyle işleyip ortaya çıkabilmesini sağlayan sistemi daha iyi kavramak.

Marx'ın deyimiyle ortak duyusal yaklaşımda ve aynı zamanda formel mantıkta, şeyler birbiriyle ya aynı/özdeş ya da birbirinden farklıdır; iki şey aynı anda hem özdeş hem de farklı

olamaz. Bu modelde herhangi iki kendiliğin hangi açılardan özdeş veya farklı olduğu tespit edilir edilmez karşılaştırmaya son verilir; halbuki Marx için bu sadece bir ilk adımdır. Örneğin kâr, rant ve faiz arasındaki açık farklılıkları ortaya serip, daha ileri gitmeyen ekonomi politikçilerden farklı olarak Marx bununla yetinmeyerek bunların artıdeğer, yani işçiler tarafından üretilen fakat ücret sisteminde onlara geri dönmeyen zenginlik biçimleri olduğunda özdeş hale geldiğini gösterir. Hepsi de bir ilişki olarak, bu niteliği taşır ve bu nitelik aslında onların ortak kökenine işaret eder. Marx'ın, faizi, üretimin ve işçi sınıfının özel niteliklerini açımlamak üzere incelemesi, bunu yaparken de üretimin diğer ekonomik süreçlerle ve işçi sınıfının da diğer sınıflarla paylaştığı ortak özellikleri gözden kaçırmaması onun özdeşlik ve farklılığa özdeşlik bağlamında yaklaştığının güzel bir örneğidir. Marx'ın gerçekliğe yönelik diyalektik anlayışında şeyleri ikame eden ilişkiler, benzer bir şekilde inşa edilmiş başka ilişkilerle karşılaştırıldığında, hem özdeş gözüken özelliklere, hem de farklı gözüken özelliklere aynı anda sahip olacak kadar geniş ve gelişkindir. Marx'ın, bu özdeşlik ve farklılık gösteren özelliklerin neler olduğunu araştırması ve bu ikisinden hangisi daha çok gözden kaçırılmışsa ona özel bir dikkat göstermesi, araştırdığı özgül görüngülerin resmini asla tek yönlülüğe düşmeksizin ayrıntılı bir şekilde çizmeyi başarmasını sağlar.

Özdeşlik/farklılık ilişkisinde bu ilişkiye dayanılarak incelemeye tabi tutulan değişik nitelikler verili olarak alınırken, zıtlıkların iç içeliği bir şeyin nasıl ortaya çıktığının ve işlediğinin büyük ölçüde onu çevreleyen koşulların bir sonucu olduğu düşüncesine dayanır. Bu koşullayıcı etkenler hem incelenecek nesneler hem de bunları algılayan insanlar üzerinde etkilidir. Koşulların nesneler üzerindeki etkisine örnek olsun; bir makine eğer işçileri sömürmekte kullanılıyorsa bunun yegâne nedeni bu makinenin kapitalistlerin mülkiyetinde olmasıdır. Bir tüketicinin ya da kendi kendini istihdam eden bir yöneticinin elinde, yani bir dizi başka etkenin koşullayıcılığı ve farklı zorunluluk-

lar altında, bu makinenin böyle bir işleve sahip olması beklenemez. Koşulların insanlar üzerindeki etkisi bağlamında ise şöyle bir örnek verilebilir: Kapitalist olarak koşullanmış birisi için sahip olduğu makine pazarda satın aldığı bir meta, hatta onu satın almak için ödediği bedel ve belki de ona kâr getirecek bir şeydir. İşçi olarak koşullanmış biri için ise aynı makine üretim sürecindeki hareketlerini belirleyecek olan bir araçtan başka bir şey değildir.

Perspektifsel öğe, yani şeylerin ona bakan kişilerin kim olduğuna göre farklı görünebileceğini kabul etmek, diyalektik düşüncede çok önemli bir rol oynar. Bu demek değildir ki gerçekliği değişik konumlanma noktalarından görmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan farklı kanaatlerin her biri eşit değere sahiptir. Doğayı dönüştürme sürecinin bizzat içinde olan işçiler, sistemin sürekli gelişim içinde olma özelliğini daha iyi görebilecekleri ve anlamlandıracakları bir konumda bulunmanın ayrıcalığını taşırlar. Kapitalizmin evrimiyle özel olarak ilgilenen Marx'ın da benimsemeye çalıştığı konum, konumlanma noktası budur.

Karşıtlıkların iç içe geçmişliği nosyonu, bir şeyin kendisinin –bir olayın, kurumun, kişinin veya sürecin– öyle sadece belirli bir zamanda ve yerde, bu yere ve zamana bağlı bir dizi koşullar altında gözüktüğü hali olmadığını anlamamıza yardımcı olur. Bu şeylere başka bir noktadan veya başka insanlar tarafından veya son derece farklı koşullar altında bakıldığında karşımıza bunlara ilişkin sadece farklı değil belki de taban tabana zıt sonuçlar ve etkiler çıkabilir. Yani bu karşıtların iç içe geçmişliğidir. Belirli bir bağlamda alınan öldürücü bir darbe başka bir bağlamda bir devrimin başlangıcının vesilesi olabilir. Tüm parayı elinde bulunduran, tek bir partiyle, yani *cumhuriyakratlarla* (Republicrats) beş kuruşsuz işçi sınıfı partilerinin yarıştığı bir seçim maskaralıktan ibaret olabilir ama bu maskaralık aynı zamanda mücadele edenlerin koşullarını ortaklaştırdığından onlar için daha demokratik bir seçeneğin gündeme gelmesini de sağlayabilir. Aynı şekilde, iyi bir işe sahip olduğunda kapita-

lizmin ideal bir sistem olduğunu düşünen işçiler işsiz kaldıklarında bunu sorgulamaya başlayabilirler. Bu tür değişikliklerin nerede ve nasıl ortaya çıktığını ve hangi gelişen koşullar altında ne tür yeni sonuçların ortaya çıkacağını araştırmak yoluyla Marx, hem çözümlemeye çalıştığı parçanın karmaşıklığına hem de bu parçanın sistemin genel evrimine ne şekilde bağlı olduğuna vakıf olur.

Nitelik/nicelik adını verdiğimiz ilişki ise aynı süreç içerisinde zamansal olarak ayrışmış iki uğrak arasındaki ilişkidir. Her süreç önce ve sonra uğraklarını, yani sürecin hazırlandığı, geliştiği (ve gerilediği) ve sürecin sonuçlar verdiği uğrakları kendi içinde barındırır. Her süreç öncelikle niceliksel değişim yaratacak biçimde ilerler. Daha sonra belirli bir noktada –ki bu nokta süreçten sürece farklılık gösterir– sürecin görünümüne ve işleyişine sinen niteliksel bir değişim ortaya çıkar. Her ne kadar niteliksel değişim gerçekleştiğinde süreç onu oluşturan temel ilişkiler bakımından özünde aynı kaldıysa da aslında artık başka bir şey haline gelmiştir. Bu niteliksel değişim her zaman olmasa da çoğunlukla sürecin aldığı yeni biçimi nitelemede kullanılacak yeni bir kavramla ifade edilir.

Marx'ın da ifade ettiği gibi para ancak belirli bir miktara ulaştığında sermayeye dönüşür, emek gücünü satın alabilecek ve değer üretebilecek şekilde işler. (Marx, 1958, 307-308) Keza, pek çok insanın bir araya gelerek çalışması yeni bir üretken gücün ortaya çıkmasına neden olur ki bu güç, grubu oluşturan bireylerin tek başına sahip olduğu gücün toplamından yalnızca fazla değil aynı zamanda ondan nitelikçe de farklıdır. (Engels, 1934, 142).

Nitelik/nicelik değişimlerine bakarken Marx bir gelişim sürecinin önceki ve sonraki görünümlerini birlikte mercek altına almış olur. Diyalektik olmayan bakış açılarında ise bu görünümler birbirinden ayrı ve hatta birbiriyle nedensellik ilişkisi içinde ele alınır. Marx'ın diyalektiğinde benimsenen anlayış ise ilerleyen bir sürecin geçmişini ve gelecekte alabileceği biçimi,

bunların genel sistem içindeki ilişkilerini (geçici olarak) göz ardı etmek pahasına, düşüncede birleştirmenin bir biçimidir ve bu aynı zamanda hem niteliksel hem de niceliksel anlamda gerçekleşebilecek değişimin kaçınılmazlığına karşı, daha araştırmayla bu değişimin ne olacağını keşfetmeden önce bile, bizi duyarlı hale getirmenin bir biçimidir. Her ne kadar nitelik/nicelik nosyonu asla geleceği tahmin etmenin bir formülü değilse de araştırmanın, muhtemel geleceği tahayyül etmemizi sağlayacak sürekliliklere ve eğilimlere yönelmesini teşvik eder ve aynı zamanda bizim bu tahayyülerimizi geçmişe ve şimdiye ilişkin kavrayışımızla bütünleştirir.

Marx'ın kapitalist gerçeklikten diyalektik bir anlam çıkarma çabasında irdelediği bu dört ana ilişkiden en önemlisi şüphesiz çelişki ilişkisidir. Marx'a göre, "kapitalizmde her şey çelişkili gözükür ve gerçekten de öyledir." (Marx, 1963, 218) Marx ayrıca "kapitalist üretim tarzının başat niteliği" olarak "onun öğelerinin toplumsal olarak belirlenmiş çelişkili özelliklerini" gösterir. (Marx, 1963, 218) Burada çelişkiden kasıt, aynı ilişkideki farklı öğelerin, yani aynı zamanda birbirine bağımlı öğelerin birbirine karşıt gelişimidir. Bahsettiğim öğeler arasındaki farklılıklar belirli koşullara dayanır ve bu koşullar sürekli değişmektedir. Bu bakımdan farklılıklar da sürekli olarak değişmektedir ve her bir farklılığın diğerlerinin görünümünün ve işleyişinin bir parçası olma rolünü oynadığı düşünüldüğünde birindeki değişim diğerlerinin tümünü etkiler. Sonuç olarak bu öğelerin farklı gelişim mecraları sadece birbirlerini besleyecek biçimde kesişmez, aynı zamanda birbirlerini zayıflatır, birbirlerine engel olur, bu olmadığında da birbirilerine müdahale eder ve süreç içinde birbirlerini dönüştürürler. Çelişki, bu değişimin ve etkileşimin bugüne ve geleceğe ilişkin görünümlerini tek bir başlık altında incelemenin en verimli aracını sunar. Gelecek, bugündeki birbirine karşıt eğilimlerin etkileşiminin mümkün ve muhtemel sonuçları, yani bu etkileşimin gerçek potansiyeli olmak bakımından bugünle aynı başlık altına girer. Marx'ın kapitalist üretim biçiminin organik ve

tarihsel yönelimleri, bu yönelimlerin birbirini nasıl etkilediği ve bunların feodalizmdeki nüve halinden bizim ufkumuzun ötesindeki noktaya doğru birlikte nasıl geliştiği hakkında düşünürken durağanlıktan ve tek yönlülükten kaçınmasını sağlayan nosyon her şeyden önce çelişkidir.

Ortak duyusal kanaat, çelişkiyi şeylerin kendisine değil, şeyler hakkındaki fikirlere ilişkin bir şey olarak görür. Buna göre çelişki gerçek dünyada varolan bir ilişki değil önermeler arasındaki mantıksal ilişkiden ibarettir. (Eğer X'i iddia ediyorsam aynı anda X'in değilini" iddia edemem.) Bu ortak duyusal görüş, daha önce de gördüğümüz gibi, birbirinden ayrı ve bağımsız parçalara bölünmüş bir gerçeklik anlayışına dayanır. "Bir kütle diğer bir kütle ona çarptığında hareket eder" düşüncesidir bu.

Herhangi bir alanda diyalektiği benimsememiş düşünürler, sürekli olarak bir "dış kışkırtıcının", yani incelenen sorunun dışından gelen veya ortaya çıkan her neyse onun nedenini oluştuğu düşünülen bir şeyin veya bir kimsenin izini sürerlerken, diyalektik düşünceye sahip olanlar herhangi bir değişimin arkasında onun içinde bulunduğu sistemin veya sistemlerin iç çelişkilerini ararlar. Diğer bir ifadeyle kapitalizmin kaderini onun kendi içindeki sorunlar belirler. Bu sorunlar, kapitalizmin ne olduğunun, onun nasıl işlediğinin içsel tezahürleri ve çoğunlukla da onun bizzat kendi başarılarının bir parçasıdır ve bu başarılar büyüyüp yayıldıkça sorunlar da ağırlaşır. Örneğin kapitalizmin üretimi artırmadaki olağanüstü başarısı ile işçilerin bu ürünleri satın alma gücünün gitgide azalması birbiriyle çelişki içindedir. Kapitalist bölüşüm ilişkileri düşünüldüğünde işçilerin bizzat kendi ürettiklerinin toplamı içinden satın alabildikleri pay gitgide azalır (burada çelişki oluşturan şey satın alabilecekleri şeylerin gerçek miktarı değil toplam üretimden satın alabilecekleri paydır) ki bu da kapitalizmin aşırı üretim/yetersiz tüketim şeklinde ifade edilen dönemsel krizlerini doğurur. Marx'a göre çelişki, organik ve gelişen bir sistemin içindeki süreç olma özelliği taşıyan şeylerin içinde varolur. Yani çelişki

bu süreçlerin içinden onların bizzat bir özelliği olarak ortaya çıkar (yani çelişki "süreçlere içkindir") ve sistemin mevcut durumunun bir ifadesidir. (Marx, 1973, 137)

Şeyleri birer ilişki olarak kavramayan, diyalektiği benimsememiş düşünürler çelişkinin farklı taraflarına aynı anda odaklanmakta büyük zorluk çekerler. Sonuçta da çelişkinin bu farklı tarafları ancak sırayla, birbirinden kopuk incelenir ve bu yapılırken de her zaman bir tarafa diğerinden daha fazla ağırlık verilir ve bunların karşılıklı etkileşimi hatalı bir şekilde nedensellik olarak alınır. Marx, ekonomi politikçileri sık sık "çelişkileri korkuyla defetmekle (*exorcise*)" eleştirir (Marx, 1968, 519). Bu ekonomi politikçiler kapitalist üretim ilişkileriyle kapitalist bölüşüm ilişkilerini birbirinden ayrı görmek suretiyle çelişkileri gözden kaçırırlar. Burjuva ideolojisi mesaisinin büyük bir bölümünü çelişkileri yadsımaya, gizlemeye ve bunu yapamadığı durumlarda da çarpıtmaya harcar. Fakat kasıtlı bir umursamazlık veya sınıfsal çıkara dayalı siyaset bu pratiklerin ancak küçük bir bölümünü açıklayabilir. Ortak duyusal bir bakış açısı üzerinden ilerleyen diyalektiği benimsememiş düşünürler gerçek çelişkileri ancak bir farklılık, paradoks, karşıtlık, gerilim, gerginlik, dengesizlik, bozukluk, uyumsuzluk, veya eğer bu çelişkiler açık bir sürtüşme şeklinde ortaya çıkmışsa çatışma olarak kavrarlar. Diyalektik bir çelişki nosyonuna sahip olmayanlar süreçlerin iç içe geçmişliğini nadiren idrak ederler, idrak etseler bile bu iç içe geçmişliği yeterli düzeyde anlayamazlar ve bu süreçler birbirlerine bağımlı bir şekilde nüve hallerinden bugüne, bugünden yarına evrilirken ortaya çıkan kuvvetleri asla öngöremezler. Öte yandan Marx içinse kapialist çelişkilerin nasıl baş gösterdiğinin izini sürmek aynı zamanda *yaklaşan* rahatsızlıkların ve *yaklaşan* çatışmaların temel nedenlerini keşfetmenin bir yoludur.

Marx, özdeşlik/farklılık, karşıtlıkların iç içe geçmişliği, nitelik/nicelik ve çelişki üzerine yaptığı akıl yürütmelerde ulaştığı sonuçlara dayanarak –ki bu akıl yürütme bütünden başlar parçaya doğru ilerler ve bütün parçaları karşılıklı bağımlılık ilişkisi için-

deki süreçler olarak kavrar– aslında kapitalist toplumun işleyişini yeniden inşa eder. Gerçekliği bu şekilde düzene sokmakla Marx kapitalizmin organik ve tarihsel hareketlerine ve bu hareketler arasındaki bağlantılara vakıf olur. Bu yeniden inşanın hâlâ geliştirilmeye muhtaç ürünleri Marksizm olarak bildiğimiz yasalar ve teoriler toplamıdır.

5

Marx'ın diyalektik olmadan kendi kapitalizm anlayışına erişmesinin ve bu yöntemi sağlam bir şekilde kavramaksızın bu anlayışı daha da geliştirmesinin imkânsız olduğu apaçık ortadadır. Bu bakımdan, diyalektiği kullanırken sık sık yapılan bazı ortak hatalar ve çarpıtmalara karşı bir ikazda bulunmadan diyalektiği herhangi bir şekilde ele almaya çalışmak eksik bir çaba olarak kalacaktır. Örneğin, diyalektiği benimsememiş düşünürler genelde ağaçlara bakarken ormanı gözden kaçırırlarken, diyalektik düşünürler de çoğunlukla tam tersini yapar yani bütün hakkında genellemelere ulaşmak uğruna parçaları, detayları önemsemezler veya görmezden gelirler. Halbuki kapitalist sistemi kavramak için onun özgül parçalarını karşılıklı bağlantıları içinde incelemek zorunludur. Diyalektik düşünürlerde bir de sonuca çabucak ulaşma, henüz nüve halindeki bir gelişmeye bakarak onun tamamlanmış biçimine ilişkin aceleci fikirler geliştirme eğilimi söz konusudur. Bu da daha çok herhangi bir toplumsal sorunun bileşenlerini oluşturan hem zaman hem de mekân bağlamındaki karmaşık dolayımlara yeterli özenin gösterilmemesinden kaynaklanır.

Bir de bununla ilişkili olacak biçimde değişimin hızını abartma ve buna koşut olarak değişimi sekteye uğratabilecek şeyleri azımsama eğilimi söz konudur. Böyle olunca da kapitalist gerçekliğin yüzeyindeki göreli küçük çatlakları, yaklaşan depremin habercisi olan kırılmalar olarak görmek gibi bir hataya kolayca düşülür. Bir yanda diyalektiği benimsememiş düşünürler, değişimle ilgilenmedikleri ve ona dair bir beklenti için-

de olmadıkları için, daha doğrusu dünyanın o anki durumuna ilişkin kavrayışlarında değişimi hesaba katmadıkları için, büyük çaplı bir değişim ortaya çıktığında insanların affalamasına sebep olurlarken, diyalektik düşünürler tam tersi sebeplerden ötürü beklenen alt üst oluş geciktikçe insanları şaşkınlığa düşürmekten geri kalmazlar. Yani diyalektik düşüncede gerçeklik değişimi kavramak adına düzene sokulurken göreli istikrar faktörü genelde gereken düzeyde hesaba katılmaz. İşte tüm bunlar diyalektik yöntemin bizzat güçlü yönlerine içkin zayıflıklarıdır. Bu zayıflıklar kolay bir yol olarak görüldüğünden ve hızlı çıkarımlara ulaşmayı sağladıklarından hep cazip gelmiştir fakat bu kolaycılıktan dikkatli bir şekilde korunmak gerekir.

Şimdiye kadar söylediklerimiz hiçbir şekilde Marx'ın yönteminin ampirik yanını inkâr ettiğimiz anlamına gelmiyor. Marx kapitalizmin işleyişine yönelik analizini sözcüklerin anlamlarından veya teorilerin gereklerinden çıkarsamaz; aksine her iyi sosyal bilimci gibi o da ne olup bittiğini keşfetmek için somut araştırmalar yapar ve bu araştırmalarda yaşadığı dönemde erişebileceği halihazırdaki her türlü materyali ve kaynağı kullanmaya çalışır. Zaten mevcut tek diyalektik düşünürün Marx olduğunu söylüyor da değiliz. Bilindiği gibi Marx diyalektik düşüncesindeki pek çok öğeyi, antik Yunan'a kadar uzanan gerçekliği incelemeye yönelik özgül bir düşünce ve yaklaşım biçimi geliştiren ve bu yaklaşımı sistemleştiren Hegel'den devralmıştır ve yine bugün Alfred North Whitehead ve F. H. Bradley gibi Marksist olmayan ama kendilerine özgü bir diyalektik yaklaşım geliştiren düşünürlere rastlamak mümkündür. Ağır bir ideolojik içeriğe sahip olmasına rağmen, ortak duyu bile "her şerde bir hayır vardır" veya "damlaya damlaya göl olur" gibi atasözleriyle de örneklenebileceği gibi*, diyalektik unsurlardan bütünüyle yoksun değildir.

* Burada Ollman kimi diyalektik unsurların halk dilinde de mevcut olduğunu gösterebilmek amacıyla Anglosakson dünyasına ait ve Türkçe'ye çevrildiğinde herhangi bir anlam ifade etmeyen iki deyişi örnek olarak gösteriyordu. Bu deyişlerden birincisi zıtların iç içe geçmişliği ikincisi ise niceliksel değişimin belirli bir noktadan sonra niteliksel değişime dönüştüğü nosyonlarını işlenmemiş biçimleriyle içeriyordu. Anglosakson dünyasına ait bu deyişler yerine aynı nosyonları içeren kültürümüze ait bu atasözlerini kullanmayı uygun buldum. *–çev.*

Diyalektiğin kimi öğelerini yapısal işlevselcilik, sistem teorisi ve etnometodoloji gibi sosyal bilimlerdeki diğer yaklaşımlarda da bulmak mümkündür, ki bu yaklaşımlarda değer arz eden bir şey varsa o da çoğunlukla bu diyalektik öğelerdir.

Marx'ın diyalektik yöntemini farklı kılan şey ise Marx'ın bu yöntemi sistemli bir şekilde işlemesi, kapitalist toplumu (diyalektiğin gerektirdiği gibi onun kökenlerini ve muhtemel akibetini) incelemekte kullanması, yine diyalektiğin gerektirdiği gibi (hâlâ tamamlanmayı bekleyen Marksist teorilerde ortaya atıldığı şekliyle) birleşik bir bilgi kuramına dayanması, ideoloji üzerine söylediklerimizde ifade ettiğimiz gibi diyalektik olmayan yaklaşımları sürekli eleştirmesi ve belki de hepsinden daha çarpıcısı bizzat diyalektiğin kendisinin de özünde taşıdığı gibi bilgiyle eylem arasındaki zorunlu bağlantıyı vurgulamasıdır.

Bu son noktayla ilgili Marx, diyalektiğin "özünde eleştirel ve devrimci" olduğunu söyler (Marx, 1958, 20). Diyalektik devrimci bir yöntemdir çünkü bugünü, toplumumuzun içinden geçtiği bir uğrak olarak görmemize yardımcı olur, çünkü toplumun nereden gelip nereye gittiğini, toplumun ne olduğunun bir parçası olarak ele almaya bizi zorlar ve herkesin ve her şeyin birbiriyle bağlantılı olduğu bir sürecin hem özneleri hem de kurbanları olarak bu süreci etkileme gücüne sahip olduğumuzu fark etmemizi sağlar. Diyalektik her şeyin değiştiği gibi basit bir gerçeği sürekli vurgularken geleceği seçenekli olarak algılamamızı mümkün kılar ve seçemeyeceğimiz tek şeyin içinde bulunduğumuz mevcut durum olduğunu gösterir. Yaşamın herhangi bir alanında mevcut durumu korumaya yönelik bütün çabalar hüsranla sonuçlanmaya mahkûmdur. Dolapta uzun süre tutulan meyve er geç çürüyecektir; duygular ve insanlar da öyle. Bütün toplumlar da (ki burada çürüme yerine çözülme sözcüğü daha uygun olur) aynı akibeti yaşayacaktır. Diyalektik bu noktada bizi halihazırda ne tür değişimlerin ortaya çıktığını, ileride ne tür değişimlerin ortaya çıkabileceğini sorgulamaya iter. Bertolt Brecht'in de belirttiği gibi diyalektik devrimcidir, çünkü bize etkin eylemi mümkün kılacak tarzda sorular sordurur (Brecht, 1968, 60).

Diyalektik aynı zamanda eleştireldir çünkü şu ana kadarki süreçte oynadığımız rolü eleştirmekte bize yardımcı olur. Marksist bir ifadeyle, sınıf mücadelesi sadece savunusu yapılacak ya da içinde yer alınması seçimimize bağlı olacak bir şey değildir. Bunlar çok yaygın yanlış burjuva kanaatleridir. Geniş tanımıyla işçiler ile kapitalistler arasındaki çelişkilerin toplamını ifade eden sınıf mücadelesi şu veya bu şekilde zaten içine dahil olduğumuz ve çoğunlukla da yanlış tarafta dahil olduğumuz bir şeydir. Sınıf mücadelesi ve bu mücadelede nerede durduğumuz hakkında aydınlandıktan sonra şimdiye kadar davrandığımız gibi davranmama kararı alırız (bu alınacak ilk karardır) ve daha sonra da *bizzat kendi* çıkarlarımıza daha iyi hizmet etmek için az veya çok neler yapılabileceği hakkında fikir yürütürüz. Sınıf mücadelesi söz konusu olduğunda seçimimize bağlı olan şey bu mücadelede ne tarafta yer alacağımız ve bu mücadeleyi nasıl yürüteceğimizdir. Toplumsal olarak koşullanmış rollerimize ve bugünümüze şekil veren zorunlu sınırlara ve olasılıklara yönelik diyalektik bir kavrayış bize bilinçli ve akılcı tercihler yapma fırsatını verir. Yani zorunluluğun bilgisidir gerçek özgürlüğün kapılarını açan.

İKİNCİ BÖLÜM

DİYALEKTİĞİ ÇALIŞTIRMAK: MARX'IN YÖNTEMİNDE SOYUTLAMA SÜRECİ

✹

1
Sorun: Değişim ve Etkileşim Üzerine Nasıl Layıkıyla Düşünmeli?

Marksizmde diyalektik yöntem kadar istismara maruz kalmış başka bir alan var mıdır? Bunu söylerken yalnızca Marksizm ve sosyalizm düşmanlarını değil, bu ikisine dostça yaklaşan düşünürleri, araştırmacıları da kastediyorum. Diyalektiği "zıtlıkların bir hokus pokusla uzlaştırılması" olarak tanımlayan Karl Popper değil, Marksistlik kisvesi taşıyan George Sorel'dir. (Sorel, 1950, 171) Yine, *Kapital* üzerine analizlerde bulunurken, Hegel'in kendisi ile Ricardo arasına girip her şeye burnunu sokmasına itiraz eden de sosyalist İngiliz iktisatçı Joan Robinson'dur (Robinson, 1953, 23). Fakat bu konudaki en klasikleşmiş yakınma Hegel'in diyalektiği üzerine okumayı –ki bu pekala Marx da olabilirdi– bir girdaba kapılmakla eşdeğer gören Amerikalı felsefeci William James'inki olsa gerek (James, 1978, 174).

Ne var ki Marx'ın diyalektik yöntemini sosyalist teoriye yapılmış en büyük katkı olarak telakki eden düşünürler de olmuştur. Örneğin Lukács, Ortodoks Marksizm'in tamamıyla bu yönteme bağlılık temelinde varolduğunu söyleyecek kadar ileri gitmiştir

(Lukács, 1971, 1). Lukács bunu söylerken belki abartıyor olabilir fakat kanımca bu söz o kadar da temelsiz değildir. Diyalektiğin anlamına ve önemine ilişkin bu tür yaygın ihtilaflar için pek çok neden sayılabilir fakat bunlar arasından en önemlisi diyalektiğin inceleme nesnesinin mahiyeti üzerinde yeterince düşünülmemesidir. Yani diyalektik ne hakkındadır? Hangi sorularla cebelleşir, neden bu sorular önemlidir? Diyalektiğin temelde üstlendiği iş hakkında bir uzlaşma değilse bile bir netlik sağlanamadığı takdirde diyalektik üzerine üretilen her türlü çalışma bir muğlaklığın üzerine ötekini eklemek dışında hiçbir işe yaramayacaktır. O zaman biz de bu noktayı, yani diyalektiğin neyle ilgilendiğini sorgulayarak başlayacağız.

Diyalektiği nitelemekte şu veya bu düşünürün sonradan kullandığı tüm sıfatları bir kenara bırakarak ifade etmek gerekirse, diyalektiğin her şeyden önce en temel konusu değişimdir, her türlü değişimdir ve aynı zamanda etkileşimdir; her tür ve her derecedeki etkileşimdir. Bu demek değildir ki değişimin ve etkileşimin varlığını sadece diyalektik düşünenler tanır, diğerleri tanımaz. Bunu iddia etmek saçmalıktır. Dünyada her şeyin bir şekilde ve bir derecede değiştiğini herkes teslim etmektedir ve bu aynı zamanda etkileşim gerçeği için de geçerlidir. Sorun, bu değişim ve etkileşim üzerinde nasıl layıkıyla düşünüleceği ve bunları bütün boyutlarıyla düşüncemize nasıl nakledeceğimizdir. Diğer bir deyişle genel anlamıyla değişim ve etkileşim üzerine nasıl fikir yürütmeliyiz ki en azından varolduğunu bildiğimiz somut değişim ve etkileşimleri gözden kaçırmayalım veya çarpıtmayalım? Bu fikir yürütme aynı zamanda değişim ve etkileşimin nasıl inceleneceği ve ulaşılan sonuçların diğer insanlara nasıl aktarılacağına ilişkindir. Kısacası bu, yani diyalektiğin aslında ne hakkında olduğu, diyalektiğin işaret ettiği temel sorundur ve bu sorunu çözüme kavuşturmak için Marx yüzünü soyutlama sürecine döner.

2
Soyutlama Sürecinde Yatan Çözüm

Konu hakkındaki en net açıklamasında Marx yönteminin "gerçek somuttan" (yani kendisini bize sunduğu biçimiyle dünya) başlayarak soyutlama süreci vasıtasıyla (yani bütünü kendisini incelemekte kullanılan ussal parçalara ayrımak gibi bir düşünsel etkinlik vasıtasıyla) düşüncedeki somuta (yani bu soyutlamayla usta yeniden oluşturulan ve kavranan somuta) ilerlediğini iddia eder (Marx, 1904, 293-94). Gerçek somut tüm karmaşıklığıyla içinde yaşadığımız dünyadır. Düşüncedeki somut ise Marx'ın daha sonra "Marksizm" olarak adlandırılacak teorilerle bu dünyayı yeniden inşa etmesidir. Marx'a göre anlamaya giden aydınlık yol gerçek somuttan geçer, soyutlama süreci vasıtasıyla düşüncedeki somuta ulaşır.

Bir açıdan Marx'ın soyutlamaya atfettiği bu rol aslında gerçeklik üzerinde düşünmenin evvela onu incelenebilir parçalara ayırarak başladığı gerçeğini kabul ettiğini gösterir. Gerçeklik tek bir bütün olarak yaşanabilir ama onun üzerine düşünürken, onunla iletişim kurarken parçalarına ayrılmak zorundadır. Aynı midemiz gibi aklımız da bir oturuşta yenilip yutulan bir dünyayı "hazmedemez." O zaman sadece Marx veya Marksistler değil herkes etrafındaki şeyleri anlamlandırmaya öncelikle bunların bazı özelliklerini ayrıştırıp onlara odaklanarak ve daha sonra da bu özellikleri uygun bir şekilde organize ederek başlamalıdır. "Soyut" (*abstract*) Latince'de "çekip almak" anlamına gelen "*abstrahere*" sözcüğünden gelir. Keza bizim bağlamımızda soyutlamanın yaptığı şey parçayı bütünden "çekip almak" ve onu geçici olarak tek başınaymış gibi algılamaktır.

Biz görüş alanımıza giren şeylerin sadece bazılarını "görürüz", çevremizdeki şeylerin sadece bir kısmını "duyarız", bedenimizin temas ettiği şeylerin sadece bir kısmını "hissederiz"; aynı şey diğer duyu organlarımız için de geçerlidir. Bahsettiğimiz her durumda bir odak alanı kurulur; algılarımız içinde bize çarpan şeylerden bizimle ilgili olanı olmayandan

ayıran bir tür sınır oluşturulur. "Ne gördün?" (Gözüne takılan şeyler neler?) sorusunun "Gerçekte ne gördün?" (Görüş alanına ne girdi?) sorusundan farklı olduğu açıktır. Keza bir konu hakkında düşünürken bu konuyla ilgili ilişkilerin ve özelliklerin sadece bir kısmına odaklanırız. Belki başka bir insanın dikkatini yöneltebileceği veya başka bir durumda bizim de dikkatimizi çekebilecek pek çok şey dışarıda bırakılır. İşte dışarıda bırakılanlar ve içeriye dahil edilecekler arasında bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde (aslında genelde ne tam bilinçli ne de tam bilinçsiz bir şekilde) sınır çizmeye yönelik bu ussal etkinlik soyutlama sürecidir.

Maddi dünyanın ve bu maddi dünyadaki deneyimlerimizin ve aynı zamanda kişisel arzularımızın, grup çıkarlarının ve diğer toplumsal sınırlılıkların etkilerine tepki verirken etkileşim içinde bulunduğumuz nesnelerin özgüllüğünü belirleyen şey soyutlama sürecidir. Bahsettiğimiz sınırları çizerek, sadece bu kadarını belirleyerek, soyutlama süreci bir şeyi (veya daha fazla şeyi) bir türün dahilindeki bir şey olarak kurar ve bu türün neleri kapsayıp neleri dışarıda bıraktığını bilmemizi sağlar. Bu birimlere veya türlere ilişkin verdiğimiz kararlar sayesinde bunlar arasındaki belirli ilişkiler dizisine –ki bu ilişkiler bu birimlere dahil ettiğimiz niteliklerle mümkün ve hatta zorunlu kılınmıştır– bu ilişkileri sınıflandırmamızı sağlayan bir kategori listesine ve bunları açıklama tarzına bağlı kalmış oluruz. Örneğin bir konseri dinlerken genellikle tek bir enstrümana veya sürekli tekrarlanan melodiye odaklanırız ve daha sonra da dikkatimizi başka şeylere yöneltiriz. Bunu yaptığımız anda da tüm müzik başka bir mahiyet kazanmış olur, yeni kalıplar ortaya çıkar ve her ses farklı bir anlam, değer kazanır. Müziği nasıl anladığımız büyük ölçüde onu nasıl soyutladığımıza göre belirlenir. Aynı şey maç izlerken, bir kişinin tek başına veya pek çok kişinin birlikte davranışına odaklanırken veya bir tiyatro sahnesini seyrederken de geçerlidir. Her yeni soyutlamayla oyunun anlamı ve bu anlamın keşfi ve bu anlamın sınanması için fazladan ne gerektiği değişir. Yine aynı şekilde edebiyatı nasıl

soyutladığımız, sınırları nasıl çizdiğimiz hangi eserlerin ve bu eserlerin hangi bölümlerinin, hangi diğer konularla ilişkili içinde ve hatta kim tarafından inceleneceğini belirler. Edebiyatı edebiyat ürünlerinin takipçilerini de inceleyecek şekilde soyutladığımızda örneğin bir edebiyat sosyolojisi alanı yaratmış oluruz; öte yandan sadece edebiyat ürünlerinin biçimlerine odaklanıp diğer her şeyi dışlayacak şekilde soyutladığımızda ortaya çıkan şey edebiyata ilişkin değişik yapısalcı yaklaşımlardır.

Şu ana kadar söylediklerimizden soyutlamanın kendisinin de esasında bir soyutlama olduğu açıkça ortaya çıkıyor. Ben bu nosyona Marx'ın diyalektik yöntemini soyutlayarak ulaştım; Marx'ın diyalektik yöntemi de onun daha genel teorilerinden soyutlanarak ortaya konmuştur; Marx'ın genel teorileri de onun yaşamından ve çalışmalarından soyutlanmıştır. Bizim soyutlama başlığı altında mercek altına aldığımız ussal etkinlikler daha çok algılama, kavramlaştırma, tanımlama, akıl yürütme ve hatta düşünme süreciyle ilişkilidir. Bu bakımdan soyutlama sürecinin pek çok insana aynı anda hem tanıdık hem de yabancı gelmesi şaşırtıcı değildir. Bu tanıdık süreçlerin her biri ilişkilenilen gerçekliğin belirli görünümlerini seçmek, bu seçilen parçalara odaklanmak ve bunlara özel önem göstermek biçiminde işler. "Soyutlamada" ise yapılan şey basitçe tüm bu süreçlerin bir kısmının seçilmesi, bu şeçilen süreçlere odaklanılması ve bunlara özel önem gösterilmesidir. "Soyutlamanın" bu şekilde soyutlanması ne çok kolay ne de öyle bariz bir şekilde gözümüze çarpan bir şeydir; bu yüzden de pek az insanın yaptığı bir şeydir. Sonuç olarak da her ne kadar herkes zorunluluk icabı soyutlasa da pek az insan soyutladığının farkındadır. Zaten felsefenin sefaletini derinleştiren de çoğu insanın düşünürken kullandığı ussal bütünlükleri sorgulamadan basitçe kabul eden ve bu bütünlükleri kendi kültürel mirasının bir parçası olarak gören tembel bir soyutlayıcı olmasıdır.

Marx'ın "soyutlamayı" birbiriyle ilişkili dört farklı anlamda kullanması bu terimin kavranmasını iyiden iyiye zorlaştırır. En önemlisinden başlarsak, öncelikle bu kavram, bizim söz ettiği-

miz gibi, dünyanın onu incelerken kullanılacak birtakım zihinsel parçalara ayrılması türünden bir akli etkinliğe göndermede bulunur. İkinci olarak soyutlama aynı zamanda, biraz önce soyutlamanın birinci anlamını ifade ederken bahsettiğimiz işlemin sonuçlarını da, yani gerçekliğin bölündüğü parçaları ifade eder. Yani Hegel'de de söz konusu olduğu gibi, Marx için "soyutlama" hem bir isim hem de fiil olma görevini ifa eder. İsim haliyle fiil halinin ortaya çıkardığı sonuçları belirtir. Bu bakımdan herkesin bir biçimiyle "soyutlama yaptığını" (fiil) ve soyutlamalar (isim) üzerinden düşündüğünü söyleyebiliriz. Marx bir de bunlara ek olarak "soyutlamayı" soyutlama sürecinde hatalı bir şekilde tasarlanan ussal inşaların oluşturduğu alt kategoriyi nitelemek için kullanmıştır. Bunlar ya fazlasıyla dar bir kategori olarak tasarlandıklarından, yani içlerine pek az şey aldıklarından ve görüntülere diğer şeyleri fazlasıyla dışarıda bırakacak bir şekilde odaklandıklarından ya da başka nedenlerden ötürü inceleme nesnelerinin yeterli düzeyde kavranmasına olanak vermezler. Bu üçüncü bağlamıyla ele alındığında soyutlamalar ideolojinin temel öğesi yani yabancılaşmış bir toplumda yaşamanın ve çalışmanın düşünce dünyasına kaçınılmaz bir şekilde yansıması olarak görülebilir. Örneğin bireyin "bağlantı içinde olduğu varoluş koşullarından" ayrı tutularak oluşturulan "özgürlük" kavramı bu tür bir soyutlamadır (Marx, 1973, 164). Özgürlüğü mümkün (ya da imkânsız) kılan koşulları –ki bunun içine mevcut gerçek seçenekler, paranın rolü, kişinin toplumsallaşma biçimi gibi şeyler de girer– "özgürlüğün" gerçek anlamının dışında düşünülerek elde edilen bir özgürlük nosyonu ifade etmeye çalıştığı gerçekliği çarpıtmaktan ve bu gerçeklik hakkında kafaları karıştırmaktan başka bir işe yaramaz. Marx ideoloji eleştirisinin çoğu yerinde "soyutlamanın" bu anlamına başvurur.

Dördüncü ve son olarak Marx "soyutlamayı" gerçek dünyadaki öğelerin –ki bu öğeler kapitalizmin işleyişine ilişkin şeyler olmalıdır– yukarıda bahsettiğimiz ideoloik soyutlamaların nesnel temellerini oluşturacak şekilde bir araya gelişini nitelemek

için kullanır. Soyutlama bu dördüncü anlamıyla önceki üç anlamından farklı olarak akılda değil gerçek dünyada varolur. Bu soyutlamalarda pratikte birbirinden ayrı varolması imkânsız şeyleri ayrıymış gibi gösteren muğlak ve hatta görünmez bazı mekânsal ve zamansal sınırlar, bağlantılar göze çarpar. İşte bu soyutlamaların bir sonucu olarak meta, değer, para, sermaye vs. daha baştan yanlış anlamlandırılır. Marx kapitalist işleyişin nesnel sonuçlarını "gerçek soyutlamalar" olarak isimlendirir. Marx "insanlar soyutlamalar tarafından yönetilir" derken kastettiği şey büyük ölçüde bu "gerçek soyutlamaların" onlarla ilişki içinde olan insanları yönlendirmesidir (Marx, 1973, 164). Fakat Marx'ın soyutlamalar üzerine sarfettiği bu söz, onun yukarıdaki birinci anlamıyla soyutladığını ve herkes gibi ikinci anlamıyla soyutlamalar üzerinden düşündüğü gerçeğini görmemize engel olmamalı. Yine bu söz Marksizmin ayrıksı karakterini açıklamak için büyük ölçüde Marx'ın bu ikisini, yani soyutlama ve soyutlamalar üzerinden düşünme etkinliklerini, kendine has bir şekilde nasıl yürüttüğüne bakmamız gerektiği gerçeğini değiştirmez.

Pek çok çalışmada soyutlamanın Marx'ın çalışmalarının merkezi bir unsuru olduğu açıkça ifade edilmişse de soyutlama süreci Marksist literatürde görece az dikkat çekmiştir. Marx'ın diyalektik yöntemi üzerine herhangi bir çalışmanın ciddiyetinin yegâne ölçütü diyalektiğin dağarcığındaki kategorilerin hangilerinin olmazsa olmaz görüldüğüdür. Lukács için bu özelliği taşıyan kavram "bütünlük" (Lukács, 1971), Mao içinse "çelişkidir" (Mao, 1968); Raya Dunayevskaya içinse "olumsuzlanmanın olumsuzlanması (Dunayevskaya,1982); Scott Meikle içinse "öz" kavramıdır. (Meikle, 1985); *Yabancılaşma*'yı yazdığı sırada Ollman için "içsel ilişkiler" böyle bir özellik taşır vs. (Ollman, 1971). Soyutlama Marksist bir tartışmanın temel konusu olduğunda bile –ki hiçbir ciddi çalışma soyutlamayı bütünüyle yok saymaz– odaklanılan asıl nokta Marx'ın tam olarak neyi, nasıl soyutladığı değil, dünyada veya kapitalizmde varolan

ne tür şeylerin yapılan belirli soyutlamaların altında yattığıdır.* Bunun sonucunda ise, Marx'ın Marksizmin teorilerini üretirken pratiği soyutlamasının ne anlama geldiği bir muammaya dönüşür ve bu yüzden de bu teorileri geliştirmek ve gerektiğinde gözden geçirmek isteyenler Marx'ın yaptığı biçimiyle soyutlamaya kalkıştıklarında bir kılavuzdan yoksun kalırlar. Biz ise ilerleyen bölümlerde bu soyutlama sürecini, bu sürecin nasıl işlediğini ve özel olarak Marx'ın soyutlamayı nasıl işlettiğini diyalektiğe ilişkin tartışmamızın yegâne mihenk taşı yapacağız.

3
Marx'ın Soyutlamalarını Farklı Kılan Nedir?

O zaman Marx'ın soyutlamalarını farklı kılan şey nedir? Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Marx'ın soyutlamalarının bugünkü ve gelecekteki diğer düşünürlerin soyutlamalarından tamamen ayrı olmadığı, olamayacağı açıktır. Bunlar arasında pek çok örtüşmenin olması zorunludur. Aksi takdirde Marx'ın yaptığı şey felsefecilerin deyimiyle "özel bir dil" inşa etmek olurdu ki böyle olduğunda da Marx'ın kendisi dışındakilerle iletişim kurması imkânsız hale gelirdi. Marx'ın böyle bir çıkmaz yola sapmaya ne kadar yaklaştığı ve bunun yüzünden halihazırda Marksizme verilmiş zararların nasıl onarılacağı gibi soruları umuyorum ki başka bir çalışmamda yanıtlamaya çalı-

* Marx'ın yöntemi üzerine yaptıkları tartışmalarda soyutlamanın bu göreli ihmaline istisna teşkil edebilecek yazarlar arasında, *Kapital*'de soyutla somut arasındaki ilişkiyi vurgulayan İlyenkov (1982); meta mübadelesinin nasıl bazı ideolojik soyutlamalar ürettiğini gösteren Alfred Sohn-Rethel (1978); ideolojinin üretiminde soyutlamanın rolünün altını çizen Derek Sayers (1987); soyutlama sürecinin bazı yönlerini yeni Weber'ci bir şekilde yeniden inşa eden Lezsek Nowack (1980); soyutlama sürecinde büyük ölçüde ne olduğunu kavramsallaşma altında ele alan Roy Bhaskar (1993); herhangibir sorunun en asli öğelerini çekip çıkarmada soyutlamanın rolünü vurgulayan Paul Sweezy. Soyutlamanın her ne kadar sınırlı olsa da önemli içgörüler şeklinde ele alındığı makaleler üretenler arasında Andrew Sayers (1981), John Allen (1983) ve özellikle de Ronald Howarth ve Kenneth Gibson (1984) sayılabilir. Marx'ın da okuma şansını bulduğu soyutlamanın erken dönemlerdeki felsefi bir açıklamasını ise Joseph Dietzgen (1928) sunmuştur.

şacağım. İkinci olarak şunu söylemek lazım: Marx'ın soyutlama sürecini daha çok bilinçli ve akılcı bir etkinlik olarak sunarken bu soyutlamanın sonucunda ortaya çıkan şeyin gerçek dünyayı muazzam bir doğrulukta yansıttığı gerçeğini yadsımıyorum fakat bu biçimiyle soyutlama sürecine odaklanırken Marx'ın düşüncesinin gerçekçi temellerinin bu çalışmada verili olarak anlaşıldığını belirtmek gerek.*

Bu iki hususu göz önünde tutarak diyebiliriz ki bir grup olarak alındığında Marx'ın soyutlamalarını ayrıksı kılan en önemli şey bu soyutlamaların kapitalist dönemde ortaya çıktıkları biçimleriyle hem değişime hem de etkileşime (veya sisteme) odaklanması ve bunları birbiriyle bütünleştirmesidir. Bu noktada Marx'ın temel meselesinin kapitalizm olduğunu daha baştan vurgulamak gerekiyor. Marx her zaman kapitalizmin ne olduğunu, nasıl işlediğini ve aynı zamanda onun nasıl ortaya çıktığını ve nereye doğru evrildiğini keşfetmeye çalışmıştır. Burada biz kapitalizmdeki organik ve tarihsel süreçleri kapitalist üretim tarzının ikili hareketi olarak tanımlayacağız. Her iki hareket de birbirini etkiler ve bir hareketin nasıl kavrandığı ötekinin nasıl anlaşıldığını şekillendirir fakat değişimin temel belirleyenlerinin sistemin bizzat içinde olduğu bir durumda bu sistemin tarihi ve gelişen süreçlerin sistemsel işleyişi nasıl incelenebilir? Marx bunu başarmanın ilk ve en önemli adımı olarak araştırdığı şeyin genel biçimini –yani değişimi ve etkileşimi– araştırması sırasında inşa ettiği bütün soyutlamaların bir parçası haline getirmiştir. Bu bakımdan Marx'ın kapitalizm anlayışı sadece kapitalist sistemin bileşenlerini birbirleriyle ilişkilendiren Marksist teorilerle sınırlı değildir; bu kapitalist anlayışının önemli bir kısmını bu teorilerin inşa edilmesinde kullanılan soyutlamaların kendisinde de bulmak mümkündür.

---

* Roy Bhaskar'ın çalışmalarıyla bilinen Eleştirel Gerçekçilik okulu ise özellikle ilk dönem yazılarında bunun tam tersi bir şeyi savunmuştur. Örneğin bkz. *A Realist Theory of Science* (1975). *Dialectic: The Pulse of Freedom* (1993) isimli daha sonraki bir çalışmasında ise Bhaskar oluşturduğu sistemde soyutlamaya daha önemli bir konum vermiştir. Bhaskar'a ilişkin bir tartışma bu kitabın altıncı bölümünde sunuluyor.

Tarihin yönelimini incelemekle çalışmalarına başlayan Marx'ın temel meselesinin değişim ve gelişim olduğu herkesin bildiği bir gerçektir. Ne var ki, Marx'ın bu değişim üzerinde nasıl akıl yürüttüğü, onu nasıl soyutladığı ve bu soyutlamaları değişen dünyaya ilişkin çalışmalarıyla nasıl bütünleştirdiği, tüm bunlar kendilerini daha az netlikte gösterdiklerinden daha az bilinir. Aslında bu temel problem, yani değişim ve etkileşim, felsefenin kendisi kadar eskidir. Antik Yunan filozofu Heraklitos bu sorunun çok klasik bir ifadesini aynı nehire iki kez girilmez sözleriyle sunmuştur. Bu mantığa göre nehire ilk girildiği andan ikinci kez girildiği ana kadar yeterli miktarda su akmıştır ve bu bakımdan artık nehir ilk girildiği andaki nehir değildir fakat ortak duyumuz bunun tersini söyler; bizim nehri adlandırma pratiğimiz de bunun tersini ima etmektedir. Nehir sürekli akıyor olabilir ama ona verdiğimiz isim, Hudson, Ren veya Ganj aynı kalır. Heraklitos'un ilgilendiği şey elbette nehirler değil değişimdi. Onun asıl demek istediği değişimin her yerde ve her zaman devam ettiği fakat bizim bu değişim üzerine düşünme tarzımızın maalesef onu anlamada yetersiz kaldığıydı. Bu düşünüş tarzında genelde eksik olan şey akış fikri, yani bir şeyden, diğer bir şeye doğru sürekli bir hareketin varlığı fikriydi. Değişimin çok yavaş veya çok küçük çaplı olduğu durumlarda onun doğuracağı etkiler genelde rahatlıkla ihmal edilir. Halbuki, bağlamına ve bir bağlamdaki gayemize göre, böylesine küçük değişimler bile bizim dikkatimizi çekmeyecek bir şekilde ortaya çıktıklarından bazen ansızın bizleri afallatabilir ve hayatımızı ciddi bir şekilde etkileyebilir. Bugün bile gerçekleştiği bilinen değişimler üzerinde, bunları azımsamadan ve sahiden de ne olup bittiğini çarpıtmadan düşünebilen pek az kimse vardır. Bugün sosyal bilimlerde yapılan çalışmaların pek çoğunun başlığına bakıldığında önemli miktarda bir çabanın değişimin şu veya bu türünü incelemeye adandığı görülebilir fakat bu çalışmaların çoğunda "değişim" diye anılan şey gerçekte nedir? Bunlarda değişim olarak alınan şey çalışılan meseleye ilişkin süregelen bir evrim ya da dönüşüm, yani Heraklitos'un ırmak örneğindeki akan suyun toplumsal

alandaki karşılığı değildir. Bundan ziyade, bu çalışmaların neredeyse tümünde, değişim çalışılan bir nesnenin, bir durumun ya da grubun farklılaşmış iki halinin mukayesesidir. Bu yaklaşımı savunan bir sosyolog olarak James Coleman şöyle söylüyor: "Bilimdeki değişim kavramı özel bir kavramdır daha çok, çünkü bizim bir durum üzerindeki izlenimlerimizle dolaysız olarak algılanacak bir şey değildir… Değişim algısı bizim iki izlenimimiz arasındaki bir karşılaştırmaya veya farklılığa ve bununla birlikte bu iki farklı izlenimin ortaya çıktığı iki ânın karşılaştırmasına dayanır." Neden peki? Coleman'a göre çünkü "her kavram gibi değişimin de bir nesnenin belirli bir andaki halini yansıtması gerekir" (Coleman, 1968, 429). Buna göre örneğin, Amerikan seçmeninin siyasi düşüncesinde değişimleri inceleyen bir çalışmanın yapacağı şey 1956, 1960, 1964 ve daha sonraki yıllarda insanların ne yönde oy kullandığını, referandumlarda nasıl bir tavır aldığını doğrudan yansıtmak ve bu durağan anların karşılaştırılması sonucu ortaya çıkan farklılıkları da "değişim" olarak adlandırmaktır. Burada yapılan şey basitçe ve kabul edilebilir bir mantığa dayanarak iki an arasındaki farkı sürecin bir göstergesi veya kanıtı olarak almak değildir. Burada yapılan şey daha ziyade bu iki an arasındaki farkı sürecin kendisi gibi almaktır.

Bu yaklaşımın tersine Marx'ın yaptığı şey, şeylerin nasıl cereyan ettiklerini (*happen*) onların ne olduğunun parçası olarak almak suretiyle onları "gerçekten oldukları gibi ve gerçekten cereyan ettikleri gibi" soyutlamaktır (Marx ve Engels, 1964, 57). Bu bakımdan sermaye (veya emek, para vs.) sadece sermayenin nasıl göründüğü veya işlediği değil aynı zamanda onun nasıl geliştiğidir; diğer bir deyişle sermayenin nasıl geliştiği, onun gerçek tarihi onun ne olduğunun bir parçasıdır. İşte bu yüzdendir ki Marx bir şeyin mahiyeti ile onun tarihinin "iki ayrı şey olduğunu" kabul etmez (Marx ve Engels, 1964, 57). Bugün sosyal bilimlerdeki hâkim anlayışa göre şeyler varolur ve değişir. Bu ikisi mantıken birbirinden ayrıdır. Bu anlayış, tarihi şeylerin kapsamının bir parçası olarak değil şeylerin maruz kaldığı bir şey olarak görür. Değişim daha baştan araştırma nesnesinin kendisinden ayrı tu-

tulduğunda araştırma nesnesinin nasıl değiştiğini incelemek zorlaşacaktır. Marx ise bunun tersine "her türlü tarihsel ve toplumsal formu akış içerisindeki halleriyle" soyutlar "ve böylelikle de onun gelip geçici (*transient*) doğasını *en az* onun anlık varoluşu kadar göz önüne alır" (Marx, 1958, 20). (Vurgu Ollman'a ait.)

Tarih Marx için yalnızca geçmişteki değil gelecekteki zamana da göndermede bulunur. Bu bakımdan bir şeyin ne olmaya doğru gittiği – biz ne olmaya gittiğini bilelim ya da bilmeyelim– önemli ölçüde hem onun bugün ne olduğunun hem de geçmişte ne olduğunun bir parçasıdır. Örneğin sermaye Marx için pek çok diğer iktisatçının çalışmalarında soyutlandığı gibi salt zenginlik yaratmada kullanılan maddi üretim araçları olmaktan ibaret değildir. Marx sermayeyi bu üretim araçlarının gelişiminin ilk safhalarını ya da "ilkel birikimi" yani onun bugünkü gibi zenginlik yaratabilmesini (bu zenginliğin değer biçimini almasını, sadece kullanım için değil mübadele için kullanılmak üzere üretilmesini) mümkün kılmış her şeyi kapsayacak şekilde düşünür. Bununla birlikte Marx'ın sermaye anlayışında halihazırdaki sermaye birikimi ile sermayenin yoğunlaşma ve merkezileşme eğilimleri ve bu eğilimlerin bir dünya pazarının oluşumuna ve nihayetinde de sosyalizme geçişe yönelik etkileri bütünleştirilmiştir. Böylelikle sermayenin ne olmaya doğru gittiği onun bir parçası haline gelir. Marx'a göre artıdeğerin ve böylelikle de üretimin büyümesi ve böylelikle de bunların bir sonucu olarak dünya pazarının ortaya çıkması eğilimi "doğrudan sermaye kavramının kendisi" tarafından içerilmiştir (Marx, 1973, 408).

Sermayenin gelecekteki sosyalist toplumun tohumlarını taşıdığı gerçeği, onun gittikçe toplumsallaşmak gibi bir niteliğe sahip olmasında ve maddi üretim araçlarının giderek kapitalistlerin doğrudan denetimi dışına çıkma eğiliminde –ki bu durum üretim araçları üzerindeki kapitalistlerin denetimini her zamankinden daha fazla gereksizleştirir– açık net bir şekilde görülebilir. Sermayenin bu "tarihi" sermayenin bir parçasıdır; Marx'ın soyutladığı biçimiyle sermaye kavramı tarafından içerilmektedir; yani sermayenin tarihi, sermaye ile Marx'ın anlat-

mak istediği şeyin zorunlu bir parçasıdır. Marx'ın emek, değer, meta, para vs. gibi bütün temel soyutlamaları işte tam bu yolla süreci, oluşu ve tarihi birbirine eklemler. Bizim burada amacımız Marx'ın ekonomi politiğini açıklamak değil onun bu alandaki iddialarını göz önüne alarak genelde birbiriyle dışsal olduğu düşünülen görüngüleri nasıl bütünleştirdiğini ve özel olarak da sermayenin gerçek geçmişi ile muhtemel geleceğinin onun bugünkü durumunun soyutlanmış halinde nasıl birleştirildiğini somut bir şekilde göstermektir.

Marx bir şeyin gelecekte alabileceği biçimle, güncel durumdaki tezahürü arasındaki zorunlu ve içsel ilişkiyi göstermek amacıyla genelde "kendinde" (*in itself*) ifadesini kullanır. Örneğin para ve meta için Marx "kendinde" sermaye nitelemesinde bulunmuştur (Marx, 1963, 396). Metanın ve paranın kapitalist toplumda işçinin karşısına bağımsız biçimlerle çıktığı düşünüldüğünde – yani işçinin kendisinden ayrı ama onun yaşamını sürdürmek için elde etmesi gereken bir şey olarak karşısına çıktığı düşünüldüğünde – emek gücünün mübadelesini mümkün kıldığı ve böylelikle de bu meta ve paranın yeni değer üretiminde kullanılacak üretim araçlarına dönüştüğü söylenebilir. Sermaye, para ve metanın ne olduğunun, onların geleceğinin, böylelikle de onların bizzat kendilerinin bir parçasıdır. Aynı paranın ve metanın, sermayenin ne olduğunun, onun geçmişinin, böylelikle de sermayenin bizzat kendisinin bir parçası olması gibi. Marx birkaç yerde parayı ve metayı "potansiyel sermaye" olarak yani sermaye ve paranın "altındaki maksat, onların özü ve akibeti" olarak nitelemiştir (Marx, 1971, 465; Marx, 1963, 399-400). Aynı şekilde Marx her tür emeği ücretli-emek, her tür üretim aracını da sermaye olarak soyutlar çünkü kapitalist bir toplumda emek ücretli emeğe, üretim aracı da sermayeye dönüşme doğrultusunda evrilir (Marx, 1963, 409-410).

Bir şeyin geçmişini ve gelecekte alacağı muhtemel biçimleri, bu şeyin kendisinin ayrılmaz bir parçası olarak düşünmek ve bunların hepsini tek bir süreç olarak kavramak Marx'ın bu sürecin belirli bir kesitini veya uğrağını özel bir amaç için soyutla-

masına ve soyutlanmış kesiti göreli bir biçimde özerk olarak ele almasına engel değildir. Marx, gerçekliği alt bölmelerine ayırarak elde ettiği birimlerin zaten kendi soyutlamalarının ürünleri olduğunun bilinciyle, mercek altına aldığı alanı o an için ne üzerine çalışmak istediğinin gerekleriyle uyumlu olacak bir biçimde sınırlayarak bu gerçekliği yeniden soyutlayabilir fakat bunu yaparken genellikle bu soyutladığı sınırlı alanı bir "uğrak" olarak niteleyerek onun süregelen daha kapsamlı bir sürecin zamansal olarak durağanlık arz eden bir kesiti olduğunun altını çizer. Bu minvalde, Marx metadan "mübadele içindeki bir uğrak", paradan (sermaye olarak görünümü söz konusu olduğunda) üretim sürecindeki bir uğrak ve genel olarak dolaşımdan da "üretim sistemindeki bir uğrak" olarak bahseder (Marx, 1973, 145, 217). Marx'ın adlandırma pratiği burada onun sabitliğe göre harekete daha fazla epistemolojik öncelik verdiğini ve hangi alanda ortaya çıkarsa çıksın durağanlığı geçici ve/veya öze içkin olmayan bir şey veya kendisinin de belirttiği gibi hareketin geçici "felci" olarak yorumladığını gösterir (Marx, 1971, 212). Durağanlığı değişimin boyutlarını incelemekte kullanarak ve bunun tam tersini yapan çoğu sosyal bilimciden farklı bir yol izleyerek Marx, şeylerin neden değiştiği üzerinde çalışmamıştır, çalışamamıştır, çünkü bu sorunsal değişimin şeylerin ne olduğuna dışsal olduğunu, onların dışarıdan maruz kaldıkları bir şey olduğunu varsayar. Değişimi her zaman şeylerin ne olduğunun bir *parçası olarak görmenin sonucunda Marx'ın araştırdığı temel sorun şeylerin nasıl, ne zaman ve neye doğru* değiştiği ve neden değişmez gibi göründüğüdür (ideoloji).

Marx'ın soyutlamalarında değişimin yeri üzerine olan tartışmamızı noktalamadan önce süreçler üzerinden düşünmenin ortak duyuya tamamıyla yabancı olmadığını hatırlatmak önemli olacak. Süreç fikri yemek, yürümek, savaşmak gibi eylemlerin soyutlanmasında ve aslında mastar halinde kullanılan tüm fiilerde ortaya çıkar. Aynı şekilde, bir olayı anlatan "savaş" ve "grev" gibi sözcükler yine bir sürecin soyutlanmış halini ifade ederler. Öte yandan bu sözcükleri bir hal veya bir durum olarak

yani hareketli bir görüntü olarak değil dondurulmuş bir fotoğraf gibi düşünmek de mümkündür; bu durumda tek bir görüntünün tekrar tekrar sunulmasıyla bu sözcüklerin ifade ettiği durumlarda ortaya çıkan her türlü değişim yok sayılır veya ciddi bir oranda azımsanır. Ne yazık ki pek çok eylem ifade eden sözcükler bu şekilde kullanılır. Bunlar bir eylem ifade eden "şeyler" haline gelmişlerdir artık. Bu durumlarda bu eylemleri düşünüş biçimimiz devam eden süreçleri hiçbir zaman yeterli düzeyde yansıtamaz. Kanaatim odur ki değişimi Marx'ın yaptığı şekilde odağa yerleştirme iddiası taşımayan bir anlayışın bu tür bir sorunla karşılaşması son derece normaldir.

Daha önce de söylediğimiz gibi Marx'ın soyutlamalarını ayrıksı kılan şey bunların sadece değişimi veya tarihi değil aynı zamanda değişim veya tarihi çevreleyen sistemin belirli bir kısmını içinde barındırmasıdır. Herhangi bir şeydeki değişim ancak birbirleriyle yakın ilişkideki öğelerin karmaşık etkileşimi içinde ve bu etkileşim vasıtasıyla ortaya çıktığından, değişimi bir şeyin ne olduğuna içkin bir şey olarak almak aynı zamanda değişimi mümkün kılan etkileşimi de aynı şekilde değerlendirmeyi yani etkileşimi de bir şeyin ne olduğunun asli bir parçası olarak görmeyi gerektirir. Bir şey durağan olarak kavrandığında onu aynı zamanda müstakilmiş gibi yani mantıksal olarak onu çevreleyen koşullardan ayrı ve bağımsızmış gibi düşünmek son derece kolaydır. Böyle bir mantıkta bir şeyi çevreleyen koşullar, bu şeyin ne olduğunun içine doğrudan dahil edilmez. Oysa ki aynı şey bir süreç olarak görülseydi eğer, bu şeyin ne olduğunun sınırlarını onu çevreleyen koşulların hiç değilse bir kısmını içerecek kadar genişletmek gerekecekti. Özetlersek, soyutlamalar söz konusu olduğunda değişim beraberinde karşılıklı bağımlılığı da getirir. Marx'ın soyutlamaları bağlamlarından yalıtılmış olaylar dizisini, yani bir nevi monoton bir gelişmeyi değil, evrilen ve etkileşim içinde olan bir sistemin safhalarını ifade eder.

Bu bakımdan daha önce bir süreç olarak ele aldığımız sermaye aynı zamanda maddi üretim araçları, kapitalistler, işçiler, değer, para ve daha fazlası arasındaki etkileşimi içeren karma-

şık bir İlişkidir. Marx "sermaye kavramı kapitalisti içerir" der; işçileri de "değişken sermaye" olarak niteler ve sermayenin "ücretli emek, değer, para, fiyat vs." olmadan hiçbir anlam ifade etmeyeceğini iddia eder (Marx, 1973, 512; Marx, 1958, 209; Marx, 1904, 292). Bir başka yerde de bir İlişki olarak sermayenin bu görünümlerinin süreçsel karakterini bunları "süreç içindeki değer" ve "süreç içindeki para" olarak nitelerken vurgulamıştır (Marx, 1971,137). Sermayenin Marksizmdeki diğer tüm soyutlamalar gibi hem bir süreç hem de bir İlişki olduğu düşünüldüğünde onu öncelikle bir süreç veya öncelikle bir ilişki olarak görmek onun tarihsel veya sistemsel karakterinden birini belirli bir amaç doğrultusunda özel olarak vurgulamanın bir yoludur. Marx sermayeyi öncelikle bir süreç veya öncelikle bir ilişki olarak soyutladığında sermaye kavramının içerdiği şeyin ancak belirli bir parçasına odaklanmış olur. Marx'ın soyutlamalarında bir sürecin zamansal olarak ayrı ele alınan belirli bir kesiti "uğrak" olarak nitelenirken, bir İlişkinin uzamsal olarak ayrı ele alınan belirli bir görünümü de çoğunlukla "biçim" veya "belirlenim" olarak nitelenmiştir. "Biçime" bakarak Marx genellikle bir İlişkinin görünümünü ve/veya işlevini mercek altına alır, ki bu görünüme ve işleve dayanarak biz bu İlişkinin ayırdına varırız. Keza bir ilişkiyi tanımamızı ve bu ilişki üzerinde konuşmamızı sağlayan onu ifade edici kavram da yine bu ilişkinin belirli bir biçimine göndermede bulunur. Zira, bir İlişki olarak değerin mübadele edilebilir biçimi "para" kavramıyla ifade edilmiştir; daha fazla değer üretimini olanaklı kılan biçimine de sermaye denmiştir. Örnekler çoğaltılabilir. Öte yandan "belirlenim" ise Marx'ın bir İlişkinin belirli bir görünümünün dönüşümsel karakterine ve bu görünümün etkileşimsel bir sistem içinde başka öğelerle karşılıklı bağımlılığını ve değişebilirliğini en net biçimde ortaya çıkaran neyse ona odaklanmasını sağlar. Ne var ki bahsettiğimiz bu uğrakların, biçimlerin ve belirlenimlerin tümü analiz sürecinde birer İlişki haline gelirler. Keza Marx, metayı zenginlik sürecindeki bir uğrak olarak tanımladıktan hemen sonra onu bir İlişki olarak ayrı bir yere koymak

doğrultusunda analizini sürdürür (Marx, 1973, 218). Bir başka yerde de Marx faiz, kâr ve rantı daha sonraki analiz sürecinde "görünürdeki bağımsızlıklarını" kaybedip birer İlişki olarak görülecek biçimler olarak ifade eder (Marx, 1971, 429).

Daha önce süreçleri kapsayan bazı soyutlamaların ortak duyu dediğimiz şeyde de bulunduğunu söylemiştik. Aynı şey İlişkilere odaklı soyutlamalar için de geçerlidir. Örneğin baba sözcüğü bir erkeğin çocuğuyla olan ilişkisini içermesi bakımından buna bir örnek teşkil edebilir. Müşteri sözcüğü de yine bir insan ile satılan veya satılmaya uygun şeyler arasındaki bir ilişkiyi içermesi bakımından yine buna örnektir. Öte yandan dünyadaki ilişkilerin sayıca çokluğu ve kapsamının genişliği göz önüne alındığında ortak duyuya aktarılmış ilişkiler sayıca az ve kapsam bakımından yetersizdir. Yer ve mekânın ortak duyudaki algılanışında pek çok toplumsal bağ tek bir andaki haliyle, müstakil ve aynı zamanda durağan soyutlamalar içinde düşünülür. Fakat Marx gerçekliğin son derece önemli bir parçasını oluşturan sistemsel bağlantıları layıkıyla kavramak için bu bağlantıların ve aynı zamanda onların değişime uğrama biçiminin bizzat bu bağlantıların üzerinde düşünülmesini mümkün kılan soyutlamalarla bütünleştirilmesi gerektiğine inanır. Bunun dışındaki her tür çaba bir tür yama yapmaktır ve bazı temel bağlantıların ihmaline ve bununla birlikte bu bağlantıların tüm bir sistem üzerinde gösterdiği etkinin çarpıtılmasına davetiye çıkaran tek taraflı ve tek bir noktaya odaklı düşünüş tarzı olarak kalmaya mahkûmdur.

Tüm bunları söylemekle hangi noktaya ulaşmış bulunuyoruz? Marx'ın soyutlamaları şeyler değil süreçlerdir. Bu süreçler aynı zamanda zorunlu olarak Marx'ın üzerinde çalıştığı tüm temel süreçleri kapsayan sistemsel İlişkilerdir. Sonuç olarak da her süreç bir ilişkiler yumağı olarak kavranan diğer süreçlerin bir görünümü, onlara bağımlı bir parçasıdır. Bu şekilde Marx kapitalist üretim tarzının ikili hareketini (onun tarihsel ve organik hareketini) aynı soyutlamalar içinde bir araya getirmiş olur. Yani gerçeklikte birleşik olan bir şeyi düşüncede de bir-

leştirmiş olur ve bu karmaşık yapının sadece belirli bir kısmına odaklanmaya ihtiyacı olduğunda da onları bir uğrak, bir biçim veya belirlenim şeklinde ele alarak bunu yapar.

Marx'ın soyutlamaları, özellikle değişimin ve etkileşimin ele alınması söz konusu olduğunda pek çok insanın toplum üzerinde düşünürken kullandığı soyutlamalardan epey farklı gibi görünüyor. Ne var ki, eğer Marx'ın soyutlamaları söylediğimiz kadar ayrı bir yerde duruyorsa, o zaman bu soyutlamaları salt sergilemek yetmeyecek, onun bu şekilde soyutlamasını mümkün kılan felsefi referansının ne olduğunu da bilmek gerekecektir. Marx'ın bu şekilde soyutlamalar yapma ve bir soyutlamadan diğerine geçme hüneri nereden gelmektedir ve kendi soyutlamalarıyla ortak duyuda rastlanan soyutlamalar arasında ne tür bir ilişki vardır? Pek çok okuyucu Marx'ın nasıl soyutladığını anlayamadıklarından Marx'ın bu soyutlama pratiğinin yaygın bir şekilde kullanılıyor olduğunu inkâr ederler, hatta bu gerçeği fark etmezler bile. Bu bakımdan, Marx'ın soyutlama sürecini ve soyutlamanın onun diyalektik yöntemindeki yerini ve rolünü ayrıntılı bir şekilde çözümlemeden önce bu soyutlama tarzının arkasındaki felsefi önvarsayımlara kısaca göz atmak sıradaki işimiz olacak.

4
İçsel İlişkiler Felsefesi

Marx'a göre, "İktisatçılar sermayeyi bir ilişki olarak kavramazlar. Zaten onu aynı zamanda tarihsel olarak gelip geçici, yani mutlak değil göreli bir üretim biçimi olarak kavramadıkları müddetçe bunu başarmaları mümkün değildir" (Marx, 1971, 274). Bu sermayenin içeriğine değil onun ne olduğuna, ne *tür* bir şey (yani bir İlişki) olduğuna ilişkin bir yorumdur. Marx'ın yaptığı gibi sermayeyi, maddi üretim araçları ile onların mülkiyetine sahip olanlar, onlar için işçilik yapanlar, onların işletilmesiyle ortaya çıkan ürün ve değer ve onların mülkiyetine sahip olma ve onlar için işçilik yapma durumunun devamını

sağlayan koşullar arasındaki içsel bağları özünde taşıyan karmaşık bir İlişki olarak kavramak, aynı zamanda sermayeyi tarihsel bir olay olarak görmek ve insan yaşamındaki bazı özgül koşulların sonucunda ortaya çıkmış ve bu koşullar ortadan kalktığında kendisinin de mevcudiyetinin sona ereceği bir şey olarak anlamaktır. İktisatçılar, tüm bu bağlantıları sermayenin ne olduğuna dışsal şeyler gibi almak yani sermayeyi salt maddi üretim araçlarından veya bunları alırken harcanan paradan ibaret görmek suretiyle onu tarih-dışı bir değişken olarak değerlendirme yanlışına düşerler. Bu durumda, her ne kadar bu açıkça ifade edilmese ve savunulmasa bile sermaye iktisatçıların gözünde her zaman varolmuş ve varolmaya devam edecek bir şey haline gelmiş olur.

İçlerinde akademisyenlerin, düşünürlerin de olduğu pek çok insanın bakış açısında, yani bizim ortak duyusal görüş dediğimiz şeyde bir yerde ilişkiler, bir yerde de şeyler vardır ve bu ikisinin birbirine karıştırılmaması gerekir. Bu görüş G. E. Moore'un da diline pelesenk ettiği Bishop Butler'ın şu ifadesinde özetlenir: "Bir şey o şeyin ne olduğudur, başka bir şey değildir." Bununla bağlantılı bir şekilde Hume ise şöyle der: "Tüm olaylar birbirinden ayrı ve serbesttir." (Moore, 1903, title page; Hume, 1955, 85). Böyle bakış açısı benimsendiğinde sermayenin, emekle, değerle ve başka şeylerle ilişki içinde olduğu tespit edilebilir. Hatta sermayenin ne olduğunu izah etmekte bu ilişkilere yönelik tespitler önemli bir rol bile oynayabilir. Fakat yine de bu sermayenin ve onun ilişkilerinin birbirlerinden tamamen ayrı şekilde ele alındığı gerçeğini değiştirmez. Marx, bu meselede Hegel'i izleyerek özünde mantıksal ikilik ifade eden herhangi bir şeyi reddeder. Daha önce de vurguladığımız gibi Marx'a göre sermaye bir İlişkidir ve bu İlişki içinde maddi üretim araçlarının emekle, değerle, metayla, vs. ile olan bağları sermayenin ne olduğunun asli parçalarıdır, ona içkindir. Marx "şeylerin kendileri" olarak "onların karşılıklı bağlantılarını" alır (Marx ve Engels, 1950, 488). Üstelik, bu ilişkiler geçmiş ve gelecek zamanı da içerecek bir kapsama sahiptir; ki ancak bu

şekilde sermayenin varoluş koşullarının geçmişten bugüne nasıl evrildiği ve gelecekte nasıl bir değişime maruz kalacağı da sermayenin ne olduğunun asli parçaları olarak görülebilir.

Ortak duyusal görüşte, sermayeyle ilişkili herhangi bir öğenin sermayenin kendisi değişmeksizin değişebileceği öngörülür. Bu görüşe göre örneğin işçiler kapitalizmde olduğu gibi emek güçlerini kapitalistlere satmak yerine köle ve serf olabilirler hatta kendi üretim araçlarının sahibi olabilirler ve bu saydığımız her durumda onların iş araçları hâlâ sermaye olarak kodlanabilir. Burada işçilerle üretim araçları arasındaki bağ salt olumsaldır, bir tesadüf meselesidir yani hem sermayenin hem de işçinin gerçekten de ne olduğuna dışsal bir şeydir. Marx'a göre ise işçinin mahiyetindeki bu tür bir değişim üretim aracının karakterinin kendisinde, onun görünümünde ve işleyişinde bir değişimi koşullayacaktır. Üretim araçları ile işçi arasındaki bağ zorunlu ve özsel bir bağdır; bu bir içsel ilişkidir. Bu bakımdan işçi ile olan özgül ilişkisi değişime uğradığı anda üretim aracı başka bir şey haline gelir ve bu noktada da artık onu en iyi ifade eden kavram "sermaye" olmaktan çıkar. Marx'ın kapitalizm analizinde yer alan her öğe de işte bu türden bir İlişkidir. Marx'ın soyutlama pratiğinin temelini oluşturan, bu pratiği ve bunun sonucunda ortaya çıkan belirli soyutlamaları ve bu soyutlamalar üzerine bina edilen tüm teorileri açıklamamıza yardımcı olan işte bu anlayıştır.

Tüm bunlar demek oluyor ki Marksist olmayanların Marx'ı anlamada yaşadıkları sorunlar düşünüldüğünden çok daha ciddidir. Bunların Marx'ın sermaye (veya emek, değer, devlet vs.) üzerine söylediklerini kavrayamamalarının nedeni Marx'ın ifadelerinin muğlak veya kafa karıştırıcı olması veya iddialarını temellendirmek üzere sunduğu açıklamaların zayıf veya yetersiz olması değildir. Bunun nedeni daha çok, bunların, temel bir form olarak İlişki yani Marx'ın analizinin parçası olan her önemli öğenin dahil olduğu bir İlişki anlayışına sahip olmamaları ve böylelikle de kaçınılmaz olarak İlişkinin fikri içeriğini en iyi ihtimalle biraz (aslında genelde epey) çarpık sunmalarıdır. Böyle bir çarpık

yorumlanma bahtsızlığından nasibini sadece ilişkilerin kendisi değil bu ilişkileri kendi soyutlamalarıyla bütünleştirerek yansıtma çabasında olan Marksizm de ziyadesiyle alır.

Bizim burada geliştirmeye çalıştığımız anlayış düşünce tarihinde içsel ilişkiler felsefesi olarak bilinir. Marx'ı bu konuda doğrudan etkileyen filozoflar Leibniz, Spinoza ve özellikle de Hegel olmuştur. Tüm bu filozofların ortak noktası bütünü oluşturan parçalar arasındaki ilişkilerin bu parçaların kendisinde de ifade edildiği düşüncesiydi. Bu anlayışa göre her bir parça, bütünü oluşturan diğer parçalarla olan ilişkilerini de bünyesinde taşır. Tabii ki her bir düşünür için parça dediğimiz şeyler farklı farklı şeylere tekabül ediyordu. Leibniz için parça monad'a, Spinoza için doğanın suretlerine (modes of nature) veya Tanrı'ya ve Hegel için de fikirlere, denk düşer. Öte yandan parçaları kodlamadaki bu farklılığa rağmen hepsi de parçalarla bütün arasındaki ilişkiyi aynı mantıksal form içinde anlamlandırırlar.

Marx üzerine çalışan bazı yazarlar doğanın bütünü üzerinde değil sadece toplum üzerinde uygulanacak daha sınırlı bir içsel ilişkiler anlayışı önermişlerdir (Rader, 1979, ikinci bölüm), fakat gerçeklik böylesine mutlak ayrımların yapılmasına izin vermez. İnsanlar sadece akla ve toplumsal rollere değil aynı zamanda bedenlere de sahiptirler. Örneğin yabancılaşma bu üçünü de etkisi altına alır ve bunların her birinin yabancılaşmış biçimi bir diğeriyle içsel ilişki içindedir. Aynı şekilde sermaye, meta, para ve üretici güçlerin her biri toplumsal olduğu kadar maddi yanlara da sahiptir. İçsel ilişkiler felsefesinin doğa ile toplum arasındaki bilindik sınırlara uymadığını iddia etmek Marx'ın belirli amaçlar doğrultusunda bu ayrımın öncelikle bir tarafına ya da diğer tarafına düşen birimler inşa edecek şekilde soyutlamalar yapmadığını söylemek anlamına gelmiyor. Marx'ın birbirlerinden ayrıştırılmış bir şekilde "şeylerden" ve bundan daha sık olmak üzere "toplumsal ilişkilerden" bahsederken temelde yaptığı budur. Ancak bunu yaptığı her durumda belirli bir amaç için geçici olarak odaklanılan şeyle ondan ayrıştırılan şey arasında özünde bir içsel ilişki olduğunu göz önünde tuttuğu da

bir gerçektir. Sonuç olarak Marx'ın, dışsal ilişkiler temelinde düşünenlerden farklı olarak, doğal ve toplumsal görüngülerin birbirleri üzerindeki etkilerini en aza indirgemek veya hepten yok saymak gibi bir anlayış içinde olması söz konusu değildir.

O zaman içsel ilişkiler felsefinde "neden olmak" ve "belirlemek" gibi nosyonların yeri nedir? Marx'ın gerçek dünyadaki her şeyin, her durumda birbiriyle karşılıklı etkileşim içinde olduğunu varsaydığı düşünüldüğünde diyebiliriz ki içsel ilişkiler felsefesinde, etkilediği düşünülen şeyi mantıksal olarak önceleyen ve ondan bağımsız bir varoluşa sahip bir neden ve yine belirlediği düşünülen şeyden hiçbir şekilde etkilenmeyen bir belirleyici etkenin yeri yoktur. Kısacası ortak duyuda bulunan "belirlemek" ve neden olmak" gibi mantıken bağımsızlık ve mutlak önceliklilik ifade eden nosyonların Marksizmde herhangi bir işlerliği yoktur. Bunun yerine daha çok şu tür ifadelere rastlamak mümkündür: Mübadeleye yönelik eğilim, işbölümünün "nedeni veya bunlar arasındaki karşılıklı etkinin sonucunda ortaya çıkan sonuçtur" ve faiz ve rant pazar fiyatlarını "belirler" ve onun tarafından "belirlenir" (Marx, 1959b, 134; Marx, 1971, 512). Belirli bir zaman aralığı içinde incelenen herhangi bir organik sistem içindeki bütün süreçler birlikte evrilir. Bu bakımdan herhangi bir sürecin diğerini öncelemesi gibi bir durum söz konusu olamaz; her süreç diğerlerini belirler ve onlar tarafından belirlenir, fakat bir sürecin diğerleri üzerine olan etkisinin, diğerlerinin bu süreç üzerindeki etkisinden daha büyük olabileceği durumlar söz konusu olabilir; ve Marx "neden olmak" ve özellikle de "belirlemek" ifadelerini bu asimetriyi belirtmek için kullanmıştır. Bu bakımdan üretim, bölüşüm, mübadele ve tüketim arasındaki etkileşim içinde (sadece kapitalizme mahsus olmayan bir biçimde) üretimin diğerlerine göre daha fazla belirleyici olduğu ifade edilmiştir (Marx, 1904, 274ff). Marx'ın araştırmalarının önemli bir bölümü, kapitalist sistemin diğer öğeleri üzerinde özel veya daha büyük bir etkiye sahip olan öğenin ne olduğunun belirlenip açık biçimde ortaya serilmesine adanmıştır, fakat bu öğe ortaya açık biçimde konmuş olsun veya olmasın her zaman

karşılıklı etki ilişkisi içinde konumlandırılır. ("Neden olmak" ve "belirlemek" sözcüklerinin bu belirttiğimiz anlamını bütünleyen diğer bir anlamına daha sonra değineceğiz.)

Soyutlama sürecine geri dönersek, Marx'a istediği gibi soyutlayabilme, yani herhangi bir tikelliğin kapsamının, içinde bulunduğu içsel ilişkiler içinde, nereye kadar uzanacağına karar verme fırsatını ve ehliyetini veren şey içsel ilişkiler felsefesidir. İçsel ilişkiler felsefesi soyutlamanın gerekli olduğunu (bu gereklidir çünkü sınırlar hiçbir zaman verili değildir ve bir kez konulduğunda da asla mutlak değildir) keşfetmesini sağlamak suretiyle Marx'ın yeniden soyutlamasını mümkün kılar ve teşvik eder, farklı biçimlerde soyutlamaları olanaklı hale getirir ve Marx'ın soyutlama yaparken düşünsel yeteneklerinin gelişmesine ve esnekliğinin artmasına yardımcı olur. Eğer Marx'ın dediği gibi "bir ilişki… Ancak soyutlama vasıtasıyla belirli bir somutluk kazanıyor ve tekilleştiriliyorsa" o zaman nasıl akıl yürütmek gerektiğini öğrenmenin ilk adımı nasıl soyutlama yapılacağını öğrenmektir (Marx, 1973, 142).

Dışsal ilişkiler felsefesi uyarınca akıl yürütenler elbette soyutlama ihtiyacından büsbütün muaf olmazlar. Bunların akıl yürütürken istifade ettiği birimlerin kendileri de nihayetinde birer soyutlamadır. Bu birimler esasında sosyalleşme sürecinde ve özellikle de dil öğrenme aşamasında kendini gösteren soyutlama sürecinin ürünleridir. Bu durumda sorunlu olan şey sanki bir şeyin algılanan özellikleri, onun ontolojik doğasına özdeşmiş gibi soyutlamayla belirginleştirilen sınırların gerçekliğin doğasında bu haliyle verili olduğunun düşünülmesidir. Bunlar akıl yürütmelerinde soyutlama sürecinin oynadığı rolü teslim etmek bir yana bundan habersizdirler. Sonuç olarak da pek çok durumda yeniden –soyutlamanın yapılabileceğini ve aslında çoğu durumda bunun gerekli olduğunu– bilemezler ve buna yönelik ne yeteneğe ne de esnekliğe sahip olamazlar. Yeni bir dili veya yeni bir düşünce ekolünü öğrenme sürecinde ve bazı önemli deneyimler sonucunda mecburen devam etmekte olan yeniden soyutlama süreci ise üzerinde bir sis perdesi ile

çoğunlukla bilinçsiz bir şekilde ve tabii ki sistematik olmayan bir tarzda işler ve bu yeniden soyutlamanın ne anlama geldiği, arkasındaki varsayımların ne olduğu konusunda pek az şey bilinir. Buna karşılık Marx ise soyutlamalarla düşündüğünün ve hem kendisinin hem de başkalarının yaptıkları soyutlamaların arkasındaki varsayımların ve anlamların farkındadır; böylelikle de eleştirdiği düşünürlerin yaptıkları yetersiz soyutlamaların ideolojiyle eş anlamlı olduğunun da bilincindedir.

Olası yanlış anlamaları peşinen önlemek açısından içsel ilişkiler felsefesinin iki şeyin "arasındaki bağı" somutlaştırma çabası olmadığını belirtmek faydalı olacak. İçsel ilişkiler felsefesi, daha çok şeylerin birbirleriyle belirli bütünleşme biçimlerinin onların ne olduğunun asli unsurları olduğunu göstermeye çalışır. Bazı eleştirilerde belirtildiği gibi içsel ilişkiler felsefesi herhangi bir sorunun sonsuza kadar incelenmesi değildir. (Sınırların yapay olduğunu söylemek onların varlığını yadsımak değildir ve herhangi bir şeyi anlamak için her şeyi anlamak da pratik anlamda zorunlu değildir.) Konulan sınırların keyfi olduğu anlamına da gelmez bu felsefe. (Marx'ın veya bir başkasının soyutlamalarının karakterini gerçekten de etkileyen şeyin ne olduğu ayrı bir sorudur.) Gerçeklikte mevcut önemli nesnel ayrımları belirleyemeyeceğimiz bu ayrımlar üzerinden çalışma yürütemeyeceğimiz anlamına da gelmez. (Aksine bu tür ayrımlar yaptığımız soyutlamalar üzerinde çok esaslı bir etkiye sahiptir.) Son olarak içsel ilişkiler felsefesine ilişkin kavramların ve özellikle de "bütünlük", "ilişki" ve "özdeşlik" gibi kavramların soyutlama süreci tamamlandıktan sonra ortaya çıkan dünyayı anlamlandırmaya yardımcı olacak şekillerde kullanılamayacağı anlamına da gelmez.

İçsel ilişkiler felsefesinde "bütünlük", bütünün kendisini oluşturan parçalarla içsel ilişkili bir şekilde varolma biçimine denk düşen bir mantıksal tasarımdır. Bu bakımdan bütünlük mevcudiyetini her durumda korur ve onu anlatmada "az" veya "çok" gibi nitelemelerin hükmü yoktur. Ne var ki Marx'ın çalışması tarihsel anlamda oluşumu tamamlanmış veya oluşmaya

başlayan *(emergent)* olmak üzere iki tür bütünlük anlayışını içerir ki bu ikisini birbirine karıştırmamaya özen gösterilmelidir. İkinci durumda bir bütünlük veya tüm, veya sistem, onu oluşturan öğelerin görülmeye başlamasıyla, birbirleriyle bütünleşmesiyle ve zaman içinde gelişmesiyle aşama aşama ortaya çıkar. "Bir ilişkinin ilk defa ortaya çıktığında mevcut olan koşullar," der Marx, "bu ilişkiyi saf hali ile veya bir bütünlük içinde göstermek değildir," (Marx, 1971, 205). Burada da yine mantıksal bütünlüklerden farklı olarak bazı sistemlerin diğerlerine göre az veya çok gelişmiş olduğu veya bir sistemin diğerinden daha erken bir oluşum aşamasında olduğu söylenebilir. İçsel ilişkiler felsefesinde böyle bütünlüklerin varolduğunu kabul etmeyi engelleyen hiçbir şey yoktur. Bu noktada gereken şey yalnızca oluşumunun her aşamasında her bir parçayı, bunların gerçek tarihini ve gelecekteki gelişim potansiyelini kapsayan bütünün ilişkisel bir mikrokozmozu olarak görebilmektir.

Bütün içindeki karşılıklı bağlantıları yeniden inşa etmek üzere başlangıç noktası olarak herhangi bir ilişkisel parçayı almanın veya onu gerçekten de mantıksal bir bütünlük olarak ele almanın sağladığı yararlar bu parçanın toplumsal alandaki rolü genişledikçe, onun diğer parçalarla ilişkisi daha da karmaşıklaştıkça ve diğer bir deyişle oluşum halindeki bir bütünlük olmanın ötesine geçtikçe daha da artacaktır. Örneğin metanın köleci toplumu veya feodalizmi zihinde yeniden inşa etmek için iyi bir başlangıç noktası olma görevini yerine getirmesi beklenemez çünkü bu toplumlarda (sınırlı bir düzeyde ücretli emeğin ve farklı topluluklar arasında yine sınırlı düzeyde ticaretin varlığı düşünüldüğünde) her ne kadar metanın varlığından söz edilebilirse de onun bu toplumlarda merkezi bir rol oynamaktan çok uzak olduğu bir gerçektir. Halbuki kapitalist toplumlarda merkezi bir rol oynadığı düşünüldüğünde metanın kapitalist sistemi zihinde yeniden inşa etmek için ideal bir başlangıç noktası olduğu söylenebilir (Marx, 1971, 102-3).

Bütünlük kavramında yaşanan benzer bir soruna "ilişki" kavramında da rastlamak mümkündür. Belki de Marx'ın ya-

zılarında "*Verhaltnis*" (ilişki) sözcüğünden daha fazla kullanılan başka bir sözcük yoktur. Ne var ki Marx'ın düşüncesinde "*Verhaltnis*"in oynadığı merkezi rol Marx'ın metinlerinin çevirilerini okuyanlar tarafından görülemez çünkü bu metinlerde genellikle "ilişki" sözcüğü "koşula", "sisteme", ve "yapıya" tekabül edecek şekilde çevrilmiştir. Halbuki, "*Verhaltnis*"i Marx içsel ilişkiler felsefesinde ona atfedilen anlamıyla kullanmıştır. Yani "*Verhaltnis*" Marx için sermaye, emek vs. gibi kendi içlerinde, kendilerinin de dahil olduğu etkileşimleri barındıran ve birer İlişki olduğu söylenen parçalardır. Fakat Marx "*Verhaltnis*"'i, aynı zamanda, belirli bir uğrakta birbirinden ayrı gibi görülen parçalar arasındaki bağları belirtecek şekilde "*Beziehung*" ("bağıntı") ile aynı anlama gelecek biçimde de kullanmıştır. Sözcüğün bu anlamına göre iki farklı parça birbirleriyle az veya çok yakın ilişki içinde olabilirler, farklı zamanlarda farklı tür ilişkilenme içine girebilirler ve birbirleriyle olan ilişkileri tahrif olabilir ve hatta hepten kesintiye uğrayabilir. Bütün bunlar elbette önemli ayrımlardır ve bu ayrımların hiçbirinin Marx'ın yazılarına yabancı olmadığı konusunda son derece net olunmalıdır. Ne var ki, eğer bu parçaların kendileri içsel ilişkiler bağlamında birer İlişki ise bunlar ne tür değişime uğramış olurlarsa olsunlar bu tür ayrımların yapılamayacağına inanılır. İçsel ilişkiler felsefesine yöneltilen pek çok eleştirinin arkasında da zaten bu mantık yatmaktadır.

Marx'ın yazılarında "ilişkinin" bu iki farklı anlamı temelde Marx'ın düşüncesindeki iki tür *(order)* ilişkiyi yansıtmaktadır. Birincisinin temelinde içsel ilişkiler felsefesi vardır ve Marx herhangi bir şeye ilişkin bir bakış açısı geliştirirken bundan yararlanır. İkincisi ise daha çok ampirik alana ilişkindir ve mevcut anda ayrı gibi görülen iki veya daha fazla öğe (bunların her biri öncelikle birer İlişkidir) arasında tespit edilen bağ için geçerlidir. Birbirine mantıken içsel olan iki şeyin birbirinden ayırt edilmesi işini yaparken de Marx elbette soyutlama sürecine başvurur. Bu soyutlama bir kez gerçekleştiğinde parçalarla arasındaki her türden ilişki –daha doğrusu incelenen ko-

nuyla alakalı her türden ilişki– tespit edilip kayıt altına alınır. Dünyamızı düzenleyen sınırları doğal ve verili olarak almayı reddetmek suretiyle içsel ilişkiler felsefesi, ortak duyusal görüşte varolandan bile daha çok çeşitte ikinci tür ilişkiyi mümkün kılan bir soyutlama pratiğine kapılarını açar.

5
Soyutlamanın Üç Tarzı: Kapsam

Soyutlamanın Marx'ın yönteminde kilit bir rol oynadığını, Marx'ın kendi soyutlamalarının çok farklı özellikler arz ettiğini ve onun son derece sık ve kolay bir şekilde yeniden-soyutladığını ortaya serdikten sonra Marx'ın araştırma nesnesini zihninde mümkün mertebe inşa ettiği açık hale geliyor. Bunu söylerken doğal ve (özellikle de kapitalizmdeki) toplumsal koşulların Marx'ın düşüncesine olan etkisini azımsıyor değiliz. Yaptığımız şey, böyle bir etkinin varlığını da göz önünde tutarak Marx'ın araştırma sonuçlarının, araştırma nesnesinin önceden nasıl düzenlendiğiyle büyük ölçüde koşullandığını vurgulamaktır. Marx'ın sadece soyutlamalarının önüne koyduğu şeyleri tespit etmesi, analizlerini kafasından uydurduğu anlamına gelmez elbette. Bu soyutlamalar hiçbir şekilde olguları ikame etmez onlara sadece biçim, düzen ve göreli bir değer verir. Aynı şekilde soyutlamalarını sık sık değiştirme pratiği de ampirik araştırmanın yerini almaz, ancak, kelimenin en basit anlamıyla, neyi bulmaya ve hatta görmeye çalışacağını ve tabi ki neyi vurgulayacağını belirler. Tüm bunlar sonucunda nasıl bir izah geliştirileceği de Marx'ın önceden yaptığı soyutlamaların ortaya koyduğu muhtemel ilişkilerin çerçevesi tarafından belirlenir.

Şimdiye kadar genel anlamıyla soyutlama sürecini tartışırken temel amacımız bu düşünsel etkinliği diğerlerinden ayırt etmekti. Marx'ın soyutlamalarının istisnasız bir şekilde değişim ve etkileşim öğelerini barındırdığı ölçüde başkalarının yaptığı soyutlamalardan ayrıldığını söylemiştik. Aynı zamanda, onun

soyutlama pratiğinin, o anki amacına göre bu etkileşimi az veya çok içerdiğini ortaya koymuştuk. İdeoloji eleştirisinde Marx'ın soyutlamalarına verdiği önemi kaydettikten sonra bu soyutlamaların içsel ilişkiler felsefesindeki dayanaklarını incelemeye yöneldik ve soyutlama sürecinin varlığını mümkün kılan şeyin belki içsel ilişkiler felsefesi olmadığını (herkesin bir şekilde soyutlamaya başvurması bunu gösteriyor zaten) ama bu süreci daha da kolaylaştıran ve Marx'ın bu süreç üzerinde daha fazla kontrole sahip olmasını sağlayan şeyin de bu felsefe olduğunu vurguladık. Şimdi ise Marx soyutlamaya başvurduğunda ortaya gerçekten de ne çıktığını çözümleyeceğiz ve bu soyutlama sürecinin onun bellibaşlı teorileri üzerinde yarattığı sonuçların ve etkilerin izini süreceğiz.

Şu ana kadar tek bir doğrultuda ilerleyen bir zihinsel etkinlik olarak ele aldığımız soyutlama sürecinin üç ana görünümü veya tarzı vardır. Bunlar aynı zamanda hem soyutlanan parçaya hem de bu parçanın ait olduğu sisteme yönelik fonksiyonlardır. Demek istiyoruz ki soyutlama sürecinin temelinde yatan sınır belirlemeye ve mercek altına almaya yönelik uygulamalar farklı ama yine de birbiriyle yakından ilişkili üç görünüme sahip olacak şekilde eş zamanlı olarak tezahür ederler. Bu görünümler kapsam, genellik düzeyi ve konumlanma noktası ile ilgilidir. İlk olarak her soyutlamanın soyutlanan parçayı hem zamansal hem de uzamsal anlamda belirli bir kapsama yerleştirdiği söylenebilir. Uzamsal anlamda sınırları soyutlarken limitler belirli bir anda ortaya çıkan karşılıklı etkileşim uyarınca oluşturulur. Zamansal anlamda sınırları belirlerken ise limitler herhangi bir parçanın kendine ait tarihi ve potansiyel gelişimi yani bu parçanın önceden ne olduğu ve ileride ne olabileceği uyarınca konur. Şu ana kadar verdiğimiz soyutlama örneklerinin çoğu da şimdi "kapsamın soyutlanması" ismini verebileceğimiz sürece dairdir.

Her soyutlama pratiği, parçaya dair bir kapsam oluşturmakla birlikte aynı zamanda ikinci olarak, belirli bir genellik düzeyinin etrafında sınırlar çizmek ve bu genellik düzeyini mercek

altına almak suretiyle sadece parçayı değil parçanın ait olduğu bütün sistemi ele almayı mümkün kılar. Bunu yaparken önce parçanın en özgül yani onu diğer her şeyden en fazla ayıran özelliğinden başlanıp onun en genel yani onu diğer kendiliklere en fazla benzer kılan özelliklerine gidilir. Bu soyutlama tarzı, farklı büyütme derecelerine sahip olan bir mikroskop gibi işlemek suretiyle bir parçanın kendine özgü veya kapitalizmdeki işlevi ile ilişkili veya insan olma durumuyla alakalı özelliklerini ayırt etmemizi (ve bu genellik düzeylerinden en önemlisini tespit etmemizi) sağlar. Örneğin sermayeyi soyutlarken Marx ona hem zamansal ve uzamsal anlamda bir kapsam hem de bir genellik düzeyi verir ve bu şekilde kapitalizme ait bir görüngü olarak görünümüne ve işleyişine dair özelliklerini (yani değer üretimi, kapitalistlerin mülkiyetinde olması, işçilerin sömürülmesinde kullanılması vs. gibi özelliklerini) belirginleştirir. Bu bağlamda incelenen bir sermayenin özellikleri arasında Ford Motor Şirketi'ndeki gibi otomobil üretiminde kullanılan bir montaj hattına veya genel olarak üretimde kullanılan bir alete sahip olma yer alabilir fakat bu özellikler söz konusu tabloya dahil edilmez. Zira bu özellikler söz konusu sermayenin kapitalizme ilişkin değil kendisine has veya insanların her zaman kullanageldikleri bir şeye dair özellikleridir. Yani bu özellikler soyutlanarak ayıklanmıştır. Soyutlama sürecinin bu görünümüne sadece bizim şu ana kadar yaptığımız tartışmada değil aynı zamanda diyalektiğe dair diğer incelemelerde de pek az dikkat çekilmiştir. Bundan sonraki tartışmalarımızda soyutlamanın bu görünümünü "genellik düzeyinin soyutlanması" olarak ifade edeceğiz.

Bir kapsam ve bir genellik düzeyi oluşturmak yanında üçüncü olarak soyutlama ilişki içinde bir konumlanma noktası veya yeri oluşturur ve bu noktadan ilişki içindeki diğer bileşenler görülür, onlar üzerinde akıl yürütülür ve bu bileşenler bir araya getirilip birleştirilir. Bu süreçte bu ilişkiler arasındaki (kapsamın soyutlanması ile tespit edilen) bağların toplamı, bütün bunları kapsayan sistemin kavranmasını sağlayan, araştırma ve

analizin yapılması ve ayrıca bu ikisinin yürütülmesi için gerekli bakış açısının belirlenmesi için bir başlangıç noktası teşkil eden bir konumlanma noktası haline gelir. Benimsenen her yeni bakış açısı ile birlikte nelerin kavranabileceği konusunda önemli değişimler olur; parçalar farklı bir şekilde sıraya konur ve neyin önemli olduğuna dair farklı bir algı oluşur. Bu bakımdan, Marx sermayeyi soyutlarken ona sadece belirli bir kapsam veya genellik düzeyi vermekle yetinmez, bununla birlikte onu oluşturan karşılıklı ilişkili öğelerine maddi üretim araçları tarafından bakar ve aynı zamanda böylelikle ortaya çıkan tablonun kendisini de tüm bunları kapsayan geniş sistemi incelemek ve sistemin diğer tüm parçalarının nasıl göründüğünü etkileyen bir bakış açısı (sermayeye merkezi bir rol atfeden bir bakış açısı) sağlamak için kullandığı bir konumlanma noktasına dönüştürür. Biz soyutlamanın bu görünümünü "konumlanma noktasının soyutlanması" olarak ifade edeceğiz. Marx şeyleri odağa almak veya onları odaktan çıkarmak ve onlara daha iyi odaklanmak ve onları farklı türde odaklara yerleştirmek suretiyle seçtiği konuyu daha doğru irdeleyebilme ve bu konuyu daha kapsamlı ve daha dinamik bir şekilde anlayabilme yetisini kazanır.

Kapsamın soyutlanması meselesine geri dönersek, Marx'ın geniş birimler üzerinden düşünmeye yönelik genel eğilimi şu sözlerinde açıkça ifade edilmiştir: "Her tarihsel devirde mülkiyet farklı bir gelişim seyri izlemiş ve bu gelişim tamamıyla farklı toplumsal ilişkiler kümesi altında gerçekleşmiştir. Bu bakımdan, burjuva mülkiyetini tanımlamak burjuva üretiminin bu toplumsal ilişkilerinin tümünü ortaya sermekten başka bir şey değildir... Mülkiyeti bağımsız bir ilişki, ayrı bir kategori, bir soyutlama ve daimi bir fikir şeklinde tanımlamak metafiziğin ve hukuk bilimin *(jurisprudence)* yarattığı yanılsamadan başka bir şey olamaz" (Marx, n.d., 154). Belli ki karmaşık ve içsel ilişkili bir dünya hakkında layıkıyla düşünmek için geniş soyutlamalara ihtiyaç vardır.

Marx, ekonomi politikçileri belirli bir iktisadi forma dair fazla dar (hem son derece az bağlantıları hem de son derece

kısa bir zaman dilimini içermesi açısından dar) soyutlamalar yapmakla eleştirirken bu konudaki konumlanışının özgül özellikleri gün ışığına çıkar. Örneğin Marx, Ricardo'nun para ve rant nosyonları konusunda son derece kısa bir dönemi soyutlamasından ve değeri soyutlarken de toplumsal ilişkileri dışarıda bırakmış olmasından yakınır (Marx, 1968, 125; Marx, 1971, 131). Marx'a göre ekonomi politikçilerin süreçleri sadece bunların sonuçları açısından soyutlaması en ciddi çarpıtmalardan birinin kaynağını teşkil eder. Örneğin meta mübadelesi, ürünün metaya dönüşmesi ve nihayetinde mübadeleye hazır hale gelmesi sürecinin bütününün yerine konur (Marx, 1973, 198). Amiri Baraka'nın nezih bir şekilde ifade ettiği gibi "Avlanmak duvarda sergilenen hayvan başları değildir." Halbuki ekonomi politikçiler, ilgilendikleri sorunlar dizisi üzerinde bunun tersi yönünde düşünerek, bu sonuçları doğuran özgül kapitalist süreçler içindeki çelişkileri görmekten kaçınırlar.

Bu bahsettiğimiz soyutlamaların daraltılması durumu insanlar üzerinde düşünürken de benzer bir ideolojik sonuç ortaya çıkarır. Bireysel özgürlüğü en üst düzeye çıkarmak maksadıyla Max Stirner "işleri karıştıracak" doğal veya toplumsal herhangi bir önvarsayımdan arındırılmış bir "Ben" soyutlar. Marx'ın buna cevabı ise şudur: Onu meydana getiren bütün şeylerden ve onun üzerinde eyleyeceği zeminden arındırılmış bir "Ben", bireye, hele de onun özgürlüğüne dair herhangi bir şeyi anlamada faydalı olamayacak bir soyutlamadır (Marx ve Engels, 1964, 477-82). Ne var ki, Stirner'in bahsettiği bu "Ben", yani şu yalıtılmış birey, kapitalist toplumun insanının doğası üzerinde düşünmenin standart biçimi haline gelmiştir. Burjuva ideolojisinin insanı ele alırken başvurmayı tercih ettiği kapsam soyutlaması budur.

Marx'ın soyutlamalarında alışılmadık düzeyde geniş soyutlamalara başvurduğunu kaydettikten sonra şimdi bu pratiğin onun çalışmasını nasıl etkilediğini anlamamız gerekiyor. Bu soyutlamalar neyi mümkün hatta belki de zorunlu kılar ve neyi imkânsız hale getirir? Geniş açılı bir fotoğrafın, yan-

sıttıklarına, sadece merkezdeki değil kenarda sıkışmış kalmış şeylere, bir değer kazandırırken yaptığı şeyi düşünün. Önemli hale getirdiği veya en azından odaklanılan şeyle alakalı kıldığı ilişkilere ve dahil edilen ve dışarıda bırakılan şeylerdeki örtük anlamlara dikkat edin. Buna çok benzer bir şey soyutlama sürecinde düşünme birimleri için belirli bir kapsam biçerken ortaya çıkar. Marx soyutlamalarına çok şey dahil etmek ve aynı zamanda sıklıkla bir soyutlamadan ötekine geçmek suretiyle kapitalist üretim tarzının ikili hareketi dediğimiz şeyi çok daha rahat analiz eder. Marx'ın kapsamı soyutlamaya yönelik bu pratiği aynı zamanda onun özdeşlik teorisinin temelini oluşturur; mevcut sınıflandırma sistemlerine yönelik eleştirisinin ve bunların yerine, kendi teorilerini diğerlerinden farklı kılan, toplumun sınıfsal ayrımı, üretim güçleri/kuvvetleri, görünüm/öz vs. gibi başka sınıflandırma düzeneklerini koymasının temel dayanağını teşkil eder ve hem doğadaki hem de toplumda süregelen gerçek hareketleri zihninde resmetmesini mümkün kılar.

Özdeşliğe ilişkin olarak Marx şunu iddia eder: "Kaynağını 'tam yaşamdan' alan ve saf ve doğal özellikleri felsefe veya diğer çalışmaların etkisiyle bozulmamış 'ortak duyunun' katıksız halinde tipik olan şey, ayrımları görmeyi başardığında bütünlükleri *(unity)* görememesi, bütünlükleri gördüğü yerde de ayrımları görmeyi beceremememesidir. Ayrım çizgilerini tayin eden 'ortak duyu' olduğunda, bu çizgiler bir anda el altından (birtakım kavramlarla –*çev.*) taşlaşmış olur ve bu taşlaşmış kavramları birbirine sürtüp kıvılcımlar oluşturmak en kınanası zırvalık addedilir." (Marx ve Engels, 1961, 339). Ortak duyusal yaklaşıma göre şeyler ya birbirinin (Marx'ın yukarıda bütünlük şeklinde ifade ettiği anlamıyla) aynısıdır ya da birbirlerinden farklıdır. Marx ekonomi politikçileri, inceledikleri ilişkilerde ya sadece özdeşlik ya da sadece farklılık görmekle sık sık eleştirmiştir. (Marx, 1971, 168, 497, 527). Marx içinse bunların ikisi bir aradadır. O sürekli taşları birbirine sürtüp kıvılcımlar çıkartmaya çalışır. Bu noktada en çarpıcı olansa Marx'ın çoğu insanın birbirinden farklı olarak gördüğü olguları çoğu yerde özdeş olarak nitele-

mesidir. Onun iddiasına göre, "doğanın toplumsal gerçekliği ve insani doğa bilimi veya insana dair doğa bilimi özdeş terimlerdir" (Marx, 1959a, 111). Talep ve arz (ve "daha geniş" anlamıyla üretim ve tüketim) Marx için özdeştir. (Marx, 1968, 505). *Özdeşlik* teriminin doğrudan kullanıldığı veya kullanılmadığı bu tip önermelerin listesi çok uzundur. Örneğin bir yerde Marx özdeşlik terimini doğrudan kullanmaksızın "burjuvazi, yani sermaye" diyerek bu ikisinin özdeş olduğunu ima eder (Marx ve Engels, 1945, 21).

Bir yerde de Marx "özdeşlikten", "aynı olgunun farklı ifadesini" kastettiğini söyler (Marx, 1968, 410). Bu ifade yeterince dolaysız, berrak gözüküyor ama yine de Marx söz konusu olduğunda burada "olgunun" ilişkisel olduğunu yani birbirine bağımlı parçalar sisteminden oluştuğunu söylemek gerekir. Bu bağlamda, bu karşılıklı bağımlılık birbirleriyle etkileşen her parçanın bir özelliği olarak görüldüğünde ve her bir parça bir diğerinin zorunlu görünümü olarak algılandığında bu parçalar aynı kapsamlı bütünün ifadeleri olarak özdeş hale gelirler. Keza, buna dayanarak, Marx sermayenin ve emeğin "bir ve aynı ilişkinin sadece zıt kutuplardan görülen farklı ifadeleri" olduğunu iddia edebilmiştir (Marx, 1971, 491). Tüm bu iddialar, özdeş olduğu kabul edilen her şeyi içerebilecek genişlikte olan kapsam soyutlamalarına dayanmaktadır.

Özdeşlik kuramı aynı zamanda Marx'ın biçim nosyonuna atfettiği yardımcı rolü de anlamamıza yardımcı olur. Hatırlanacağı gibi biçim bir ilişkinin esas olarak görünümüne veya işlevine dair bir vechesidir ve genellikle bu ilişkiyi ifade eden kapsayıcı kavram biçimden çıkarsanır. Öte yandan "biçim" Marx'ın farklılıkta bir özdeşlik tespit ettiğini anlatmak için başvurduğu başlıca yollardan biridir. Örneğin pek çok bakımdan açıkça farklı olan rant, kâr ve faizin artık-değerin biçimleri olmasında özdeş olduklarını söylerken bunu yapmaktadır (Marx and Engels, 1941, 106). "Marksizm" denilen şey esasında kapitalist toplumda insani üretim etkinliğinin aldığı değişik biçimleri, bu biçimlerin uğradığı değişimleri, bu değişimlerin nasıl yanlış anlaşıldığını ve

bu değişen ve yanlış anlaşılan biçimler üzerinden üretici etkinlikleri ile bizzat bu biçimleri meydana getiren insanlar üzerinde kullanılan gücün irdelenmesidir. Değer, meta, sermaye, para vs. yalnızca emeğin biçimleri olarak (ve dolayısıyla da biri diğerinin bir biçimi olarak) kavranabilir ve bu şekilde incelenebilir çünkü Marx tüm bu birimlerin her birini girdikleri farklı ilişkileri kapsamaya yetecek genişlikte soyutlamıştır. Özellikle, Marx'ın yabancılaşma ve değerin başkalaşımı teorileri bunun pek çok örneğini içerir. Burjuva ideolojisinde tipik olarak görüldüğü gibi daha dar bir kapsama sahip olacak şekilde soyutlandıklarından bu öğelerin özdeşliği benzerlik veya başka muğlak bağıntı türleri olarak görülür ve böyle yapıldığında da Marx'ın kapsayıcı soyutlamalarının mercek altına aldığı sonuç ve/veya etkinin belirli bir kısmı yok sayılır veya ciddi bir biçimde çarpıtılır.

Bir içsel ilişkiler felsefesine bağlı kalındığında parçaları özdeş olarak görme eğilimi bizzat bu parçalar bütünden soyutlanmadan önce de mevcuttur. Bu bakımdan farklılığın ancak parçalar soyutlanıp ayrıksı yanları ortaya konduktan sonra görülebildiği düşünüldüğünde bir bakıma özdeşliğin farklılıktan önce geldiği söylenebilir. Bu farklılıklar tespit edildiğinde bu durum hiçbir şekilde baştaki özdeşlik varsayımı ile çelişmez; her bir parça içsel ilişkiler yoluyla yine aynı bütünü ifade edebilir. İşte özdeşliğin ve farklılığın birlikte varolması durumu budur.

Daha önce Marx'ın "bütünlük" ve "ilişkiyi" iki bağlamda kullandığını söylemiştik. Bunlardan birincisi, onun bütün gerçekliği nasıl gördüğüne ilişkin mantıksal anlamıyla bütünlük veya ilişki. Diğeri ise daha önce ayrı parçalar olarak soyutlanmış parçalar arasındaki araştırma sonucu açığa çıkarılmış belirli türde bağlar için geçerli olan yeniden inşa edilen veya oluşan *(emergent)* bütünlük veya ilişki. Şimdiye kadar kullandığımız şekliyle "özdeşlik" sözcüğü mantıksal bağlamın alanına girerken "farklılık" kavramı yeniden inşa edilmişlik alanına girer fakat "özdeşlik" de "bütünlüğe" ve "ilişkiye" benzer bir şekilde farklı görünümleri ve işlevleri temelinde ayrı parçalar olarak soyutlanmış parçaların yakından ilişkili görünümlerini

açıkça vurgulayacak şekilde bazen ikinci bağlamda da kullanılır. İşte bu bağlamında kullanıldığında şeylerin az veya çok özdeş olduğundan bahsedilebilir.

Marx'ın kapsamı soyutlarken benimsediği pratik sadece özdeşlik ilişkisi üzerinde bir etkiye sahip değil aynı zamanda daha önce de gösterdiğim gibi, onun teorilerinin omurgasını oluşturan değişik sınıflandırma sistemleri açısından da önemli anlamlara sahiptir. Her düşünce okulu, büyük ölçüde, yaptığı ve yapmadığı ayrımlar bakımından ve belirli açılardan tam olarak neyi en önemli olarak gördüğü bağlamında farklılığını belli eder. Marksizm için de bu böyledir. Üretici güçler ve üretim ilişkileri, temel ve üstyapı, materyalizm ve idealizm, doğa ve toplum, nesnel ve öznel koşullar, öz ve görünüm gibi ikilikler yanında tarihin farklı üretim tarzları temelinde dönemleştirilmesi ve toplumdaki sınıf ayrımı (ve özellikle de işçiler ve kapitalistler arasındaki ayrım) Marx'ın çalışmalarında rastlanabilecek iyi bilinen sınıflandırmalardan bazılarıdır.

Marksizm üzerine açıklamalarda bulunan pek çok çalışma, bu sınıflandırmaların her birinde bir öğenin bitip diğerinin başladığı noktayı belirleyip Marx'ın insani varoluş biçimlerini düzene sokarken kullandığı yapıları alt bölümlere ayıran sınırların derli toplu ve kalıcı tanımlarını yapmaya epey mesai harcar. Ne var ki, Marx'ın kapsamı soyutlama pratiğine ve onun içsel ilişkiler felsefesine bakıldığında bunun gereksiz bir çaba olduğu açıktır. Marksizmi eleştiren bu yaklaşımların Marx'ın aslında son derece açık olan pratiğini sürekli gözden kaçırmalarının nedeni Marx'ın dışsal ilişkiler felsefesi uyarınca akıl yürüttüğünü varsayıp şeyler arasındaki sınırlarla onların duyularla algılanabilir niteliklerinin (ki bunlar bir kez keşfedilip belirlendiklerinde daimi oldukları varsayılır) aynı mahiyette olduklarını düşünmeleridir. Halbuki Marx sadece bu birimlerin her birinin sınırlarını sık sık yeniden çizmekle kalmaz aynı zamanda kendisinin zıttı birimlere mahsus olduğu düşünülen niteliklerin pek çoğunu hatta hepsini içerebilecek genişlikte soyutlama örneklerinin yer aldığı sınıflandırmalar ortaya koyar.

Örneğin Marx'ın materyalist tarih anlayışı birbiriyle çakışan şu zıtlıklar üzerinden karakterize edilir: üretim tarzı ve "toplumsal, siyasal ve düşünsel hayat süreçleri"; altyapı ve üstyapı; üretim güçleri ve üretici güçler; iktisadi yapılar (veya temeller) ile toplumun geri kalanı, maddi varoluş ve toplumsal varoluş (Marx, 1904, 11-12). Marx bu farklı formülasyonları birbirinden ayırt etmeye fazla dikkat sarf etmediğinden onun görüşlerini anlatırken hangisine ağırlık verilmesi gerektiği konusunda pek çok tartışma vardır. Fakat iki nokta üzerinde hemen herkesin uzlaştığı söylenebilir: 1) Yukarıda sıraladığımız ikiliklerin her birindeki ilk terim belirli açılardan ikincisinin belirleyenidir 2) Her ikilikte, terimler arasındaki sınırlar az çok sabittir ve bu sınırları koymak görece kolaydır fakat Marx'ın "dini, aileyi, devleti, hukuku, ahlakı, bilimi, sanatı, vs. "belirli üretim tarzları" olarak, toplumu ve "devrimci sınıfı" üretici güçler olarak, "insanlarla temas kurmayı başardığı ölçüde" teoriyi "maddi bir güç" olarak niteleyebildiği ve (aslında üstyapının bir parçası olarak gözüken) özel mülkiyete ilişkin kanunları temelin bir parçası olarak ve (aslında siyasi hayatın bir parçası olarak gözüken) sınıf mücadelesini de iktisadi yapının bir parçası olarak ele alabildiği düşünüldüğünde bu tür sınırlar ne kadar berrak ve sabit olabilir ki (Marx, 1959a, 103; Marx, 1973, 495; Marx, n.d., 196; Marx, 1970, 137; Acton, 1962, 164)? Bu noktada Enges'in ırkı bile bir iktisadi etken olarak nitelemesi de dikkate değer. (Marx ve Engels, 1951, 517).

Elbette Marx bu kategorileri temelde bu şekilde kullanmaz fakat bu kullanım biçimleri yine de bu kategorilerin ne kadar esnek olduğunu ve Marx'ın istediğinde soyutlamalarını ne kadar kapsayıcı yapabileceğine dair bir şeyler anlatır ve aynı zamanda ikilikleri oluşturan kategoriler arasındaki sınırları sürekli yeniden kurma pratiğini anlamaya yönelik bir çaba sarf etmeksizin, bu kategorilerden birinin diğerini belirlediği iddiasının ne anlama geldiğini yorumlamaya çalışmanın beyhude olduğunu da gösterir.

Marksizmde öz ile görünüm arasında tek ve sabit bir sınır bulmaya çalışanları da buna benzer bir sorun beklemektedir.

Marx'ın kapitalizme yönelik incelemesinin büyük ölçüde zaruri bağıntıları bulmak üzerine olduğu düşünüldüğünde özle görünüm arasındaki ayrımın önemi su götürmez. Görünüm soyutlamasının neye denk düştüğünü belirlemek görece kolaydır. Görünümün basitçe bir şeye baktığımızda gözümüze çarpan şey olduğu söylenebilir; görünüm yüzeydeki şeydir; gün gibi ortada olandır. Öz ise daha sorunlu bir şeydir. Öz görünümü içerir fakat görünüme özel niteliğini ve önemini veren şeyleri kendinde taşıyarak onu aşar. Bu bakımdan, öz genellikle sistemsel ve tarihsel bağıntıları (bir şeyin sadece nereye doğru yöneldiği değil aynı zamanda onun nereden geldiği de dahil olmak üzere) kendisinin ne olduğunun bir parçası olarak içinde taşır. Özü anlamak genişletilmiş bir içsel ilişkiler kümesini mercek altına almaktır fakat herhangi bir durumda görünümlere özel önemini kazandıran şey (yani öz *–çev.*) Marx'ın üzerinde çalıştığı soruna bağlı olarak değişir. Bu bakımdan onun bir şeyin özü olarak neyi niteleyeceği araştırma amacına göre bir noktaya kadar farklılaşabilir. Bu bakımdan Marx değişik yerlerde insanın özü olarak onun etkinliğini, onun toplumsal ilişkilerini ve doğadan alıp kendine mal ettiği şeyleri gösterebilmiştir (Marx, 1959a, 75; Marx ve Engels, 1964, 198; 1959a, 106). Bu konuda insanın özünün birbirleriyle karşılıklı bağlantılar içindeki bu şeylerin tümü olduğunu söyleyen ve böylelikle de ona illa süreklilik değilse bile bir sabitlik atfeden yaklaşımın göremediği nokta Marx'ın "öze" başvururken yaptığı şeyin bağıntı kümelerinden birini önemli görerek ayrı bir yere koymuş olmasıdır.

Yaptığımız tartışma bağlamında vurgulanması gereken şey, görünümlere odaklanan ve çıkarımlarını da yine görünümler düzleminde kuran bir yaklaşımın temelinde sadece görünümlerden oluşan kapsam soyutlamalarının yattığıdır. Buna göre bu yaklaşımda duyusal algılarımızın ufkunun ötesine düşen şeyler ilgi alanımızın dışında farzedilir. Bu alanın dışında kalanlar da gerçek dışı değilse bile anlaması zorunlu olmayan şeyler olarak görülüp önemsiz addedilir veya gizemli sayılarak bir kenara bırakılır. Gözü görünümlerden başka bir şey görmeyen bu

yaklaşımın en önemli ideolojik etkisi gerçek ilişkilerin hayali bir şekilde tersyüz edilmesidir; çünkü bu yaklaşım duyularımıza dolaysızca çarpan şeyleri, aslında bu şeylerin temel kaynağı olan az veya çok üstü örtük süreçlerin ortaya çıkmasının müsebbibi sayar. Marx, bu görünümü özle karıştırma durumunu "fetişizm" sözcüğüyle niteler ve bunun toplumun her alanında işlediğini ifade eder. Bunun en güzel örneği de meta fetişizmi, yani şeylerin fiyatlarının (yani herkesin pazarda gözlemleyebileceği bir şeyi) onları üreten insanlar arasındaki ilişkilerin (yani sadece analizle kavranabilecek bir şeyin) yerine geçirilmesi durumudur. Öte yandan Marx özleri incelerken ise, bu özleri içerecek genişlikte birimlerin soyutlanması pratiğinden yardım alır. Ona göre görünüm ile öz arasında mutlak bir ayrım söz konusu olamaz, çünkü onun analiz birimleri hem görünümü hem de özü aynı anda içerir. Bu bakımdan Marx'a göre "bir iktisadi süreç olarak emeğe, ancak bir kez özel mülkiyetin özü olarak kavrandıktan sonra, kendi somutluğu içinde nüfuz edilebilir" (Marx, 1959a, 129). Marx'ın üretken etkinliğin kapitalizmde devam eden özel biçimi olarak gördüğü emek, sadece özel mülkiyete bir varoluş kazandırmakla kalmaz aynı zamanda ona en ayırt edici özelliklerini kazandırır ve bu bakımdan da emek özel mülkiyetin ne olduğuna özseldir. Bu yüzden, ancak özel mülkiyetin nitelikleri gibi açıkça görülebilecek şeylerin ötesine geçerek, yalnızca onun emeğin içindeki özünü yakalayarak (ki bu da yine hem özel mülkiyeti hem de emeği aynı anda içerebilecek genişlikte soyutlamalar inşa etmeyi gerektirir) özel mülkiyeti ve özel mülkiyetin hayati bir parçasını teşkil ettiği kapitalist üretim tarzını hakiki bir şekilde kavrarız.

Marx'ı okurken kalıcı sınırlar çizme eğiliminin sonucunda oluşan yanlış anlamalardan nasibini en fazla alan sınıflandırma belki de Marx'ın toplumu sınıflara ayırırken yaptığıdır. Marx'ın sınıfa dair yaptığı kapsam soyutlaması belki pek çok insanı sınıf kapsamı altında bir araya toplayabilir ama onlar hakkındaki her şeyi de içermez. Bu soyutlamanın odaklandığı temel nokta insanların egemen üretim tarzında belirli bir fonksiyon

üstlenmesini hem mümkün hem de zorunlu kılanın ne olduğudur. Zira, Marx kapitalistleri sıklıkla sermayenin "kişileşmesi" [veya "vücuda gelmesi (*embodiment*)"] olarak niteler ki bu da zenginliğin ücretli-emek sömürüsü yoluyla genişleme fonksiyonu olarak kavranır (Marx, 1958,10, 85, 592). Ancak karmaşık bir İlişki olarak sınıf, ayırt edici toplumsal ve ekonomik koşulları (yani sınıfın üretim tarzındaki konumuna eşlik eden koşulları), bir grubun benzer şekilde teşekkül etmiş diğer gruplara karşıtlığını, onun kültürel düzeyini, onun halet-i ruhiyesini (bu bir sınıf olarak onun ideolojisini ve bilinç düzeyini de kapsar) ve sınıf içi iletişim ve sınıflar arası mücadele gibi diğer yönlerini de içerir. Ne var ki bu yönlerin kaçının sınıfın veya toplumu bölen sınıfların herhangi birinin kapsam soyutlanmasına dahil edileceği mevcut soruna veya amaca göre değişir. Aynı şekilde kendi özel örüntüleri içindeki tüm bu görünümler zamanla evrime uğradıklarından aynı zamanda bu evrimin ne kadarının soyutlamaya dahil edileceğiyle ilişkili zamansal kapsama dair bir tercihte bulunulur. Bu konuda Marx'ın verdiği kararların ne kadar değişebildiği, "Şimdiye kadarki tüm toplumların tarihi, sınıf mücadelelerinin tarihidir," (burada sınıf onu sınıf yapan asgari görünümleri içermektedir) iddiası ile "sınıf burjuvazinin ürünüdür," (burada da sınıf onun tüm görünümlerinin toplamı olarak soyutlanmıştır) iddiası arasındaki çelişkide de görülebilir. (Marx ve Engels, 1945, 11; Marx ve Engels, 1964, 93).

Bir kişinin hangi sınıfa dahil olduğu ve hatta bir toplumdaki sınıfların sayısı da yine Marx'ın sınırları nasıl çizdiğiyle ilişkilidir. Örneğin, "işçi sınıfı", kapitalistler ve kapitalistlere hizmet eden devlet gibi kurumlar tarafından istihdam edilen herkes için kullanılabildiği gibi sadece kapitalistler için çalışmakla ve bir değer üretmekle kalmayıp bir sınıf olarak siyaseten örgütlü olan grup için de kullanılır (ki burada sınıf daha küçük bir gruba denk düşer). Zamansal kapsam söz konusu olduğunda da Marx soyutladığı bu grubun ne yöne doğru gittiğini ve bununla birlikte onları bekleyen fakat henüz içinde dahil olmadıkları yeni ilişkiler kümesi temelinde özel bir grup soyutlayabilir. Süratli bir şekilde

topraklarını kaybeden köylüler ve iflasa sürüklenmiş küçük işadamları söz konusu olduğunda örneğin bunlar oluşum halindeki ücretli emekçiler olarak görülmüştür (Marx ve Engels, 1945, 16). Keza işçi sınıfının kimi yerlerde bunları içerecek genişlikte yani işçi sınıfının hem işçileşme sürecindekileri hem de halihazırda işçi olarak çalışanları içerecek şekilde soyutlandığı olmuştur. Marx'ın kapitalizm için kullandığı o çok bilinen iki sınıflı toplum nitelemesi de tüm grupların ne yöne doğru evrildiğine bakılarak ya işçiler ya da kapitalistler olarak soyutlanmasına dayanır. Bu soyutlamada kapitalistleşme yolunda ilerleyen başlıca grup toprak sahipleridir. Sınıf için tasarlanan böylesine geniş mekânsal ve zamansal kapsamların, herkesin emek gücünü ya sattığı ya da satın aldığı bir duruma doğru hızla ilerleyen bir toplumu çözümlemede faydalı olacağı düşünülmüştür. Marx aynı zamanda, gruplar arasındaki toplumsal ve ekonomik farklılıklar temelinde pek çok farklı sınıf (ve sınıf içi bölmeler) tasarlamasına olanak veren çok daha sınırlı kapsamlar da soyutlayabilmiştir. Örneğin genellikle kapitalist sınıfın bir parçası olarak ele alınan bankacılar kimi yerlerde ayrı bir paralı sınıf veya finans sınıfı olarak tarif edilmiştir (Marx, 1968, 123). Bu aynı zamanda Marx'ın neden bazen hâkim sınıflardan (çoğul haliyle) bahsettiğini de açıklar; ki bu hâkim sınıflar ifadesi genellikle dar bir şekilde soyutlanmış toprak sahiplerini de içerir (Marx ve Engels, 1964, 39).

Şüphesiz Marx için amaç kapitalist toplumdaki sınıfların tüm zamanlar için geçerli olacak kesinlikteki tasniflerine ulaşmak değildir. Bunu söylerken, Marx'ın çalışmalarında kapitalistler/toprak sahipleri/işçiler şeklindeki tasnifin daha geniş bir rol oynadığını ve sınıfı belirlemede ise egemen üretim tarzı ile kurulan ilişki ölçütünün daha önemli olduğunu yadsıyor değiliz. Marx, kendisini eleştirenlerin bu konudaki rahatsızlığına rağmen, hiçbir zaman ne sınıfı tanımlamış ne de kapitalist toplumlardaki sınıflara dair tam bir izah ortaya koymuştur. *Kapital*'in üçünci cildinde sanki buna yönelik bir girişimde bulunuluyor gözükse de bu çaba nihayete erdirilememiştir (Marx, 1959b, 862-3). Bence, eğer *Kapital*'deki bu çalışma tamamlan-

mış olsaydı bile Marx'ın sınıf teorisinin kışkırttığı pek çok sorun varlığını yine koruyacaktı, çünkü Marx'ın sınıfı soyutlarkenki esnekliği yeterince açıktır. Bu bakımdan bir kişinin veya grubun hangi sınıfa mensup olduğunu veya Marx'ın kapitalist toplumda kaç tane sınıf tespit ettiğini araştırmaktansa –ki bu onu eleştiren pek çok kişinin ve onun takipçisi olan azımsanmayacak sayıda insanın bir takıntısıdır– sorulması gereken asıl soru şudur: "Marx'ın genel olarak "sınıf" kavramını ve herhangi bir sınıf için belirli bir isim kullandığı yerlerde bu kavramların kimlere göndermede bulunduğunu ve Marx'ın bir grubu veya kimseyi neden bu şekilde adlandırdığını biliyor muyuz?" Ancak bu soru sorulduktan sonra yapılacak bir sınıf tartışması her şeyi değilse bile Marx'ın neyi anlatmaya çalıştığını anlamamıza katkıda bulunabilir. Marx'ın temel meselesinin kapitalist üretim tarzının ikili hareketi olduğunu sık sık hatırlatmaya gerek yok. Farklı fakat birbirleriyle ilişkili ölçütler üzerinden insanların sınıfsal konumlarının belirlenmesi işinin de bu ikili hareketi açıkça ortaya koymanın bir aracı olduğu söylenebilir. Sınıf kavramı toplumsal tabakalaşmayı düz bir betimlemenin parçası olarak tespit etmenin basit bir aracı veya bir ahlaki yargıda bulunmanın bir çıkış noktası olmaktan (bunlar Marx'ın asla yapmadığı şeylerdir) ziyade –ki bunlar sabit bir birimin kullanımını gerektirecekti– bizzat sınıfın da asli ve değişen bir parçası olduğu değişen bir durumu çözümlemekte Marx'a yardımcı olur (Ollman, 1978, bölüm 2).

Marx'ın, kullandığı birimler için geniş kapsamlar soyutlama pratiği; onun özdeşlik teorisini mümkün kılar; teorilerine damgasını vurmuş değişik sınıflandırmaların önünü açar. Öte yandan bunlar dışında bir de incelemeye koyulduğu, gerçekte de varolan değişik yönelimlerin fotoğrafını çekmesini sağlar. Marx, şeyleri "gerçekten de oldukları ve gerçekten cereyan ettikleri" gibi kavramak, onların oluş biçimlerini (*happenning*) doğru bir şekilde takip etmek ve şeylerin oluşmaya başladığında nasıl olduklarına gereken ağırlığı vermek adına, daha önce de gördüğümüz gibi, soyutlamalarını, şeylerin oluşmaya başladığında ne olduklarını,

onların oluşumlarının belirli bir anında ne olduklarına dahil edecek düzeyde genişletir (Marx ve Engels, 1964, 57).

Şimdiye kadar değişimi son derece genel bir düzeyde ele aldık. Fakat, kapitalist üretim tarzının (organik ve tarihsel) ikili hareketi olarak adlandırdığım şey ancak belirli sayıda alt hareket bölündüğünde tam olarak anlaşılabilir. Bunlar arasından en önemlileri nitelik/nicelik, başkalaşım ve çelişkidir.* Bunlar şeylerin en temel hareket etme veya meydana gelme yollarıdır; değişim biçimleridir. Oluş sürecini (*becoming*) ve bizzat zamanın kendisini kolaylıkla ayırt edilebilir diziler içinde organize ederek olayların akışını bir düzene sokarlar (*pathways*). Bu şekilde de Marx'ın bütün teorilerinin yapılandırılmasına katkıda bulunurlar ve onun kapitalizmin nasıl işlediği, nasıl geliştiği ve nereye yöneldiğine dair açıklamalarının vazgeçilmez birer parçası olurlar.

Nitelik/nicelik değişimi hem birikimi hem de bu birikimin neye yol açacağını kapsayan bir tarihsel harekettir. Bir süreç ile ilişkiyi oluşturan bir veya daha fazla bileşen sayıca büyür (veya küçülür), artar (veya azalır) vs. Bu sayıca değişim kritik bir eşiğe ulaştığında da görünümde ve/veya işlevde ortaya çıkan bir değişime denk düşen bir niteliksel dönüşüm ortaya çıkar. Marx paranın bu şekilde sermayeye dönüştüğünü yani paranın ancak belirli bir miktara ulaştıktan sonra emek gücünü satın alma ve değer üretme kapasitesine ulaşabileceğini ifade eder (Marx, 1958, 307-8). Böyle bir değişimin niceliğin niteliğe dönüşmesinin bir ifadesi olarak gözükebilmesi için Marx'ın soyutlamalarının, niceliksel bir değişime uğradığında yaklaşan niteliksel değişimi kaçınılmaz olarak hızlanan bileşenleri ve bununla birlikte bu niteliksel değiş-

* Diğer önemli diyalektik hareketler dolayımlanma, zıt kutupların iç içe geçmişliği, olumsuzlanmanın olumsuzlanması, önkoşul ve sonuç ve birlik ve ayrımdır. Bir sonraki bölümün temel konusu olacak olan "önkoşul ve sonuç" dışındaki diğer hareketler diyalektik üzerine yazacağım sonraki kitabımın konusu olacak. Şimdilik soyutlamanın, nitelik/nicelik değişimi, başkalaşım ve çelişki gibi hareketlerin inşasında ve görünür kılınmasında oynadığı role değinmekle yetindim.

şimde somutlanacak yeni görünümler ve/veya işlevleri ve tüm bu dönüşümün ortaya çıkması için gerekli zaman dilimini içermesi gerekir. Bunların herhangi birinin soyutlamaya dahil edilmemesi yaklaşan niteliksel değişimin önce yok sayılmasına daha sonra da kaçırılmasına veya bu niteliksel değişim ortaya çıktığında onun yanlış anlamlandırılmasına neden olur ki bunlar burjuva ideolojisinin sıkça yaptığı üç hatadır.

Başkalaşım, bir sistemdeki etkileşimin organik bir hareketidir ve bu sistemdeki bir parçaya ait niteliklerin (bazen görünümlerin fakat genellikle işlevlerin) diğer parçalara da aktarılmasıyla ve böylelikle de bu diğer parçaların, niteliklerini aldığı o parçanın biçimleri olarak görülebilecek bir konuma erişmesiyle ortaya çıkar. Örneğin değerin yabancılaşmış emek tarafından üretilip pazara sokulmasıyla meta, para, sermaye, ücret, kâr, rant ve faiz olarak başkalaşımı Marx'ın emek-değer teorisinde tarif edilen çok kilit ve çarpıcı harekettir. Değerin başkalaşımı iki ayrı çevrim içinde ortaya çıkar. Marx'ın "gerçek başkalaşım" diye adlandırdığı birinci çevrim metaların sermayeye ve geçinme araçlarına dönüştüğü ve bunların, yani değerin bu iki biçiminin, daha fazla meta yapımında kullanıldığı asıl üretim sürecinde ortaya çıkar. İkinci çevrim, yani "biçimsel başkalaşım", metanın parayla, yani değerin başka bir biçimiyle mübadele edilmesiyle ortaya çıkar. Keza, Marx bir yerde "başkalaşmışlık" ile "mübadele edilmişliği" aynı kefeye koyacak noktaya kadar ilerler (Marx, 1973, 168). İşçilere ücretler olarak dönen değerin dışında ve üzerinde olan değer, yani Marx'ın terimiyle "artı değer" de onun üzerinde tasarruf hakkına sahip gruplara devredilmesi sonucunda rant, faiz ve kâr görünümü kazanarak buna örnek teşkil edebilecek bir başkalaşım sürecinden geçmiş olur. Hem gerçek hem de biçimsel başkalaşımda ortaya çıkan yeni biçimler değere kimin sahip olduğu ve bu değerin ona sahip olanlar açısından nasıl bir görünümü ve işlevi olduğu (yani değerin bir geçinme aracı mı, daha fazla değer üretim aracı mı, meta alma aracı mı olduğu) açısından kendisini belli eder.

Başkalaşımda, hem değişen şeyi hem de bu değişen şeyin dönüştüğü şeyi içerecek genişlikte bir süreç soyutlanır, ki bu, bir şeyden ötekine dönüşümün içsel bir hareket olarak alınmasını sağlar. Bu bakımdan, örneğin değer, meta veya para olarak başkalaştığında bunlar değerde somutlanmış yabancılaşmış ilişkileri de –her ne kadar bu yabancılaşmış ilişkiler yeni konumlarında bir miktar değişime uğrasalar da– kendi içlerinde taşıyor olurlar ve sürecin ulaştığı bu nokta bizzat değerin gelişiminin ileriki bir safhası olarak görülür. Halbuki, eğer daha dar soyutlamalarla akıl yürütülmüş olunsaydı, meta veya para asla gerçekten de değer olarak görülemeyecekti ve onlardan değerin "biçimleri" olarak bahsetmenin ancak metaforik bir anlamı olacaktı.

Başkalaşımın özünde senkronik bir karakter taşıyıp taşımaması da yine bu başkalaşım sürecinin içerdiği safhaların sayısı ne olursa olsun kullanılan soyutlamaların kapsamının genişliğine bağlıdır. Kimileri için değerin başkalaşım sürecindeki safhalar bir dizi halinde birbirini izliyormuş gibi gözükebilir fakat bu anlayış her bir safha için net bir başlangıç ve bitiş noktasının varsayıldığı anlamına gelir. Ancak, Marx'ın değer meselesinde yaptığı gibi, bu başkalaşımın tüm safhaları devamlılık halinde soyutlandıklarında çevrimin bütün safhaları eş zamanlılık içinde görünür (Marx, 1971, 279-80). Olayların eş zamanlı mı yoksa birbiri ardına mı ortaya çıktığı söz konusu olaylardaki birimlerin zamansal kapsamına bağlıdır. Marx aynı yıl içinde sürmekte olan tüm üretimi eşzamanlı üretim olarak nitelerken bu üretimin nedenlerini ve sonuçlarını tek bir etkileşimin parçaları olarak yani aynı zamanda ortaya çıkması olarak görür (Marx, 1968, 471). Herhangi bir organik hareketi bu şekilde kavramak için yapılması gereken şey, her bir safha için, bu hareketin içindeki etkileşimlerin kendilerini gerçek kılabilmelerine yetecek uzunlukta zamanın verilmesidir. Safhaları erkenden bitirmek yani her bir safha için fazlasıyla kısa bir dönem soyutlamak, bizi henüz tamamlanmamış bir etkileşim nüvesi ile başbaşa bırakabilir ve aslında organik olan bir bağı nedensel bir bağ olarak olarak görmemize neden olabilir.

Özetlersek Marx'ın anladığı biçimiye başkalaşım ancak bir öğenin niteliklerinin onunla etkileşim halindeki diğer öğelere aktarılması sürecini içermeye yetecek genişlikte kapsam soyutlamaları temelinde mümkün olabilir. Bu da içsel ilişkiler felsefesinin (gerçekliğin en temel birimi bir şey değil bir ilişkidir) zorunlu bir uzantısı olan özel bir biçimler teorisinin (hareket, öğelerin bir biçimden ötekine dönüşmesiyle tespit edilebilir) ve dolayısıyla da özel bir özdeşlik teorisinin (her bir biçim diğer biçimlerle özdeş ve aynı zamanda onlardan farklıdır) varlığını zorunlu kılar.

Nitelik/nicelik özünde tarihsel bir hareketken, başkalaşım organik bir hareketti. Çelişki ise hem tarihsel hem de organik bir hareket olmanın öğelerini taşır. Aynı anda hem birbirlerini besleyen hem de zayıflatan iki veya daha fazla sürecin birleşimi olarak çelişki beş farklı fakat birbirlerine sıkıca bağlı hareketi birleştirir. Bu hareketlerin ne olduğuna dair ayrıntılı açıklamalar yapmadan önce bu konuda Marx'ın içsel ilişkiler felsefesinin oynadığı hayati rolü bir kez daha vurgulamak gerekiyor. Çelişkilere ilişkin Engels şunları söyler: "Şeyleri durağan ve cansız olarak, müstakil bir şekilde, biri ötekinin yanında ve biri ötekinden sonra olarak kavradığımız müddetçe onlarda bir çelişkiye rastlamamamız normaldir. Böyle yapıldığında şeyler arasında kısmen ortak, kısmen farklı, hatta birbiriyle çelişik niteliklere rastlanabilir. *Ne var ki bu nitelikler birbirlerinden ayrı nesnelere dağıtılmış olduklarından kendi içlerinde çelişki taşıyor olmazlar...* Ama şeyleri hareketleri, değişmeleri, yaşamları, birbirleri üzerindeki karşılıklı etkileri içinde düşünmeye başladığımız anda durum iyiden iyiye değişir. Bu noktada artık çelişkilerin arasında buluruz kendimizi." (Engels, 1934, 135) (Vurgu Ollman'a ait -ç.n.). Bir başka yerde de Marx burjuva iktisatçılarının rantı, kârı ve ücretleri nasıl ele aldığına değinirken "iç bağıntıların" olmadığı bir yerde "çatışma halindeki bağıntıların", "çelişkinin" olamayacağını söyler (Marx, 1971, 503). Ancak ve ancak açıkça farklı olan öğeler zaman içinde evrilen aynı birimin görünümleri olarak kavrandığı zaman bunların belirli özellikleri bir çelişki olarak soyutlanabilir.

Çelişkideki beş hareket içinden en önemli ikisi karşılıklı besleme ve zayıflatma hareketleridir. Bu iki hareket de karşıt yönlerde etkide bulunmak suretiyle her zaman aynı oranda ve açıkça görülebilecek şekilde olmasa da olaylar üzerinde sabit bir baskı unsuru olurlar. Bunların oluşturduğu hassas denge bu iki hareketten birinin başat hale gelmesiyle son bulur.

Örneğin sermaye ve emek arasındaki çelişkide bizzat sermayenin kendisi çok özel bir emek biçimine yani yabancılaşmış emeğe varoluş kazandırır ve bu yabancılaşmış emek sermaye olarak onun ihtiyaçlarına en iyi şekilde hizmet eder. Öte yandan pazar için mal üretimi olarak emek, sermayeyi emek sömürüsüne devam etmesini sağlayacak bir biçime kavuşturur. Ne var ki sermaye ve emek öyle nitelikler taşırlar ki bunların yarattığı baskı birbirlerine karşıt yöndedir. Mesela sermayenin bastırılamayan artık değer açlığı emeği tükenme noktasına sürükleyebilir. Öte yandan emeğin daha az saat ve daha iyi koşullarda çalışmaya vs. yönelik doğal eğilimi ise sermayeyi kârsız bırakabilir. Çelişkiyi basit bir karşıtlık, gerilim veya düzensizlik olarak yansıtma yanlışından kaçınmak için (ki bunlar yaygın ideolojik hatalardır) hem mevcut dengeyi yeniden üreten hem de onun kuyusunu kazan ana hareketleri aynı kapsayıcı soyutlama altında bir araya getirmek kaçınılmazdır.

Çelişkilerde bulunan üçüncü hareket herhangi bir çelişkinin "bacaklarını" oluşturan süreçlerin içkin gelişim eğilimidir. Bir çelişki bu şekilde daha büyük, daha keskin ve daha patlayıcı hale gelir. Hem besleyici hem de zayıflatıcı hareketler her ne kadar her zaman aynı düzeyde olmasa da bu şekilde daha şiddetli hale gelirler. Marx'a göre "kullanım değeri ve mübadele değeri, meta ve para vs." gibi kapitalist çelişkiler "üretici güç geliştikçe daha büyük boyutlar" kazanır (Marx, 1971, 55). Bir sistemin kendisinin büyümesi içerdiği çelişkilerin de büyümesine yol açar.

Çelişkilerde rastlanabilecek dördüncü hareket, süreçlerin parçası oldukları kapsayıcı sistem içinde diğer süreçlerle etkileşime girecek, biçimsel anlamda geniş kapsamlı bir değişime uğramalarıdır. Marx için kullanım ve mübadele değeri arasın-

daki çelişki meta, meta ve paraya dönüşüp ikizleştiğinde "daha fazla gelişir, kendini sunar ve kendini açık eder. Bu ikizleşme, almanın ve satmanın tek bir sürecin farklı görünümleri olduğu metanın başkalaşım sürecinde görünür ve bu sürecin her bir etkinliği kendi karşıtını içerir" (Marx, 1971, 88). Aynı çelişkiler daha sonra farklı bir başkalaşıma uğruyor gibi gözüküyor: Marx'a göre metada ve parada dolaşım içerisinde gelişen çelişkiler sermayede "kendilerini yeniden üretirler" (Marx, 1968, 512). Başlangıç noktamız olan kullanım ve mübadele değeri arasındaki çelişki önce meta ile para arasındaki ilişkiye doğru hareket etmiş, oraya aktarılmış, sonra buradan da sermayeye geçmiştir. Bu hareket değerin başkalaşımında ortaya çıkan süreçle benzerdir; sistemsel etkileşimler her ikisinde de aynıdır. Burada farklı olan tek şey tüm bir çelişkinin başkalaşıma uğramasıdır.

Çelişkinin içerdiği beşinci ve son hareket bu çelişkinin çözülüş sürecinde yani çelişkinin bir yanının o ana kadar onu dengeleyen diğer yanına baskın gelmesiyle, böylelikle de hem kendisinin hem de süreç içindeki ilişkilerinin dönüşüme uğramasıyla ortaya çıkar. Bir çelişkinin çözülüşü iki şekilde gerçekleşir: ya geçici ve kısmi olarak ya da toptan ve kalıcı olarak. Örneğin bir ekonomik kriz birinci tür çözülüşe denk düşer. Marx ekonomik krizleri "asli çelişkilerin… patlak vermesi" olarak niteler (Marx, 1971, 55). Burada önceden mevcut olan denge bozulmuş durumdadır ve kendinden önceki öğelerle hissedilebilir benzerlikteki öğelerden kurulu fakat aynı zamanda genellikle başka yeni öğelerin de dahil olduğu yeni bir dengenin eskisinin yerini alması süreci yaşanmaktadır. Bir çelişkinin kısmi çözülüşü salt bir yeniden uyumun sağlanmasından fazla bir şeydir çünkü bu çözülüşle birlikte eski çelişkinin yeni ve daha ileri bir safhaya ulaştığını söylemek mümkündür. Basit bir ekonomik krizde –ki böyle bir durumda mevcut ekonomik bunalımı er ya da geç yeni bir birikim patlaması takip eder– baştaki çelişkiler başka şeyleri, dünyanın daha büyük bir alanını, daha fazla insanı ve daha yüksek düzeyde gelişmiş bir teknolojiyi de içerecek şekilde genişler. Özcesi, böylelikle çıta bir sonraki sefer için yükselmiş olur.

Kalıcı ve toptan çözülme ise çelişkinin öğeleri önemli bir niteliksel değişime uğradığında ve böylelikle de bu öğelerin birbirleriyle ilişkileri ve içinde bulundukları kapsayıcı sistemin kendisi dönüştüğünde ortaya çıkar. Siyasal ve toplumsal bir devrime yol açan bir ekonomik kriz bunun bir örneğidir. Burada baştaki çelişkiler önceden oldukları biçimiyle kalamayacakları noktanın oldukça ötesine geçmiştir ve artık önceki biçimleriyle yeniden inşa edilemeyecek kadar farklılaşmışlardır. Bir çelişkinin çözülüşünün kısmi mi yoksa toptan mı olacağı elbette onun diyalektik karakteri tarafından yani farklılıkların çelişki olarak soyutlanması işlemi tarafından değil, bu çelişkilerin gerçek içeriği tarafından belirlenir. Ne var ki onu bir çelişki olarak okuyamayanların da bu içeriğin sırrına vakıf olması pek mümkün değildir. Karşılıklı bağımlı süreçlerin birbirlerini zayıflatan her etkileşimini aynı birime dahil etmek, bu birimi böyle bir etkileşimin nasıl geliştiğini ve nereye yöneldiğini (yani onun değişik biçimler alarak başkalaşmasını ve nihayetinde de çözülüşünü) içerecek şekilde genişletmek suretiyle Marx'ın geniş kapsam soyutlamaları tüm bu farklı hareketleri tek bir çelişkinin içsel ve zorunlu öğeleri olarak kavramamızı mümkün kılar.

Son olarak, Marx'ın geniş kapsam soyutlamaları bir faktörün nasıl iki veya daha fazla çelişki içerebileceğini de açıklar. Örneğin Marx metanın hem kullanım ve mübadele değeri hem de özel emek ve toplumsal emek arasındaki çelişkiyi bağrında taşıdığını söyler. Bu her iki çelişkiyi de içerebilmesi için metaya, hem değerin hem de emeğin bu iki görünümü arasındaki etkileşimi ve ayrıca zaman içinde geliştikleri biçimleriyle değerin ve emeğin bizzat kendilerini içine alabilecek genişlikte bir kapsam biçmek gerekir (Marx, 1971, 130).

6

Genellik Düzeyi

Marx'ın soyutlama sürecinin ikinci görünümü ya da Marx'ın soyutlamasının gerçekleştiği ikinci tarz genellik düzeyinin so-

yutlanmasıdır. Tamamlanmamış çalışması *Siyasal İktisadın Eleştirisi*'nde, yani Marx'ın yöntemini sergilemeye dönük tek sistematik girişimde, "üretimin", "genel olarak üretimden" ayrıştırılmasına özel bir önem verilmiştir (Marx, 1904, 268-74). "Üretim" belirli türde bir toplumda, yani kapitalizmde varlığını sürdürür ve kendisinin ortaya çıkmasını ve işlemesini sağlayan tüm ilişkileri kendisinin ne olduğunun bir parçası olarak içerir. Öte yandan "genel olarak üretim" işin tüm toplumlarda ortak olan tüm özelliklerine – en başta da insanoğlunun ihtiyaçlarını karşılayabilmek için doğayı dönüştürmeye yönelik bilinçli etkinliğine– göndermede bulunurken bir toplumsal üretim biçimini diğerinden ayıran bütün özellikleri dışarıda bırakır.

Marx kapitalist üretim içinde, kapitalizmdeki her türden üretim için geçerli "bir bütün olarak üretim" ile belirli bir sanayideki üretimi niteleyen "sanayinin özel bir dalındaki üretimi" birbirinden ayırmak suretiyle daha ayrıntılı bir ayrım daha yapar (Marx, 1904, 270). Tüm bu ayrımlarda ve özellikle de birincisinde devreye kapsamda bir değişiklikten daha fazla şeyin girdiği açıktır. Hem genel olarak üretimde hem de kapitalizmdeki üretimde üretici etkinliğin üretime iştirak edenlerle ve aynı zamanda bu etkinlik sonucunda ortaya çıkan ürünle olan ilişkileri *içsel* ilişkilerdir. Ne var ki kapitalizmdeki üretim, üreticilerin kapitalist toplumdaki özel biçimleriyle ve onların kapitalizmdeki ürünleriyle birleştirilmişken genel olarak üretim, üreticilerin ve ürünlerin, her toplum için geçerli, en asgari ortak paydayı oluşturan niteliklere sahip biçimleriyle birleştirilmiştir.

Bu bakımdan Marx'ın kapitalist üretimden genel olarak üretime geçerken yaptığı soyutlama bir kapsam soyutlaması değil genellik düzeyi soyutlamasıdır. Bunu yaparken Marx, daha özel bir üretim anlayışından, yani üretimin işlediği (ve bununla birlikte de tüm bunların varoluş kazandığı kapitalizm dönemini) aynı derecede özel niteliklerin oluşturduğu ağın tümünü mercek altına alan bir anlayıştan, daha genel bir üretim anlayışına, yani üretimin gerçekleştiği aynı oranda genel olan koşulları (ve bununla birlikte bu koşulların varolduğu dönem olarak insan-

lık tarihinin bütününü) mercek altına alan daha genel bir üretim anlayışına geçiş yapar.

Marx'ın "bir bütün olarak üretim" ile "sanayinin özel bir dalındaki üretim" arasında yaptığı ayrımda da benzer bir şey söz konusudur fakat burada daha genel olandan daha özel olana doğru hareket edilir. Sanayinin özel bir alanının, örneğin araba imalatının nasıl bir görünüme sahip olduğu ve nasıl işlediği, özü itibariyle de tüm bir kapitalizm çağı için geçerlilik taşımaya yetmeyen bir dizi özellik içerir. Burada –"kapitalist üretim" ile "genel olarak üretim" arasında daha önce yaptığımız ayrımda da söz konusu olduğu gibi– yüzeysel olarak bütün-parça ayrımı olarak gözüken şey esasında genellik düzeyleri arasındaki ayrımdır. Hem kapitalist üretim (ya da bir bütün olarak üretim) hem de belirli bir sanayi dalındaki üretim toplumun diğer alanları ile içsel ilişki içindedir fakat bunlar tarihin farklı dönemlerini mercek altına alır. Birincisinde bir bütün olarak kapitalizm çağına odaklanılırken diğerinde "modern kapitalizme" veya söz konusu üretim dalının aynen bu şekilde işlediği döneme odaklanılır.

Ekonomi Politiğin Eleştirisine Giriş'te Marx üretimin güncel tarihsel biçimlerine yani kapitalist üretime ve modern kapitalist üretime odaklanmayı yeğler ve ekonomi politikçileri mevcut durumda neler olup bittiğini çözümlemeye çalışırken genel olarak üretim ile yetinmekle suçlar. Yani ekonomi politikçiler, daha genel olanı daha derinin yerine koymak gibi son derece yaygın bir hatanın içine düşerek değişik toplumsal formasyonları inceleyerek elde ettikleri genellemeleri herhangi bir toplumun en önemli hakikatleri olarak ve hatta bu toplumun kendine has görüngülerinin nedenleri olarak alırlar. Örneğin bu şekilde, üretimin, hangi toplumda ortaya çıkarsa çıksın maddi doğadan yani mülkiyetin en genel biçiminden istifade ettiği gibi genel bir hakikati, kapitalist toplumda, yani mülkiyet sahiplerinin bu mülkiyetin yardımıyla üretilen şeylerin bir kısmı üzerinde tasarruf hakkına sahip olduğu bir toplumda zenginliğin nasıl dağıldığının bir açıklaması hatta bir gerekçesi olarak sunarlar (Marx, 1904, 271-72).

Her ne kadar *Giriş*'te Marx'ın ekonomi politikçiler üzerine olan tartışması modern kapitalizmle yani kapitalizmin şimdiki haliyle, genel olarak insani durum arasında salınıyorsa da başka çalışmalarında ifade ettiği pek çok şey onun bu ikisi dışındaki genellik düzeyleri içinde de akıl yürüttüğünü gösteriyor. Bu yüzden genellik derecelerini daha derinlikli bir şekilde ayrıntılandırmak gerekiyor. Ancak daha önce, şunu açıkça ifade etmek gerekiyor: Birazdan ele alacağımız sınır çizgileri Marx'ın kendi soyutlama pratiği tarafından çizilir, ki bu pratik büyük ölçüde kapitalist üretim tarzının ikili hareketini kavrama amacı tarafından belirlenmiştir. Yani burada ortaya koyduğum özel ayrımlar hiçbir şekilde mutlak değildir. Buradakilerden farklı genellik düzeyi haritaları çizmek mümkündür ve bunlar başka türde sorunlar için çok faydalı olabilir.

Bunları göz önünde tutarak Marx'ın dünyayı alt bölmelerine ayırdığı yedi genellik düzeyinin, irdelediği tüm problemleri yerleştirdiği yedi kavrama alanının ve her şeyi düzenlemekte kullandığı yedi odak noktasının olduğunu söyleyebiliriz. En özel düzeyden başlarsak, burada herhangi bir insana veya duruma mahsus olan şeylere ilişkin düzey bulunur. Bu düzey Joe Smith'i diğer herkesten farklı kılan her şeyle ve dolayısıyla da onun kendine has etkinlikleriyle ve ürünleriyle ilgilidir. Bu düzey özel bir isimle ve gerçek bir adresle özetlenen şeyleri içerir. Bu düzeyle, buna birinci düzey diyelim, mevcut an ve mevcut mekân, ya da kendine has olan şey varlığını ne kadar sürdürüyorsa o kadar zaman, mercek altına alınır.

İkinci düzey, insanlarda, onların etkinliklerinde ve ürünlerinde modern kapitalizm içinde yani son 20 ila 50 yıl içinde, varolmaktan ve işlev göstermekten kaynaklı ortaklıkların altını çizer. Burada, Joe Smith gibi özel isimler kullanmayı gerekçelendiren kendine has özellikler soyutlanarak odağın dışında bırakılır (onları artık görmeyiz), bunun yerine bir bireyden bir mühendis ya da kapitalizmde ortaya çıkan herhangi başka bir meslek ismiyle bahsetmemizi sağlayan özellikler odak alanına girecek şekilde soyutlanır. Bu bir miktar daha genel özellikleri

görüş alanımıza sokmakla daha fazla insan (bu özellikler taşıyan herkes) ve bu özelliklerin varolmaya devam ettiği tüm bir zaman dilimi yani daha uzun bir zaman dilimi üzerinde düşünmüş oluruz. Bu düzeyde, genellikle bir ya da birkaç ülke olsa da, daha geniş bir alanı ve bununla birlikte buralarda ortaya çıkıp da söz konusu özellikleri etkileyen veya onlardan etkilenen her şeyi mercek altına almış oluruz. Marx'ın "üretimin özel bir dalı" soyutlaması bu düzeye girer.

Bildiğimiz klasik kapitalizm ise üçüncü düzeyi oluşturur. Burada, insanların, onların etkinliklerinin ve ürünlerinin kapitalist toplumdaki görünüm ve işleyişlerinden kaynaklı tüm özgünlükleri mercek altına alınır. "Bir bütün olarak üretim" soyutlaması üzerine yaptığımız tartışmada bu düzeye değinmiştik. Bu düzeyde, Joe Smith'i Joe Smith (birinci düzey) veya mühendis (ikinci düzey) yapan özellikler aynı oranda önemsizleşmiştir. Merkezde olan şey artık Joe Smith'i kapitalizmdeki herhangi bir işçi yapan şeyler ve bununla birlikte onun patronuyla, ürünüyle vs. ilişkisidir. Onun üretken etkinliği "ücretli emek", ortaya koyduğu ürün ise "meta" ve "değer" olarak adlandırılan bir genel paydaya indirgenmiştir. İkinci düzey nasıl birinci düzeyden daha geniş bir alanı ve daha uzun bir zamanı mercek altına alıyorsa, üçüncü düzey de kapitalist ilişkilerin bir parçası olan herkesi ve bu ilişkilerin hâkim olduğu her yeri ve neredeyse dört yüzyıllık kapitalizm döneminin bütününü içerecek şekilde odağını genişletir.

Özelden genele doğru ilerlemeye devam edersek, kapitalizmden sonra dördüncü düzey olarak sınıflı toplumlar gelir. Bu düzey, toplumların işbölümü temelinde sınıflara ayrıldığı tarihsel döneme ilişkindir. Burada insanların, onların etkinliklerinin ve ürünlerinin beş ila on bin yıllık sınıf tarihi boyunca taşıdıkları ortak özellikler veya kapitalizm, feodalizm ve kölecilik gibi sınıflı toplumlarının farklı biçimlerinin ortak nitelikleri ve bu niteliklerin varoluş kazandığı her yer mercek altına alınır. Sonraki beşinci düzey ise insan toplumudur. Bu düzey, daha önce ekonomi politikçileri ele alırken de gördüğümüz gibi,

insanların, onların etkinliklerinin ve ürünlerinin insan olma durumundan kaynaklı özelliklerini mercek altına alır. Burada bütün insanlık ve türlerin tarihinin bütünü üzerinde kafa yorulur.

Bu şemayı tamamlamak için iki düzeyden daha bahsedeceğiz ama bunlar Marx'ın yazılarında, ilk beş düzey kadar önem arz etmiyor. Altıncı düzey hayvanlar âleminin genellik düzeyidir. Nasıl bizleri insan olarak diğer canlılardan ayırt eden bazı özelliklerimiz varsa aynı şekilde diğer hayvanlarla ortak (çeşitli yaşam fonksiyonlarını, içgüdüleri ve enerjileri içeren) pek çok ortak özelliğimiz vardır ve son olarak hepsinden daha genel olan yedinci düzeyde bizim maddi doğanın bir parçası olarak sahip olduğumuz ağırlık, uzunluk, hareket vs. gibi özelliklerimiz yer alır.

Marx'ın kullandığı tüm düşünce birimleri belirli bir kapsam edinirlerken aynı soyutlama içinde bir de belirli bir genellik düzeyi elde ederler. Bu bakımdan Marx'ın kapsam soyutlamaları tarafından oluşturulan tüm İlişkiler ve bununla birlikte bu İlişkilerin varoluş kazandırdığı çeşitli sınıflandırmalar ve hareketler, bu genellik düzeylerinin birine veya ötekine yerleştirilir ve her ne kadar bu düzeylerin her biri farklı dönemleri mercek altına alsa da bunlar birer "zaman dilimi" olarak düşünülmemelidir çünkü tarihin bütünü bu düzeylerin her birinde hatta en özel olanında bile içerilmiş durumdadır. Bunlar daha ziyade mercek altına alınan özelliklere ilişkin dönemi merkeze yerleştirerek ve bunun öncesindeki dönemleri söz konusu döneme öncülük ediyor gibi ya da söz konusu dönemin kökenleri gibi ele alarak zamanı düzenlemenin farklı yolları olma görevini üstlenirler.

Altını çizmenin önemli olacağı diğer bir nokta da yukarıda tartıştığımız tüm insani ve diğer nitelikler aynı anda birlikte varolurlar ve aynı ölçüde gerçektirler fakat bunların algılanabilmesi ve böylelikle de çalışılabilmesi için ait oldukları genellik düzeyinin mercek altına alınması gereklidir. Doğa bilimlerinde de benzer bir şey söz konusudur. Burada da görüngüler biyolojik veya kimyasal veya atomik nitelikleri temelinde soyutlanırlar. Tüm bu

nitelikler birlikte varolurlar fakat bunların aynı anda görülmesi ve incelenmesi mümkün değildir. Maruz kaldığımız tüm sorunların ve bunların çözümüne harcanan veya çözümünü engelleyen her şeyin bu genellik düzeylerinin birinde veya ötekinde mercek altına alınabilecek özelliklerden oluştuğu düşünüldüğünde bu gözlemin önemi kesinlik kazanır. Zamanla kendilerini açığa vuran bu özellikler aynı zamanda (eğilimler, başkalaşımlar veya çelişkiler olarak örgütlendiklerine göre) farklı türde hareketler ve baskılar olarak görülebilir ve hep birlikte düşünüldüklerinde varoluşumuzu belirledikleri iddia edilebilir. Sonuç olarak belirli bir sorunu anlayabilmek için bu sorunun nedeni olan başlıca özellikleri mercek altına alan bir genellik düzeyi soyutlamak elzemdir. Marx'ın ekonomi politikçileri, üretimi insani durumun genelliği içinde soyutlamaktan ötürü (beşinci düzey), bölüşümün kapitalist toplumdaki karakterini kavrayamamakla (üçüncü düzey) eleştirdiğini daha önce görmüştük.

Benzer bir soruna bugün siyaset bilimi alanındaki iktidara yönelik çalışmalarda rastlamak mümkündür. Herhangi bir iktidar ilişkisinin dinamikleri, insanların içinde bulunduğu, yaşadığı ve çalıştığı tarihsel olarak özgül koşullarda yatar. Pek çok siyaset bilimcinin ve gittikçe artan sayıda toplumsal hareket teorisyenlerinin yaptığı gibi, "genel olarak iktidar" hakkında (beşinci düzey) birtakım sonuçlara ulaşmak amacıyla yalın haliyle iktidar ilişkisini içinde bulunduğu koşullardan soyutlamak, iktidarın belirli bir özel uygulamasına verimli bir şekilde odaklanılamamasına ve böylelikle de bu uygulamaların ayrıksı niteliklerinin azımsanmasına ve/veya yanlış anlaşılmasına yol açacaktır.

Marx'ın kapitalist üretim tarzının ikili hareketini açığa çıkarmaya özel bir ilgi gösterdiği düşünüldüğünde insan ve toplum hakkında yazdığı pek çok şeyin üçüncü düzeye denk düştüğü söylenebilir. Kapsamları ne olursa olsun, "sermaye", "değer", "emek" ve "işçi sınıfı" gibi soyutlamalar bu insanların, etkinliklerin veya ürünlerin kapitalizmin bir parçası olarak edindikleri özellikleri yansıtırlar. Bu düzeyde yapılan bir çözümle-

mede prekapitalist ya da postkapitalist gelişmeler bu kapitalist özelliklerin kökenleri veya muhtemel geleceği olarak yer bulur. Marx'ın *Grundrisse*'de "prekapitalist ekonomik formasyonlar" (bu uzun çalışmadan alınan tarihsel bir dökümanın İngilizce çevirisinin de son derece yerinde başlığıdır bu aynı zamanda) olarak nitelediği şey işte tam da budur (Marx, 1973, 471-513). Burada kapitalizmi önceleyen toplumsal formasyonlar, temelde bir süreç olarak soyutlanarak kapitalizmin erken zamanları olarak veya kapitalizmin, henüz "kapitalizm" ifadesini kullanmayı haklı kılacak kendine özgü yapılarının yeterli düzeyde oluşamadığı dönemlere kadar uzanan kökleri olarak görülür veya incelenir.

Marx inceleyeceği konuyu ikinci düzeyde (modern kapitalizm) ve dördüncü düzeyde (sınıflı toplumlar) de soyutlar ama bunu daha nadir yapar. Sınıflı toplumlar genelliğinde akıl yürüttüğünde Marx, kapitalizmi, feodalizmi ve köleci toplumları sahip oldukları ortak özellikler açısından inceler. Feodalizm bu genellik düzeyinde çalışıldığında vurgulanan şey, işbölümü ve bu işbölümünün yol açtığı sınıf mücadelesidir. Halbuki üçüncü genellik düzeyinde, yani feodalizm kapitalizmin kökenlerinin bir parçası olarak incelendiğinde vurgulanan şey, feodal üretimin üzerinde yükseldiği koşulların çözülüşüdür (Marx, 1958, bölüm VIII).

Marx'ın ekonomik kriz üzerine yaptığı tartışma onun ikinci düzeyde yani modern kapitalizm düzeyinde akıl yürütüşünün bir örneğini teşkil eder. Kapitalist sistemin ne olduğuna ve nasıl işlediğine bakarak onun olası tökezleme biçimlerini inceledikten sonra yani kapitalizmi klasik kapitalizm düzeyinde analiz ettikten sonra bu olasılıkların yakın geçmişte yani kendi deyimiyle modern ve gelişkin kapitalizmde nasıl gerçeklik kazandığını gösterir. (Marx, 1968, 492-535). Marx, kendi döneminde patlak veren birkaç krizin neden şu veya bu şekilde ortaya çıktığını açıklamak için krizin ortaya çıktığı dönemle ve yerlerle ilgili nitelikleri yani krizin vurduğu ülkelerin son dönem iktisadi, toplumsal ve siyasi tarihini mercek altına alır. Daha özel

bir düzeydeki bulguların daha genel düzey(ler)de mevcut olan farklı olasılıkların görünmesi olarak alınması bakımından bu aynı zamanda Marx'ın analizinin iki veya daha fazla farklı düzeyde yürütülebileceğininin de bir örneğini teşkil eder.

Marx'ın ikinci, üçüncü ve dördüncü düzeyde (fakat en fazla da üçüncü düzeyde) yürüttüğü insan ve toplum üzerine olan incelemelerini, aynı konular üzerinde genellikle birinci düzeyde (kendine has olanın düzeyinde) ve beşinci düzeyde (insani durum düzeyinde) akıl yürüten sosyal bilimlerin ve ortak duyusal düşünüşün yaptığı incelemelerle karşılaştırmak öğretici olabilir. Marx örneğin, insanoğlunu sınıflar biçiminde soyutlarken (dördüncü düzeydeki bir sınıf olarak veya üçüncü düzeyde kapitalist üretim ilişkileri içinde ortaya çıkan işçi, kapitalist, toprak sahibi gibi temel sınıflardan biri olarak veya ikinci düzeyde belirli bir ülkenin son dönemlerindeki pek çok sınıftan veya sınıfların farklı kesimlerinden biri olarak soyutlarken) Marksist olmayanların çoğu insanları her birinin kendine uygun bir isminin olduğu tekil bireyler olarak (birinci düzey) veya insan soyunun bir üyesi olarak (beşinci düzey) soyutlar. Birinci düzeyden doğrudan beşinci düzeye doğru akıl yürütürlerken sınıfların varlığını asla algılayamadıkları gibi böyle bir olguyu kolaylıkla inkâr ederler.

Sorun bu farklı soyutlamalardan hangisinin doğru olduğu değildir. İnsanlar bu düzeylerin her birine denk düşen özellikler taşıdıklarından hepsi de doğruluk taşır. Bu bakımdan sorulması gereken asıl soru belirli bir sorunlar kümesini incelerken uygun soyutlamanın ne olabileceğidir. Örneğin, eğer toplumsal ve ekonomik eşitsizlik, sömürü, işsizlik, toplumsal yabancılaşma ve emperyalist savaşlar büyük ölçüde kapitalist topluma ilişkin koşullardan dolayı ortaya çıkıyorsa, o zaman tüm bu olgular ancak kapitalizme ilişkin nitelikleri mercek altına alındığında anlaşılabilir ve incelenebilir. Bu da daha pek çok şeyin yanında insanları kapitalistler ve işçiler olarak soyutlamayı içerir. Bunu yapmayıp da birinci ve beşinci düzeylerde takılıp kalan birisinin yapacağı şey tüm bu sorunlar için bireylerin kendilerini veya insan doğasını suçlamaktır.

Resmi tamamlamak için Marx'ın, insanlar da dahil olmak üzere görüngüleri zaman zaman birinci ve beşinci düzeyde de soyutladığını kabul etmek gerekiyor. Örneğin Marx bazı çalışmalarında Üçüncü Napolyon ve Palmerston gibi belirli bireyleri tartışma konusu yapmış ve onların ayrıksı özelliklerine değinmiştir. Ayrıca, özellikle erken dönem yazılarında tüm insanlığın sahip olduğu ortak özelliklere ve genel olarak da insan doğasına da dikkat çekmiştir. Bunların birer istisna teşkil ettiğini söylemekten öte bizim için burada daha önemli olan şey Marx'ın bu iki düzeyden gelen özellikleri toplumsal görüngülere ilişkin açıklamalarına nadiren de olsa dahil etmesidir. Bu bakımdan G. D. H Cole, Marx'ı sınıflara bireylerden daha fazla gerçeklik atfetmekle suçlarken veya Carol Gould, Marksizmde bireylerin ontolojik bir önceliğe sahip olduğunu iddia ederken veya bunun tersine Althusser, Marksizmin teorik düzleminde bireye herhangi bir alan tanımazken hepsinin yaptığı şey hem bireyler, hem sınıflar ve hem de insan soyuna içinde yer veren bir sistemin mahiyetini yani genellik düzeylerini, yanlış yorumlamaktır. (Cole, 1966, 11; Gould, 1980, 33; Althusser, 1966, 225-58). Bireylere, sınıflara veya türlere bir ontolojik öncelik atfetme fikri bunlar arasında mutlak bir ayrım olduğunu varsaymak anlamına gelir ki, bu da insanı farklı genellik düzeylerine düşen niteliklere sahip bir İlişki olarak kavrayan Marx'ın anlayışının reddettiği bir şeydir. Bu düşünüş biçimlerinden herhangi birisi diğerinden daha gerçek veya daha asli değildir. Buna rağmen sınıf hâlâ Marx'ın insanları ele alırken tercih ettiği soyutlama olarak kalıyorsa bunun tek nedeni açıklamaya çalıştığı görüngülerin türünün, aralığının ve hepsinden öte genellik düzeylerinin sınıfla zorunlu bağlar taşımasıdır.

Sadece insanlar üzerinde akıl yürütürken kullandığımız soyutlamalar değil aynı zamanda bu soyutlamalar içinde akıl yürütmelerimizi nasıl düzenlediğimiz de genellik düzeyleri temelinde belirlenir. Örneğin, inançlar, tutumlar birinci düzeyde konumlanan tek tek bireylerin özellikleridir. Toplumsal ilişkiler ve çıkarlar ikinci, üçüncü ve dördüncü düzeyde yer alan sınıf-

ların ve sınıf içi kesimlerin temel özellikleridir. İçgüdüler hem insan doğasının hem de insanın hayvan olarak varoluşunun bir parçasıyken, güç, ihtiyaç ve davranış insanın insan olarak doğasına aittir. Her ne kadar bu kavramların kullanımında düzeyler arası sınırları aşan bir geçişlilik söz konusu olsa da –mesela "bilinç" gibi bazı kavramlar çeşitli düzeyler altında oldukça farklı anlamlar dahilinde yer alabilirler– bunların ne biçimde kullanıldığı belirli bir çalışmanın hangi genellik düzeyinde yürütüldüğünün ve işaret edilebilecek problemlerin ne türde olduğunun iyi bir göstergesi olabilir. Tüm bu kavramlardan tam anlamıyla yararlanan bütünlüklü bir insan doğası anlayışı tüm bu genellik düzeylerinin her birine dayanarak yürütülen insan incelemelerini organik olarak birbiriyle bağlantılandıran bir anlayış ise hâlâ ortaya konulmayı bekliyor.

Her bir genellik düzeyinin odaklandığı insan nitelikleri birbirinden faklıdır ve bu bakımdan da her bir genellik düzeyi insanlığı farklı biçimlerde bölümlere ayırır ve buna mükabil farklı baskı biçimlerini gündeme alır. Örneğin sömürü, toplumu üçüncü düzeyde işçiler ve kapitalistler olarak bölünmesi temelinde, kapitalistlerin işçilerin ürettiği artıdeğere el koyması durumunu niteler. Bu bakımdan bir baskı biçimi olarak sömürü kapitalizme özgüdür. İnsan olma durumu yani beşinci düzey, tüm insanların aynı türün üyesi olmaktan kaynaklı ortaklıklarını ortaya serer. Bu düzeydeki tek baskı biçimi insan türünün dışından gelir ve insan türüne mensup herkese yöneliktir. İnsan hayatının devamı için zorunluluk taşıyan ekolojik koşulların yıkıma uğratılması bu genellik düzeyine düşen baskının bir örneğidir. Belirli sınıfların –örneğin kâr peşinde koşmaktan başka bir şey düşünmeyen kapitalistlerin– bu yıkıma katkıda bulunması söz konusu ise bu durum bu özel baskı biçiminin ikinci veya üçüncü düzeylerde incelenmesine ve bu düzeylerde onunla mücadele edilmesine işaret eder yalnızca.

İnsanlar arasındaki, asıl kaynağını kafa emeği ile kol emeği arasındaki bölünmeden alan bir ayrımlar dizisinin damgasını vurduğu dördüncü düzey sınıf, ulus, ırk, din ve toplumsal cin-

siyet temelinde ortaya çıkan tahakküm biçimlerinin ne zaman başladığını anlamamızı mümkün kılar. Her ne kadar ırk ve cinsiyet farklılıklarının sınıflı toplumlar ortaya çıkmadan önce de varolduğu açık olsa da bu faklılıkların ırkçılık ve patriyarka çerçevesinde özel birer tahakküm biçimi haline gelmesi ancak zenginliği üretenler ile bu üretimi yönlendirenler arasındaki farklılaşmanın ortaya çıkmasıyla mümkün olmuştur. Hem halihazırdaki hem de yeni toplumsal bölünmeler temelinde ortaya çıkan her tür tahakküm biçimi, başat üretim tarzı ile kurulan ilişkinin insandan insana farklılaşmaya başlamasıyla ve bunun sonucunda da birbiriyle çelişen çıkarların ortaya çıkmasıyla, her şeyin ortak mülkiyete tabi olduğu eski zamanlara özgü karşılıklı ilginin yerini karşılıklı umursamazlığın almasıyla, ve herkesin (yeterli miktarda edinemediklerinden dolayı) sahip olmak istediği gittikçe büyüyen bir artığın yaratılmasıyla bir varoluş kazanmış ve bu durum hâkim iktisadi sınıf için de son derece faydalı olmuştur. Irkçılık, patriyarka, din, milliyetçilik vs. bu baskıcı iktisadi pratikleri rasyonalize etmenin en etkili yolları olagelmiş ve böylelikle de bu pratiklerin altında yatan koşulların yeniden üretimine katkıda bulunmuştur. Bunlar sıkça tekrarlanmak suretiyle insanların zihinlerine ve duygularına güçlü bir şekilde kazınmışlar ve ilk ortaya çıktıkları koşullardan göreli özerklik elde etmişlerdir. Bu durum da bunlardan müzdarip insanların bu farklı tahakküm biçimlerinin oynadığı yaşamsal iktisadi rolü görebilmelerini gitgide zorlaştırmıştır.

Şüphesiz sınıflı toplumlarla ilişkili tüm tahakküm biçimlerinin aynı zamanda, bir sınıflı toplum biçimi olarak kapitalizmde sahip oldukları yer ve üstlendikleri işlev tarafından belirlenen kapitalizme özgü biçimleri ve yoğunlukları da vardır. Ancak bu tahakküm biçimlerinin altında yatan ve onlara güç kazandıran temel ilişkiler aslen sınıflı toplumdan gelmektedir. Bu bakımdan, kapitalizmin ortadan kalkması bu tahakküm biçimlerinin herhangi birisinin tamamen son bulması anlamına gelmeyecek, bunların sadece kapitalizme özgü biçimleri ortadan kalkacaktır. Irkçılığın, patriyarkanın, milliyetçiliğin vs.

tüm biçimleriyle tamamen sona ermesi ancak genel olarak sınıflı toplumların, özel olarak da kafa ile kol emeği arasındaki ayrımın ilgası ile mümkün olabilir ki bu da Marx'a göre ancak komünizmin gelmesiyle ortaya çıkabilecek dünya çapında bir tarihsel değişimdir.

Eğer daha önce de belirttiğim gibi Marx'ın bütün soyutlamaları hem bir genellik düzeyi hem de bir kapsam içeriyorsa ve eğer her bir genellik düzeyi kendi yardımıyla, yani kendi terimleriyle yapılan analizleri belirli ölçüde düzenliyor ve hatta yönlendiriyorsa; eğer Marx bu bir sürü genellik düzeyini birbirinden farklı fakat birbiriyle ilişkili problemlere ulaşmak amacıyla soyutluyorsa (her ne kadar klasik kapitalizm soyutlaması, yani üçüncü düzey burada en belirleyici olsa da) *o zaman* Marx'ın çalışmalarında ulaşılan sonuçların, Marksizm teorilerinin her biri bu düzeylerden birine veya diğerine yerleştirilmiştir ve bunlar doğru şekilde anlaşılmak, değerlendirilmek ve gerektiğinde gözden geçirilmek isteniyorsa bu durum göz önüne alınarak incelenmelidirler.

Örneğin Marx'ın emek-değer teorisi her şeyden önce kapitalist toplumdaki üretici insani etkinliğin ürünlerinin neden bir fiyatı olduğunu açıklama çabasıdır. Belirli bir ürünün neden şu veya bu fiyata satıldığını değil bu şeyin neden bir bedeli olduğunu açıklama çabasıdır bu. İnsanların ürettiği her şeyin bir fiyatı olması durumu kapitalizme özgü sıra dışı bir görüngüdür. Bu gerçeğin toplumsal anlamları sanıldığından çok daha derindir, çünkü pek çok insan bu görüngüyü tarih dışı bir çerçeveden görüp verili olarak alır. Marx'ın, bütün ürünlerin bir fiyatı olduğu bir toplumun nasıl evrildiğinin hikâyesini içeren, bu görüngüye yönelik bütün izahı klasik kapitalizmin genellik düzeyinde yürütülür. Yani Marx bu görüngüyü izah ederken insanlara, onların etkinliklerine ve ürünlerine ait niteliklerinin kapitalizmde kazandığı biçimlerle ilgilenir. Marx'ın teorisine yönelik gerçek pazar alanlarındaki rekabeti izah edemiyor ve böylelikle de gerçek fiyatları açıklayamıyor şeklinde sık sık duyulan eleştiri yersizdir. Marx'ın işaret ettiği şeyler daha genel bir noktaya ilişkindir çünkü.

Örneğin, herhangi bir çift ayakkabıya neden tam olarak 50 dolar fiyat biçildiğini açıklamak için hem modern kapitalizmin (ikinci düzey) hem de buranın ve şimdinin (birinci düzey) soyutlanması gerekir ki bu da bizi Marx'ın en baştaki projesinin dışına götürür. *Kapital*'in üçüncü cildinde Marx emek-değer teorisi dahilindeki görüngüleri modern kapitalizm düzeyinde yeniden soyutlamaya yönelik bir çaba sarf eder ve burada hem satıcılar hem de tüketiciler arasındaki rekabetin fiyatları nasıl etkilediğine dair bir tartışma yürütür. Bu noktada, adına "dönüşüm sorunu" (değerlerin fiyatlara dönüşümü sorunu) denen ve sayısız ekonomistin müzdarip olduğu kafa karışıklığı; aslında bu konunun farklı genellik düzeyinden gelen analizleri ilişkilendirme meselesi olduğu ve Marx'ın dikkatini her şeyden önce kapitalizm düzeyine çevirdiğini ve ne yazık ki pek çok Marksist olmayan iktisatçının ilgilendiği tek düzey olan birinci düzeye, yani tekillik düzeyine görece az odaklandığı bir kez kabul edildiğinde ortadan kalkmış olur.

Marx'ın teorilerinin çarpıtılmasını önlemek için bu teorileri belirli genellik düzeylerine yerleştirme ihtiyacını gösteren diğer çarpıcı örnek yabancılaşma kuramıdır. Eğer Marx'ın teorilerinin çarpıtılması önlenmek isteniyorsa bu yapılmak zorundadır. Yabancılaşma teorisinin merkezinde yer alan Marx'ın sergilediği insanın üretken etkinliği, ürünler, diğer insanlar ve türler arasındaki güçlü bağıntılar iki farklı genellik düzeyinde incelenir: kapitalizm düzeyi (üçüncü düzey) ve sınıflı toplumlar düzeyi (dördüncü düzey). Marx'ın erken yazılarında bu ayrıştırma draması "işbölümü" ve "özel mülkiyet" (dördüncü düzey) bağlamında oynanır fakat Marx'ın erken çalışmalarındaki genel izahatta bile yabancılaşmanın kapitalizmde doruğuna ulaştığı açıktır. Yine de burada odaklanılan şey kendi başına kapitalizm değil kapitalizmin de içinde olduğu sınıf bağlamıdır. (Bu arada böyle bir sonuca ulaşmamız daha önceki çalışmalarımdan *Yabancılaşma*'nın *Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı* şeklindeki altbaşlığında bir değişiklik yapılmasını gerektiriyor.)

Daha sonraki yazılarında Marx'ın ilgisi gitgide kapitalist üretim tarzının ikili hareketinin göz önüne serilmesine kaydıkça yabancılaşma teorisi de kapitalizmin genellik düzeyine (üçüncü düzeye) çıkartılır. Artık odaklanılan şey üretici etkinliğin ve bu etkinliğin ürünlerinin kapitalizme özgü biçimleridir yani emektir, metadır, değerdir ve bu düzeyde sınıf tarihi boyunca özel mülkiyete eşlik eden gizemlileştirme meta (ve değer) fetişizmi halini almıştır. Burada hâlâ genel şekliyle yabancılaşma teorisi yürürlüktedir. Kapitalizmin konumlandırıldığı sınıflı toplumlar bağlamı halen yerli yerindedir fakat burada Marx artık yabancılaşma teorisinin, kapitalizmin dinamiklerine yönelik analizi ile bütünleştirebileceği bir versiyonunu geliştirmektedir. Bu genellik düzeyleri nosyonunun devreye girmesiyle Marx'ın yabancılaşma teorisine ilişkin önemli ihtilafların bazıları çözüme kavuşturulabilir. Örneğin yabancılaşmanın sınıf tarihi ile mi yoksa kapitalizmle mi ilgili olduğu; Marx'ın bu teoriyi geç dönem yazılarında nasıl ve ne ölçüde kullandığı şeklindeki tartışmalara bir nokta koyulabilir.

Doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için belirli genellik düzeyleri içine yerleştirilmesi gereken tek şey Marx'ın teorileri değildir. Aynı şey neredeyse Marx'ın bütün açıklamaları için geçerlidir. Örneğin başka bir bağlamda da değindiğimiz "şimdiye kadarki tüm toplumların tarihi, sınıf mücadelelerinin tarihidir" iddiası ile "sınıf burjuvazinin ürünüdür" iddiası arasındaki ilişki nedir (Marx ve Engels, 1945, 12; Marx ve Engels, 1964, 77)? Eğer sınıf buradaki her iki iddiada aynı genellik düzeyindeki nitelikleri ifade etseydi, bu iddiaların yalnızca biri doğru olabilirdi. Yani aynı anda sınıfı hem insanlığın son beş bin ila on bin yıllık tarihi boyunca varolagelmiş hem de dört yüz ila beş yüz yıl önce kapitalizmin ortaya çıkmasıyla varoluş kazanmış bir olgu olarak kabul etmek imkânsız olurdu. Halbuki birinci iddiada Marx'ın son beş ila on bin yıl içinde varolagelmiş bütün sınıfların ortak özelliklerine vurgu yaptığı (dördüncü düzey), ikincisinde de sınıfların kapitalizm çağında (ki bu dönemde örgütlenme, iletişim, yabancılaşma ve bilinçlenmedeki gelişmeyle

sınıflar daha fazla olgunluk kazanmışlardır) kazandığı ayrıksı özelliklere odaklandığı düşünüldüğünde (üçüncü düzey) bu iki iddianın birbiriyle uyumlu olduğu rahatlıkla görülecektir. Marx'ın kullandığı pek çok kavram –ki "sınıf" ve "üretim" belki de bunların en çarpıcılarıdır– birden fazla genellik düzeyinde yer alabilecek soyutlamalar içerdiğinden buradan doğan açık çelişkilerin oluşturduğu kafa karışıklığı fazlasıyla yaygındır.

Özellikle de Marx'ın tarih üzerine söylediği sözler bu genellik düzeylerinden birine veya ötekisine yerleştirilmediklerinde yanlış anlaşılmaya son derece uygundur. Örneğin Marx'ın genel olarak üretime ve ekonomiye atfettiği rol odaklanılan şeyin kapitalizm mi, modern kapitalizm mi, sınıflı toplumlar mı yoksa tüm insanlık mı olduğuna göre oldukça farklılık arz edebilir. İnsan toplumu düzeyinden başlarsak, burada Marx'ın üretime atfettiği özel önem, insanın hayatta kalmak için her şeyden önce üretmesi gerektiği gerçeği ile, üretimin mevcut maddi seçenekler aralığını sınırlandırması ve zamanla da bu seçeneklerin dönüştürülmesine katkıda bulunması ve üretimin bizim insan olmaktan gelen güç ve ihtiyaçlarımıza bir gerçeklik kazandıran ve bunları geliştiren başlıca etkinlik olması ile ilişkilidir (Marx, 1958, 183-84; Marx ve Engels, 1964, 117; Ollman, 1976, 98-101). Sınıflı toplumda sınıf belirleyici rolünü "üretim koşullarının mülkiyetini elinde bulunduranların bu dönemde ortaya çıkan işbölümü ve üreticilerle doğrudan ilişkisi" aracılığıyla oynar (Marx, 1959b, 772). Üretici güçler ile üretimdeki sınıfsal tabanlı ilişkiler arasındaki etkileşim de yine bu düzeyde masaya yatırılır. Kapitalizmde ise üretimin oynadığı özel rolden sermaye birikim sürecine dahil olan diğer her şey nasibini alır (Marx, 1958, 8. bölüm). Modern kapitalizm düzeyinde genellikle belirli bir ülkedeki kapitalist üretimin belirli bir sektöründe son dönemde yaşanan gelişmeler (mesela Marx'ın zamanında Hindistan'da demiryollarının geliştirilmesi gibi) belirleyici olarak ele alınır (Marx ve Engels, n.d., 79).

Üretimin oynadığı başat role ilişkin bu yorumların her biri sadece mercek altına aldığı genellik düzeyi için geçerlidir. Buradaki

herhangi bir yorumun Marx'ın açıklanması gerektiğine inandığı bütün her şeyi izah etmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Belki de Marx bu yüzden kendisinin herhangi bir tarih teorisine sahip olduğunun söylenemeyeceğini ifade etmiştir (Marx ve Engels, 1952, 278). Buna rağmen onun bu dört ayrı genellik düzeyinde soyutlanmış birbirini tamamlayan dört ayrı tarih teorisine sahip olduğunu söylemek daha doğrudur. Marx'ı izleyen pek çok kişinin ve onu eleştiren hemen hemen herkesin materyalist tarih anlayışını, üretimin (veya ekonominin) rolüne ilişkin tek bir genellemeye dayanarak basitleştirme çabaları hiçbir zaman başarılı olamamıştır ve zaten başarılı olması da mümkün değildir.

Son olarak, Marx'ın irdelediği daha önce de kapsam soyutlaması başlığı altında tartıştığımız çeşitli hareketler de yine belirli genellik düzeylerine yerleştirilmiştir. Yani her şey gibi bu hareketler de ya kendine has, ya modern kapitalizme veya kapitalizme özgü vs. niteliklerden oluşur ve bu yüzden de ancak ilgili genellik düzeyi mercek altına alındığında birer hareket şeklini alırlar. Bu yapılana kadar, bu hareketlerin gösterdiği etkinin üzerinde bir sis perdesi olacak ve bu hareketleri kullanma ve etkileme gücümüz açıkça sıfırlanacaktır. Örneğin değerin başkalaşması hareketi kapitalist pazarın mekanizmalarına bağımlı olduğundan çoğunlukla kapitalizm (üçüncü düzey) ve modern kapitalizm genelliğinde (ikinci düzey) işler. Aslında Marksist olmayan pek çok "Marksistin" yaptığı gibi, iş sonucu ortaya çıkan ürünleri sınıflı toplumlar düzeyinde (dördüncü düzey) veya insani durum düzeyinde (beşinci düzey) veya bu ürünlerin kendine has özelliklerine odaklanılan düzeyde (birinci düzey) ele alınması değerin başkalaşması olgusunun ortaya çıkmasını engellemez, sadece bunu algılamamızı engeller. Aynı şekilde eğer Marx'ın söylediği gibi "kapitalizmde her şey çelişkili gözüküyorsa" ve "gerçekten de öyle" ise o zaman ancak kapitalizmin ve modern kapitalizmin genellik düzeylerinde (ve tabii ki uygun kapsam soyutlamaları çerçevesinde) biz bu çelişkileri algılayabiliriz (Marx, 1963, 218).

"Diyalektiğin yasaları" dediğimiz şey her genellik düzeyinde şu veya bu tanınabilir biçimde yani bu düzeylerin her birine denk

düşen nitelikler arasındaki ilişkilerde –ki cansız doğaya ilişkin nitelikler de buna dahildir– bulunabilecek hareketlerdir. Daha önce tartıştığımız niceliğin niteliğe dönüşümü, çelişki aracılığıyla gelişme bu diyalektik yasalardan bazılarıdır. Marx'ın çalışmalarında önemli roller oynayan diğer diyalektik yasalar, zıtlıkların iç içe geçmişliği (iki veya daha fazla öğeyi çevreleyen koşullardaki veya bunları inceleyen bir insanın konumundaki radikal bir değişimin bu öğeler arasındaki ilişkilerde çarpıcı bir dönüşümü ve hatta köklü bir tersyüz edilmeyi doğurması süreci) ve olumsuzlanmanın olumsuzlanmasıdır. (En az üç safhayı katetmiş bir gelişmenin en son safhasının kendinden önceki safhayla önemli benzerlikler arz etmesi.)

Doğal olarak bir diyalektik yasanın aldığı belirli bir biçim, incelenen konuya ve bu konunun denk düştüğü genellik düzeyine göre oldukça farklılaşacaktır. Örneğin çelişkinin özünde yer alan birbirlerini besleyen ve zayıflatan hareketler, cansız doğanın kuvvetleri bağlamında ele alındığında farklı kapitalist görüngüler bağlamında ele alındığında farklı biçimlere bürünecektir. Bu gibi çarpıcı farklılıklar da Marx'ı eleştiren koronun gittikçe büyümesine neden olmuş ve Marx'ı izleyen bazı araştırmacıları da diyalektiğin yasalarını sadece toplumsal görüngülere mahsus kılıp, "Engels'e ait doğanın diyalektiği" dedikleri şeyi Marksizm dışı ilan ederek reddetmeye yöneltmiştir. Bu bakış açısında bu yasaların belirli bir ifadesini ve genellikle de insan bilincinin konumlandığı genellik düzeyine uygun düşen bir ifadesini, onun tüm diğer olası ifadeleriyle karıştırmak gibi bir hata söz konusudur. Bu hata ayrıca, bu yasaların en genel ifadesini onun diğer özel ifadelerinin yerine koymak gibi yaygın bir pratikten de beslenir, ki bu pratiği bazen sadeleştirme ve kısaltma amacıyla benim de benimsediğim olmuştur. Ne var ki varoluşumuzun kendine has nitelikleri arasında (birinci düzey), veya bizim işçi veya kapitalist olarak (ikinci ve üçüncü düzey), veya bir sınıfın ve insanlık âleminin bir parçası olarak (dördüncü ve beşinci düzey) sahip olduğumuz niteliklerde ortaya çıkan nitelik/nicelik değişimleri, çelişkiler vs. basitçe diyalektiğin genel yasalarının örnekleri veya

bu yasaların uygulanması değildir. Nitelik/nicelik değişimi, çelişki vs. gibi hareketlerin tam olarak kavranabilmesi için sadece diyalektiğin genel yasalarının değişik versiyonları olarak değil ait oldukları her bir genellik düzeyine özgü diyalektik yasaların ifadeleri olarak görülmeleri gerekir.

Diyalektiğin yasalarının halihazırda bir basınç uygulayan kuvvetleri kavramaktaki önemi bu kuvvetlerin hangi genellik düzeyinde yer aldığına bağlı olarak farklı derecelerde olacaktır. Marx'ın kapitalizmin çelişkilerle dolu olduğunu iddia ettiğini daha önce de söylemiştik. Bu bakımdan, koşulları ve olayları çelişkiler bağlamında incelemek, bunların insani veya doğal niteliklerini veya kendine has hallerini anlamaktan çok daha fazla bunların kapitalist karakterini anlamak açısından önemlidir. Marx'ın kapitalist üretim tarzının ikili hareketini açıklama amacını taşıdığı düşünüldüğünde, diyalektiğin yasaları arasından hiçbiri çelişki aracılığıyla gelişme yasası kadar üzerinde durulmamıştır. Hem bu hem de çelişkinin doğada ortaya çıkan değişimlerde görece küçük rol oynaması diyalektiğin yasalarının yalnızca toplumda bulunduğuna dair yanlış inancı açıklamamıza yardımcı olur.

Yukarıda söylediklerimizden çıkan şey diyalektiğin yasalarının kendiliğinden hiçbir şeyi açıklayamayacağı, kanıtlayamayacağı, önceden bildiremeyeceği ve hiçbir şeyin ortaya çıkmasına sebep olamayacağıdır. Bu yasalar daha ziyade değişimin ve etkileşimin herhangi bir genellik düzeyinde bulunan en yaygın biçimlerini, bu değişim ve etkileşim biçimlerini incelemek ve bunların parçası olduğu dünyaya müdahele etmek amacıyla, düzenlemeye yarayan araçlardır. Bu yasalar yardımıyla Marx ilgilendiği genellik düzeylerine has pek çok diğer eğilimi ve örüntüyü, ki bunlar da zaman zaman yasalar diye nitelenir, açığa çıkarır. Bu yasalar, kendisine dayanak oluşturan süreçlerin sonunda ortaya çıkan ve sistemdeki mevcut karşı eğilimler tarafından dengelenen şeylerde daha az etkiye sahiptir. Marx'ın irdelediği diğer tüm hareketler gibi diyalektiğin yasaları ve Marx'ın yine bu yasalardan yardım alarak ortaya çıkardığı düzeye özgü yasalar ilgili etkileşimleri,

ortaya çıktıkları dönemin bütünü boyunca içerebilecek genişlikte bir kapsamla donatılmıştır.

Bu soyutlama tarzına, yani genellik düzeylerine, ilişkin iki önemli soru hâlâ yanıtlanmayı bekliyor. Birincisi: Herhangi bir genellik düzeyine yerleştirilen nitelikler, diğer genellik düzeylerindeki nitelikleri nasıl etkiler? İkincisi ise: Kapsamın nasıl soyutlandığı ile ilgili yapılan bir tercih, halihazırda soyutlanmış bir genellik düzeyini nasıl etkiler; ya da bunun tam tersi olacak şekilde genellik düzeyinin nasıl soyutlanacağı üzerine yapılan bir tercih halihazırda soyutlanmış kapsamı nasıl etkiler? En genel düzeyden (yedinci düzey), en özel düzeye (birinci düzey) doğru düşünürsek, daha genel düzeydeki niteliklerin daha özel düzeydeki nitelikleri nasıl etkileyeceği daha özel olanın neyi içerebileceği bağlamında ortaya çıkar. Yani yedinci düzeyden başlamak üzere her bir düzey kendisinden sonra gelen daha özel düzeylerde ortaya çıkabilecek olası şeylerin aralığını belirler. Bu olasılıkların bazılarının herhangi bir düzeyde gerçeklik kazanması kendisinden sonra gelen birinci düzeye kadarki daha özel düzeylerde nelerin ortaya çıkabileceğinin sınırlarını çizer.

Her düzey ne olduğu ve neleri içerdiğine bağlı olarak kendisinden daha az genel olan düzeyde varlığını mümkün kıldığı pek çok (fakat sonsuz sayıda değil elbette) alternatif gelişmelerden birinin veya birkaçının gerçeklik kazanmasını aynı zamanda daha olası kılabilir de. Diğer bir deyişle, örneğin kapitalizm, sınıflı toplumların karakterinin sadece mümkün değil, işbölümü geliştikçe bu işbölümüne içkin dinamikler aracılığıyla daha da olası kıldığı bir gelişmedir. Aynı şey bildiğimiz klasik kapitalizm ile Marx'ın bizzat içinde yaşadığı "modern" İngiliz kapitalizmi arasındaki ilişki için ve aynı zamanda bu modern İngiliz kapitalizmi ile Marx'ın deneyimlediği olayların kendine has karakteri arasındaki ilişki için de geçerlidir.

Marx'ın değindiği zorunluluk ile özgürlük arasındaki ilişki de yine en iyi bu çerçeve içinde anlaşılır. Genellik düzeyimiz ne olursa olsun –ister bir bireye ait şeylerden, ister modern kapitalizmdeki bir gruptan, ister kapitalizm dönemi boyunca varolan

işçilerden, ister herhangi bir sınıftan ve ister insan varlığından bahsediyor olalım– bir seçeneğin ve bu seçeneği hayata geçirmeye dönük bir edimin varlığı sabittir fakat her bir genellik düzeyinde insanların seçmek zorunda oldukları alternatifler bunların birbirleriyle çakışan bağlamları tarafından ciddi biçimde sınırlandırılır. Bu durum, bu bağlamlar bir seçim yapma sürecinde devreye giren kişisel, sınıfsal ve insani nitelikleri koşulladıkça bir veya bir dizi alternatifi diğerlerinden daha makul ve/veya daha cazip hale getirebilir. Bu da özgürlüğün yanında ciddi ölçüde bir zorunluluğun varlığını işaret eder. Marx "tarihi insanlar yapar ama kendi seçtikleri koşullarda değil" derken özgürlük ve zorunluluk arasındaki bu ilişkiyi ortaya koymuştur (Marx ve Engels, 1951a, 225). Görece net ve sade gözüken bu iddia bahsedilen insanlar ve koşulların değişik genellik düzeyleri altında yer aldığı gerçeği ile daha karmaşık bir hal alır. Mercek altına alınan düzeyin ne olduğuna göre bu iddianın anlamı, bu anlamların her biri eş düzeyde doğru olsa bile, farklılaşır.

Burada sunulan zorunluluk anlayışı içsel ilişkiler felsefesi üzerine yaptığımız tartışmada sunulduğu şekliyle önce herhangi bir organik sistem içinde bulunan karşılıklı etkiye ve ardından da herhangi bir sürecin diğerleri üzerindeki daha büyük veya daha özel etkisine denk düşen zorunluluk anlayışından farklıdır fakat onunla çelişki içinde değildir. Bu daha önce bahsettiğimiz iki farklı zorunluluk anlayışına şimdi bunları tamamlayan üçüncü bir zorunluluk anlayışını ekleyebiliriz. Bu zorunluluk birbiriyle çakışan bağlamların, bu bağlamlara denk düşen görüngülerin tümü üzerindeki sınırlayıcı ve koşullayıcı etkilerinden kaynaklıdır. Marx'ın bahsettiğimiz bu son iki zorunluluk olgusunun kapitalist üretim tarzında nasıl işlediğini göstermekteki başarısı onun yazılarında görülebilecek (veya hissedilebilecek) açıklama gücünün nereden geldiğini büyük ölçüde gösterir.

Olayların kendi geniş bağlamları üzerindeki etkileri, yani daha özel düzeylerde bulunan niteliklerin daha genel düzeydekilere olan etkilerini de keşfedip kavramak mümkündür. Marx'ın varoluş koşullarını yeniden üreten insanlardan bahsederken gön-

dermede bulunduğu şey, temel nitelikleri tek bir genellik düzeyine denk düşen etkinliklerin, bizzat bu etkinliklerin devamını mümkün ve son derece olası kılan ve diğer genellik düzeylerine düşebilecek niteliklerin de dahil olabileceği değişik bağlamların inşasına nasıl katkıda bulunduğudur fakat düzeyler arasındaki etkileşim bazen yıkıcı da olabilir. Örneğin günümüzde modern kapitalist üretimle ilişkili (ikinci düzey) zararlı unsurların kontrolsüz büyümesi sadece kapitalizmin (üçüncü düzey) değil insan türünün yaşamının (beşinci düzey) devamı için zorunlu olan ekolojik dengeyi tehdit etmeye başlamıştır.

Tercih edilen kapsamla genellik düzeyi arasındaki ilişkiye gelince, dar kapsam soyutlamaları ile çok düşük ve çok yüksek genellik düzeyleri soyutlamaları arasında aşağı yukarı bir örtüşmeden söz edilebilir. Belirli bir görüngünün içinde yer aldığı karmaşık toplumsal ilişkiler dar bir kapsam soyutlamasıyla bir kenara bırakıldığında bu ilişkilerin denk düştüğü genellik düzeyini soyutlayarak onlara daha iyi odaklanmaya çalışmanın pek bir anlamı kalmaz. Bu bakımdan bireyleri içlerinde bulundukları toplumsal koşullardan ayrı bir yere koyan bir kapsam soyutlamasına genellikle her bir bireyin kendine has özelliklerine odaklanan bir genellik düzeyi soyutlaması (birinci düzey) eşlik eder. Dar bir kapsam içinde toplumsal niteliklerin bireylerden soyutlanıp sadece bu bireylerin mensup olduğu gruplara (ki bu grupların üyeleriyle dışsal ilişkili olduğu düşünülür) atfedildiği bir durumda, genelleme çabaları bu toplumsal niteliklerin mercek altına alınabileceği düzeyleri (modern kapitalizm, kapitalizm ve sınıflı toplum) atlama ve doğrudan insani duruma (beşinci düzeye) geçme eğiliminde olur. Burjuva ideolojisinin insanları ya birbirinden tamamen farklı (birinci düzey) ya da birbiriyle tamamen aynı olarak (beşinci düzey) ele alması da bu mantığın ürünüdür. Marx'ın kapsam soyutlamalarının çok sayıda ilişkiyi içerecek genişlikte olması, onun kapitalizm, modern kapitalizm ve sınıflı toplumlara dair genellik düzeylerini seçmesini kolaylaştırıp, bu konudaki belirsizlikleri giderirken, diğer yandan onun bu düzeylere diğerlerinden daha fazla önem vermesi, bu düzeylerde ken-

dilerini gösteren bağıntıların pek çoğunu bir çırpıda bünyesine alabilecek kapsam soyutlamalarını mümkün kılar.

7

Ve Konumlanma Noktası

Konumlanma noktası Marx'ın soyutlamalarının üçüncü tarzına tekabül eder. Daha önce de gördüğümüz gibi Marx kapitalistleri "sermayenin vücuda gelmiş hali" olarak nitelemiştir; fakat başka bir yerde ise sermayenin, ancak kâr yapmak isteyen insanların elinde olduğunda işlevlerini yerine getirebileceğini söylemiştir (Marx, 1959b, 794, 857-58; Marx, 1959a, 79). Devlet, Marx için hâkim iktisadi sınıfın bir aracıdır fakat aynı zamanda Marx devleti ekonominin gereklerine yanıt veren nesnel yapılar kümesi olarak, yani üretim tarzının bir görünümü olarak da ele alabilmiştir (Marx ve Engels, 1945, 15; Marx, 1959a, 103). Marx'ın yazılarında buna benzer bariz çelişkili gibi gözüken konumlanışlara rastlamak mümkündür. Bu çelişkiler aslında farklı soyutlamaların bir sonucudur fakat bu soyutlamalar kapsamla veya genellik düzeyi ile değil, farklı konumlanma noktası soyutlamaları ile ilgilidir yani bu örneklerde aynı ilişkiye farklı taraflardan veya aynı sürece farklı uğraklardan bakılmaktadır.

Marx'ın düşünce birimlerinin bir kapsama ve bir genellik düzeyine kavuştuğu aynı düşünsel etkinlik içinde bu birimler aynı zamanda bir de bir konumlanma noktası edinir. Herhangi bir ilişkinin öğelerine bu konumdan bakılır. Bu ilişkinin kapsamına bağlı olarak onun ait olduğu geniş sistem bu konumdan yeniden inşa edilir. Konumlanma noktası parçalar arasında bir sıra, hiyerarşi ve öncelikler oluşturarak, bu parçalardan öncelikli olanları değerleri, anlamları ve alakalılık derecelerini (*relevance*) parçalar arasında dağıtarak ve parçalar arasında kendine özgü bir bütünlük oluşturma iddiası taşıyarak görüş alanına giren her şeye rengini çalan bir perspektif kurar. Verili bir perspektif içinde, bazı süreçler ve bağlantılar geniş, açık ve önemli gözükürken, bazıları küçük, önemsiz ve alakasız gözükür. Hatta bazılarının varlığı görülmez bile.

Marx'ın İlişki anlayışını tartışırken, İlişkinin basit bir bağıntıdan daha fazla şey olduğunu söylemiştik. İlişki, daha ziyade onun şu veya bu taraftan *görüldüğü gibi olan* parçalarında içerilmiş bağıntılardır. Bu bakımdan örneğin sermaye ile emek "bir ve aynı ilişkinin zıt kutuplardan görülen farklı ifadeleri" olarak nitelenmiştir (Marx, 1971, 491). Yine Marx, sermayenin, dolaşım noktasından bakıldığında ayrı üretim noktasıdan bakıldığında ayrı, bir "örgütsel ayrımlaşmaya veya kompozisyona" sahip olduğunu söylemiştir. Birincisinde durağan sermaye ve dolaşan sermaye ayrımlaşması ikincisinde sabit sermaye ve değişken sermaye ayrımlaşması söz konusudur (Marx, 1968, 579). Hem dolaşım hem de üretim, kapsamı geniş tutulan sermaye İlişkisinin parçalarıdır. Ekonomi politikçilere yöneltilen eleştirilerden biri de sermayeyi sadece dolaşım noktasından bakarak anlamaya çalışmalarıdır. Halbuki Marx'a göre zenginliğin kapitalizmdeki mahiyetini kavrayabilmek için ona üretimin konumlanma noktasından bakmak gereklidir (Marx, 1968, 578).

Marx'ın kapsama ve genellik düzeyine ilişkin yaptığı tercihlerin, büyük ölçüde soyutlayacağı konumlanma noktalarının ne türde olacağını etkilediği ve aynı şekilde benimsenen konumlanma noktalarının da tercih edilen kapsamı ve genellik düzeyini etkileyeceği açıktır. Bir kapsam soyutlamasında içerilen karşılıklı bağımlılıkların ve süreçlerin miktarı aynı soyutlama içinde nelerin görülüp inceleneceğini ve böylelikle de nelerin bir konumlanma noktası olarak benimsenebileceğini belirler. Örneğin, üretime yeniden üretimi kapsayacak, sermayeye de sermaye birikimini kapsayacak kapsamlar atfetmek bunların parçası olduğu sistemin görüş alanına alınmasını ve düzene sokulmasını mümkün kılar ki bunu daha dar (veya kısa) soyutlamalarla yapmak imkânsızdır. Aynı şekilde bir genellik düzeyi soyutlarken Marx (soyutlanan kapsama bağlı olarak) tekil veya kolektif olarak bir konumlanma noktası olma görevini üstlenebilecek nitelikleri mercek altına alır ve aynı şekilde diğer genellik düzeylerinde varolan niteliklerden oluşabilecek diğer olası konumlanma noktalarını da dışlar. Aynı şekilde, tersten

düşünürsek, belirli bir konumlanma noktasını benimsemek Marx'ı ona uygun kapsam ve genellik düzeyi soyutlamaya yöneltecektir. Pratikte, kapsam, genellik düzeyi ve konumlanma noktası hakkındaki üç kararın (aslında aynı kararın üç görünümü) hepsi birden aynı anda alınır ve her ne kadar belirli bir durumda bunlardan biri veya diğeri başat gibi gözükebilirse de üçü birbirlerini dolaysız ve aynı anda etkilerler.

Sosyal bilimlerde konumlanma noktası (*vantage point*) nosyonu en çok Karl Mannheim'in çalışmalarıyla ilişkilendirilmiştir (Mannheim, 1936, bölüm V). Ancak Mannheim için bakış açısı (*point of view*) insanlara, özellikle de bir sınıf olarak örgütlenmiş insanlara mahsus bir şeydir. Bir sınıfın içinde yaşadığı ve çalıştığı koşullar bu sınıfın üyelerine bir dizi ayırt edici deneyim ve ayırt edici bir bakış açısı kazandırır. Farklı sınıflara mensup insanlar farklı bakış açılarına sahip olmalarından ötürü yaşanılan birkaç ortak deneyimi bile sadece farklı şekilde anlamakla kalmazlar, aynı zamanda farklı algılarlar. Mannheim'in Marx'tan etkilenerek benimsediği bu görüş bu sınırlı çerçevesi içinde doğrudur fakat Marx'ın bakış açısı anlayışı her bir sınıfın algılayışını bu sınıfların akıl yürütmede kullandığı soyutlamaların mahiyeti içinde bağlamlandırarak Mannheim'in anlayışının ötesine geçer ve bu yolla da Marx, bu düşünsel birimler vasıtasıyla, yani sınıfların oluşturdukları perspektif içinden toplumu anlamlandırmaya çalışmanın algılayış bakımından farklı sonuçlar ortaya koyduğunu göstermeye çalışır. Sınıfın içinde bulunduğu koşullar ile sınıfın bakış açısı arasındaki ussal bağlantıyı açığa çıkarmak suretiyle Marx sadece Mannheim'in *neden* haklı olduğunu göstermekle kalmaz aynı zamanda onun tarif ettiği şeyin *nasıl* işlediğini de göstermiş olur. Bunun bir parçası olarak bakış açısı soyutlamaya ilişkin bir şey haline gelir (Marx birikimin, üretim ilişkilerinin, paranın vs. bakış açısından ya da konumlanma noktasından bahsetmiştir.) ve daha sonra da bu soyutlamayı benimseyen bir kişinin ya da sınıfın parçası olur. (Marx, 1963, 303; Marx, 1971, 156; Marx, 1973, 201).

Bu noktada Marx'ın, kapitalizmin işleyişini anlamak için işçilerin kapitalistlerden çok daha avantajlı olduğunu neye dayanarak iddia ettiğini açıklayabiliriz. İşçilerin avantajı yaşamlarının niteliğinden gelmemektedir; sınıfsal çıkarlarının da bunda pek az payı vardır (çünkü kapitalistler sistemin nasıl işlediği konusunda kendilerini bile yanlış yönlendirirler ve bu onların çıkarınadır). Tüm bunlardan daha da önemli olan yaşamlarını oluşturan şeyler düşünüldüğünde işçilerin içinde yaşadıkları toplumu anlamlandırmaya koyulurken başvurduğu soyutlamaların "fabrika", "makine" ve özellikle de "emek" gibi şeyleri içermesinin muhtemel olmasıdır ki bunlar öncelikle toplumsal değişimi doğurmakla sorumlu olan etkinliği düşünüş içinde öncelikli ve merkezi bir noktaya yerleştirir. Bu soyutlama tarafından kurulan perspektif içinde, kapitalizmde ortaya çıkan pek çok şey bu etkinliğin zorunlu koşulları veya sonuçları olarak anlam kazanır. Mevcut durumu, hem daha önceki durumun bir sonucu hem de daha sonra ortaya çıkacak durumun kökeni olarak anlamlandırmak isteyenler için bundan daha aydınlatıcı bir konumlanma noktası yoktur. Bu elbette işçilerin hepsinin bu bağlantıları kuracağı anlamına gelmiyor, sadece onların en başta sahip oldukları konumlanma noktası soyutlamalarında mevcut olan yerleşik bir yatkınlığa işaret ediyor.

Kapitalistler içinse bunun tam tersi geçerlidir. Deneyimlediği yaşam ve iş bir kapitalisti, kendi durumunu, pazar alanından devşirilen "fiyat", "rekabet", "kâr" vb. soyutlamalar yardımıyla anlamlandırmaya iter. Kapitalizmin nasıl işlediğini emeği merkeze yerleştirmek yerine kenara iten bir bakış açısıyla çözmeye çalışmak kapitalist dinamikleri tersyüz edilmiş bir şekilde gösterecektir. Marx'a göre, rekabet içindeyken "her şey, her zaman tam tersi biçiminde, kafası üstünde duruyormuş gibi gözükür" (Marx, 1968, 217). Burada daha çok üretken etkinliğin sonuçları olan şeyler onun bir nedeni olarak görünür. Örneğin, "tüketici egemenliği" teorisinde söz konusu olduğu gibi neyin üretileceğini belirleyen şey aslında yabancılaşmış emeğin ürünleri olan pazardan gelen taleplerdir.

Aslında ortak duyu da süreçler ve ilişkiler hakkında akıl yürütme konusunda perspektifsel düşünceden tamamen yoksun değildir. Bazı insanlar tartıştığımız şeyin bazı kısımlarını nitelerken "bakış açısı", "konumlanma noktası" ve "perspektif" gibi ifadeleri zaman zaman kullanırlar, fakat kendi bakış açılarının gördükleri ve bildikleri şeyleri ne kadar etkilediğinden ve görme ve bilme sürecinde soyutlamanın oynadığı rolden genellikle habersizdirler. Kullandıkları kapsam soyutlamaları ve genellik düzeyleri çerçevesinde pek çok insan aslında içinde bulundukları kültürden ve özellikle de sahip oldukları sınıfsal çıkarlardan devraldıkları konumlanma noktası soyutlamalarını verili olarak kabul ederler. Kendi dünyalarını sadece sabit bir veya birkaç açıya mahkum biçimde tekrar tekrar çözmeye çalıştıkça yeni konumlanma noktaları soyutlama yeteneklerini köreltir. Bunun sonucunda ortaya çıkan tek yönlü görüşler de sadece doğru değil aynı zamanda doğal ve aslında mümkün olan tek görüş olarak ele alınır. Burjuva ideolojisinin başlıca biçimlerinden birincisinin fazlaca dar kapsam soyutlamaları kullanmakla (mevcut dar kapsama dahil olan şeyleri bile doğru biçimde kavramak için zorunlu olan süreçlerin ve ilişkilerin öğelerini akıldan çıkarmakla) baş gösterdiğini, ikincisinin de uygun olmayan bir genellik düzeyi soyutlamakla (anlama ihtiyacında olduğumuz niteliklerin konumlandığı temel düzey(ler)i odak dışına itmekle) ortaya çıktığını söylemiştik. Bunların yanında burjuva ideolojisi bir de konumlanma noktası soyutlamasıyla ilişkili üçüncü bir biçim alır. Burada ideoloji bizi ilgilendiren herhangi bir sorunla ilintili ilişkileri ve hareketleri ya gizleyen ya da ciddi ölçüde çarpıtan bir konumlanma noktası soyutlamaktan ileri gelir. Öyle mümkün olan her konumlanma noktası, bilme ihtiyacında veya isteğinde olduğumuz her şeyi eşit netlikte ortaya çıkarmaz ve hatta bazı konumlanma noktaları bunları hiç ortaya çıkarmaya da bilir.

Bununla ilişkili başka bir ideoloji biçimi de bir görüngüyü incelemek için gerekli açıların sayısı ve önemi ne kadar olursa olsun onu yalnızca tek bir açıdan görmekten kaynaklanır. Burada sadece bu açıdan öğrenilecek şeylerin ne kadar sınırlı olduğu-

nun farkına varılmaz. Hegel, (ideolojik anlamıyla) soyut biçimde düşünmek "tek bir yükleme bağlanmaktır" derken kafasında bu vardır (Hegel, 1966, 118). Hegel'in örnek verdiği katiller, hizmetçiler ve askerler bizim onları bu şekilde adlandırdığımız tek bir konumlanma noktasından bakıldığında taşıdıklarını gördüğümüz şeylerden çok daha fazlasını içerirler. Marx ise örneğin Ramsay'i faktörlerin tümünü açığa çıkarırken bunu "tek yönlü" ve "bu yüzden de hatalı" bir şekilde yaptığı için haşlarken veya Ricardo'ya yönelik eleştirisinde yine "yanlış" olanla "tek yönlü" olanı eş tutarken bunu daha da açık bir şekilde ortaya koyar (Marx, 1971, 351; Marx, 1968, 470).

Burada vurgulanması gereken şey Marx'ın ideolojiyi asla salt basit bir yalan olarak eleştirmemesi ve ideolojinin ileri sürdüğü şeylerin tamamıyla yanlış olduğunu iddia etmemesidir. Bunun yerine Marx ideolojiyi fazlasıyla dar, kısmi ve asıl odaklanılması gereken şeye odaklanmayan, tek yönlü nitelemeleriyle tarif eder. Tüm bu eksikliklerin müsebbibi de yanlış veya yanlış değilse bile uygunsuz kapsam, genellik düzeyi ve odaklanma noktası soyutlamalarıdır, ki bunlar üzerinden akıl yürütüldüğünde ne bu soyutlamalar ne de onların içinde gizli olan anlamlar oldukları gibi kavranamazlar. İdeoloji üzerine yapılan pek çok tartışma her ne kadar ideolojinin kapitalizm koşullarındaki maddi köklerini ve kapitalistlerin bilinçli manipülasyonlarını işaret etmekle ve ideolojinin kapitalist çıkarlara hizmet edecek şekilde nasıl işlediğini açığa çıkarmakla doğru bir iş yapsa da ideolojinin kendine özgü biçimlerinin nedeni olan soyutlama sürecinin hatalı işletilmesi durumunu gözden kaçırırlar.

Burjuva ideolojisi ile ilişkili bazı konumlanma noktalarının hatası basitçe analizi tek bir perspektifle sınırlamaktan değil de seçilen bir ya da birkaç perspektifin kapitalizmin asli özelliklerini gizlemesinden veya çarpıtmasından kaynaklanır. Bu tür belli başlı konumlanma noktalarından bazıları şunlardır: yalıtılmış birey, bir durumun öznel yanı (neye inanıldığı, neyin istendiği ve neye niyet edildiği vs.), herhangi bir sürecin sonuçları, pazarla bağlantılı herhangi bir şey ve beşinci genellik düzeyine düşen her şey özellikle de insan doğası.

Yalıtılmış birey, yani doğal ve toplumsal koşullardan ayrı tutulan insan, yalnızca, burjuva ideolojisinin insanlığı ele alırken tercih ettiği kapsam soyutlaması olmakla kalmaz aynı zamanda onun toplumu incelerken seçtiği bir konumlanma noktası olma görevini görür. Bu açıdan bakıldığında toplumsal ilişkiler nasıl görünüyorsa toplumun da öyle olduğu düşünülür. Buna bir de burjuva ideolojisinin, herhangi bir kişinin içindeki inançlar, istekler ve niyetler vs. gibi öznel nitelikleri, bu kişinin geri kalan yanları hakkında görüş edinirken bir konumlanma noktası olarak seçtiği gerçeği eklendiğinde bu ideolojide insanların parçası oldukları herhangi bir durumun nesnel özelliklerinin azımsanması şaşırtıcı olmaz. Bu perspektifte bir birey kendi inancına göre kendisini nasıl görüyorsa gerçekten de öyledir ve toplumun kendisi de güçlü toplumsal baskıların veya önemli maddi sınırlamaların yokluğunda teket teker hareket eden bireylerin oluşturduğu bir şeydir. Ayrıca insanlığı dar bir kapsam içinde soyutlamak, bu kapsamı birinci ve beşinci genellik düzeyleri içinde soyutlamak ve bu genellik düzeylerindeki kapsamı öncelikli konumlanma noktası olarak soyutlamak arasında açık bir bağlantı vardır. Kapsamın içini yalıtılmış bireyden ibaret kılacak bir soyutlama yaptığımızda bizi ikinci, üçüncü ve dördüncü genellik düzeylerini mercek altına almaya yöneltecek çeşitli toplumsal ve diğer türdeki bağıntıları atlamış oluruz. Halbuki bu düzeyler bu bağıntıların kendilerini önemli kılan özgül özelliklerini nasıl kazandıklarını öğrenmek açısından önemlidir ve böyle bir durumda modern kapitalizm, kapitalizm ve sınıflı toplumlarla ilişkili bağlamlar genellikle mercek altına alınmadığından, alınsa bile bu nadiren yapıldığından bu düzeylere düşen niteliklerin bir konumlanma noktası görevini üstlenebilmesi epey zordur. Bu bağlamlarda mevcut herhangi bir şeyin burjuva ideolojisine ilişkin konumlanma noktası soyutlamalarının sınırlılığı içinde çözümlenmeye çalışıldığı bir durumda ortaya çıkan şey farklı genellik düzeylerinden gelip de birbirine uymayan, bazılarına çok bazılarına az odaklanılan ve dışsal ilişkilerin dili uyarınca gevşek bağlarla bir arada tutulmaya çalışılan niteliklerin oluşturduğu bir

arap saçıdır. Bu tür çalışmalar sonucunda sağlanan herhangi bir bütünleşmenin aslında başardığı tek şey bu düzeylerin her biri içinde varolan organik bütünlüğü parçalamak ve bu bütünlüğü görünmez kılmaktır ki bu da her türden sistemli anlama pratiğini çok daha zorlaştırır.

Yalıtılmış birey ve onun öznel nitelikleri yanında burjuva ideolojisinde temsil edilen diğer bir konumlanma noktaları kümesini çeşitli toplumsal süreçlerin, özellikle de pazar ilişkileri içindeki süreçlerin sonuçları teşkil eder. Bu sonuçlar, kapsam bakımından zaten son derece dar bir şekilde tamamlanmış ürünler olarak soyutlandığından onları doğuran süreçler artık görünmez hale gelirler. Bu durumda sermaye basitçe bir üretim aracıdır; bir metadır, yani alınıp satılan sıradan bir maldır; kârdır, yani kapitalistler tarafından kazanılan bir şeydir; ve pazarın kendisidir yani kendisine ait toplumu aşan yasaları izleyen, malların ve hizmetlerin tezgâh üstü mübadelesidir. Kapitalist sisteme bakmak için bir konumlanma noktası olarak kullanıldıklarında bu ölü tuğlalarla ancak ölü bir bina; hem tam olarak tarihin hangi noktasında ortaya çıktığı hem de nihai çöküşü artık bir sır haline gelen sabit bir sistem inşa edilebilir. Çarpıtmaların en büyüğü de Marx'ın meta (veya sermaye, değer, para vs.) fetişizmi dediği şeyle birlikte, yani bu sonuçlar kendilerine ait bir varoluş kazandıklarında ve kendi kendilerini türeten bir şey olarak görüldüklerinde ortaya çıkar. Durağan olan ve dar bir kapsam içinde kavranan sonuçlar kümesinin bir şeyin kökenlerini çözümlerken bir konumlanma noktası olarak kullanıldığı her durumda sonda olanı başta olanla ikame etme tehlikesi söz konusu olacaktır.

Burjuva ideolojisi tarafından aşırı dozda kullanılan diğer konumlanma noktaları insani durum olarak alınan şeyler, yani beşinci düzeyin tümü ve özellikle de bildiğimiz insan doğası, daha doğrusu insan doğası olarak alınan şeyler nelerse onlardır. Bu konumlanma noktaları bir başlangıç olarak alındığında en önemli nitelikleri birinciden dördüncüye kadarki düzeylere düşen görüngüler tarihsel özgüllüklerini yitirirler ve en az onları ortaya

çıkaran düz ve yetersiz soyutlamalar kadar açıkça ortada ve kaçınılmaz görünürler. Ekonomi politikçilerin yapmakla eleştirildiği gibi kapitalist bölüşüme bu şekilde üretimin beşinci düzeydeki anlayışından –yani insani durumun bir parçası olduğu ölçüde varoluş kazanan bir üretim kavrayışıyla– yaklaşmak mevcut kapitalist zenginlik dağılımını da aynı şekilde insani durumun bir parçası olarak gösterecektir.

Bu bahsettiğimiz konumlanma noktalarını yeri geldiğinde kendisi de kullanan Marx ise daha çok üretimle, bir durumun nesnel yanıyla, genel olarak tarihsel süreçlerle ve toplumsal sınıfla bağlantılı konumlanma noktalarını kullanmayı tercih etmiş ve bunu yaparken de özel olarak kapitalist toplumun genellik düzeyi içinde akıl yürütmüştür. Marx'ın bu konumlanma noktalarına özel bir önem atfetmesinin nedeni onun bu konumlanma noktalarına atfettiği kapsama ve üzerinden akıl yürüttüğü genellik düzeylerine göre farklılaşır fakat bunun da ötesinde Marx'ın konumlanma noktasını –ve aslında aynı zamanda kapsamı ve genellik düzeyini– soyutlama tarzının arkasında ne yattığı onun teorilerinde aranabilir, ki bu teorilerin işaret ettiği şeyler kapitalist üretim tarzının organik ve tarihsel hareketini ortaya çıkarmak açısından zorunludur. Başka noktalarda olduğu gibi bu noktada da Marx'ın yönteminin içine yalnızca bu yöntemin yardımıyla geliştirilen teorilerden gelebilen önceliklere ilişkin pek çok yargıyı ve tercihi yerleştirmemek konusunda dikkatli olunmalıdır.

Marx'ın konumlanma noktası soyutlama pratiğinin aynı ölçüde önemli diğer bir özelliği de Marx'ın bir konumlanma noktasından diğerine geçerken sergilediği kıvraklık ve hünerdir. Meseleleri yalnızca tek bir konumlanma noktasından incelemenin sınırlılıklarının bilincinde olarak, Marx seçtiği konuyu, bu konu üretim bile olsa, çözümlerken açısını sıklıkla değiştirir. Her ne kadar Marx'ın bütün olarak bir çalışmasını diğerlerinden veya bir çalışmasının içindeki bir bölümü diğerlerinden bunlarda başat olan konumlanma noktasına göre ayırmak mümkün olsa da konumlanma noktası değişimlerine Marx'ın

yazılarının neredeyse her sayfasında rastlamak mümkündür. Aynı cümle içinde, ücretlere bakarken işçinin teşkil ettiği konumlanma noktasından bir bütün olarak toplumun teşkil ettiği konumlanma noktasına geçildiği olmuştur (Marx, 1963, 108). Marx'ın hem kapsam hem de konumlanma noktası soyutlamalarını nasıl sıklıkla değiştirdiğinin ve bu pratiğin ve onun bu pratiği gerçekleştirirken sergilediği hünerin elde ettiği sonuçlara ulaşmada ne kadar önemli olduğunun belki de en iyi örneğini çalışmalarına zaten pek çok vesileyle dahil olmuş, üretim, bölüşüm, mübadele ve tüketim arasındaki karmaşık ilişkilere dair analizi teşkil eder (Marx, 1904, 274-92).

Kapsam ve genellik düzeyi soyutlamalarında söz konusu olduğu gibi Marx'ın konumlanma noktası soyutlaması onun bütün teorilerinin inşa edilmesinde kilit bir rol oynar. Marx'ın özdeşlikte farklılık (veya farklılıkta özdeşlik) bulmasını, kapsam soyutlamaları tarafından varlığının tespiti mümkün kılınan organik ve tarihsel hareketleri görüp, kavramasını ve algılar dünyasını bizim Marksizm dediğimiz şeyde içerilmiş açıklayıcı yapılar halinde sınıflamasını ve yeniden sınıflamasını sağlayan şey Marx'ın konumlanma noktası soyutlamalarıdır.

Daha önce Marx'ın özdeşlik teorisini tartışırken özdeşliğin ve farklılığın bir aradalığını mümkün kılan şeyin birbirileriyle hem özdeş hem de farklı nitelikler arz eden iki veya daha fazla görüngüyü içerecek genişlikte bir kapsam soyutlaması olduğunu görmüştük. Ne var ki, bu özdeş ve farklı nitelikleri gerçekten de görme ve böylelikle de bunları çözümleme yetisi bunlara bakarken benimsenen konumlanma noktasının niteliğine bağlıdır. Tek bir konumlanma noktasına bağlı kalmak, aslında hem özdeş hem de farklı niteliklere sahip bir ilişkiye yönelik kavrayışımızı onun ya özdeş ya da yalnızca farklı yanlarıyla sınırlar. Halbuki Marx, kâr, rant ve faiz ilişkisine artıdeğerin oluşturduğu konumlanma noktasından yani onların özdeşliğinden veya değerin onu üreten işçiye dönmeyen kısmı olmalarından kaynaklı ortak noktalarından yaklaşabildiği gibi bu artıdeğer biçimleri arasında, bunlara kimlerin sahip olduğu ve bunların

her birinin ekonomik sistem içinde nasıl işlediği gibi konularda ortaya çıkan farklılıkların teşkil ettiği herhangi bir konumlanma noktasından da yaklaşabilir.

Etkileşimli bir sistemin iki veya daha fazla yanı arasındaki farklılıkları ortaya çıkaran konumlanma noktaları soyutlamak aynı zamanda bunların karşılıklı etkileri arasındaki asitmetriyi de belirginleştirir. Böyle asimetrik bir karşılıklı etki anlayışı temelinde, üretimin, Marx'ın üzerlerinden akıl yürüttüğü beş genellik düzeyinin beşinde de başat bir rol oynadığı söylenmiştir fakat üretimin diğer ekonomik süreçler ve bir bütün olarak toplum üzerinde her düzeyde nasıl bir özel etki icra ettiği ancak ve ancak bizzat üretim bir konumlanma noktası olarak soyutlandığında tam olarak görülebilir. Marx'ın dediği gibi, sınıflı toplumlar düzeyi söz konusu olduğunda hâkim sınıfların varlığı ve işlevi "ancak ve ancak onların üretim ilişkilerinin özgül tarihsel yapısın*dan* anlaşılabilir" (Vurgu bana ait) (Marx, 1963, 285).

Marx'ın konumlanma noktası soyutlamaları onun bütün teorilerine damgasını vuran esnek sınırların kurulmasında en az kapsam soyutlamaları kadar önemli bir rol oynar. Marx gerçekliği nesnel ve öznel koşullar olarak ayırırken önce birincisini sonra da ikincisini bir konumlama noktası olarak soyutlamak suretiyle alışılmış bir şekilde öznel olarak alınan içindeki nesnel yanları açığa çıkarır veya aynı şekilde nesnel olarak düşünülen şeylerdeki öznel yanları görür. Marx'ın nesnel ve öznel koşulları "aynı koşulların iki ayrı biçimi" olarak görmesini sağlayan şey yukarıda bahsettiğimiz özdeşlik teorisiyle birlikte bir konumlanma noktasından diğerine geçmesidir (Marx, 1973, 832). Keza belirli bir konumlanma noktası soyutlamak suretiyle Marx toplumda doğaya ait yanları, üretim ilişkilerinde üretici güçleri, iktisadi olmayan yapılarda iktisadi olanı, üstyapıda temeli veya bunların herbirinin tersini –tabi her bir ikili için uygun bir kapsam soyutlaması ayarlayarak– görebilir. Örneğin üretim ilişkilerine üretici güçlerin konumlanma noktasından bakıldığında işçilerin işbirliğinden doğan gücü bile bir üretici güç olarak görünebilir (Marx ve Engels, 1964, 46).

Daha önce de gördüğümüz gibi sınıfa yönelik yapılan farklı kapsam soyutlamaları temelinde Marx'ın toplum içinde yaptığı değişik sınıfsal ayrımlara, ancak belirli bir sınıflandırmanın inşası için bir ölçüt olma görevini üstlenen (işlevler, diğer sınıflarla karşıtlıklar, bilinç vs. gibi) niteliklerin oluşturduğu konumlanma noktasından bakıldığında vakıf olunabilir. Yani, eğer sınıf değişik görünümlerden kurulu karmaşık bir İlişki ise ve belirli bir sınıfın bileşimi Marx'ın bu görünümlerden hangilerini kapsam soyutlamasına dahil ettiğine ve genellik düzeyi soyutlamalarıyla bunlardan hangilerini mercek altına aldığına bağlı ise, o zaman onun insanları bir sınıfın mensupları olarak ayırt edebilme yetisi de yine bu görünümlerin tümüne bakarken onlardan hangisi veya hangilerini bir konumlanma noktası olarak kullandığına bağlıdır. Buradan şöyle bir sonuç da çıkıyor: Marx'ın konumlanma noktası değiştikçe onun toplumu nasıl sınıflara böldüğü de değişir. Bu durumda, aynı insan farklı sınıflarla ilişkili niteliklerin oluşturduğu farklı konumlanma noktalarından bakıldığında farklı sınıflara düşebilir. Örneğin toprak sahibi metaların sahibi olarak işçiyle karşı karşıya geldiğinde yani kapitalistlere karşı bir toprak sahibi olarak değil de işçiye karşı bir kapitalist olarak işlev gösterdiğinde, diğer bir deyişle bu toprak sahibine bahsettiğimiz geleneksel kapitalistin niteliklerinin oluşturduğu konumlanma noktasından bakıldığı her durumda bir kapitalist olarak görülecektir (Marx, 1963, 51).

Bir bireye niteliklerinin herhangi birinin oluşturduğu konumlanma noktasından bakıldığında bu bireyin kimliği bu açıdan görülebilen şeylerle sınırlı olacaktır ve bu durumda diğer konumlanma noktalarından bakıldığında açığa çıkabilecek diğer tüm nitelikler görmezden gelinecektir, çünkü sadece pratik amaçlar için, analizin *bu* uğrağında ve sadece *bu* özel sorunu ele almak için bu nitelikler yok sayılacaklardır. Bu bakımdan, örneğin işçi olarak soyutlanmış, yani işçi sınıfına mensubiyetle ilişkili bir veya daha fazla nitelik açısından bakılan insanlar sanki bir cinsiyeti, milleti veya ırkı yokmuş gibi sunulacaktır. İnsanlar elbette bu özelliklere ve daha fazlasına sahiptirler ve

Marx başka türde sorunlarla uğraşırken onların bu kimliklerini mercek altına alan (ve genellikle de kapitalizm dışındaki genellik düzeylerinin bir parçası olan) konumlanma noktaları soyutlayabilir.

Marx'ın kapsam soyutlamaları yaparkenki esnekliği düşünüldüğünde onun birtakım özel ilişkileri belirginleştirmek maksadıyla insanlara onların tüm insani niteliklerini önemsizleştirecek konumlanma noktalarından yaklaşabildiği söylenebilir. Marx tüketiciyi "metalarla yüz yüze gelen para temsilcisi" olarak nitelerken bunu yapmaktadır yani burada Marx tüketiciye, paranın, metaların ve insanların dahil olduğu bir kapsam soyutlaması içinde paranın konumlanma noktasından bakmaktadır (Marx, 1963, 404). Bu uygulamanın en çarpıcı örneğini Marx'ın insan varlığını onun ekonomik işlevinin oluşturduğu konumlanma noktasından düşünerek kapitalistleri sık sık sermayenin "vücuda gelmesi" veya "kişileşmesi" olarak nitelemesi teşkil eder (Marx, 1958, 10, 85, 592). Yapısalcı Marksizm ekolü daha önce sınıf mücadelesi eksenli Marksizmin rafa kaldırdığı bu iddiaları tekrar gündeme taşıyarak önemli bir hizmette bulunmuştur fakat her ne kadar insan doğasını merkezin dışına çıkarmak Marx'ın vurgulamak istediği, rol-belirlenimli davranışları kavramak için faydalı olsa da Marx'ın teorilerinde, birtakım insan merkezli kendine özgü konumlanma noktalarını gerektiren pek çok voluntarist taraf vardır ve ancak bir soyutlamadan ötekine (ya da bir konumlama noktasından, bir kapsamdan ve bir genellik düzeyinden diğerine) geçerken yeterli esnekliğe sahip olan bir diyalektik Marksizm buna yönelik ihtiyaç duyulan ayarlamaları sıklıkla gerçekleştirebilir.

Eğer Marx'ın kapsam soyutlamaları bir şeyin nasıl ortaya çıktığını o şeyin ne olduğunun bir parçası olarak içerebilecek genişlikte ise ve bu kapsam soyutlamaları Marx'ın, araştırmalarının sonucunda özsel hareketler olarak açığa çıkardığı organik ve tarihsel hareketleri kavramasının önünü açıyorsa o zaman orada (görüş alanında *–çev.*) olanın, yani kapsam soyutlamalarının oraya "yerleştirdiklerinin" görülebilir kılınmasını sağlayan şey

konumlanma noktası soyutlamalarıdır. Örneğin niteliğin niceliğe dönüşümü hareketini zaruri bir hareket olarak mümkün kılan şey ortaya çıkan hem niteliksel hem de niceliksel değişimi içeren kapsam soyutlamalarıdır. Öte yandan bu dönüşüm süreci sadece niteliksel veya sadece niceliksel hareketlerden bakılarak açık veya görünür kılınamaz. Bu durumda tercih edilen konumlanma noktası –belki mümkün olan tek odaklanma noktası olmasa da ideal olan konumlanma noktası– niceliksel değişimlerin sonunun niteliksel değişimlerin başlangıcına bağlandığı noktadır. Örneğin işçiler arasındaki işbirliğine onun niteliksel olarak yeni bir üretici güce dönüşümünün başladığı noktadan bakmak bize bu değişimin nasıl başladığını ve nereye doğru gittiğine dair en açık ipuçlarını verir.

Hatırlanacağı gibi başkalaşım hareketi bir parçaya ilişkin niteliklerin diğer parçalara nakledildiği organik bir harekettir. Değerin başkalaşması söz konusu olduğunda, Marx'ın yazılarında bu hareketin merkezi işlemeye başlar, yani değeri oluşturan merkezi ilişkiler, meta, ücretli emek vs. tarafından soğurulur. Bir başkalaşımı içsel bir hareket olarak ve onun safhalarını da bu başkalaşımın başlangıç noktasındaki halinin biçimleri olarak kavramamızın önünü açabilecek tek şey bu farklı safhaları tek bir sistemin içsel ilişkili görünümleri olarak içerebilecek genişlikte olan kapsam soyutlamalarıdır. Öte yandan bu başkalaşımı gözlemleyebilmek ve böylelikle de onu ayrıntılı bir şekilde inceleyebilmek için böyle bir kapsam soyutlamasına, başkalaşım sürecinde nitelikleri diğerlerine aktarılmış parçanın oluşturduğu bir konumlanma noktası soyutlamasının eşlik etmesi gerekir. Bu demek oluyor ki, değerin kendisinin değişik biçimleri şeklinde ve bu değişik biçimler vasıtasıyla başkalaşımı ancak değeri konumlanma noktası olarak aldığımızda gözlemlenebilir.

Daha önce gördüğümüz gibi çelişkiye ilişkin olarak Marx "kapitalizmde her şey çelişkili gözükür ve gerçekten de öyledir" demiştir (Marx, 1963, 218). Kapitalizme, parçaları karşılıklı bağımlı süreçler olarak düzenleyen Marx'ın geniş kapsam soyutlamalarıyla bakıldığında gerçeklikte *öyledir*. Fakat öyle *gözüke-*

bilmesi ancak belirli konumlanma noktalarından bakıldığında mümkün olabilir. Başka uygunsuz konumlanma noktalarından bakıldığında parçaların uyumsuz gelişimi gözden kaçırılabilir, yanlış anlamlandırılabilir veya ciddi ölçüde azımsanabilir. Marx'ın çelişkileri gözlemlediği konumlanma noktası genellikle çelişki içinde olduğu söylenen iki veya daha fazla sürecin kesişimidir. Bu, tüm bu farklı süreçlere ait öğelerden oluşan karma bir konumlanma noktasıdır. Tabii ki farklılıklar süreçler olarak, bu süreçler de karşılıklı bağımlı olarak soyutlanmadığı takdirde böyle bir konumlanma noktası olarak işlev gösterecek bir kesişim noktasının varlığı mümkün olmaz.

Kapitalist üretim tarzının ikili hareketi dediğimiz şeye onu oluşturan belli başlı çelişkilerden herhangi birisinden yaklaşılabilir –yani bu çelişkilerden bakılabilir, incelenebilir– ve her bir durumda –içsel ilişkiler düşünüldüğünde– bu inceleme sürecine doğrudan dahil olmayan öğeler çelişkiye onun genişletilmiş koşulları ve sonuçları olarak girer. Böylelikle benimsenen konumlanma noktası sadece halihazırdaki çelişkiyi düzenlemekle kalmaz aynı zamanda sistemin diğer parçalarının bir sıra ve önem edindiği bir perspektif kurar. Örneğin mübadele ve kullanım değeri arasındaki çelişkide kapitalistler ile işçiler arasındaki ilişkiler bu çelişkinin mevcut biçimini almasının ve bu haliyle gelişebilmesinin zorunlu koşulları arasındadır. Öte yandan bu çelişkinin sonuçlarından biri de kapitalistler ve işçiler arasındaki bu bağların yeniden üretimidir. Marx'ın öne sürdüğü şekliyle sistemdeki bütün öğeler arasında içsel ilişkileri düşündüğümüzde, bu durum kapitalistleri ve işçileri mübadele ve kullanım değeri arasındaki çelişkilerin arka plandaki görünümleri haline getirir. Tüm bu süreç tersinden de okunabilir: kapitalistler ile işçiler arasındaki çelişkileri bir konumlanma noktası olarak benimsemek mübadele değeri ile kullanım değeri arasındaki ilişkileri bu çelişkinin arka plandaki öğeleri ve yine zorunlu önkoşulları ve sonuçları haline getirir. Her iki durumdaki mevcut bağlar elbette dikkatli bir şekilde çözümlenmelidir. Sonuç olarak, çelişkilerin birbirileriyle çakıştığı söyle-

nebilir; bu çelişkiler neredeyse aynı zemini paylaşırlar, fakat bu zemin değişik şekillerde, değişik eksenlerde ve pek çok farklı odak temelinde parçalarına ayrılabilir.

Konumlanma noktaları arasındaki kaymaların son derece hafif gözüktüğü durumlarda bile, perspektifte kayda değer farklılıklar ortaya çıkar. Örneğin bir tarafta sermaye ile ücretli emek arasındaki, öteki tarafta da kapitalistlerle işçiler arasındaki çelişkileri düşünelim. Birincisine bakarken benimsenen konumlanma noktası, iki nesnel fonksiyon arasındaki kesişimken, ikincisinde tercih edilen konumlanma noktası bu fonksiyonları icra eden iki sınıfın etkinliklerinin ve çıkarlarının kesiştiği noktadır. Bu çelişkilerin her biri diğerini kendisinin bağımlı görünümü olarak içerir (ne sermaye ne de kapitalistler, biri diğeri olmadan oldukları gibi görünemez ve işleyemez; aynı şey ücretli emek ile işçiler arasındaki ilişki için de geçerlidir). Ne var ki, her ne kadar her iki çelişkinin de az veya çok aynı zemini kapladığı söylense de bu birbirine karşıt konumlanma noktaları tarafından kurulan farklı perspektifler Marx'ın insanların kendi koşullarını nasıl yarattığını bu koşulların insanları nasıl yarattığından ayırt edebilmesini ve bu iki durumdan birinin anlamlarını diğer durumun anlamlarını görmezden gelmeyecek ve azımsamayacak şekilde izlemesini sağlar. Tüm bunları yaparken de her iki çelişkiyi de benzer baskılara uğrayan ve benzer bir dönüşüm sürecinde olan çelişkiler olarak sunar.

Marx'ın yasaları, konumlanma noktası soyutlamasının nasıl kilit rol oynadığının diğer bir örneğini teşkil eder. Daha önce de belirtildiği gibi, Marx'ın bütün yasaları eğilimlerle ilgilidir ve bu eğilimlerin kaynağı, bu eğilimlere sahip olduğu söylenen her ne varsa onların doğasından kaynaklanır. Her durumda, birbirinden farklı organik ve tarihsel hareketleri, aynı başlık altına yerleştiren işlem, şeylerin nasıl oluştuğunu, onların ne olduğunun bir parçası yapan Marx'ın kapsam soyutlamasıdır ama Marx'ın (ve bizim) bunları tek bir eğilim olarak görüp kavramasını sağlayan şey ise onun konumlanma noktası soyutlamasıdır.

Örneğin kâr oranının düşme eğilimi yasası kârın sermayenin "organik bileşimi" ile ilişkisine içkin bir eğilimdir, ki Marx bu ilişkiyi sabit sermayenin değişken sermayeye oranı (veya maddi üretim araçlarına yapılan yatırımla emek gücünü satın almak için yapılan yatırımın kıyası) olarak anlar. Sabit sermayeye yapılan yatırım teknolojik gelişmelerin etkisiyle her zaman yükselişte iken, toplam yatırımın gittikçe daha azı değişken sermayeye gider. Artıdeğer üretimine vakfedilen yatırımın oranı sürekli azalırken, artıdeğerin toplam yatırım içindeki oranı olarak, kâr oranı da azalmak zorundadır (Marx, 1959b, bölüm 3).

Marx'ın çalışmalarında ele aldığı tüm eğilimler gibi bu da hem bu hem de başka genellik düzeylerinde (devlet desteği, enflasyon, mevcut sermayenin devalüasyonu vs.) birtakım karşı eğilimlere tabidir. Bu karşı eğilimler çoğu zaman o kadar güçlüdür ki yıl sonunda işadamının hesap defterlerinde kâr oranlarının düşme eğilimine rastlanmayabilir. Bu bakımdan bu eğilimi gözlemleyebilmek ve onun sermayenin yoğunlaşması (bu diğer bir yasadır) üzerindeki sürekli etkisini ve bu yolla da tüm bir kapitalist sistemi inceleyebilmek için Marx'ın yaptığı gibi kâr için onun sermayenin organik bileşimi ile süreç içindeki ilişkisini içerebilecek bir kapsam soyutlaması ve bu ilişkiyi bu bileşimin oluşturduğu konumlanma noktasından incelemek gerekir (burada elbette hem kârın hem de sermayenin organik bileşiminin bulunduğu kapitalizmin genellik düzeyi veri alınmalıdır). Bu kapsam soyutlamaları, genellik düzeyleri ve konumlanma noktaları olmadan Marx'ın neyden bahsettiğini bırakın kavramayı, görmek bile imkânsız hale gelir. Bunlarla akıl yürütüldüğünde ise karşıt eğilimlerin oluşturduğu dalganın kıyıda biriktirdiği kumlara rağmen yasayı görmek mümkün olabilir. Bu bakımdan Marx'ı eleştirenler kadar onu izleyenlerin de kâr oranlarının düşme eğilimi yasasını bu yasanın olası sonuçlarının (gerçek işadamlarının mevcut kârlarının) veya kapitalist rekabetin oluşturduğu konumlanma noktasından veya pazar alanında yer alan başka konumlanma noktalarından yapılan analizler temelinde değerlendirme çabaları son derece yersizdir. Marksizmdeki tüm

yasalar ancak ve ancak Marx'ın bu yasaları keşfederken ve inşa ederken yararlandığı belirli konumlanma noktalarıyla ilişkili perspektifler içinde betimlenebilir, incelenebilir ve değerlendirilebilir.

8
Marksizm Üzerine Tartışmalarda Soyutlamaların Rolü

Şimdiye kadar söylediklerimizle birlikte Marksist düşünce tarihindeki pek çok büyük tartışmanın arkasında büyük ölçüde konumlanma noktası farklılıklarının yattığı açık olmalı. Örneğin Ralph Miliband ve Nicos Poulantzas arasında *New Left Review*'de geçen kapitalist devletin karakteri üzerine olan tartışmada Miliband devleti öncelikle hâkim iktisadi sınıfın konumlanma noktasından görürken, Poulantzas aslında aynı ilişkiler kümesini, bir topluluğun siyasi işlevleri için hem sınırlar hem de zorunluluklar getiren sosyoekonomik yapıların konumlanma noktasından görmüştür (Poulantzas, 1969; Miliband 1970).* Sonuçta, Miliband devletin hâkim sınıfın çıkarlarına hizmet etmek şeklindeki geleneksel rolünü daha iyi izah ederken, Poulantzas ise devletin göreli özerkliğini ve hâkim sınıfların devletin kurumlarını doğrudan kontrol etmediği durumlarda da kapitalist devletin neden hâlâ onlara hizmet etmeye devam ettiğini daha kolay açıklamıştır.

Kapitalizmin ekonomik krizlerine kâr oranlarının düşme eğiliminin mi sebep olduğu yoksa bu krizlerin değerin gerçekleşmesindeki zorluklardan mı kaynaklandığı üzerine dönen tartışma da aynı niteliktedir. Bu tartışmada birinci taraf kapitalist ekonomiye birikim sürecinin konumlanma noktasında bakarken diğer taraf pazar çelişkilerinin konumlanma nokta-

* Her iki düşünür de bu makalelerde ifade ettikleri görüşlerini daha sonra büyük ölçüde değiştirmişlerdir ve bu değişiklikler de yine onların benimsedikleri konumlanma noktalarının değişmesiyle açıklanabilir.

sından bakar (Mattick, 1969; Baran ve Sweezy, 1966).* Kapitalist üretim tarzının mı yoksa uluslararası işbölümünün mü (bu Dünya Sistemi Teorisinin pozisyonudur) daha merkezi olduğu üzerine bir önceki tartışmayla biraz da olsa ilişkili ihtilafların temelinde de yine tercih edilen konumlanma noktalarındaki farklılıklar yatar (Brenner, 1977; Wallerstein, 1974). Burjuva ideolojisinin esasında yabancılaşmış yaşamın ve şeyleşmiş yapıların bir yansıması mı yoksa kapitalist bilinç endüstrisinin bir ürünü mü olduğu üzerine yapılan tartışmalar da böyledir. Burada da birinci taraf ideolojinin inşasına onu ortaya çıkaran maddi ve toplumsal koşulların konumlanma noktasından bakarken ikinci taraf bu ideolojinin gelişiminde kapitalist sınıfın oynadığı rolün konumlanma noktasından bakar (Mepham, 1979; Marcuse, 1965).

Daha önce de gördüğümüz gibi, Marksistler arasında en fazla bölünmeye yol açan tartışmada ekonomik etkenin şu veya bu biçiminden (basit veya yapılandırılmış biçimlerinden) kaynaklı katı bir determinizmi savunanlar ile insani nedenlerin (bir bireyin ya da sınıfın nedenlerinin) rolünü vurgulayanlar arasındaki ihtilaflar aslında bu ikisi arasındaki zorunlu etkileşimi irdelerken benimsenen konumlanma noktalarına bakılarak anlaşılabilirler (Althusser, 1965; Sartre, 1963). Şüphesiz diğer tartışmalarda olduğu gibi burada da bu pozisyonların her biri inceledikleri aynı görüngüler için neyin bilinebileceği ve neyin bilinmeye değer olduğu temelinde tasarlanmış farklı kapsam soyutlamalarının izlerini taşırlar, fakat bu ayırt edici özellikler bile yine temelde ayrıcalıklı kılınan konumlanma noktasının sonucunda ortaya çıkmıştır.

Marx'ın fikirlerini yorumlayanlar arasındaki tartışmalarda, Marx'ın üzerinden akıl yürüttüğü farklı genellik düzeylerinin de payı vardır. Bu tartışmalardan önde geleni materyalist tarih

* Kapitalist krizlerin yine bağlı kalınan konumlanma noktasına göre değişen pek çok diğer Marksist yorumunu bulmak mümkündür. Şimdilik bu en temel ihtilafı göstererek soyutlamaların rolüne ilişkin iddiamı ortaya koymaya çalıştım.

anlayışının konusu üzerinedir: Tüm bir tarih mi, yoksa tüm bir sınıf tarihi mi; yoksa sadece kapitalizm dönemi mi (bu sonucusunda kapitalizmden önceki dönemler prekapitalist olarak kavranmıştır) (Kautsky, 1988; Korsch, 1970)? Bunun yanıtına bağlı olarak, üretimin temel olarak alındığı bağlam değişecektir çünkü bu bağlamı ortaya çıkarmak için kullanılan kapsam soyutlamaları ve konumlanma noktası da yine bu cevabın niteliğine göre değişmek durumunda kalacaktır.

Son olarak, üretim tarzı, sınıf, devlet vs. gibi merkezi nosyonların çeşitli kapsam soyutlamaları, pek çok ekolün, belirleyici olduğunu düşündükleri sınırlara süreklilik atfetmesiyle Marx'ı izleyenler kadar onu eleştirenler arasında da ciddi anlaşmazlıklara yol açmıştır. Ne var ki, aslında bu tartışmanın farklı taraflarının da başvurabileceği alıntıların da açıkça ortaya koyacağı gibi, Marx analizini yalnızca tüm toplumsal genellik düzeylerinde değil aynı zamanda farklı konumlanma noktalarından ve farklı kapsamlara sahip birimlerden de yapabilir. Yaptığı şey sadece irdelediği özel bir dinamiği açığa çıkarırken teorilerinin önemli olduğunu işaret ettiği soyutlamalara daha fazla ağırlık vermektir. Bu bakımdan çalışmalarından çıkan açıkça çelişkili pek çok iddia aslında birbirilerini bütünleyicidir ve hepsi de kapitalist üretim tarzının karmaşık ikili hareketini (tarihsel –ki buna olası gelecek de girer– ve organik hareketini) "yansıtmak" için zorunludur. Marx'ın pek çok yorumcusu (buna Marksistler de girer Marksist olmayanlar da) diyalektik yöntemde soyutlamanın rolünü yeterince kavramayarak ve ihtiyaç duyulan kapsam, genellik düzeyi ve konumlanma noktası soyutlamalarında yeterince esneklik göstermeyerek Marx'ın teorilerinin, burjuva ideolojisinde rastlanabilecek ölçüde katılıktan, uygun olmayan şeylere odaklanmaktan ve tek yönlülükten müzdarip versiyonlarını inşa etmişlerdir.

Marx, *Kapital*'in girişindeki sıklıkla alıntılanan fakat pek az analiz edilen ifadesinde, değerin diğer daha geniş ve daha karmaşık nosyonlarla karşılaştırıldığında kavranmasının epey zor olduğunu, çünkü "organik bir bütün olarak vücudu inceleme-

nin bu vücudun hücrelerini incelemekten daha kolay" olduğunu belirtmiştir. Bu incelemeyi yapabilmek için, der Marx, "soyutlamanın" gücünü kullanmak gerekir (Marx, 1958, 8). Göstermeye çalıştığım gibi soyutlamanın gücünü kullanmak Marx'ın diyalektiği çalıştırırken kullandığı yoldur. Marx'ın yönteminin diğer kısımlarının hareket halinde olmasını sağlayan motor da canlı diyalektiktir, onun oluş sürecidir. Soyutlamanın gücüne yapılan bu vurguyla ilişkili olarak söylemek gerekir ki diyalektik üzerinde çalışan diğer tüm yaklaşımlar dışarıda durarak içeriye bakarlar. Halbuki, üzerlerinde çalıştıkları çelişki ilişkisi, özdeşlik, yasa vs. hepsi öncelikli olarak soyutlamalar vasıtasıyla inşa edilmiş, görünür kılınmış, sıraya dizilmiş ve mercek altına alınmıştır. Sonuç olarak, her ne kadar diğer yaklaşımlar diyalektiğin ne olduğu konusunda ve diyalektiği gördüğümüzde onun ayırdına varmamızda bize yardımcı olsalar da, sadece soyutlama sürecini merkeze alan bir açıklama bizim değişim ve etkileşim üzerine layıkıyla düşünmemizi, yani diyalektik bir şekilde düşünmemizi tamamıyla diyalektiğin usülünce araştırma yapmamızı ve siyasi mücadeleye katılmamızı mümkün kılar.*

* Bu bölümde elbette diyalektiğe ilişkin önemli sorunların tümüyle uğraşamadım. Eksik kalan veya kıyısından köşesinden değinilen konular arasında yansıtmanın, algının, duygunun, hafızanın, kavramsallaştırmanın (dilin), benimsemenin, ahlaki değerlendirmenin, doğrulamanın, bilgeliğin, iradenin ve etkinliğin ve özellikle de üretimin diyalektik yöntem içindeki rolü ve yeri var. Bu eksikliklerin farkındayım ve bunun sıkıntısını hissediyorum fakat benim buradaki amacım diyalektiğin tam bir izahatını sunmak değil çoğunlukla ihmal edilen soyutlama sürecini yapıbozumuna uğratarak insanların diyalektiği çalıştırmasını sağlamak ve bunu yaparken de içsel ilişkiler felsefesini merkeze yerleştirmektir. Diyalektik üzerine yazmayı düşündüğüm sonraki kitap bu eksikliklerin üzerine gitmeye çalışacak. Aynı zamanda araştırma ve sergileme uğraklarının daha sistematik bir şekilde ele alınacağı bu kitapta diyalektik yönteme yapılan bazı önemli katkıların eleştirel bir değerlendirilmesi yapılacak.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARİHİ GERİYE DOĞRU İNCELEMEK: MARX'IN MATERYALİST TARİH ANLAYIŞININ İHMAL EDİLEN BİR ÖZELLİĞİ

✷

1

Tarih geçmişin hikâyesidir ve her hikâye gibi o da geçmiş zamanlarda başlar ve şimdiki zamanlara doğru ya da şimdiki zamanlara daha yakın bir zaman dilimi alınmışsa oraya doğru uzanır. Bu hikâyenin nasıl geliştiğine ilişkindir. Hikâye bu sıra içinde anlatılır. Ne var ki bu, hikâyenin ve özellikle de sonunda ne olduğunun anlamı üzerindeki bir çalışmanın da aynı sırayı takip edeceği anlamına gelmez. Keza Marx, geçmişin şimdiki zamana doğru nasıl geliştiğine en iyi şekilde yaklaşılabilmesi için konumlanma noktası olarak şimdiki zamanı benimsemek gerektiğini yani tarihin geriye doğru çalışılması gerektiğini, bunun bugünü doğuran koşulların görülebilmesi açısından şart olduğunu söylemiştir.* Marx'ın ifadesiyle "gerçek hareket mevcut sermayeden başlar yani gerçek hareket kendi temellerinden başlayan ve bu temelleri önvarsayan gelişmiş kapitalist üretimi işaret eder" (Marx, 1963,513).

* Bu bölüm üç soyutlama tarzını ve özellikle de bir önceki bölümde anlatılan konumlanma noktası soyutlamasını ağırlıklı olarak kullanıyor. Bu bakımdan Marx'ın tarihi anlamak için soyutlama sürecini nasıl kullandığını takip etmekte güçlük çekenlerin bir önceki bölümü yeniden okumalarında fayda var.

Bu Marx'ın materyalist tarih anlayışı üzerine yazıp da daha çok "ekonomik etkenin" mahiyeti, bu ekonomik etkenin toplumun diğer alanları üzerinde var olduğu sanılan etkisi, tarihin dönemleştirilmesi, göreli özerklik ve hepsinden öte özgürlük ve belirlenimin paradoksal birlikteliği gibi popüler tartışmalarla uğraşan yazarlardan alınacak bir ders değildir. Siyasi görüşlerinden bağımsız olarak bu tartışmalardaki neredeyse bütün taraflar tarihi oluş sırasına göre çözümlerler. Bu bakımdan, toplumsal düzendeki yeni gelişmelerin belirleyicisi olarak (burada "belirleme" sözcüğüne ne kadar güçlü veya zayıf bir anlam yüklendiği çok fark etmiyor) ister üretici güçlerdeki, ister üretim ilişkilerindeki veya ister ekonomik yapılardaki, ister maddi varoluştaki değişimler alınsın, değişimi doğuran şey genellikle birinci, bu değişimi doğuran şeyin konumlanma noktasından bakılıp da onun "zorunlu" bir sonucu olarak ortaya çıktığı düşünülen değişim ise ikinci sırada ele alınır. "Yeldeğirmeni size feodal beyli toplumu verir, buharlı değirmen ise kapitalist sanayi toplumunu" (n.d., 122) ifadesindeki sıralama, Marx'ın aslında tarihi inceledikten sonra ulaştığı sonuçları sunarken başvurduğu sıralamadır. Fakat pek çok kişi, bu ifadeye dayanarak buradaki sıralamanın aynı zamanda Marx'ın çalışmalarını yürütürken izlediği ve bizim de kendi çalışmalarımızda izlememiz gereken sıralama olduğunu varsayma yanlışına düşerler.

Marx'ın tarihi incelerken benimsediği alışılmadık yaklaşımın temelinde Hegelci içsel ilişkiler felsefesini benimsemiş olması yatar. Bu felsefeye göre Marx'ın analizine dahil olan her bir öğe, etkileşim halinde olduğu ve ortaya çıkabilmesini ve işleyebilmesini sağlayan diğer tüm öğeleri kendisinin ne olduğunun birer görünümü olarak içerir. Bu bakımdan, örneğin emek ve sermaye birbirleriyle yoğun etkileşimleri bakımından birbirlerinin görünümü olarak kavranır. Emek gücü onu satın alacak kapitalistler olmadan ne satılabilir ne de işçilerin üzerinde bir denetime sahip olamadığı bir üründe somutlanabilir. Aynı şekilde, satın almaya müsait emek gücü olmadan kapitalistler emeği artıdeğer üretiminde kullanamazlar. Marx sermaye ve

emek için "bir ve aynı ilişkinin sadece zıt kutuplardan görülen farklı ifadeleri," nitelemesinde bulunurken bunu kastetmektedir (Marx, 1971, 491). Keza bu etkileşimin zaman içinde gelişimi, yani gerçek tarihi, onun güncel biçimleri ile içsel ilişkili olarak görülür. Marx'ın sözleriyle şeyler "gerçekten de oldukları ve gerçekten de *cereyan ettikleri* gibi" ele alındığında bir şeyin oluş süreci, en az şu anda nasıl göründüğü ve işlediği ile ilişkili nitelikler kadar, bu şeyin ne olduğunun bir parçası haline gelir (Marx ve Engels, 1964, 57).

Ne var ki bir yandan içsel ilişkiler felsefesini temel alırken diğer yandan süregelen bir etkileşimin belirli bir yanı veya bu etkileşim sürecindeki bir zaman dilimi, onun diğer öğeleri yadsınmaksızın veya önemsiz kılınmaksızın vurgulanmaya çalışıldığında ciddi bir sorun ortaya çıkar. Marx'ın bu sorunu çözerken denediği temel yöntemlerden biri "önkoşul ve sonuç" nosyonlarına başvurmaktır. Çelişki, başkalaşım ve nitelik/nicelik değişiminde de söz konusu olduğu gibi bunlardan daha az bilinen önkoşul ve sonuç nosyonlarında da değişim ve etkileşimin belirli öğeleri, bunları daha açık seçik gösteren bir odağın altına yerleştirilir ve bu sayede de Marx çalışmalarını daha etkin bir şekilde sürdürebilir. Daha özel bir bağlamda ise önkoşul ve sonuç, karşılıklı etkileşim içindeki her bir sürecin, diğer süreçlerin aynı anda hem sonucu hem de diğerlerinin sonuçlarının yapıcısı haline gelmek suretiyle gerçekleştirdiği ikili bir harekettir. Bu bakımdan önkoşul ve sonuç dinamik (çünkü bu bir önkoşul *haline gelme* ve sonuç *haline gelme* meselesidir) ve organik (çünkü her süreç diğer süreçte ve onun aracılığıyla ortaya çıkar) nosyonlar olarak görülmelidir.

Marx'a göre sermaye ve ücretli emek, kapitalist üretimin "sürekli gerektirdiği" ve "süregelen ürünleridir" (Marx, 1971, 492). Aslında "toplumsal üretim sürecinin her önkoşulu aynı zamanda onun bir sonucudur ve onun doğurduğu sonuçların her biri de aynı zamanda bu üretim sürecinin bir önkoşuludur. Bu bakımdan içinde sürecin ilerlediği tüm üretim ilişkileri en az bu sürecin bir ürünü olduğu kadar koşuludur da" (Marx, 1971, 507). Marx, sermaye ve ücretli emek dışında dış ticareti,

dünya pazarını, parayı ve değerli metal arzını da kapitalist üretimin hem bir önkoşulu hem de sonucu olarak ele alır (Marx, 1971, 253; Marx, 1957, 344). Burada bizim için kilit öneme sahip olan nokta bir şeyin bir önkoşul olarak belirlenmesi işinin onun hem ortaya çıkmasına yardımcı olduğu hem de artık bir sonuç olarak tamamıyla bütünleşmiş bir parçası olduğu durumdan soyutlanmasıyla gerçekleşmesidir.

Önkoşulu ve sonucu hareket olarak, oluş sürecindeki şeyler olarak görmek ve bu her iki hareketi de tek bir hareketin görünümleri olarak ele almak öncelikle bunların kapsam soyutlamalarının (yani bunlara neyin dahil olacağına dair soyutlamasının) zaman içinde birbirleri ile girdikleri etkileşimi kapsayacak genişlikte olmasını gerektirir. Bu bakımdan, birbirinin hem önkoşulu hem de sonucu olarak sermaye ve ücretli emek birlikte uğradıkları uzun evrim sürecinde birbirlerini içeriyor gibi tasavvur edilirler. İkinci olarak, sermayenin ücretli emek için bir önkoşul olma görevini yerine getirmesini ve bunu yaparken de aynı zamanda onun bir sonucu olarak ortaya çıkması şeklindeki ayrı hareketleri birleştirilmiş tek bir hareket olarak bütünleştirirken bu hareketlerin kendine özgü karakterini gözden kaçırmamak ancak onları analiz sürecinin içinde farklı konumlanma noktalarından görmekle mümkün olabilir. Diğer bir deyişle, emeği sermayenin önkoşulu olarak ele almak için emeğe sermayenin konumlanma noktasından bakmak zorunludur, çünkü bir şeyin diğerinin önkoşulu olduğunu ancak bu diğer şey ayırt edilebilir bir biçimde ortaya çıktığında bilebiliriz. Bir sonucun önkoşulu olma görevini üstlenen şeyi çözümlemek için bu sonucun elimizde olması gerekir; fakat bunun yanında, bu önkoşul olma görevini üstlenen şeyin içerdiği birbirlerine bağlı süreçleri, mevcut koşullarını önkoşullara dönüştüren şey de bizzat bu sonuçların ortaya çıkmasıdır Sermaye ancak bir sonuç biçimini aldığında emek onun önkoşulu olma biçimini alır. Böylelikle de birinin bir sonuç diğerinin de bir önkoşul olması süreci eşzamanlı gerçekleşir.

Öte yandan, daha önce de gördüğümüz gibi, sermaye ücretli emeği, kendisinin bir görünümü olarak içerir. Bu bakımdan,

sonuç biçimini alan sermaye, ücretli emeği aynı zamanda sonuç biçimini almış haliyle de içerir ve ancak bu sonuç biçimini almış emeği bir konumlanma noktası olarak benimseyerek onun başlıca önkoşullarından birinin sermaye olduğunu görürüz. Yine burada da aynı nedenlerden ötürü emeğin bir sonuç, sermayenin de bir önkoşul haline gelmesi eşzamanlı gerçekleşir ve bu durum yukarıda bahsettiğimiz sermayenin bir sonuç, emeğin de onun temel önkoşulları olduğu süreçlerle eşzamanlı ortaya çıkar. Her iki durumda da varolan bir şeyin neye dönüştüğünü irdeleme işi önce onun mevcut biçiminden, yani sonuçtan başlayıp, geriye doğru onun zorunlu önkoşullarına doğru ilerler.

Bir organik sistem içindeki süreçler arasındaki etkileşim sürdükçe bu süreçleri birbirlerinin önkoşulları ve sonuçları haline getiren nitelikleri edinme durumu da devam eder. Ücretli emek sermayeyle olan ilişkisinin uzun tarihi boyunca onun hem önkoşulu hem de sonucu olmuştur. Aynı şey tersinden sermaye için de geçerlidir. Öte yandan verili herhangi bir uğrakta, bu süreçlerden birinin tek başına bir önkoşul olarak belirlendiği her durumda, artık önkoşul olarak belirlenen bu süreç kapsamca öyle soyutlanır ki kapitalizmde kazandığı nitelikleri doğurduğu sonuca göre daha az taşıyan ve doğurduğu sonuçtan daha az gelişmiş bir şey haline gelir. Bu, etkileşimde olan iki veya daha fazla sürecin, bir sıra halinde ortaya çıkıyorlarmış gibi ele alınmak üzere yeniden soyutlandığı, yeniden düzenlendiği her durum için söz konusudur. Bir organik sistemdeki süreçler her zaman karşılıklı bağımlılık içindelerken, bunlar arasındaki ilişkileri artsüremli* olarak görmek bunları, aslında ortak evrim süreçlerinin farklı safhalarındaki halleriyle soyutlamayı gerektirir. Eğer Marx, her şeyin eşit ölçüde önemli olduğu ve bu yüzden özel olarak irdelemeye değer hiçbir şeyin bulunamayacağı sığ bir eklektizmin kuracağı sinsi tuzaklardan ve tek bir büyük etkinin kendisi dışındaki öğeleri silikleştirdiği ve bu büyük etkinin kendi gelişiminin de açıklama dışı bırakıldığı bir nedenselcilikten kaçınıp bu etkileşimin kimi görünümlerinin kendine özgü etkisine ulaşmak durumundaysa böyle bir soyutla-

* Artsüremli, yani zamansal anlamda sıraya dizilmiş şekilde. *–çev*

ma kendisini bir zorunluluk olarak dayatır. Marx diyalektik bir asimetri oluştururken ve bu asimetriyle de kapitalist üretim tarzının ikili hareketi denilen şeyi yani onun sistemsel ve tarihsel hareketini herhangi bir çarpıtma içermeksizin açıklığa kavuştururken bu yolu izler.

2

Önkoşulun ve sonucun ikili hareketi Marx'ın tarihsel çalışmalarının çoğunda merkezi bir konum da yer alır. Günümüz kapitalizminin önkoşullarını araştırmak Marx'ın geçmişi açığa çıkarmada kullandığı hakkı pek az teslim edilmiş bir anahtardır. Marx'ın özel olarak ilgilendiği güncel durumu ortaya çıkaran, geçmişte ne olduğudur fakat tam olarak geçmişteki neyin bu rolü üstlendiği ancak onun neye dönüştüğünden yola çıkarak yani bu konumlanma noktasından hakkıyla gözlemlenebilir ve çözümlenebilir. Marx'ın dediği gibi "insanın anatomisi maymunun anatomisinin anahtarıdır…" (Marx, 1904, 300) Her ne kadar alıntısı çokça yapılmışsa da bu ifadelerin özellikle de Marx'ın yöntemi açısından tam olarak ne ifade ettiği pek az araştırılmıştır. Bu söz özünde araştırmamıza kılavuzluk eden bir yön tabelasıdır ve bu tabela bulunduğumuz konumun gerisini işaret eder. Bu kural, kendine has tekil olaylar ve durumlar için geçerli olduğu gibi kendi genellik düzeyleri tarafından modern kapitalizme, kapitalizm çağına (Marx'ın araştırmalarındaki zaman çerçevesi budur), sınıf tarihi dönemine ve insan soyunun ömür süresine özgü kılınmış süreçler ve ilişkiler için de geçerlidir.

Tarihi bu şekilde geriye doğru okumak Marx'ın tarihin sonunda bir nedenin, bir geriye doğru işleyen bir "motor gücünün" olduğunu savunduğu yani teleolojiyi benimsediği anlamına gelmiyor. Bu daha ziyade halihazırdaki durumun nereden geldiğini ve mevcut durumun şu an sahip olduğu nitelikleri edinmek için geçmişte nelere uğramış olması gerektiğini sormak, yani onun önkoşullarının neler olduğunu sormak anlamına geliyor.

Böyle olunca da, bu soruya yanıt bulmaya çalışan bir arayışın yardımına şimdiki durum hakkında bildiğimiz şeyler, yani sonuç yetişir. "Hikâyenin" nasıl geliştiğini bilmek ve bu bilgiyi araştırmalarımızın başına yerleştirmek hem ilgi alanımıza neyin gireceğine hem de araştırmada önceliklerin neler olacağına dair ölçütleri hayata geçirir.

Bu yöntem aynı zamanda elde edilen bulgulara nasıl bakılacağına ve onların nasıl değerlendirileceğine dair bir perspektif sağlar. Öte yandan şimdiye geçmişteki bir noktadan bakmak gibi bir alternatifi izlemek her şeyden önce neden başlangıç için özel olarak o noktanın seçildiğini gerekçelendirmeyi zorunlu kılacaktır. Sonucun bilinmediği veya yarım yamalak bilindiği ve hiçbir şekilde analiz edilmemiş olduğu bir durumda özellikle şu veya bu ânı başlangıç noktası seçmek için ortada zorlayıcı bir neden yoktur. Aynı şekilde böyle bir çalışmanın başlangıcında ne tür görüngülerin (toplumsal, ekonomik, politik, dinsel vs.) vurgulanmak üzere seçileceği de ancak tarihin dışındaki bir ilke tarafından haklı çıkarılabilir çünkü bu seçilen görüngünün değerli olduğunu doğrulayacak tarihsel çözümlemenin bizzat kendisi hâlâ yapılmayı bekliyor olacaktır. Yine bu yaklaşımla ilişkili olarak bir de başlangıç noktası olarak ayrı bir yere konan şeyle onu takip eden şeyler arasındaki bağlar için tek yönlü nedensel açıklamalar sunma eğilimi vardır. Öte yandan Marx ise geçmişe şimdinin konumlanma noktasından bakmak suretiyle, geçmişteki ilgilenmeye en değer şeylere odaklanmayı karşılıklı etkileşimin tarih boyunca sürdüğü ilkesine bağlılığından asla taviz vermeyerek başarır.

Marx yönteminin hem "gözleme" hem de "çıkarsamaya" (*deduction*) başvurduğunu söylemiştir (Marx, 1973, 460). Marx işe önce mevcut toplumu araştırarak başlar ve daha sonrada da böylesine kompleks görüngülerin bu haliyle görünmesi ve işlemesi için nelerin gerektiğini çıkarsamaya (*deduce*) çalışır ve bunun ardından da araştırmaya bu çıkarımların işaret ettiği noktalar üzerinden devam eder. Marx, gözlemi ve çıkarsamayı bu şekilde birbirine –sadece bir kez değil, yeniden ve yeniden– bağlarken geçmişte

bulduğu en önemli şeye odaklanır; bu şeyin neden önemli olduğunu gösterir ve bunu yaparken de hem tarihçiler arasında hem de genel kamuoyunda son derece yaygın olan bugünkü sonuçlara bakıp, geçmişte ne olmuş olabileceği üzerine tahminde bulunma şeklindeki bir salon oyununu oynamaktan kaçınır. Marx'ın tarihin daha önceki aşamalarında mevcut diğer alternatifleri göz ardı etmesine bakanlar genellikle onu yanlış anlayarak geçmişte insanların farklı seçimlerde bulunabileceklerini ve bu durumda da şeylerin farklı bir akış izleyebileceğini yadsıdığını düşünmüşlerdir. Marx analizine, geçmişin bir yerinde bir neden saptayarak başlasaydı ve bu nedenin arkasından gelecek sonuçları kaçınılmazmış gibi düşünseydi bu eleştiri doğru olabilirdi. Ne var ki bunu yapmaktansa analizine zaten mevcut bir sonuçtan başlayıp onu gerçekten de belirleyen şeyin ne olduğuyla ve hangi olayların onun zorunlu önkoşullarına dönüşmüş olabileceğini açığa çıkarmakla ilgilenir. Marx'ın araştırdığı şey *fait accompli*'dir* ve bu ancak geriye dönerek (*retrospectively*) kavranabilir. Geçmişe doğru dönerek okunan zorunluluk, geçmişte başlayıp geleceğe doğru önceden belirlenmiş bir hat izleyen zorunluluktan nitelik bakımından tamamen farklıdır. Tarihi geriye doğru irdelerken Marx, kendi sonuçlarının önceki biçimleri şimdi önkoşullar olarak işlev gösterse de bizzat kendileri tamamen sonuç olan önkoşullar ile daha önceki toplumsal formasyonlardan özelliklerin hiç değilse bazılarına sahip önkoşullar arasında önemli bir ayrım yapar. Bu kapitalizmin gelişmesi için gereken önkoşullarla ilk başta ortaya çıkması için gereken önkoşullar arasında yapılan bir ayrımdır. İkinci durumda önkoşullardan biri şehirlerde emek gücünü satma ve proleter olma isteğine ve yetisine sahip çok sayıda insanın ortaya çıkmasıdır. Bu önkoşul temel olarak, geç feodalizmi karakterize eden çeşitli çitleme hamlelerinin sonucunda serflerin akın akın malikâneleri terk etmesi ile karşılanmıştır. Keza kapitalizmin ortaya çıkabilmesi için zorunlu olan zenginlik birikimi, yalnızca ve yalnızca sermayenin mümkün kılabileceği emek sömürüsünden değil bunun dışındaki kaynaklardan gelebilirdi.

* *fait accompli:* "asla geri döndürülemeyen". *–çev.*

Kapitalist üretim tarzı çok az olsa bile bir kez yerleşiklik kazandığında ise kendine özgü araçlarla zenginlik biriktirebilir ve bu sayede de asli önkoşullarından birini yeniden üretebilir konuma erişir. Marx'ın sözleriyle, "Sermayenin oluşmasının ve ortaya çıkmasının koşulları ve öngereklilikleri *(presuppositions*) mantıken onun henüz varoluş kazanmadığını sadece oluşum halinde olduğunu açıkça öngerektirir. Bu bakımdan gerçek sermaye bir kez ortaya çıktığında, sermayenin kendisi bizzat kendi gerçekliği temelinde kendini gerçekleştirmenin koşullarını yerine getirecektir" (Marx, 1973, 459).

Feodalizmde kapitalizme yönelik yeni yönelişi mümkün kılan gelişmelerin kendisi elbette feodal üretim tarzının içsel ilişkili öğeleridir fakat bunlar bunu izleyen üretim tarzında herhangi bir yere ve role sahip değildirler. Marx bu gelişmeleri "kesintiye uğrayan gereklilikler" (*aufgehobne Voraussetzungen*) olarak niteler (Marx, 1973, 461). Bunlar kapitalizmin yaratılması için zorunludur ama kapitalizm bir kez emeklemeye başladığında artık onları yeniden üretmek zorunda değildir. Halihazırda varolan kapitalizmin önkoşullarını ve sonuçlarını geriye doğru giderek inceleme işi ilerleyen süreçte sistemin kökenlerine doğru yönelir. "Bizim sistemimiz," diyor Marx, "üretim sürecinin sadece tarihsel bir biçimi olan burjuva ekonomisinin kendi sınırlarının dışındaki önceki tarihsel üretim tarzlarını işaret ettiği noktaları gösterir" (Marx, 1973, 460). Burada feodalizmin kapitalizme dönüşümünün izini sürmek maksadıyla temel araştırma nesnesi olarak görülen kapitalizmin önkoşulları ve sonuçları artık bu konumunu feodalizmin "kesintiye uğrayan gerekliliklerine" bırakır. Buna rağmen, araştırmayı yönlendiren soru hâlâ kapitalizmin (artık en erken aşamasında incelenen kapitalizmin) neyi gerektirdiğidir ve araştırmanın ilerlediği yön sabittir yani hâlâ geriye doğrudur.

Burada, Marx'ın feodalizmi kapitalizmin yanında ayrı bir üretim tarzı olarak nadiren ele aldığını vurgulamak gerekiyor. Zira Marx feodalizmin gelişiminin yüksek aşamalarında

içerdiği kendine özgü öğelerine pek az dikkat çeker. Ayrıca feodalizm, kapitalizmi üreten bir üretim tarzı olarak nadiren incelenmiştir; bu da feodalizmin içsel dinamiklerinin göz ardı edilmesini beraberinde getirmiştir. Feodalizm, Marx'ın yazılarına, daha ziyade kapitalizmin kökenlerinin bulunacağı bir toplumsal formasyon olarak dahil olmuştur. "Kapitalizmin oluşumu" der Marx "feodalizmin çözülüş süreci*dir*" (Vurgu bana ait) (Marx, 1971, 491). Feodalizm kapitalizmin asli bir parçası olduğu ölçüde incelenir. Bu bakımdan Marx'ı asıl ilgilendiren şey feodalizmin dağılışının nasıl cereyan ettiğidir ki işte tam bu noktada Marx kapitalizmin önkoşullarını açığa çıkarır. Aynı şey daha önceki dönemler için de geçerlidir, zira kapitalizmin kökleri oralara kadar uzanabilir. Bu dönemlerin hepsi kapitalizm öncesi dönemlerdir ve aynı nedenlerden dolayı ilgiye mazhar olurlar. Sonuç olarak kapitalizmden geriye doğru hareket ederek onun feodalizm ve köleci toplumlardaki önkoşullarına yönelmenin arkasında, bu üç gelişim safhasını tüm ülkelerin deneyimlemesi gereken bir gelişim modeli sunmak gibi bir ihtiras yoktur; böyle olsaydı bu üç safha, Marx'ın yaptığının tersine, geriden başlayarak ileriye doğru ele alınırdı. Bu da zorunluluğu geriye doğru okumakla onu geçmişteki bir noktadan ileriye doğru okumak arasındaki farkın diğer bir örneğini teşkil eder. Buna rağmen "Marksist tarih dönemlendirmesi" denilen şeyin oldukça yaygın olması ise Marx'ın yöntemini başının üzerinde durdurmanın sonucunda ortaya çıkan diğer bir musibettir. Özetlersek, kapitalizmin neyi gerektirdiğine onun nasıl bir hal almış olduğunun oluşturduğu konumlanma noktasından bakmak, en temelde, ömrünü tamamlamakta olan bir sistemin son anlarını yeni bir sistemin doğuşunun ilk anlarına dönüştürür ve bu da Marx'ın ulaştığı bulgulara yönelik kavrayışını güçlendiririr. Bu da Marx'ın, aksi takdirde üzerinden atlayacağı veya yeterince önemsemeyeceği geçmişin yıkıntılarındaki bazı özgül özelliklere odaklanmasını sağlar.

Kabul etmek gerekir ki, Marx önkoşul ile sonuç arasındaki ilişkiyi, birincisini konumlanma noktası olarak benimseyerek, yani geçmişten başlayıp bugüne doğru ilerleyerek de inceleyebi-

lir. Bu durumda "neden"(veya "koşul") ve "sonuçtan" bahsetmek daha doğru olur. Keza Marx'ın bu analiz sırasını (ve bu terimleri) özellikle *Ekonomi-Politiğin Eleştirisine Katkı* (1859) gibi daha popüler çalışmalarında ulaştığı sonuçları açımlamak için kullandığı olmuştur. Araştırmayı düzenlemenin bir yolu olarak neden ve sonuç nosyonlarını seçmeyi sorunlu kılan şey, elimizde bir sonuç olmadan nedeni oluşturan şeyin ne olduğunu veya nedenin ne olduğunu belirlediğimizde onun nereden geldiğini veya onun nereden geldiğine de vakıf olduğumuz durumda bu nedenin, evriminin hangi aşamasından itibaren incelenmeye başlanacağını bilmenin zor olmasıdır. Sonuçta böyle yapıldığında Marx'ta da söz konusu olduğu gibi nedenin ve sonucun içsel ilişkili olarak görüldüğü yerlerde bile bizzat nedenin, geri dönerek artık neden gibi işleyen sonuç tarafından şekillendiği ve yine bu sonuç tarafından üstlendiği görev için yeterli kılındığı karmaşık etkileşim kolaylıkla gözden kaçırılır veya çarpıtılır. Buna rağmen Marx yine de "neden" veya "sonuç" (veya yine neden anlamında kullanılan "koşullama", "belirleme" ve üretme) gibi formülasyonlar kullanıyorsa bunun nedeni, en başta önkoşullar ve sonuçlar bağlamında incelenerek içerdiği asli bağlantılar halihazırda açığa çıkarılmış olan bir çıkarımdaki bazı özel yanları sergileme aşamasında bunları iyice belirginleştirmek açısından bu formülasyonların genellikle kullanışlı bir stenografi oluşturmasıdır.

Marx'ın soyutlama uygulamalarını takip edemeyen, bir içsel ilişkiler anlayışından ve bilgiyi arama ile onu sergileme işinin çoğunlukla birbiriyle çatışan zorunluluklarına dair işe yarar bir kavrayıştan yoksun pek çok okuyucu Marx'ın önkoşul ve sonuç ile ilgili ifadelerini zorlama bir şekilde nedensellik çerçevesi içine yerleştirmişlerdir. Kapitalizmin bileşenleri nedenler (veya zayıf veya güçlü nedenler olarak anlaşılan koşullar) ve sonuçlar üzerinden bölündüğünde ve bu nedenler kendi gerçek nedenlerinden ayrı tutulduğunda değiştirilmesi ve sorgulanması imkânsız, tarih dışı ve muhtemelen doğal şeyler olarak görünecektirler. Bu bakımdan, böyle yapıldığında, Marx'ın insanı toplumsal bir ürün olarak gösterişine vurgu yapılarak, insanların da çeşitli şekillerde toplumu

yarattıkları gerçeği tam olarak gözden kaçırılmasa da çarpıtmaya maruz kalır. Tersinden ise, Marx'ın insanı toplumun yaratıcısı olarak alan yorumlarına vurgu yapanlar da onun, insanı toplumsal ürün olarak nitelemesinin ne anlama geldiğini genellikle kaçırırlar. Halbuki Marx için insan, "insanlık tarihinin süreklilik arz eden önkoşulu ve aynı zamanda onun süreklilik arz eden ürünü ve sonucudur (Marx, 1971, 491). Bu diyalektik gerilimi taşıyamayan burjuva ideolojisi ise Marx'ın yazılarındaki bu veya buna benzer ifadeleri nedenselci bir şekilde yorumlamaktan kaynaklanan tek yönlü çarpıtmalarla yüklüdür.

3

Marx'ın geçmişe dönük incelemesinde başat bir rol oynayan önkoşul ve sonucun ikili hareketi onun geleceğe yönelik soruşturmasında da belirleyici bir rol oynar. İçsel ilişkiler felsefesinde gelecek, bugündeki zaruri bir uğraktır. Gelecek sadece bugünün ne olacağı değildir; aynı zamanda gelecekte ortaya çıkarak her şey bir potansiyel olarak bugünde, bugünün tüm mevcut biçimlerinde var olur. Marx'ın bugüne dair kapsamlı çalışması, nasıl geriye doğru bugünün kökenlerine uzanıyorsa aynı şekilde ileriye doğru onun olası sonuçlarına da uzanır. Marx'a göre bundan daha azını düşünmek bizim bugüne yönelik anlayışımızı eksikli kılar ve ona amaçlarımız uyarınca biçim verme yetimizi sakatlar. Antanio Gramsci bir Marksist için "insan nedir?" sorusunun esasında insanın ne olabileceğine ilişkin bir soru olduğunu söylemiştir (Gramsci, 1971, 351). İster insanlarla, ister bir dizi kurumla isterse de toplumun tümüyle ilgili olsun bir potansiyelin varlığının açıklığa kavuşturulması Marx'ın çalışmalarında ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Peki ama geleceği geçmişin bir parçası olarak inceleme işine nasıl girişilebilir?

Marx'a göre geçmişi bugünün "kesintiye uğrayan gerekllilikleri" olarak irdelemek bizi, "aynı zamanda üretim ilişkilerinin mevcut biçiminin kesintiye uğraması durumunun geleceğin

habercisi olabileceği yönünde işaretler verdiği noktaya yönlendirir. Nasıl burjuva dönemi öncesi aşamalar sadece tarihsel yani kesintiye uğramış öngereklilikler olarak gözüküyorsa günümüzdeki üretim koşulları da kesintiye uğramaya meyilli gibi gözükür ve böylelikle de yeni bir toplum durumunun tarihsel önkoşullarını oluşturur" (Marx, 1973, 461). Üzerinde çalışılan şey geçmiş de olsa gelecek de olsa mesele öncelikle geriye dönüp bakmak, biçimlerden içerdikleri öngereklilikleri çıkarsamaktır. Marx'ın bunu, bugünün öngereklilikleri olarak kavradığı geçmişe nasıl uyguladığını daha önce görmüştük, fakat Marx bunu, daha ortaya çıkmamış, ileride ortaya çıkacak olan geleceğin öngereklilikleri olarak kavradığı bugüne nasıl uygulamış olabilir? Geleceğin öngereklilikleri olarak kavranan bugüne dönüp bakmasının önünü açacak olan gelecek anlayışı nereden gelmiş olabilir?

Buna iki temel cevap sunulabilir gibi gözüküyor. İlk olarak, özellikle yakın gelecek (kapitalizmin hemen karşı karşıya gelebileceği gelişmeler) ve (sosyalist devrim tarafından temsil edilen) orta vadedeki gelecek söz konusu olduğunda gerçekleşmesi beklenilen şey, mevcut eğilimlerin (yasaların) ve çelişkilerin ileriye dönük bir şekilde tasarlanmasıyla çıkarsanır. Burada konumlanma noktası bugündür fakat buradaki bugüne, yakın geçmişten doğan birbirleriyle çakışır haldeki yörüngeleri ve çeşitli baskıların birikimini içerecek bir kapsam soyutlanmıştır. Yakın gelecek için Marx, dünyada gözlemlediği süreçlerin yönelmeye başladığı fakat henüz erişmediği noktayı ifade eden sözcüğü bu süreçlerin gidişatının tümünü nitelemek üzere kullanacak kadar ileri giderek, bu süreçleri, sıklıkla, onların nasıl bir oluş içinde olduğunu ne olduklarının bir parçası olarak içerecek genişlikteki bir zamansal kapsama sahip olacak şekilde soyutlar. Böyle olduğunda da kapitalizmde üretim faaliyeti içinde olan veya meta üretimi alanının sınırları içine dahil olmak üzere olan her türlü emek "ücretli emek" olarak; üretim aracı almak için kullanılmak üzere olan para "sermaye" olarak; iflasın eşiğindeki küçük işletme sahipleri veya topraklarını kay-

betmekte olan köylüler de "işçi sınıfı" olarak nitelenir (Marx, 1963, 409-10, 396; Marx ve Engels, 1945, 16). Marx gelecekçiliğe meyilli olduğunu (*futuristic bias*) kendi adlandırma pratiğinde "kendinde" (*in itself)*, "maksadında", "yazgısında", "özünde" ve "potansiyel olarak" gibi ifadeler kullanarak sık sık belli eder.

Orta vadeli gelecek, yani sadece bir veya birkaç süreçte değil, bu süreçlerin de parçası olduğu tüm toplumsal formasyonda ortaya çıkan niteliksel değişim uğrağı söz konusu olduğunda ise Marx'ın öncelikli kalkış noktası kapitalizmi irdelerken tespit ettiği belli başlı çelişkilerin oluşturduğu düğümdür. Marx'a göre, "burjuva üretimi bir yandan sanki üretim dar veya sınırlı bir toplumsal temel üzerinde gerçekleşmiyormuş gibi üretici güçleri gelişmeye yönelik kendisine içkin yasalar tarafından koşullanırken, öte yandan bu güçleri ancak bu dar ve sınırlı bağlamda gerçekleştirebildiğinden bu durum burjuva üretiminin gerçekleşmesi sürecindeki krizlerin ve çelişkilerin en derin ve en gizil nedenini teşkil eder ve buradan yola çıkarak en yüzeysel bakış bile burjuva üretiminin gelip geçici, tarihsel bir form olduğunu yakalayabilir" (Marx, 1971, 84). Marx'a göre kapitalizmin çok uzun süre devam edemeyeceği ona "şöyle bir göz gezdirildiğinde" bile açıkça ortaya çıkar. Bunu anlamak için görmemiz gereken tek şey kapitalizmin, gittikçe artan ağırlığını kaldıramayacak bir toplumsal temele –yani en temelde gittikçe büyüyen toplumsal ürünün kişiler tarafından el konması gerçeğine– dayanması ve ihtiyaç duymasıdır.

Kapitalizmin belli başlı çelişkilerini bu şekilde ileriye dönük bir şekilde tasarlama işi öznel koşulları olduğu kadar nesnel koşulları da – yani Marksist terimlerle ifade edersek, sınıf mücadelesini olduğu kadar sermaye birikimini de- kendi aralarındaki özgül etkileşim içinde içerir. Marx tarihi yapanların insanlar olduğundan bir an bile şüphe duymaz fakat "kendi seçtikleri koşullar altında değil" diye de hemen ekler (Marx ve Engels, 1951a, 225). Marx'ın çalışmalarının büyük bir kısmı kapitalizm çağıyla sınırlı kalmak üzere bu koşulları ortaya çıkarmaya adanmıştır fakat bu yapılırken bu koşullar, onlar altında hareket eden olan

sınıfları nasıl etkilediği ve etkileyebileceği ile bağlantılı bir şekilde düşünülmüştür. Bu sınıflar içinde bulundukları toplumsal ve ekonomik durumun yarattığı baskılara ve kendi toplumsallaşmalarının ortaya çıkardığı sonuçlara tepki vermek suretiyle mevcut alternatifler aralığınının sınırları içinde belirli şekillerde seçim yaparlar ve hareket ederler fakat insanların nasıl davrandıklarının temel nedeni olan kapitalizmle ve modern kapitalizmle ilintili tüm koşullar değişime tabidirler. Bu değişimlerin toplamını ileriye doğru tasarlamak ve bu değişimlerin birer çelişki haline sokacağı gitgide azalan seçenekleri düzene sokmak suretiyle Marx sınıf mücadelesinin yeni bir yükselişiyle kapitalizmin çağının bir gün sona ereceğini öngörebilir. Bu demek değildir ki gittikçe kendini gösteren ve birbirleriyle çakışan eğilimlerin herhangi birisi, Marx'ın gelecekte ne olacağını ve özellikle de ne zaman ve nasıl olacağını tahmin etmesinin önünü açar. Gelecek olarak kavranan şey öyle bir yapboz gibi parçaları kusursuz bir şekilde bir araya getirilip ortaya çıkarılacak bir şey değildir. Geleceğin kendisi biri diğerinden daha fazla olası olmayan alternatif sonuçlar dizisidir. İşte geleceğin bugündeki diyalektik biçimi, "potansiyel" nosyonunda içerilmiş "belirlenmişlik" budur.

Marx'ın geriye dönüp bugüne bakmak maksadıyla bir gelecek tasarlarken izlediği ikinci yöntem daha çok devrimin arkasından geleceğini düşündüğü sosyalist/komünist toplumla ilişkilidir. Bugünün geçmişteki öngerekliliklerini incelerken Marx bugünün kapitalist karakterine ve onun kapitalizm öncesi olarak alınan geçmişteki kökenlerine odaklanıyordu. İnsan olma durumunun bir parçası olan niteliklerimizden farklı olarak, kapitalizmin bir parçası olarak ortaya çıkmış niteliklerimizin, kapitalizm şiddetli bir değişime maruz kaldığında ya da topyekün yok olduğunda onunla aynı akibeti paylaşması beklenir. Tarihsel olarak özgül bir sonuç olduğu düşünülen belirli kapitalist yaşam biçimleri ise bu noktada, olası kıldığı şeylerin tarihsel öncülü olarak sunulabilir. Böylelikle yaptığımız şey basitçe bu güncel yaşam biçimlerinde mevcut olup, aynı zamanda kendi gerçek geçmişlerinde bulunabilecek bir dizi ilişkiyi bu yaşam

biçimlerinin gelecekte alacağı olası biçimlere aktarmaktır. Tabii burada bugünün konumu ve böylelikle de oynadığı rol, geçmişi incelerkenki konumunun ve rolünün tam tersidir. Anlatmak istediğimiz şu ki eğer kapitalizmle ilişkili belirli yaşam biçimleri tarihsel öngereklilikleri olan şeylerin düzenine aitse yani gerçek bir tarihsel geçmişte ortaya çıkmışsa, bunlar aynı zamanda kapitalizmden sonra gelecek şeyin de öngereklilikleri olarak işleme yetisine sahiptir ve daha önce de gördüğümüz gibi, Marx için, bunları "aynı zamanda" hem biri (sonuçlar) hem de diğeri (öngereklilikler) olarak açığa çıkaran ve süreç içinde bize "geleceğin ipuçlarını" veren şey analizin kendisidir.

Marx uzak geleceğe ilişkin tahayyülünü ise hem kapitalizmin tarihsel olarak özgül koşullarını soyutlayıp dışarıda bırakarak (yani tarihsel sonuç oldukları açığa çıkmış şeyleri şimdi önkoşullar olarak görerek) hem de sosyalist bir yönetim altında ölçütlerde ve önceliklerde ortaya çıkabilecek değişimleri bütünüyle hesap etmek suretiyle mevcut eğilimleri ve çelişkileri ileriye yönelik olarak tasarlayarak inşa eder. Örneğin bu tasarlama uyarınca şunu görebiliyoruz: "İşçiler, egemenliği ele geçirdikleri bir durumda yani kendileri için üretim yapma imkânına kavuştukları bir durumda, kısa bir süre içinde ve çok da büyük zahmetler çekmeden sermayeyi, vulgar ekonomistlerin deyimiyle kendi ihtiyaçlarını karşılayacak bir düzeye getirebilirler. Burada işçiler, birer özne olarak, üretim araçlarını (istenildiği gibi kullanılmaya hazır bir nesne olarak üretim araçlarını) kendileri için zenginlik üretecek şekilde işler kılarlar. Tabii bunları söylerken kapitalist üretimin emeğin üretici güçlerini genel olarak böylesine bir devrimin gerçekleşmesini mümkün kılacak derecede yüksek bir düzeye kadar geliştirdiğini varsayıyoruz" (Marx, 1963, 580). Marx, öncelikle kapitalizmi artıdeğer üretmenin bir aracı haline getiren kapitalist üretimin tarihsel olarak özgül koşullarını (ki bu koşulların bizzat kendisi tarihin daha önceki dönemlerinin bir sonucudur) ayıklar ve daha sonra da bu işçilerin kendi başlarına bırakıldıkları bir durumda sahip oldukları üretim araçları ile neler yapabileceğini ileriye doğru tasarlar. Sosyalist geleceğin belirli bir kısmını bu-

günü bir konumlanma noktası olarak benimseyerek inşa ettikten sonra Marx bu kez tersten, bu inşa ettiği geleceği bir konumlanma noktası olarak alarak geriye dönüp bugüne bakar ve üretici güçlerin oldukça gelişkin olması gerçeğini geleceğin belli başlı önkoşullarından biri olarak belirler.

Mevcut eğilimler ve çelişkiler (yakın, orta vadeli veya uzak) geleceğe doğru tasarlanırken sonuç merkezi noktası bugünde bulunan bir sonucun daha ileri bir uzantısı olarak görülür. Konumlanma noktası geleceğe kaydırıldığında, gelecek bir sonuç olarak ele alınır ve şimdi varlığını sürdüren şeyler ise daha önce bugünün önkoşulları olduğu belirlenen şeylerle birlikte geleceğin önkoşullarının bir parçası haline gelir. Bugünün statüsü bir önkoşul olmaktan çıkıp bir sonuç haline gelerek değiştiğinde, onun bizi gelecek hakkında nasıl aydınlattığı da değişikliğe uğrar. Bir sonuç olarak alındığında, bugüne ait biçimler, bizzat kendilerinin gerçek tarihini oluşturan eğilimleri ve çelişkileri ileriye doğru tasarlamanın kalkış noktası haline gelirler. Öte yandan, nasıl Marx geçmişi, bugünü aydınlatmak için kullanıyor ve ondan yararlanıyorsa, aynı şekilde bugüne ait biçimleri ve bununla birlikte bu biçimlerin kökenlerini geleceğin önkoşulları olarak görmek suretiyle bugünü geleceği aydınlatmak için kullanır. Marx, konumlanma noktası olarak kapitalizmi benimseyip eski zamanların koşullarını kapitalizmin öngereklilikleri olarak incelediğinde sadece bizi bugüne taşıyan şeylerin ne olduğuna vakıf olmakla kalmaz aynı zamanda bu öngerekliliklerin sonraki zamanlardaki gelişimi ve dönüşümü olarak kapitalizmin daha kapsamlı bir kavrayışına ulaşır. Bu, her şeyden önce, tarihimizin en önemli unsurları olduğu açığa çıkmış şeyleri diğerlerinden ayırt etmenin ve bu unsurları diyalektik olarak tasarlanmış bugünün içine yerleştirmenin –ki bu yapıldığında bu unsurlar da gereğince başkalaştırılmış olacaktır– bir yoludur.

Aynı şekilde, geleceğe dair imgemiz, bugüne ait önemli öğeler bu geleceğin önkoşulları olarak ele alındığı ölçüde daha berrak bir görüntüye kavuşur. Yaklaşan şey hakkında fikir yürü-

türken neyin araştırmayla ilgili olduğuna dair ölçütlerimiz ve araştırma sırasındaki önceliklerimiz de bu yaklaşımdan etkilenir. Doğal olarak, bu yaklaşım Marx'ın gelecek hakkında ne kadar ayrıntı sunacağı konusunda ciddi sınırlar koyar. Gelecekte arzuladıkları toplumlara ilişkin tasarımlarını hayal âleminde serbestçe dolaşarak oluşturan ütopik sosyalistlerin aksine Marx geleceği, geçmişe ve dolayısıyla da bu geçmişe içkin hem çeşitli olasılıklara hem de başat eğilimlere bağlayan içsel ilişkileri asla koparmaz. Görüldüğü üzere Marx geleceğin ayrıntılı bir taslağını sunuyor değildir çünkü zaten böyle bir taslağa sahip olmasına bizzat kendi yöntemi izin vermez.*

Yukarıda sunulan akıl yürütme sırasını yeniden ifade etmek önemli: Marx konumlanma noktası olarak bugünü alıp, geçmişe buradan bakmakla işe başlar (yani sonuçtan başlar önkoşula doğru ilerler). Daha sonra, bu kez ilk adımda açıklığa kavuşturulmuş geçmişteki bağlarını da içeren bugünü yine bir konumlanma noktası yaparak gelecekteki belirli bir safhayı ileriye doğru tasarımlar (yani sonucun bir kısmından öteki kısmına hareket eder). Son olarak da tasarladığı geleceği bir konumlanma noktası olarak benimseyip buradan geçmişteki bağlarıyla birlikte düşünülen bugünü inceler (yani sonuçtan önkoşullara doğru gider). Bugün, kendi geçmişinden kaynaklanan birbiriyle etkileşimli süreçlerin oluşturduğu bir sistem olarak görülmediği takdirde, onda hiçbir gelişme emaresi görülmeyecektir. Ve Marx, akıl yürütmesinde son bir adım olarak, bugüne dönüp bakmak için geleceği bir konumlanma noktası olarak benimsemseydi, geleceğin Marx'ın yazılarındaki gibi minimal bir düzeyde bile kendini göstermesi mümkün olmazdı. Paradoksal olan şu ki Marx'ın attığı işte bu son adım aynı zamanda onun kapitalist bugüne ait analizini de tamamlar. Marx'ın geçmiş, bugün ve gelecek arasındaki ilişkiyi önkoşul ve sonuç arasındaki etkileşimin bir parçası olarak değerlendirmesinin temel geti-

* Öte yandan komünizmin neye benzeyeceğine ilişkin önemli ölçüde bilgiyi Marx yazıları arasına serpiştirmiştir. Bu yorumlara dayanılarak yapılan bir yaşamın yeniden inşası denemesi için bkz. Ollman, 1979, 48-98.

risi kapitalist üretim tarzının tarihsel hareketini, onun organik hareketini yok saymaksızın veya önemsiz görmeksizin çalışmasının amaçlarına uygun bir şekilde mercek altına almasının mümkün hale gelmesidir.

Bunun da ötesinde, bugüne bakarken onun henüz gerçekleşmemiş gelecekteki potansiyelini bir konumlanma noktası olarak almak kapitalist bugüne bir sıçrama tahtası olma payesini kazandırır. Bir şeye ulaşmış olma hissi bizi, tarihsel sürecin ortasındaki bir yerden başka bir yere gitme, burayı ve şimdiyi tamamen farklı bir gelecek için yeniden inşa etme olgularına karşı daha uyanık ve son derece duyarlı kılar. Böylelikle bu farklı bir gelecek projesi ve bu projenin bir parçası olan arzularımız bilincimizde, sınıf bilincinde daha geniş bir yer edinir. Bu bakımdan, Marx'ın bugüne dair gelecek odaklı çalışmalarının güncelliği, bizzat bu çalışmalarda gösterilen gelecek gittikçe daha gerçekçi bir olasılık haline geldikçe daha da artacaktır.*

* Marx'ın geleceği bugün içinde nasıl araştırdığının ayrıntılı bir tartışması bu kitabın beşinci bölümünde bulunabilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MARKSİZM VE SİYASET BİLİMİ: MARX'IN YÖNTEMİ ÜZERİNE BİR TARTIŞMAYA BAŞLANGIÇ*

✷

1

Marksistlerle Marksist olmayanlar arasında, yarım yüzyıldan daha uzun bir süredir sosyoloji, tarih, ekonomi ve felsefe alanında kızışan tartışmalara siyaset biliminde rastlanmaması çarpıcıdır. Bu durum, sadece, özellikle de akademilerinde, çok az Marksistin bulunduğu Anglosakson ülkelerinde değil, Marksistlerin ve Marksist düşüncelerin hayatın her alanında önemli bir rol oynadığı kıta Avrupasında da böyledir.

Böyle bir eksikliği açıklamayı özellikle güçleştiren ise, oldukça fazla sayıda siyaset bilimcinin, Marksist eleştirinin kendi disiplinlerine yönelik eleştirisinin esaslarını yani bu disiplinin yüzeysel konularla uğraştığına ve genellikle statükoyu koruyacak biçimde önyargılarla donatılmış olduğuna dair eleştirileri uzun zamandır kabul ediyor olmasıdır. Örneğin yakın tarihli bir ankete göre, her üç siyaset bilimcinin ikisi çalışmalarının büyük kısmının "yüzeysel ve fuzuli" olduğuna ve kavram oluşturma ve geliştirmenin de "kılı kırk yarmaktan ve jargondan"

* Bu bölüm daha önce üç aylık sosyal bilimler dergisi *Praksis*'te yayımlanmak üzere Beycan Mura ve Emre Arslan tarafından çevrilmişti. Buradaki hali Arslan ve Mura'nın çevirisinin gözden geçirilmesine dayanıyor. Kendilerine işimi kolaylaştırdıkları için teşekkür ediyorum. *-çev.*

çok da fazla bir şey olmadığına "katılıyor" veya "kesinlikle katılıyor" (Sommit ve Tannenhouse, 1964, 14). Siyaset bilimindeki çoğu çalışmanın gücü elinde bulunduranlara, bu güce erişmeye çalışanlardan daha fazla yaradığına dair inanç her ne kadar biraz önce bahsettiğimiz kanaat kadar yaygın olmasa da gitgide yerleşiklik kazanıyor. Bu önyargılar, yalnızca ampirik bulguları açıklamak için sunulan teorilerde değil aynı zamanda araştırmak için bir problem seçme sürecinde ve projenin ve proje sonucunda elde edilen sonuçların düşünülmesi ve aktarılmasında kullanılan (ve kaynağını teoriden alan) kavramlarda da mevcuttur. Örneğin mevcut siyasal sistemin meşru ve uzun ömürlü olduğuna dair bilindik varsayımlar kanalıyla siyaset bilimine giren çarpıtmalar şimdiden layıkıyla araştırılmak zorundadır. Giderek daha fazla araştırmacının, araştırmaya daha yeni başlarken kabul ettikleri değerler siyaset bilimindeki mevcut önyargılar arasından (ya da bunlar her zaman bir düşünce sistemine ait olduklarından daha doğru bir ifadeyle önyargı parçalarından) pek çok açıdan en az önemli olanlarıdır. Bu buzdağının görünen kısmıdır, en azından bu noktada okurlar durumun farkına varabilirler. İyi bilindiği gibi önyargı suçlamasını savunmak onun varolduğunu ilan etmekten daha zordur ve önyargıya sadece yanlış bir inanç (*bad faith*) deyip geçmek genellikle inandırıcı olmaz. Meslektaşlarımızın pek azı kendilerini gerçekten memur olarak görürler. Öte yandan bu meslektaşlarımız alanlarındaki gitgide yayılan önyargıların farkına varabildikleri halde bunu çözümlemekteki eksiklikleri dolayısıyla kendilerini rahatsız hissederler. Benzer biçimde, meslekleri fuzuli olmakla suçlayan ister bahsettiğimiz ister bunların dışındaki siyaset bilimciler, başka ne çalışacaklarını ve nasıl (hangi kuramlarla, kavramlarla ve teknikle) çalışacaklarını bilmedikleri için aynı fuzuli işe katkıda bulunmaya mecbur olurlar. Eksik olan, hem siyasi yaşamı hem de onu anlatmanın kabul edilmiş tarzlarını, yani siyaset bilimini çalışmak ve açıklamak, araştırmak ve eleştirmek için gerekli perspektifi sağlayacak bir teoridir. İşte bu teori, Marksizmdir.

Elverişli görünen koşullara karşın, henüz Marksist bir siyaset bilimciler ekolünün ortaya çıkmış olmaması en başta hem Marksizmin hem de siyaset biliminin kendine özgü tarihsel özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Her ne kadar Marx, olgunluk dönemindeki çalışmalarının pek çoğunda ekonomiye yoğunlaşmış olsa da devlet hakkında yazdıkları; Fransa ve İngiltere politikası ve Hegel'in erken eleştirisi üzerine yazdıklarını dışarıda bırakırsak, çoğu insanın fark ettiğinden çok daha fazladır. Özellikle *Kapital*, her ne kadar bununla ilişkili ekonomik teoriler gibi hiçbir zaman üzerinde tam anlamıyla ve doğrudan çalışılmamış olsa da bir devlet teorisi içermektedir. Devlet teorisi, Marx'ın ekonomik çalışmalarından artakalan zamanlarda geliştirmeyi umduğu bir konuydu. Marx'ın, kapsamlı projesinin taslağında devlete kapitalizmin açıklanmasında verdiği rol, aslında onun tamamlanmış çalışmalarına bir göz atmanın gösterdiğinden çok daha önemli bir yer tutar. Marx'ın ölümünden sonra onu izleyenler, yanlış bir biçimde, ekonomi dışındaki toplumsal alanlara, Marx'ın yayınlanmış yazılarında hangi oranda yer verildiyse ancak o kadar yer vermeyi yeğlediler. Bu hatayı yapmak, Marx'ın ekonomik temel ile toplumsal, siyasal, kültürel üstyapı arasındaki ilişki hakkındaki ünlü iddialarının bilindik yaygın yorumuyla daha da kolay hale geldi. Eğer toplumun ekonomik yaşantısı diğer alanların karakterinden ve gelişmesinden tek başına sorumluysa, bu alanlarda yaşanan gelişmeler, iç rahatlığıyla ihmal edilebilir ya da eğer gerekirse ekonomik temelden çıkarsanabilir diye düşünüldü. Engels'in son mektupları bu yoruma karşı uyarılarla doludur, ancak bunlar çok az etki yapmış gözüküyor. Marx'ın başta gelen izleyicileri arasında yalnızca Lukács, Korsch ve Gramsci böyle bir ekonomik determinizmin devleti anlamak için bir çerçeve olarak düşünülmesine karşı çıkmışlardır. Öte yandan sonraki dönemlerde devletin, kapitalist ekonomiyi yönlendirmede her zamankinden daha etkin bir rol oynaması, onu yeni bir Marksist kuşağın başlıca araştırma nesnesi haline getirmiştir. Bu çabanın ilk önemli meyveleri, Ralph Miliband'ın *Kapitalist Toplumda Devlet* (1969), Nicos Poulantzas'ın *Siyasal İktidar ve Toplumsal*

Sınıflar (1968), James O'Connor'ın *Devletin Parasal Krizi* (1973) ve (kendisi bunu inkâr edebilecek olsa da) Gabriel Kolko'nun *Muhafazakârlığın Zaferi* (1963), Bob Jessop'un *Kapitalist Devlet* (1982), John Ehrenberg'in *Proleterya Diktatörlüğü* (1992), Paul Thomas'ın *Yabancı Siyaset*, Alan Gilbert'in *Marx'ın Siyaseti* (1981), August Nimtz'in *Marx ve Engels ve Onların Demokratik Atılıma Katkıları* (2000) adlı çalışmalarıdır.

Devletin, çoğu Marksistin de yorumlarında kabul ettiği gibi Marksizm içerisinde oynadığı rolün küçük çaplı olduğu düşünüldüğünde, siyaset üzerine çalışmayı seçen akademisyenlerin Marksizme pek ilgi göstermemiş olması çok da şaşılacak bir şey değildir. Öte yandan ayrı bir disiplin olarak siyaset biliminin tarihi de bu ilgisizlikte pay sahibidir. Toplumun tümünü anlama girişimleri olan ekonomi ve sosyolojinin tersine siyaset biliminin kökenleri hukuk ve devlet idaresinde yatmaktadır. Siyasal süreçleri diğer toplumsal süreçlerle ilişkisi içerisinde araştırmak bir yana siyaset bilimi, bu gibi siyasal süreçlerin oluşturduğı sınırların ötesine nadiren geçebilmiştir. Siyaset biliminde benimsenen amaçlar genellikle mevcut siyasal kurumların daha verimli hale getirilmesi meselesi etrafında şekillenmiştir. Ekonomi, sosyoloji ve tarihte, en azından bir dereceye kadar bulunabilecek olan radikal bir geleneğe, bir grup önemli radikal düşünüre ya da tutarlı bir radikal düşünce gövdesine siyaset biliminde rastlamak mümkün değildir. Machiavelli'den başlayıp Kissinger'a kadar uzanan dönemde siyaset bilimi, güce ilişkin gerçekleri anladıkları inancıyla reform ve ilerlemeyi sistem içerisinde arayanların cirit attığı bir alan olmuş ve böyle bir alana da genellikle pratiğe aynı derecede yönelimli öğrenciler ilgi göstermiştir.

Peki tüm bu olumsuzluklara rağmen siyaset bilimi kapılarını Marksist çalışmalara yine de açabilir mi? Bana göre Marksizm siyaseti nasıl anladığımıza yönelik çok temel bir katkı sağlayabilir fakat bunu kavrayabilmemiz için Marx'ın teorilerini geliştirirken temel aldığı diyalektik yöntem hakkında bir şeyler bilmek gerekir. Ancak o zaman yukarıda bahsettiğimiz durumundan rahatsız pek çok siyaset bilimci alternatif olarak *ne* üzerinde çalışabileceklerini

ve bu çalışmayı alternatif bir şekilde *nasıl* yürütebileceklerini görebilirler.

Bu bakımdan Marksistlerin, yöntem sorunlarına, teorik sorunlara göre (kuşkusuz ikisi birbirinden ayrılabileceği ölçüde) daha fazla öncelik vermelerinin gerekli olduğuna inanıyorum. Çünkü yalnızca Marx'ın kapitalizm hakkındaki çalışmalarını inşa ederken kendisine dayanak olarak aldığı varsayımları ve araçları, biçimleri ve teknikleri kavrayarak Marx'ın söylediklerini etkin bir şekilde kullanır, geliştirir ve gerektiğinde gözden geçirebiliriz ve belki de üniversitelerde hocalık yapan Marksistler için, Marksist olmayan (veya henüz Marksist olmayan) meslektaş ve öğrencilerle iletişimi kurmak açısından da bu yöntemi daha açık hale getirmek de aynı derecede önemli olabilir. Zira siyaset bilimi alanında kullanılan ortak dil bizim yaklaşımlarımızla onlarınki arasındaki gerçek uzaklığı gizlemektedir.

Kitabın bu bölümü Marx'ın yöntemine bu öncelikleri göz önüne alarak odaklanacaktır. Öte yandan bu odaklanacağımız yöntemin yardımıyla geliştirilen Marx'ın devlet teorisindeki öğeleri gözden geçirmekte yarar var. Siyaseti ya da başka herhangi bir toplumsal alanı ele alırken Marx'ın kapitalizmin tümüyle yani doğumuyla, gelişimiyle ve toplumsal bir sistem olarak çürüyüşüyle ilgilendiğini vurgulamak gerekiyor. Daha da özel olarak, Marx'ın, mevcut durumun nereden kaynaklandığını, anlamlı bir bütün oluşturacak biçimde nasıl birleştiğini, değişimi üreten güçlerin neler olduğunu, bu gerçeklerin nasıl gizlendiğini, varolanın (olası alternatifleri içerecek biçimde) nereye doğru evrilme eğiliminde olduğunu ve bu süreci nasıl etkileyebileceğimizi anlamak ve açıklamak istediğini de söylemek gerekir. Marx'ın devlet kuramı, bu soruların yanıtlarını siyasi alan için arar ama bunu bir bütün olarak kapitalizmin karakterini ve gelişmesini aydınlatacak biçimde yapar. (Bu durum kapitalist yaşantının diğer alanlarını ele aldığı diğer teorileri için de geçerlidir.)

Marx'ın devlet kuramında yukarıdaki biçimde ele alınan başlıca konular şöyle sıralanabilir:

1. Devletin, bireysel üreticilerden bağımsız hale gelmiş olan işbölümünün gerektirdiği işbirliğini vücuda getiren toplumsal bir güç olarak karakteri.
2. Sınıf hâkimiyetine ilişkin sosyoekonomik ilişkilerin devlet biçimlerine ve etkinliklerine etkisi ve devletin bu ilişkileri yeniden üretmedeki işlevi.
3. Devlet biçimlerinin ve etkinliklerinin değerin üretimine ve değerin gerçekleştirilmesine etkisi.
4. Ekonomik sistemin zorunluluklarının gerçekleştirdiği kendiliğinden denetimle birlikte egemen ekonomik sınıfın, devlet üzerindeki, gerek doğrudan gerekse dolaylı denetimi.
5. Devletin çeşitli örgütlenme ve pratikleriyle sınıf mücadelesi üzerindeki ve sınıf mücadelesinin de devlet üzerindeki etkisi.
6. Devletin egemen ekonomik sınıftan belirli bir derecede özerklik kazandığı koşullar.
7. Siyasetin genel olarak nasıl anlaşıldığı, bu anlayışın temelindeki siyasi ideolojinin toplumsal kökenleri ve bunun devletin kendine ait, özellikle baskı ve meşruiyete ilişkin işlevlerini yerine getirirken oynadığı rol.
8. Sözü edilen ilişkilere, tarihsel eğilimler olarak ele alındıklarında, içkin olan, amacı toplumsal güç üzerinde komünal kontrol oluşturmak ya da devletin kendi temellerini ortadan kaldırmak olan bir devlet biçiminin ortaya çıkış olasılığı.

Marx'ın bu konular hakkında ne söylemesi gerektiğini (yani Marx'ın devlet teorisinin güncel içeriğinin ne olması gerektiğini) şu anda sunmak olanaksızdır. Öte yandan böyle bir teorinin kapsayacağı konuların bir listesini yapmak bile, buna ilişkin yöntemsel problemlerden bazılarını açığa çıkarır. Marx'ın devlet teorisi, her durumda ilişkileri belirli bir sistem içine yerleştirmekle ve bu sistemin onun ilişkisel parçaları üzerindeki etkisiyle ilgilenir. Bu nokta yeterince kavranmadığında Marx'ın belirli konulara ilişkin pek çok iddiası kafa karıştırıcı ve çelişkili gözükecektir. Devleti ekonomik 'nedenler'in bir 'sonucu' olarak alan önermeyle

bütün toplumsal faktörler arasındaki 'karşılıklı etkileşimden' söz eden önerme arasında görünüşte varolan çelişki, bu tür bir soruna örnek teşkil eder. Başka bir örnek, Marx'ın geçmişi ve olası geleceği şimdinin bir parçası olarak ele alış biçimidir. İlk ikisinin akla getirdiği bir üçüncüsü, bu tür bağları ifade eden kavramların, günlük dildekinden en azından kısmi olarak farklı anlamlara gelmesidir. Bunlar ve bunlarla ilişkili sorunlar ancak Marx'ın yöntemine başvurarak çözülebilir.*

2

Marx'ın yöntemi üzerine yürütülen tartışmaların çoğu ya onun felsefesine, özellikle de Engels'in ana hatlarını ortaya koyduğu diyalektik yasalarına ya da *Kapital*'in birinci cildinde kullanılan sergileme stratejilerine odaklanmıştır. Bu tür açıklamalar, doğru olduklarında bile bir alana odaklanıp, diğer alanları ihmal eder. Daha da kötüsü, bu yöntemi kendi çalışmalarına uyarlamak isteyen araştırmacılar için de pek bir işe yaramazlar. Bu tartışmalarda Marx'ın felsefesinde çok sayıdaki varsayım ve usûl bir tarafa bırakılmıştır ve bunların Marx'ın teorisinin inşasında ve işlenmesinde nasıl bir role sahip olduğu en iyi ihtimalle belirsiz kalmıştır. Ben ise bu ihmali gidermeye çabalarken, karşıt bir hataya, aşırı şematikleştirme hatasına düşmüş olabilirim. İzleyen sayfaların okuyucuları böyle bir tehlikenin ihtimal dahilinde olduğunu akıllarında tutmalıdırlar.

Başlamadan önce iki konuda daha netlik sağlamak gerekiyor. İlk olarak, Marx'ın kariyerinde farklı dönemler olduğu fikrine fazla bir önem yüklemediğimi söylemek istiyorum. Bunun nedeni Marx'ın yönteminde zaman içinde hiçbir değişiklik olmadığı için

---

* Marksist devlet, siyaset ve siyaset bilimi teorisine ilişkin daha kapsamlı görüşlerim için bkz. *Alienation* (1976), özellikle 29 ve 30. bölümler; *Social and Sexual Revolution* (1979), 2. ve 8. bölümler; *Dialectical Investigations* (1993) 3, 4, 5 ve 6. bölümler ve "What is Political Science? What Should It Be?" *New Political Science* (2001).

değil, *Ekonomi ve Felsefe Elyazmaları*'nı yazdığı 1844'ten hayatının sonuna değin ortaya çıkan değişimler daha ziyade görece küçük çaplı değişimler olduğu için. Yine de yazı içinde olgun dönem ismi verilen yazılarından ve erken dönem çalışmalarından alınan örneklerin aslında kariyeri boyunca değişmeyen yönteminin sadece çeşitli yönlerini içerdiğini vurguluyorum. İkinci olarak, aşağıda ana hatlarıyla ortaya konan yöntem, Marx'ın kapitalizm üzerindeki sistematik çalışmasında kullandığı yöntemdir. Bu nedenle, bu yöntemin pek çok öğesi *Kapital*'de, yani *Kapital* için yapılan çalışmalarda ve bu çalışmaların son halinde bulunabilir. Ancak daha kısa metinlerde bu öğelerin bulunabileceği az sayıda örnek sunulabilir. Bu öğelerin ne kadarının Marx'ın herhangi bir çalışmasında yer aldığı, onun kendi yöntemini kullanmadaki becerisiyle ilgilidir ve ne bu beceri ne de Marx'ın (yöntemle sıklıkla karıştırılan başka bir konu olan) ûslûbu bu bölümde yapılacak tartışmanın bir parçası değildir.

Öyleyse Marx'ın yöntemi nedir? Genel bir ifadeyle Marx'ın yöntemi, onun, gerçekliği kavrama ve açıklama biçimidir ve araştırma ve araştırdıklarını sergileme amacıyla gerçekliğin örgütlenmesi ve işlenmesi için yaptığı her şeyi kapsar. Bu yöntem, Marx'ın pratiğindeki beş ardışık aşamayı temsil eden beş düzeyden oluşur: 1)ontoloji, 2) epistemoloji, 3) araştırma, 4) düşünsel yeniden inşa ve 5) sergileme. Diğer sosyal bilim yöntemleri de büyük olasılıkla benzer biçimde parçalarına ayrılabilirler. Öte yandan Marx'ın yöntemini diğerlerinden ayıran şey, bu tür aşamaların varlığı değil, Marx'ın bu tür aşamaları takip ederek çalışmasını yürüttüğünün bilincinde olması ve elbette bu aşamalara kazandırdığı özgün karakterdir.

Ontoloji "varlık" üzerine çalışmaktır. "Gerçeklik Nedir?" sorusuna yanıt olarak Marx'ın dünyanın doğası ve örgütlenişi hakkındaki en temel varsayımlarını içerir. Bir materyalist olarak Marx elbette dünyanın gerçek olduğuna, biz deneyimleyelim veya deneyimlemeyelim bizden ayrı bir dünyanın varolduğuna inanır. Ne var ki bu varsayım beraberinde bu dünyanın hangi parçalardan oluştuğu, bunların nasıl ilişkilendiği ve bu

parçaların ait olduğu bütünün nasıl bir şey olduğuna dair soruları da beraberinde getirir. Marx'ın ontolojisinin en ayırt edici özelliği, onun bütünlüğü içsel ilişkili parçalardan oluşuyor gibi kavraması ve bu parçaların genişletilebilir olduğunu yani her bir parçanın içine girdiği tüm ilişkileri içerecek bir şekilde görüldüğünde bütünlüğü temsil edebileceğini öngörmesidir.

Çok az kişi dünyadaki her şeyin, nedenler, koşullar ve sonuçlar olarak doğrudan veya dolaylı olarak birbirleriyle ilişkili olduğunu yadsır. Pek çokları da bu ilişkiler olmadan dünyanın anlaşılamayacağı konusunda oldukça kararlıdır. Marx, her bir öğede bu karşılıklı bağımlılığın içselleştirildiğini öne sürerek bir adım daha ileri gider ve böylelikle de bir şeyin varlığının koşullarını o şeyin ne olduğunun parçası olarak ele alır. Örneğin sermaye sadece fiziksel üretim araçlarını değil, potansiyel olarak o araçların şimdi işledikleri gibi işleyebilmelerini mümkün kılan toplumsal ilişki örüntülerini de içerir. Öteki uçta duran Durkheim, toplumsal olguları şeyler olarak ele almamız gerektiğini söylerken, Marx, şeyleri toplumsal gerçekler ya da İlişkiler olarak kavrar ve bu İlişkileri onların zorunlu koşulları ve sonuçları yoluyla düşünsel olarak bütünlüğe doğru genişletme yetisini kazanır. Bu, tam anlamıyla tarihte *içsel ilişkiler felsefesi* olarak adlandırılan yaklaşımın bir biçimidir.

Felsefede temel olarak üç farklı bütünlük nosyonu vardır:

1. Descartes'den Wittgenstein'a uzanan atomistik kavrayış, bütünü, şeyler olsun, olgular olsun basit parçaların toplamı olarak görür.
2. Schelling'de, *muhtemelen* Hegel'de ve çoğu çağdaş yapısalcıda görülen formalist anlayış bütüne parçalarından bağımsız bir kimlik atfeder ve bu bütüne parçaları üstünde mutlak bir öncelik tanır. Buradaki gerçek tarihsel nesne bu bütünün önceden varolan özerk eğilimleri ve yapılarıdır. Araştırmanın başlıca hedefi örnek sağlamaktır ve "uymayan" olgular ya yok sayılır ya da önemsiz istisnalar olarak değerlendirilir.
3. Marx'ın (çoğunlukla formalist anlayışla karıştırılan) maddeci ve diyalektik kavramsallaştırması, bütünü parçaları-

nın yani gerçek dünyanın etkileşim halindeki olay, süreç ve koşullarının yapılaşmış karşılıklı bağımlılığı olarak görür.*

Bu parçaların sürekli gelişimi ve etkileşimi sonucunda bütün de daha önceki evrelerde örtük olarak içerilen olasılıkları gerçekleştirmek suretiyle değişir. Mevcudun kökenine (geriye doğru) ve olası geleceklerine (ileriye doğru) tasarlanan akış ve etkileşim bu son bakış açısıyla görülen dünyanın ayırt edici özelliğidir ve bunlar herhangi bir araştırmada verili kabul edilirler. Öte yandan, bu karşılıklı bağımlılık yapısallaşmış olduğu, –yani görece süreklilik arzeden bağlantılara dayandığı– için söz konusu etkileşim bütüne bir *göreli özerklik* kazandırır ve onun, kendi parçalarıyla (ki bu parçaların sırası ve birliği bütünü temsil etmektedir) ilişki içinde olmasını sağlar. Bu ilişkiler dört türlüdür:

1) Bütün, parçaları bu bütün içinde daha işlevsel hale getirmek üzere şekillendirir. (Örneğin kapitalizm, zaman içinde kendisinin gerektirdiği yasalara genellikle sahip olur.)
2) Bütün, her bir parçaya bu işlev açısından bir anlam ve bu işleve nazaran bir önem atfeder. (Kapitalizmin yasaları, yalnızca kapitalist toplumun sürmesini sağlayan yapının öğeleri olarak anlaşılabilir ve bu yapıya yaptığı katkı ölçüsünde önemlidir.)
3) Bütün, kendisini parça aracılığıyla gösterir. Bu nedenle parça bütünün bir biçimi olarak görülebilir. İçsel ilişkiler felsefesi gereği, bütünün herhangi bir parçası üzerinde çalışılırken, bütün hakkında tek yönlü de olsa bir görüş edinilir. Bu bir avlunun çevresindeki pek çok pencerenin herhangi birinden dışarı bakmak gibidir. (Kapitalizmin zorunlu koşulları ve sonuçlarını içeren başlıca yasalarından biri üzerinde çalışmak kapitalizm üzerine çalışmakla aynı anlama gelecektir.)

---

* Farklı bütünlük nosyonlarını birbirinden ayırmak için kullanılan bu şemayı ilk dile getiren *Somutun Diyalektiği* isimli eseriyle Karil Kosik'tir. Ne var ki burada sunulan ikinci ve üçüncü tür bütünlük nosyonlarına ilişkin Kosik'in anlayışı benim anlayışımdan farklıdır.

4) Parçaların birbiriyle yukarıda önerilen anlamdaki ilişkisi, bütünün sınırlarına ve anlamına bir biçim verir, bütünü bir tarihi, bir amacı ve bir etkisi olan, süregiden bir sisteme dönüştürür. Aslında formalist bütünlük anlayışı için de geçerli olabilecek yukarıdaki ilk iki ilişki biçimini bu formalist anlayıştan ayıran bu son iki ilişkinin varlığıdır.

Bunlar dışında, Marx'ın iki ya da daha çok parça arasında ve bir parçayla kendisi (kendisinin geçmişteki ya da gelecekteki bir biçimi) arasında gördüğü ilişkiler de vurgulanmaya değer gözüküyor. Diyalektiğin yasaları denilen şey, bu ilişkilerden daha önemli olanlarını işaret etmek için vardır. Engels, "niceliğin niteliğe dönüşümü, karşıtların iç içe geçmişliğini ve en uç noktalarında birbirlerine dönüşümünü, çelişki ya da yadsıma yoluyla gelişmeyi ve sarmal gelişme biçimini" bu yasalar arasında sayar (Engels, tarihsiz, 26-7). Bu yasaları açıklamak bu bölümün sınırlarını aşan bir gezintiye çıkmayı gerektiriyor. Şimdilik, bu yasaların, içsel ilişkiler açısından anlaşılan bir dünyada gerçekleşen etkileşim ve değişim hakkındaki genellemeler olmak gibi bir özellik taşıdığını belirtmek yeterlidir. Bu genellemeler, araştırmaya giden yolun kapılarını açtıkları için önemlidir. Bu genellemeleri daha sonra Marx'ın yöntemindeki bu araştırma safhasıyla ilişkili olarak tartışacağız.

3

Marx'ın epistemolojisi, yani nasıl bilgi edindiği ve bilinenleri nasıl organize ettiği, kendi ontolojisine dayanır. Eğer Marx'ın ontolojisi onun dünyanın nelerden ibaret olduğunu görmesine yönelik bir bakış sağlıyorsa, epistemolojisi onun bu gördüğü şeyi nasıl öğrendiğine dairdir. Marx'ın yönteminin bu safhası de birbirine bağlı dört süreçten (ya da tek bir sürecin dört görünümünden) oluşur: algı (*perception*), soyutlama (Marx'ın algılananı nasıl farklı birimlere ayırdığı), kavramsallaştırma (soyutlananın düşünülebilecek ve iletişim kurulabilecek kavramlara tercümesi) ve oryantasyon (soyutlananların Marx'ın yaklaşımlarına, inanç-

larına ve gelecekteki algılarını ve soyutlamalarını da içeren eylemlerine etkileri).

Marx'a göre algı, insanların dünyanın farkında oluş biçimlerini içerir. Başka türlü gözümüzden kaçacak olan duygu ve düşüncelerle bağlantı kurmamızı sağlayan bir dizi ussal ve duygusal durumu da içererek, beş duyunun ötesine geçer. Gerçekte her zaman bilgimiz, deneyimimiz, ruh halimiz, ele aldığımız problem gibi şeylerle ilişkili olarak, algıladıklarımız doğrudan gördüklerimizden daha fazladır, bir biçimde onlardan daha farklıdır. Bu farklılık duyumsadığımız sayısız niteliği anlamlı tikelliklere dönüştüren soyutlamanın (bazen bireyleştirim de denir) eseri olarak görülebilir. Soyutlama yalnızca problemler için değil bu problemlerin üzerinde çalışırken kullanılan birimler için de sınırlar koyar. Eğer söylediğim gibi bir şey diğer başka her şeyle, onun bir parçası olacak biçimde ilişkiliyse, bir şeyin nerede bitip öbürünün nerede başladığına karar vermek gerekir. Marx'ın ontolojisinin ilkeleri düşünüldüğünde bu soyutlanan birim yukarıda anlatılan anlamda bir İlişki olarak kalmaya devam eder. Soyutlanan birimin göreli özerkliği ve ayrıklığı Marx'ın bazı belirli amaçları yerine getirmek için bunları geçici olarak bu şekilde almasının bir sonucudur. Amaçlardaki bir değişiklik, çoğunlukla aynı bütünden farklı birimlerin tekilleştirilmesine yol açar. Örneğin sermaye, artıdeğer üretmek için kullanılan üretim araçları olarak kavranabilir. Fakat, bazen bu kavramlara kapitalistlerle işçiler arasındaki ilişkiler de dahil edilir. Bazen de bu soyutlama, söz konusu eylemlerin ve ilişkilerin pek çok koşulunu ve sonucunu içerecek biçimde genişletilir (ki bu değişikliklerin hepsi Marx'ın belirli uğrakta asıl olarak neyle ilgilendiğiyle uyumludur).

Marx'ın burjuva ideologlarına yönelttiği temel eleştiri, soyutlamalarla uğraşırken bu soyutlamaların bütünle olan ve onları hem göreli hem de tarihsel olarak özgül hale getiren ilişkilerin farkında olmamaları ve bununla ilgilenmemeleridir. Böylece örneğin 'özgürlük', bazı insanların istediğini yapabilip de başka bazı insanların bunu yapamamasına zemin hazırlayan koşullar-

dan ayrı tutulur. Böyle bir bakış açısı benimsendiğinde de geniş bağlam kolaylıkla gözden kaçırılır; bu bir ihtimal fark edildiğinde de konuyla ilgisiz görülerek geçiştirilir. Elbette Marx da zorunlu olarak soyutlamalar üzerinden düşünmüştür. Bütünlük hakkındaki düşünme ve çalışma süreci onu ele alınabilir parçalara ayırmakla başlar. Lakin Lukács'ın ifade ettiği gibi "asıl belirleyici olan, bu yalıtma sürecinin, bütünü anlamak üzere bir yol olarak düşünülüp düşünülmediği, varsaydığı ve gereksindiği bağlamla bütünleşip bütünleşmediği ya da yalıtılmış bir parçanın soyut bilgisinin göreli özerkliğini koruyup korumadığı ve kendinde bir amaç haline gelip gelmediğidir" (Lukács, 1971, 28). Eleştirdiği burjuva ideologlarının tersine Marx, çalışmasını yürüttüğü birimleri hazır olarak bulmadığının, bunun yerine onları soyutladığının bilincinde ve bu soyutlamaların bütünle olan zorunlu bağlantılarının farkındaydı.

Marx'ın izlediği bu yolun ona sağladığı ilk avantaj, ilgilendiği özel sorunla uyumlu olacak şekilde herhangi bir birimin boyutunu, yukarıda da gördüğümüz gibi, istediği biçimde değiştirebilmesidir. (Yine de kapitalist toplumda yaşayan herkesin sahip olduğu pek çok ortak deneyim, Marx'ın soyutlamalarıyla diğer insanların soyutlamaları arasında, bu noktanın düşündürdüğünden çok daha fazla ortaklık olduğuna işaret etmektedir.) İkinci olarak Marx, değişik nitelikleri ve değişik nitelik gruplarını kendi analizi için daha kolay soyutlayabilmiş ve böylelikle de kendisine araştırılacak ve üzerinde çalışılacak yeni konular bulabilmiştir. (Artıdeğer ve üretim ilişkileri bunun örnekleridir). Üçüncü olarak insanların zihinlerinde işlettikleri soyutlamalar, gerçek tarihsel koşulların ve özellikle de toplumsal bir sınıfın üyeleri olarak bilgi ve çıkarlarının sonucu olduğundan bu soyutlamaların çalışılması Marx'ın toplumun diğer alanları hakkında bilgi edinmesinin önemli bir aracı olur.

Soyutlamadan sonra gelen safha olarak kavramsallaştırma süreci, soyutlanan birimlere basitçe bir isim vermekten daha fazla bir şeydir. Marx için bir soyutlamayı adlandırmak bu ismin dahil olduğu dil sistemindeki anlamının sınırlarını çizmektir. Söz

konusu olan Marx'ın soyutlama pratiği olduğunda bu, bir kavramın anlamını, onun ilişkide olduğu diğer kavramlara atfedilen anlamları içerecek şekilde geçici olarak ve değişken bir şekilde genişletmek anlamına gelir. Benzer bir şekilde içsel ilişkilerin ilkeleri düşünüldüğünde herhangi bir kavramın anlamına veya kullanımına yansıyan gerçek dünyaya ait yapılar bu kavramla ilişkili diğer kavramların da düşündürdüğü ve ifade ettiği şeylerin bir parçası olur. Bu süreçte, soyutlama ile dünyaya empoze edilen sınırlar, (limitler kadar potansiyeller de saptayan) tüm diğer sınırlamalarla ilişkilendirilir ve bir düşünme tarzı kurulmuş olur. Soyutlama kavramsallaştırma ile birlikte yalnızca anlaşılır olmakla kalmaz, iletişime elverişli bir anlam da kazanır. Her toplumun kendini anlayış biçimi, kategorilerine, bu kategorilerin ne olduğuna ve ne anlama geldiğine yansır. Dayandıkları soyutlamalar gibi kategoriler de toplumun ürünleridir; hem toplumsal koşulları açıklarlar hem de düşünce ve eylem etkileriyle onların yeniden üretimine yardım ederler. Bu biçimiyle kategoriler (onların anlamı ve biçimi), toplumun kendisinin evrimiyle doğru orantılı olarak değişir. Marx ve Engels'in diğer düşünürlere sıklıkla yönelttikleri bir eleştiri, bu düşünürlerin geleneksel kategorileri kabul etmekle, anlayabilecekleri şeyleri, bu kategorilerin ait oldukları toplumdaki en kolay görünen şeylerle kısıtlamış olmalarıdır. Bir parçayı ait olduğu içsel ilişkili bütünden ayırma işi sanılanın aksine kavramsallaştırma aşamasında değil soyutlama aşamasında yapılır. Kavramsallaştırmanın yaptığı özgül katkı soyutlamalara dilsel bir form kazandırarak bunların daha kolay anlaşılmasını, hatırlanmasını ve iletilmesini sağlamaktır. Soyutlamalar olmadan kavramlar boştur; kavramlar olmadan soyutlamalar ise sağırdır.

Marx'ın başardığı şey, bazen, artıdeğer gibi kimi yeni kavramları kazandırmak suretiyle daha bütünlüklü bir anlayış gücünü ortaya koyması olarak görülür. Örneğin, Engels, Marx'ın ekonomiye katkısını Lavoisier'nin kimyaya olan katkısıyla karşılaştırır. Priestly ve Scheele oksijeni zaten üretmişlerdi ama bunun yeni bir element olduğunu bilmiyorlardı. Bu yeni elemente sırasıyla 'deflogistik hava' ve 'ateşten hava' diyerek, ateşi yanan

bir maddeyi terk eden bir şey olarak gören flogistik kimyanın kategorileri içinde kaldılar. Lavoisier bu yeni tür havaya "oksijen" ismini verdi ve bu sayede yanmayı yanan bir maddeyle *birleşmiş* oksijen olarak kavrayabildi.

Oldukça benzer bir biçimde, Engels'e göre, Marx bir ürünün 'artıdeğer' olarak isimlendirilen parçasının farkına varan ilk kişi değildi. Diğerleri de kârın, rantın ve faizin emekten kaynaklandığını gördüler. Klasik ekonomi politik de Marx gibi işçiye giden ve kapitaliste– giden ürünlerin oranını incelemiştir. Sosyalistler bu eşitsiz bölüşümü adil değil diye lanetlediler; fakat "hepsi de kendilerine intikal eden ekonomik kategorilerin mahkûmu olarak kaldı" (Marx, 1957, 14-16). Marx'ın bunlardan farklı olarak yaptığı şey çoğunlukla çözüm olarak görülen olguyu problem olarak ele almak ve bu problemi özellikle onun ana ögelerini yeniden soyutlayarak ve bunlara 'artıdeğer' ismini vererek çözmektir. Kârın, rantın ve faizin kökenlerine ve bunların işçilerle süregelen ilişkisine bir isim vermek suretiyle 'artıdeğer' bu birbirinden ayrı gözüken ekonomik biçimlerini kesen ortak çizgiyi algılamamızı sağlar. Lavoisier ortaya attığı 'oksijen' kavramından yola çıkarak flogistik kimyanın kategorisini nasıl yeniden düşünmüşse, Marx da ekonomi politiğin bütün ana kategorilerini artıdeğer kavramıyla yeniden düşünebiliyordu.

Kavramsallaştırma süreci ile soyutlama süreci arasındaki bağ, Marx'ın soyutlamalarını karakterize eden esnekliğin aynı şekilde onun kavramlarına da uygulanabileceğini açıkça gösterir. Böylece, Marx'ın yazılarındaki 'sermaye', Marx'ın soyutlamalarında buna karşılık gelen birimin boyutuna ve bileşimine bağlı olarak sermayenin zorunlu koşullarını ve sonuçlarını içeren bir sürekliliğe işaret eder. Marx'ın çalışmalarında kullandığı tanımların esnekliği –ki bunu Marx'ı eleştirenler de fark etmiştir– sadece Marx'ın soyutlama sürecine ve bu sürecin altında yatan ontolojiye geri dönerek anlaşılabilir.

Algılama, soyutlama ve kavramsallaştırma aşamalarıyla sıkı sıkı bağlı olan Marx'ın epistemolojisinin diğer bir parçası da or-

yantasyon sürecidir. Marx yargının, tutumun ve eylemin, içinde meydana geldiği toplumsal bağlamdan (ki bu bağlam içinde hareket eden insanların çıkarlarını da içerir) ve bu bağlamın mümkün kıldığı gerçek seçeneklerden katı bir biçimde ayrılamayacağına inanır. Bu basitçe neyin doğru neyin yanlış olarak ele alındığı meselesi değildir. Asıl mesele akıl yürütürken kullanılan kategorilerin kendisine içkin olan açıklamaların yapısıdır. İçsel ilişkiler felsefesinin yardımıyla, Marx, bu yapıyı içindeki insanların yaşamını içerecek noktaya kadar genişletti. Bunun sonucunda, herhangi bir grubun neye inandığı ve ne yaptığı, bu grubun ne yaptığını ve neye inandığını savunma biçimleriyle ve bunu yaparken kullandığı kategorilerle sıkıca birleştirildi. Tüm bunların toplamı insanların dünyayla olan oryantasyonunu oluşturur. Marx'ın bir devrimci olarak kendi yargıları ve çabaları aynı zamanda kapitalizmi nasıl anladığının bir parçasıdır ve bu anlayış onun kullandığı kategorilere de yansımaktadır. Bunun farkında olan Marx, geçmişteki ve bugünkü ütopyacı sosyalistlerin aksine insanları dışsal bir ilkeye bağlı kalarak ulaşılabilecek ahlaki bir vaazla uyandırmaya uğraşmamış, bunun yerine insanları, kendi açıklamasının yapısı konusunda ikna etmeye uğraşarak onları sosyalizme kazanmaya çalışmıştır.*

4

Ontoloji ve epistemolojiden sonra, Marx'ın yöntemindeki diğer aşama araştırmadır. Marx'ın neyi aradığı ve bulduğu şeyleri nasıl anladığı, onun araştırmasında belirleyici bir etkiye sahipti ve Marx'ın baktığı şey her şeyden önce kapitalist sistemin içyapısı ve tutarlılığı, tarihsel ve özgül bir bütünlük olarak varoluşudur. Marx'ın gündemindeki acil araştırma konusu ne olursa olsun, onun en asli araştırma konusu kapitalist toplumdur ve araştırmasının hangi safhasında olursa olsun ve araştırmada ne şekilde ilerlerse ilerlesin kapitalist toplumu daima aklında bulundurmaktadır.

* Oryantasyan üzerine daha kapsamlı görüşlerim için *Alienation* isimli kitabımın 4, 10 ve 11. bölümüne bakınız.

Marx'ın yönteminin aşamalarından biri olarak araştırma, karşılıklı bağımlılıkların geniş dış hatlarını açığa çıkarmak için toplumsal İlişkiler olarak düşünülen birimlerin aralarındaki ilişkilerin izini sürme çabasıdır. Mantıksal olarak içsel ilişkiler içinde bulundukları düşünüldüğünde, bu bağlar artık daha geniş bazı birimler içinde ayrı bütünlükler olarak görülen her bir toplumsal ilişkinin içinde ya da bu İlişkilerin arasında aranabilir. Pratikte, bu Marx'ın hem konumlanma noktasını (yani perspektifini) hem de analizine giren birimlerin (aynı zamanda bu birimleri ifade eden kavramlarının anlamlarıyla birlikte) kapsamını sıklıkla değiştirdiği anlamına gelir. Böylece, örneğin sermaye (genellikle 'sermaye'nin merkezi nosyonu) kapitalizmin karmaşık yapısının incelenebileceği bir konumlanma noktası olarak hizmet eder; emek başka bir şey olarak hizmet eder, değer başka bir şey, vs. Her bir durumda, üzerinde çalışılan etkileşimler aynı olsa da ona olan yaklaşım ve açı (ve vurgulanan tanımlar) farklılaşır.

Siyaset bilimcileri daha doğrudan ilgilendiren ve tamamen Marx'la uyumlu bir örnek verecek olursak, Gramsci'nin *Hapishane Defterleri* kendi zamanının bütünlüğünün pek çok tek yönlü versiyonunu göz önüne sermek için birbiriyle kesişen toplumsal ilişkileri, sınıfı, sivil toplumu, siyasal partiyi, bürokrasiyi ve devleti inceler. Marx'ın yaklaşımının en büyük avantajı, ona (ve Gramsci'ye) karmaşık etkileşim ve değişimi gözden kaçırmadan, ki bu dar bir şekilde tanımlanmış statik faktörler arasında ilişki arandığında ortaya çıkan bir eğilimdir, büyük etkileri keşfedebilme yetisi sağlamasıdır. Aynı şekilde, bir toplumsal biçimin bir diğerine dönüşümüne (kullanılan kavramdaki bir değişim de buna işaret eder) her bir toplumsal İlişki içindeki gelişmenin izi sürüldüğünde en iyi biçimde vakıf olunur. Burada Gramsci'nin sosyal sınıfların ve bürokrasinin nasıl siyasal partiler haline geldiği ve siyasal partilerin de nasıl bir devlet haline gelebildiği konusunda ne kadar duyarlı olduğuna dikkat çekmek yerinde olur (Gramsci, 1971, 146-9, 155, 157-8, 191, 227-8, 264).

Marx'ın içinde yaşadığı dünyaya ilişkin araştırması, geçmiş, bugün ve gelecek arasında öngördüğü içsel ilişkilerle uyumlu

olacak bir şekilde, geriye dönük olarak bu dünyanın geçmişteki kökenlerinin ve ileriye dönük olarak da gelecekte alabileceği olası biçimlerin incelenmesine büyük önem vermiştir. Marx'a göre bunlar bugünün asli parçalarıdır ve şeylerin bugün nasıl işlediğini tam olarak anlamak için bunları kavramak zorunludur* ve yine Marx'ın özel olarak kapitalizme ve bundan daha az olsa da sınıflı toplumlara ve modern kapitalizm dönemine odaklanmayı tercih etmesiyle uyumlu olacak bir şekilde onun insanlar üzerine olan çalışması daha çok onların hangi sınıfa dahil oldukları üzerinden yürütülmekle sınırlanmıştır. Marx'a göre insanlar toplumda bir sınıfın üyesi olarak davrandıklarında ancak içinde yaşadıkları toplumun ne olduğu, ne yaptığı ve nereye doğru evrildiği üzerinde özellikle bu toplumun gelişiminin en krtitik anlarında en büyük etkiye sahip olurlar. Marx insanların bir birey olarak veya insanlık âlemi de dahil olmak üzere başka grupların da üyesi olarak sahip oldukları kimlikleri yadsımayarak ve hatta gözden kaçırmayarak temel de onların bir sınıf olarak ne yaptıkları ve diğer sınıflarla nasıl bir etkileşim içinde bulundukları ile ilgilenir. Onun yöntemine "sınıf analizi" denmesini mümkün kılan da budur. Bu adlandırma, diyalektik bir kavrayışla düşünüldüğü ve Marx'ın analizinde maddi koşulların sahip olduğu önemli konum azımsanmadığı sürece oldukça faydalı olabilir; aksi takdirde kısmi ve tek yönlü kalmaya mahkûmdur.

Marx aynı zamanda diyalektiğin yasalarında ifadesini bulan etkileşim ve değişim kalıplarının evrensel olduğunu varsayıyordu. Bu kalıplar ona bazı özel gelişmeleri incelemek için geniş bir çerçeve sunmuştur. Niceliğin niteliğe dönüşümü yasası Marx'ı bir toplumsal faktörün kendi ögelerinden bir ya da daha fazlasının artışı ya da azalışı ile görünümünü ve/veya işlevini nasıl değiştirdiğine duyarlı kılmıştır. Böylece, örneğin, paranın ancak belirli bir miktara ulaştığında sermaye işlevi gördüğü söylenmiştir. Karşıt kutupların iç içe geçmişliği yasası ise Marx'ı

* Marx'ın geçmişi nasıl çalıştığı bu kitabın önceki bölümlerinde ayrıntılı bir şekilde ele alınıyor. Özellikle de bu kitabın üçüncü bölümüne bakınız.

her bir İlişkinin kendi karşıtını aramaya ve açık karşıtlıklarla karşılaştığında bunları birleştiren şeylerin ne olduğunu tespit etmeye yöneltmiştir. Bu yolla kapitalizmdeki zenginlik ve yoksulluk karşıt görünmekle birlikte, aynı ilişkinin karşılıklı bağımlı yüzleri olarak anlaşılır.

Çelişkiler aracılığıyla gelişme yasası kuşkusuz bu diyalektik yasaların en önemlisidir. Herhangi bir karmaşık organizmayı oluşturan süreçler farklı hızlarda ve çoğunlukla da birbirlerine uyuşmaz şekillerde değişirler. Bu süreçler, birinin ileriye gitmesi şunun ya da bunun geri çekilmesini gerektirecek içsel ilişkili eğilimler (yani bir başkasındaki ve ortak bir bütündeki öğeler olarak) şeklinde görüldüğünde çelişkili hale gelirler. Bu çelişkilerin çözülüşü bütünlüğü önemli bir biçimde dönüşüme uğratabilir. Bütünlükleri içerdikleri çelişkiler açısından incelemek, çatışma kaynaklarını, çatışma somutluk kazanmadan önce bile görünür olabilecek kaynaklarını aramak için bir yoldur. Çelişkiler sık sık kümeler halinde gelir ve bu çelişkilerin birliği ve önem sıraları da Marx'ın diğer bir araştırma nesnesidir.

Marx'ınki de dahil olmak üzere her türlü araştırma, tamamlanmadan kalmaya mahkûm olan bir yapboza bir anlam vermek için yeterli parçaları arama işidir. Kapitalist toplumun iç işleyişinin izini sürerken, Marx bu işin başarılmasına yardımcı olacak bir strateji ve öncelikler kümesi benimsedi. Örneğin, Marx bu işe, somut bütünlükle açık bağlantıları olması bakımından araştırma açısından son derece verimli olabilecek sermaye, meta ve değer gibi toplum ilişkileri incelemekle başladı. Marx, aynı zamanda, içinde bir sistem olarak kapitalizmi çalışabileceği bir laboratuvar olarak da zamanının en gelişmiş kapitalist toplumu İngiltere üzerine yoğunlaşmayı seçti.

Marksist teoriye göre, bütünlüğün varoluş koşullarını yeniden üreten temel olarak maddi üretimdir ve bu yüzden bütün toplumsal etkenler arasındaki karşılıklı etkileşimde, ekonomik faktör en büyük etkiye sahiptir. Bu bakımdan, Marx, genellikle herhangi bir problemi veya dönemi çalışmaya ekonomik koşul-

ları ve pratikleri, özellikle de üretimin koşullarını ve pratiklerini inceleyerek başlar. Sınıfların ve sınıfları oluşturan bireylerin ekonomik çıkar ve güdülerini de her zaman merkeze ve en öne alır. Açığa çıkarılmasına en fazla önem verdiği çelişkiler ise ekonomik çelişkilerdir. Eğer başlangıçta Marx'ın yönteminin belirli yönlerine odaklanmak için bu yöntemi onun teorilerinden soyutlamışsak, o zaman bu yöntemi nasıl ve ne için kullandığını görmek için yapılması gereken şey tekrar tekrar bu teorilere dönmek ve bu yöntemi nasıl ve ne amaçla kullandığına bakmaktır.

Marx aynı zamanda gerçek süreçler ve onların anlaşılma biçimleri arasındaki etkileşime de özel önem vermiştir. Marx, bir yerde *Kapital*'i "ekonomik kategorilerin bir eleştirisi ya da daha doğrusu, burjuva ekonomik sisteminin eleştirel bir tarzda açımlanması" olarak tarif eder. (Rubel, 1957, 129). Öyleyse, *Kapital*, kapitalist pratikler üzerine olduğu kadar kapitalist pratikler hakkında "uzmanların" kabul edilmiş fikirleri üzerinedir de. Daha önce de gösterdiğimiz gibi, Marx'ın herhangi bir alanda burjuva ideolojisine yönelttiği ana eleştiri burjuva düşünürlerin aslında kendi tikel betimleme ve açıklamalarında kendisini gösteren kapsayıcı geniş bağlamın farkına varmayışlarıdır. Burjuva düşünürleri, doğrudan doğruya algılanabilir olan şeyleri, bu şeylere anlamını veren ögelerin yapılaşmış karşılıklı bağımlılıklarından mantıksal olarak bağımsızmış gibi ele alarak dolayımsız görünüşleri hakikatin ta kendisi olarak görme yanlışına düşerler. Bu karşılıklı bağımlılıkların içsel bağlantılarının izini sürmek suretiyle, Marx, bu fikirlerin özünü, yani görünümlerde yansıyan hakikatle sık sık çelişen özü göz önüne sermektedir. Örneğin, burjuva ekonomi politiği, işçilerin saat başı ücret almaları gerçeğine bakarak, çalışılan saatlerin toplamına göre verilen ücretlerin emeğin tam karşılığını temsil ettiğini sanır. Marx, emek ve içinde oluştuğu toplumsal koşullar arasındaki ilişkileri (ki buna çoğunlukla bu koşulların anlaşılmasını sağlayan ücret gibi nosyonlar da dahildir) açığa çıkararak, işçilerin, ürettikleri zenginliğin sadece bir kısmını geri aldıklarını gösterebilmektedir.

Marx'ın bir bilim adamı olarak itibarı, hasımları tarafından bile pek az sorgulanmıştır. Marx, herhangi bir konuyu eleştirmek için o konuyu ve başkalarının onun hakkında ne yazdığını ayrıntılı olarak bilmek gerektiğine inanıyordu. O kadar ki, toprak rantı üzerine Rusça yayınlarda ne yazılmış olduğunu okumak için hayatının son yıllarında Rusça öğrenmişti. Marx yaşadığı dönemde varolan her türlü bilgi kaynaklarını ve bilgi toplama tekniklerini –hükümet raporları, anketler, yoklamalar, kurgu, gazete vs– değerli görmüş bunlardan yararlanmaya çalışmıştır. Bu bakımdan, bu alanlarda modern sosyal bilimlerde gerçekleşen pek çok ilerlemeyi de aynı derecede önemli görebileceğine inanmamak için hiçbir neden yoktur. Ne var ki bunun yanısıra eğer bu ilerlemelere tanık olsaydı Marx'ın, temel olarak ne tür bilgilerin toplanmaya değer olduğu, bilgiye ulaşmanın çeşitli tekniklerinin altında yatan varsayımların neler olduğu, bir konuyu çalışmanın o konuyu nasıl etkileyeceği ve özellikle de bir şeyi öğrenirken kullanılan kavramların bu öğrenilen şey üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu gibi konulara özel bir ilgi göstereceği de açıktır. Örneğin, Marx tipik bir tutum anketiyle tanışmış olsaydı, kuşkusuz ne sorulduğuna, nasıl sorulduğuna, sorulan kişilerin kimler olduğuna (sosyal sınıf farklarına genelde gösterilen kayıtsızlık), onaylanan yanıtların yansıtıldığı koşullara (bu koşullardaki değişikliğin çoğunlukla farklı bir yanıta yol açması gibi) dayanan (önyargı) üzerine odaklanırdı ve bunlara dayanarak muhtemelen egemen yanlış bilincin varlığı söz konusuyken ne kadar soru sorulursa sorulsun hiçbir anketin toplumun nasıl çalıştığını, işlediğini açığa çıkaramayacağını söylerdi. Bu, birçok takipçisinin maalesef yaptığı gibi Marx'ın tutum anketlerinden gelen bilgiyi önemsemeyeceği anlamına gelmez, sadece Marx'ın bunları son derece nitelikli ve eleştirel bir şekilde kullanacağını gösterir.*

* Bunun için *Diyalektik Soruşturmalar* isimli kitabımın "Sınıf Bilincini Nasıl ve Neden Çalışmalı" adlı bölümüne bakınız. Burada diyalektik bir anket inşa etmeye çalıştım; fakat bunu yaparken amacım sınıf bilinci üzerindeki çalışmanın diyalektik bir biçimde nasıl yürütülebileceğini göstermekti.

5

Marx'ın ontolojisi dünyanın içsel ilişkili bir bütün olduğunu ilan eder; epistemolojisi bu bütünü, yapılaşmış karşılıklı bağımlılıkları Marx'ın kullandığı kavramlara yansıyan ilişkisel birimlere parçalar; araştırması, bu birimler arasındaki bağlantıların izini sürerek, bu bütünlüğün ayrıntılarında dolaşır; Marx'ın yönteminin dördüncü aşaması olan düşünsel yeniden inşa süreci tüm bu işlemlerin tamamlanmasının ardından yerini alır ve Marx'ın bir başlangıç noktası olarak aldığı, gerçekte varolduğunu bildiği ama tam olarak nasıl bir şey olduğunu bilmediğinden özelliklerine vakıf olamadığı bütünü, sonunda kendi kavrayışında zengin ve somut bir bütünlüğe dönüştürmesini sağlar.

Araştırma ile sergileme uğrakları arasına düşünsel yeniden inşa uğrağını yerleştirirken aslında şunu söylemek istiyorum: Marx'ın araştırmasının ve en baştaki çıkarsamalarının sonucunda elde ettiği bulguları bir araya getirip düzenlerken fikirlerini kafasında netleştirmesi ile onun yayımlanmış eserlerinde yaptığı analizler birbirinin aynı değildir. Bu durum en az üç kilit sorunun sorulmasını gerektiriyor: 1) Marx'ın en başta düşünsel yeniden inşa uğrağında elde ettiği "kavrayışı" onun yayımlanmış yazılarında bulamayacaksak nerede bulacağız? 2) Bu kavrayış, yayımlanmış yazılarındaki kavrayıştan nasıl farklıdır? 3)Bu düşünsel yeniden inşa uğrağında erişilen kavrayışın Marksizm dediğimiz düşüncedeki konumu nedir?

Marx okuduğu ve düşündüğü şeyler üzerine ciltlerce not tutmuştur. Bunların çoğu okuduğu kaynaklarda bulduğu önemli şeylerin oluşturduğu notlarla, yayımlanmaya niyetlenilen eserlerin ilk müsveddesi arasında bir konuma sahiptir. Bunlar Marx'ın bir konu hakkında kafasını netleştirmek için aldığı notlar olabileceği gibi, hemen yanında Engels'in okuması için de hazırlanmış olabilir. Bu materyaller sayıca ve çeşitçe son derece fazla olduğuna göre Marx'ın böyle bir adımın asla göz ardı edilmemesi gerektiğini düşündüğü açıktır.

Marx aldığı bu notları yayımlamaya yönelik herhangi bir girişimde bulunmamıştır. Lakin, ölümünden yaklaşık yarım yüzyıl

sonra bu notların en önemli ikisi yayımlandı: *1844 Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları* ve *Grundrisse*. Marx birincisini yazdığında 26 ikincisini yazdığında ise 40 yaşındaydı. Benim Marx'ın "düşünsel yeniden inşa" ismini verdiğim uğrağına ilişkin örnekler genellikle bu çalışmalardan geliyor. Bunların arasına 1929'da basılan *Alman İdeolojisi*'ni eklemedim, çünkü bu çalışmayı aslında Marx yaşadığı yıllarda bastırmak istemiş fakat yayımcı bulamadığından bastıramamıştı.

Her ne kadar şu olgun ve genç Marx arasında varolan farklılıklar hakkında pek çok şey yazılmışsa da Marx'ın yayımlanmış yazılarıyla yayımlanmamış yazıları arasındaki farklara değinen ciddi bir çabaya rastlamak mümkün değildir. Ne var ki, *1844 Elyazmaları* ile *Grundrisse*'i okuyan herkes bu çalışmalarda özel bir şeyin varolduğunu kabul eder. Örneğin yayımlanmış çalışmalarıyla karşılaştırıldığında bu çalışmalarda Marx'ın yabancılaşma teorisine ve komünizm anlayışına dair çok daha fazla şey olduğu açıkça görülebilir. Ayrıca yazdıklarını sadece kendisinin okuyacağının bilinciyle Marx bu çalışmalarda diyalektiğe ilişkin sözcük hazinesine çok daha fazla başvurur. Bu noktalar göz önüne alındığında Marx'ın dünyayı kendi zihninde aydınlatmada gerekli gördüğü ve yardımcı olacağını düşündüğü şeyler, diğer insanların Marx'ın anladığı şeyleri anlamlandırması ve Marx'ın kavradıklarını yeterli bulması için gereken şeylerle aynı değildir.

Bu görece küçük farklılıkların söz konusu olduğu bir durumda bile bu yayımlanmamış yazıların Marksizmdeki konumunun ne olacağı önemli bir sorun olarak karşımıza çıkar. Marx'ın kapitalizm ve tarih üzerine olan görüşlerinin tam ve doğru bir izahını nerede bulabiliriz: kendisi için yazdıklarında mı yoksa işçiler veya halkın geneli için yazdıklarında mı? Bu soruyu yanıtlamadan önce Marx'ın özellikle işçiler için yazdığı bazı şeylerin doğurduğu güçlüklerin farkında olduğunu ve yaptığı analizin sadece anlaşılmasını değil aynı zamanda kabul edilmesini de istediğini belirtmek gerekiyor. Marx'ın yazıları kuru bir akademik egzersiz olmaktan ziyade okuyucuları üzerinde güçlü bir duygusal etki bırakmak üzere üretilmiştir. Bu da Marx'ın sunumunu

nasıl organize ettiği, neyi vurgulayıp, neyi gölgede bırakmayı tercih ettiğini, hangi örnekleri, savları ve hatta sözcükleri kullandığını etkilemiştir. Sonuç olarak, daha önce de gördüğümüz gibi Marx'ın yayımlanmamış çalışmaları, daha büyük katkıları bir yana, yabancılaşma kuramının, komünizm tasarımının ve diyalektik yöntemin onun yayımlanmış çalışmalarındaki dünya görüşüne yaptığı katkıları anlamamızı sağlar.

Marx'ın yayımlanmış yazılarının, Marx'ın dünyayı gerçekten nasıl anladığı ile (ve dünyayı anlama biçimleri ile) görüşlerini sadeleştirmek ve netleştirmek ve çoğu ekonomi politik ve diyalektik hakkında pek az şey bilen diğer insanları kendi anlayışına ikna etmek için benimsediği sunuş stratejisinin bir evliliği olarak görülebilir. Her ne kadar *1844 Elyazmaları* ve *Grundrisse*'in "asıl Marx" olduğunu ilan edecek değilsem de umarım bu tartışma bu iki çalışmanın "Marx'ın gerçekte ne demek istediğini" doğru bir şekilde anlamak açısından ne kadar gerekli olduğunu açıkça göstermiştir. Bu iki çalışma aynı zamanda, Marx'ın yayımlanmış yazılarındaki kısa bir yorumu, Marx'ın belirli bir alana dair iddialarının açık bir ifadesi olarak kullanma kolaycılığına (ki bu pek çok kişi tarafından özellikle *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'ne Giriş söz konusu olduğunda kullanılan bir taktiktir) kaçmaktan bizi korur.

Marx'ın düşünsel yeniden inşasının iki yönünü daha belirtmek önemli olabilir. Öncelikle, Marx'ın yeniden inşasının başarıyla yerine getirilmesi için sadece ana parçaların birbiriyle bağlantılandırılması yetmez aynı zamanda her bir parçada işleyen tüm bir sistemin resmini yakalayabilmek gerekir. Eğer Marx, örneğin, Amerikan kongresi üzerine çalışsaydı, –birçok profesyonel siyaset bilimci gibi– "yasaların nasıl yapıldığını" bilmekle yetinmezdi. Marx'ın düşünsel yeniden inşası, zorunlu olarak, toplumdaki diğer kurumlar ve pratiklerle etkileşen toplumsal siyasal bir olgu olarak kongrenin tarihini, onun sınıf mücadelesindeki yerini ve yine kongrenin çalışmasında kapitalizmin temel çelişkilerinin ve yabancılaşma ilişkilerinin rolünün araştırılmasını ve tüm bu işlev ve ilişkilerin gündelik hayattaki faaliyetleriyle bunların sü-

rekli yeniden üretimine katkıda bulunan insanlardan nasıl gizlendiğini zorunlu olarak kapsardı. Kongreyi bütünlükten bağımsız olarak kavrayan (ya da onu bir tür daha geniş bir soyutlama içine, politikaya yerleştiren) ortodoks siyaset bilimciler için, bu yasa yapma organının kapitalist çıkarları korumaktaki rolüne ve bu rol tarafından şekillenen karakterine hiçbir zaman yeterince dikkat çekilmez. Öte yandan Marksist düşünsel yeniden inşada ise, kongre, kapitalist toplumun siyasi kural koyucu biçimi olarak kavranır ve yasama organında vücut bulmuş kapitalizm olarak anlaşılır ve bu bütünün bu biçim içindeki diğer görünümlerinin varlığı asla gözden kaçırılmaz.

İkinci olarak, Marx'ın bütünlüğü yeniden inşasında, 'altyapı'da olduğu kadar 'üstyapı'da, yani insanların ürünlerinde olduğu kadar onların etkinliklerinde de temel önem çelişkilere verilir. Marx'ın kapitalizmde varolduğunu düşündüğü bütün çelişkileri üstkesen çelişki, yani kendi özgün etkileşiminde diğer tüm kapitalist çelişkileri barındıran çelişki, toplumsal üretim ile "toplumsal üretimin özel kişilerde toplanması" (*appropriation*) arasındaki çelişkidir. Bu bazıları tarafından "kapitalizmin şimdiye kadar hiç erişilemeyecek düzeyde toplumsal bir karaktere sahip olması ile onun kişisel amaçlar tarafından yönlendirilmeye devam etmesi" arasındaki çelişki ya da üretimin mevcut durumda nasıl örgütlendiği ve varolan teknoloji ve kültür içinde başka türlü nasıl örgütlenebileceği arasındaki çelişki olarak yeniden formüle edilse de bunların her biri yukarıda isimlendirilen temel çelişkinin anlamının sadece bir parçasını vermektedir (Miliband, 1969, 34; Williams, 1968, 26). Bütün büyük çelişkilerin birliğinin cisimleşmiş hali olan bir çelişki olarak toplumsal üretim ve toplumsal üretimin özel kişilerde toplanması arasındaki ilişki Marx'ın somut bir bütünlük olarak bu sisteme yönelik ne kadar kompleks bir anlayışa sahip olduğunu gösterir. Kendi iç işleyişi içinde anlaşılan kapitalizm, Marx'ın araştırmasının en genel olduğu kadar en gelişkin sonucudur ve onun düşünsel yeniden inşasının her bir düzeyinde şu ya da bu biçimi altında mevcuttur.

Marx tarafından benimsenen düşünsel yeniden inşaya yakın bir düşünüş tarzına yaklaşmak için öncelikle, kapitalist yaşamın olgularında süregelen sabit bir şeylerin olduğunu gözlemlemek gerekir. İnsanları küçük bir hırsızlık yüzünden yıllarca hapse göndermek ile petrol kullanım izini biçimindeki büyük hırsızlıklara göz yummak arasında nasıl bir bağlantı vardır? İnsanların açlıktan kırıldığı bir zamanda patatesleri yakmak, insanların barınacak yer aradığı bir dönemde apartmanları boş bırakmaya izin vermek, işsizlik oranları artarken makineleri tozlanmaya terk etmek, sahip olunan teknolojinin bunu çok rahatlıkla ortadan kaldırma kapasitesi varken kentte yaşayanları nefes alamaz hale getirmek ve lağımdan su içer duruma gelmek ne anlam ifade ediyor? 'Radikaller' ve 'liberaller' arasındaki belirleyici ayrım, liberallerin sosyal sorunları oldukça bağımsız ve tesadüfi olaylar olarak görmeleri ve her birini tek tek çözmeye çalışmalarıdır. Kapitalist sistemin parçaları olarak bunların arasındaki içsel bağlantıların farkında olmadıkları için, bu müsibetlerle, başarılı bir çözümün olanaklı olduğu tek düzeyde, yani bütüncül toplum düzeyinde ilgilenemezler ve son tahlilde de bu müsibetleri kınamakla, bunların çözümünden umudu kesmek arasında salınıp dururlar.

Öte yandan, 'radikal' etiketini kabul edenler, genellikle, liberallerin yüzlerce bağlantısız ipin gevşek uçları olarak bıraktıklarının, aslında kapitalist hayatın çok (ya da en azından büyük olasılıkla) zorunlu parçaları olarak düğümlendiğinin farkındadırlar. Ancak onların anlayışlarında çoğunlukla eksik olan şey ise tikel olaylarla bir bütün olarak kapitalist sistem arasındaki dolayım rolü üstlenen yapılar, yani, özler, yasalar, çelişkilerdir. Belli bir olgunun ortaya çıkışında kapitalizmin nasıl pay sahibi olduğunu kavramak için, insanların ve süreçlerin taşıdığı sistemin gerekliliklerini üreten birbiriyle ilişkili işlevler bilinmelidir. Zira bir soyutlama olarak sadece kapitalizmin kendisi bizi bu sistem hakkında yeterince aydınlatamaz. Bu dolayımları öğrenme işi zincirleme bir şekilde ilerler; düşünsel yeniden inşadaki her bir başarı, ontolojide, epistemolojide ve araştırmada işleyen süreçleri ilerletir ki bu da bütünlüğün daha

tam bir somutlanmasına imkân verir. Burada önerdiğimiz şekliyle Marx'ın yönteminin farklı uğrakları arasında bir etkileşimin varolduğu ve bu uğrakların bütünleşik bir yaklaşım şeklinde ilerlediği fikri benim bu bölümde benimsediğim sergileme stratejimde bunları geçici olarak birbirini tam olarak takip eden aşamalar şeklinde sunmamdan kaynaklanabilecek olası çarpıtmalara karşı da koruyucu olabilir.

6

Marx'ın sergileme uğrağında, yani yöntemindeki beşinci ve son aşamasında ortaya konulan sorun, kapitalizmin, yani kendisinin her bir parçasında içerilmiş bu yapılaşmış karşılıklı bağımlılık sisteminin nasıl açıklanacağıdır. Eğer Marx'ın incelemesini yönlendiren sorular belirli kapitalist pratiklerin nasıl ortaya çıktıklarıyla ve bu pratiklerin bizzat biçimlerinin kapitalist sistemin işleyişini nasıl yansıttığıyla ilgili ise onun sergilemesini yönlendiren yanıtlar bu biçimlerin açıklanması aracılığıyla halihazırda düşünsel yeniden inşa uğrağında bir araya getirilmiş bu sistemi yeniden kurmak durumundadır. Kavrayış ve açıklayış... Her ne kadar Marksizm üzerine çalışmalarda bile bu ikisi birbirine sıklıkla karıştırılsa da ayrı işleyişlerdir ve farklı teknikler gerektirir. Marx'ın kapitalizmi düşünsel olarak yeniden inşa etmesinden açıkça anlıyoruz ki, Marx öncel koşullar üzerine yoğunlaşsa da gerçekliği birkaç ampirik genellemeye indirgeyen ya da ideal modeller kuran veya basitçe olguları sınıflamakla yetinen açıklamaları reddeder. Bu durumların her birinde açıklama iki ya da daha fazla soyutlamayı birleştiren biçim alır; daha geniş bağlama dokunulmaz. Marx'a göre, kapitalizm, içinde gerçekleşen her türlü şeyin tek yeterli açıklamasıdır; ama böyle bir özelliğe sahip olan kapitalizm somut bir bütünlük olarak anlaşılan kapitalizmdir.

Marx'ın sergileme uğrağında neyi amaçladığını açıklarken ayna metaforunu kullanır. Buna göre Marx'ın sergileme uğrağında yaptığı iş, gerçekliğin "aynada yansıyan" bir versiyonunu kurmaktır.

Marx, başarının "inceleme nesnesinin geçirdiği sürecin bir aynada ideal biçimde yansıtılmasıyla" geleceğine inanır ve bu gerçekleştiğinde "önümüzde sanki salt a priori bir inşa varmış gibi görüneceğini" ekler (Marx, 1958, 19). O zaman Marx'ın hedefi araştırmasıyla açıklığa kavuşturduğu öğeleri bunları tümdengelimsel bir sisteme aitmiş gibi gözükecek şekilde bir araya getirmektir. Engels'in ve Paul Lafargue'nin yorumlarından ve Marx'ın *Kapital*'i sık sık düzeltmesinden (her bir müsvedde ve her bir baskı büyük değişikler içermektedir) anlaşılıyor ki Marx tüm eserlerinde gerçekliği aksettirme hedefini amansız bir şekilde kovalamaya devam etmiştir. Zira, ölümünden hemen önce, Marx *Kapital*'i yeniden gözden geçirmeyi planlıyordu.

Marx, anlayışında mevcut bulunan somut bütünlüğü yeniden üretmek için temel olarak iki yola başvurdu: Halihazırdaki toplumsal ilişkilerin etkileşiminin izini sürmek ve bunların biçimlerindeki değişikliğe bakarak bir sistemin parçaları olarak bunların tarihsel gelişmelerini sergilemek. Bu ilişkilerin etkileşimini sunarken, açığa çıkardığı bağları her bir ilişkinin parçası yaparak, sık sık konumlanma noktasını değiştirir. Tekrarın donuklaştırıcı etkisi perspektifteki değişime eşlik eden söz dağarcığındaki değişimle kısmen dengelenir. Ekonomik etkenlerin baskın rolü, bu etkileşimi ekonomik ilişkiler içinde sunarak ve bu şekilde sunulan etkileşimi diğer İlişkilerden daha ayrıntılı bir şekilde inceleyerek ortaya çıkarılır. Aynı şekilde, bütünlüğün yapılanmasında çelişkiye tanınan eşsiz rol, Marx'ın toplumsal etkileşimin değerlendirilmesinde bu çelişkilere gösterdiği dikkatin yoğunluğuna yansımıştır.

Çelişkiler ve ekonomik etkenler Marx'ın toplumsal ilişkilerin değişik biçimleri aracılığıyla gelişimine yönelik açıklamasında ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Diğer pek çok düşünür gibi Marx da herhangi bir şeyi açıklamanın, büyük ölçüde onun nasıl ortaya çıktığını ve yetiştiğini açıklamak olduğuna inanıyordu. Marx'ı diğerlerinden ayıran ise herhangi bir şeyin nasıl ortaya çıkmasının ve yetişmesinin ettiğinin aynı zamanda onun ne olduğunun bir parçası olduğuna inanmasıydı. Bu

inanış Marx'ın, tarihi, bir sürecin tezahürleri olarak aldığı halihazırdaki olayları ve kurumları sergilemek için kullandığını gösterir: gelişim içsel olarak ilişkilenmiş biçimler aracılığıyla bir büyümedir ve –geçmişten doğan ve geleceğe doğru köprü kuran– eğilim de sadece sürecin görüntüleri değil toplumsal ilişkilerin bir parçası olarak ele alınır.

Marx'ın pratik ve fikirler arasında öngördüğü içsel ilişkiler düşünüldüğünde birinde gerçekleşecek gelişme –etkileşim yoluyla– diğerine yansıyacaktır. Bu nedenle Marx'ın kapitalizmin tarihine ilişkin izahatı yalnızca kapitalist yaşam biçimlerindeki değişimlerle değil kapitalist ideolojideki değişimlerle de ilgilenir. Bu bakımdan *Kapital*'de ekonomi politiğin tarihinden yapılan sayısız alıntılar en az bu ekonomi politiğin anlamaya çalıştığı sistemin kendisi kadar eleştiri konusu haline gelir. Bu durum aynı zamanda Marx'a, bu aynı bütünlükten doğan ve bu eleştirel birikimin ürünü olarak kendi kapitalizm anlayışını –her ne kadar kusurlu ve tamamlanmamış olsa da– ortaya koyma imkânı veriyordu.

Marx'ın sosyal etkileşim ve gelişimi sergilemesi –bunları açığa çıkaran araştırma ve bunları anlamasını sağlayan düşünsel yeniden inşa uğraklarında da söz konusu olduğu gibi– analiz ve sentezin bir bileşimi aracılığıyla ilerler. Kapitalizmin en merkezi ve ayırt edici toplumsal ilişkileri, bu ilişkilerin somut bütünlüğün yapılaşmış iç bağımlılığını ve hareketini kendi içlerinde taşıdığını gösterecek şekilde analiz edilir ve gösterilir. Marx, sergilemede nasıl bir sıra izleneceğini belirleyen şeyin bir İlişkinin tarihsel görünümü değil onun kapitalist sistemin işleyişi içindeki önemi olduğunu ısrarla vurgular. Örneğin, buna göre, sermayenin analizi rantın analizini öncelemelidir. Ne var ki, bu tavsiyeyi vermek buna uymaktan daha zordu. Zira Marx *Kapital* için yazdığı pek çok taslak ve düzeltmesinde, sermaye, para, değer ve nihayet meta gibi farklı toplumsal ilişkilerle başlar. (Bu durum ancak bu dört toplumsal ilişkinin Marx'ın kapitalizm anlayışında en yüksek yerleri paylaştığını gösterebilir.)

Marx her bir büyük toplumsal ilişkiye dayanarak kapitalizmi çözmeye çalışırken, aynı anda, farklı konumlanma noktalarından elde edilebilen bütünün tek yönlü görünüşlerini sentezlemek suretiyle sistemi yeniden inşa eder. Bir toplumsal ilişki olarak sermayeden elde edilen karşılıklı bağımlılıkların oluşturduğu kapitalizmin iç işleyişine yönelik bir kavrayış, aynı karşılıklı bağımlılığın değerden ve başka şeylerden elde edilen kavranışından vurgu ve görünüm açısından farklıdır. Bütünün bu tek yönlü görünüşlerinin her birini sunarak, Marx aynı zamanda görünümlerin kendi çevrelerinde işleyişlerine göre belirli varsayımlarda bulunur. Bu varsayımlar daha sonra bu aynı görünümler diğer ilişkilerin temel özellikleri olarak ortaya çıktıklarında işe yarayacaktır. Örneğin, piyasanın rolü, *Kapital*'in birinci cildinde değer sorunu ile uğraşırken ele alınmıştır, *Kapital II*'de dolaşım tartışmalarında gündeme gelmiştir ve *Kapital III*'de ise değer ilişkisiyle bütünleştirilmiştir. Bu bakımdan Marx sergileme uğrağında kapitalizmin yapılaşmış iç bağımlılığına yani her bir temel toplumsal ilişkiyi kavrayışında bu mevcut yapılaşmış iç bağımlılığa "ardıl yakınlaşmalar" ile yönelir. (Sweezy, 1964, 11). Herhangi bir çalışmada (bu çalışma *Kapital*'in üç cildi olsa bile) önerilen kapitalizm analizi belli başlı toplumsal ilişkiler analiz edilmeden bırakıldıkları oranda eksik kalır. Kapitalist siyaset, kültür, etik ve değerlerinin yanı sıra kapitalist ekonomi çalışmaları bu sentez çalışmasını bir sonuca bağlamayı gerektirir fakat daha önce de değindiğimiz gibi *Kapital* gibi iddialı projeler Marx'ın bütün zamanını alarak bunu başarmasını mümkün kılmadı.

Sentez süreci, Marx'ın kavramlarının tam anlamlarını kazandığı süreçler olarak da görülebilir. İletişim kurabilmenin bir koşulu olarak, terimler başlangıçta günlük nosyonları ya da buna çok yakın şeyleri aktarırlar. Bu rolü en iyi, insani durumun daha açık niteliklerine göndermede bulunan daha genel soyutlama ve kavramlar yani Marx'ın 'basit kategoriler' dediği şeyler oynar ve bu kategoriler tarihsel olarak daha somut soyutlamaları yani bizi derhal ve doğrudan doğruya kapitalist yapılara götüren "karma-

şık kategorileri" açıklamaya yardımcı olurlar. Bu yolla, örneğin her yerde rastlanabilecek basit bir üretici etkinliğe göndermede bulunan 'emek' kavramı, 'meta', 'değer' ve 'sermaye' gibi kavramları açıklamaya yardımcı olmak için kullanılır.

Genel olarak ve özellikle de bir çalışmanın başında, analiz edilen toplumsal ilişkiler tarihsel olarak daha somut soyutlamalardır ve bunları çözme işi daha genel soyutlamaların yardımıyla sürer. Ancak sergileme sürecinde, aşikâr anlamlara sahip basit kategoriler olarak başlayan kavramlar somut kategorilerin kendilerine benzemeye başlayacaktır; bu basit kategorilerin anlamı bunların gömülü olduğu toplumsal koşullar açığa çıkarıldıkça derinleşecektir. *Kapital*'in başında genel bir soyutlama olarak görünen emek, yavaş yavaş üretici etkinliğin tarihsel olarak özgül bir biçimi, diğer deyişle, sadece kapitalizmde görülebilecek bütünüyle soyut, yabancılaşmış üretici etkinlik olarak gösterilir. 'Emek' kavramı, der Marx, insanların kolayca bir işten bir diğerine geçtiği ve genellikle ne yaptıklarına kayıtsız kaldıkları bir zamanda ortaya çıkmıştır. Bu durum, üretici etkinliğin bu biçiminin hızlıca yaygınlaşmasıyla yeniden üretilen bir sürü tarihsel durumu önceden varsayar. Böylece, basit kategoriler karmaşık kategorilerin analizini olanaklı kılarken, aynı zamanda kendi analizlerini oluşturabilen ve sıraları geldiğinde içinden somut bütünlüğü görebileceğimiz pencereler olarak hizmet görebilen karmaşık kategorilerle de sentezlenebilirler.

Anlamlarının kapsamı sistemin sınırlarına kadar uzanan karmaşık kategoriler ya da sergileme sürecinde karmaşık kategorilere dönüşecek olan basit kategoriler için tanımlar bulamayan Marx, sadece 'bildirimler (ya da tekyönlü betimlemeler) ve imgeler sağlayabilirdi. Bu bildirimler (*indications*) ve imgeler Marx'ın etkileyici metaforlarını, yönteminin ve aynı zamanda onun ûslûbunun bir parçası yaparak, Marx'ın anlatmaya çalıştığı İlişkinin kapsamının okuyucunun imgeleminin de yardımıyla genişletilmesine yardımcı olmuştur. Bildirimler olarak adlandırdığım şeyleri tam anlamıyla bir tanımmış gibi ele almak ciddi bir hata olacaktır, çünkü ortaya konulan yeni bildirimler çoğunlukla

mevcut olan gerçeklikle çelişkili gözükecektir. Örneğin, 'sermaye', "ücretli emeği sömüren mülkiyet türü" mü, "toplumun belirli bir kesimi tarafından tekelleştirilen üretim araçları" mı yoksa "bağımsız güce dönüşen emekçinin ürünleri" midir? (Marx ve Engels, 1945, 33; Marx, 1958, 10; Marx, 1953, 488-9). Yanıt, kuşkusuz, 'sermaye'nin anlamının (tam anlamının), *Kapital*'de birbiriyle özgün ilişkileri içinde düşünülmüş daha bir düzine tanımla birlikte bütün bu bildirimleri kendinde taşıdığıdır. Bu tür durumlarda kesin bir tanım için uğraşmak kendi yenilgimizi hazırlamamız anlamına gelir.

Marx'ın yönteminin bütün aşamaları arasından, günümüzün modern Marksistlerinin yeniden düşünmeye en fazla ihtiyaç duyacakları şey sergileme olarak diyalektiktir. Marx'ın kapitalist bütünlüğün düşünsel yeniden inşasını aktarma konusundaki problemlere yönelik çözümler ancak kısmi olabilmiştir. Marx'ın neyden rahatsız olduğu ve neye karşı savaşmaya çalıştığı konusundaki yanlış anlaşılma, kendisinin temel çalışmalarının sürekli revizyondan geçirilmesiyle daha da büyümüştür. Yeni bir konuya geçmeden önce şunu belirtmekte fayda var: Marksizmin ekonomik determinizm ve çeşitli yapısalcı yaklaşımlar gibi iyi bilinen çarpık yorumları pozitivist zihniyetli insanlar için, yani batı toplumundaki pek çok eğitimli insan için, Marksizmin tam bir açıklamasını sunmadan önce bir başlangıç resmi çizmek açısından değerli olabilir. Kapitalist üretim tarzının toplumsal ve siyasal kurum ve olaylar üzerine özel etkileri hakkında öğrenirken, faktörel (*factoral*) ve süreç düşüncesi arasında ve dışsal ve içsel ilişkilerle akıl yürütmek arasında geçişler sağlamak için kuşkusuz bu türden açıklayıcı araçlara gerek duyulabilir. Tehlike, Marksizmin bu türden şekilsiz ve/veya tekyönlü versiyonlarını, sergileme uğrağının bütünüymüş gibi görmek veya bunları Marx'ın düşünsel yeniden inşasının hakikati olarak ortaya koymaktır.*

* Marx'ın yönteminde sergileme uğrağını aşırı vurgulayan ve *Kapital*'in birinci cildini sergilemenin işlediği yerin görülebileceği yer olduğunu savunan yeni bir yaklaşım olarak *Sistematik Diyalektik*'in bir eleştirisi için bu kitabın son bölümüne bakınız.

7

Marx'ın bize somut bir bütünlük olarak kapitalizmin ve bu bütünlüğün mantıksal karakterinin aynadaki görüntüsünü sunmaya çalıştığını bir kez anladığımızda, sergilemede kullandığı teknikler (ve aynı zamanda kullandığı dil) daha şeffaf hale gelmeye başlar. Böyle olduğunda Marx'ın teorik ifadelerini, olabildiğince onun ortaya koyduğu şekliyle kavramaya hazır hale geliriz. Onun devlet teorisini dikkate aldığımızda, ki zaten oradan başlamıştık, Marx'ın siyasal kurumlar ve pratikler ve egemen ekonomik sınıf arasında, devlet ve üretim tarzı arasında, devletin güncel operasyonları ve bunların rasyonalize edildiği ideoloji ve benzerleri arasında tespit ettiği ilişkilerin mantıksal karakterini artık anlayabiliriz. Ayrıca halen devam eden süreçler olarak ele alınan bu ilişkilerin toplamı ile bu süreçlerin içinde bulunduğu kapitalist sistem arasındaki bağlantıyı kavrayabiliriz. Marx'ın yönteminin oynadığı rolü açığa çıkarmak amacıyla devlet teorisini ayrıntılı bir şekilde yeniden ele alma işini başka bir çalışmaya bırakıyorum. Burada, kendimi bu yöntemin ana hatlarını çizmekle, basitçe ve vurgulu bir biçimde bu yöntemin oynadığı rolü belirtmekle sınırladım.

Söylenenlerden, Marx'ın yönteminin, sadece onun teorik ifadelerinin anlaşılmasının bir aracı değil, aynı zamanda onun zamanından beri gerçek dünyada ortaya çıkmış gelişmeleri hesaba katarak bu teoriyi düzeltmenin de bir dayanağı olduğu anlaşılmış olmalıdır. Bu demek oluyor ki, yapılması gereken, kapitalist yaşamdaki değişik kurumlar, süreçler ve toplumsal sektörlerin işlevleri yeniden değerlendirilmeli ve bunlarda hangi değişiklikler gözlemlenmişse onlara göndermede bulunan kavramların anlamlarına dahil edilmelidir. Bir süredir ihtiyaç duyduğumuz şey Marx'ın yazılarına verilen önemi Marksist olmayanlar da dahil olmak üzere günümüzün entelektüellerinin yaptığı çalışmalara verilen önemle dengeleyecek şekilde somut bütünlüğün yeni bir düşünsel yeniden inşasının gerçekleşme-

sidir. Zamanında Marx'ın çabaları için de söz konusu olduğu gibi böyle bir çabanın pratikte nasıl bir etki doğuracağı her şeyden önce bizim, kapitalizmin bizzat kendi değişik parçalarında bulunabilecek yapılaşmış karşılıklı bağımlılığına vakıf olmayı ne kadar başardığımıza bağlı olacaktır. Marx "hareketsiz duran koşulları, kendi şarkılarını çalarak dans etmeye zorlamak" istediğini söylemişti (Marx, 1967, 253). Biz neden bundan daha azını isteyelim ki?

BEŞİNCİ BÖLÜM

NEDEN DİYALEKTİK? NEDEN ŞİMDİ? VEYA KAPİTALİST BUGÜN İÇİNDE KOMÜNİST GELECEĞİ NASIL ÇALIŞMALI?

✷

1

Kanun tıkıyor hapse erkeği veya kadını
Çaldığında ortak toprağın üstündeki tek bir kazı
Ama kazın altından çalanlar ortak toprağı
Büyük hain onlar ama; serbest elleri kolları

(15. Yüzyıl, İngiliz Anonim Halk Şiiri)

Ortak topraklar köydeki bütün herkesin sahip olduğu topraklardır elbette. Geç ortaçağ döneminde feodal soylular bu toprakların kendilerine ait bir özel mülkiyet olduğunu iddia ediyorlardı. Bugün üniversitelerde birbirine karşıt iki akademik eğilimin varlığından söz edebiliriz: Bir yanda ortak topraklardan kaz çalanlar üzerine çalışmalar yapanlar ("Ortak Topraklardaki Çalınan Kazlar Çalışmaları", veya kısaltılmış haliyle OTÇKÇ) ve öte yanda da kazın altından çalınan topraklar üzerine çalışmalar yapanlar (Kazın Altından Çalınan Ortak Topraklar Çalışmaları" veya kısa haliyle KAÇOTÇ). Akademideki her disiplin içinde "ana akımı" oluşturan birinci türdeki çalışmalarken, Marksizm ikinci türdeki çalışmaların başta gelen örneğidir.

Ortak topraklardaki kazlardan herhangi birini çalan bir insanı görmek görece kolay bir meseleyken –yapmanız gereken tek şey orada olmanız, gözlerinizi açıp bakmanızdır– kazların altındaki toprağı çalan birini görmek hiçbir zaman o kadar kolay bir iş olmamıştır (Belki bugünkü Rusya bunun bir istisnası olabilir). İkinci durumda hırsızlık yalnızca aşama aşama gerçekleşebilir; hırsızlık yapan kişi genellikle bir başkasının emriyle hareket ediyordur; güç kullanımı ve dolayısıyla yasalar ve ideoloji devreye giriyordur. Kısacası, bir K.A.Ç.O.T.Ç hadisesinin ayırdına varabilmek için büyük resmi ve hadisenin gerçekleşmesi için gereken uzun zamanın kavranması gerekiyor. Bu iş kolay değildir ama çalışılması gereken en önemli şey de budur. Bu bakımdan –Sovyetler Birliği'nde ve Çin'de ne olduğundan bağımsız olarak– ortak topraklarımızı bizlerden çalanlardan ve şu ana kadar üzerindeki dokunulmazlıklardan fazlasıyla yararlananlardan geri alana kadar Marksizm güncelliğini koruyacaktır.

Geçtiğimiz yıllarda bir grup uzaybilimci şu "Büyük Çekici" denilen şeyi keşfettiklerini ilan ettiklerinde, büyük resmi kavramının ne kadar zor olduğu gerçeği evlerimize kadar taşındı aslında. Büyük Çekici pek çok galaksiden oluşan ve bizim galaksimize, böylelikle de güneş sistemine ve içinde yaşadığımız gezegene karşı çok güçlü bir çekim uygulayan koskoca bir yapı. Böylesine büyük bir şeyin neden daha önce keşfedilemediğine dair bir soru üzerine uzaybilimcilerden biri bizzat bu galaksinin boyutunun bu keşfi geciktirdiğini söylemişti. Bu bilim adamları parçalara o kadar dikkat kesilmişlerdi ki bunların aslında neyin parçaları olduklarını görememişlerdi.

Kapitalizm de bu Büyük Çekici'ye çok benzeyen devasa bir yapı. Kapitalizm de kendi bünyesinde varlığını sürdüren her şey üzerinde ciddi bir etkiye sahiptir fakat o kadar büyük ve o kadar her yerdedir ki pek az kişi onu görebilir. Kapitalizmde sistem bütün insanların arasındaki karmaşık ilişkiler dizisini, bu insanların etkinliklerini (özellikle de onların maddi üretimini) ve onların ürünlerini içerir fakat bu etkileşim de bir evrime tabidir ve bu yüzden de sistem bu etkileşimin zaman içindeki gelişimini,

onun geriye doğru kökenlerini ve ileriye doğru onun neye dönüşeceğini olduğunu kendi içinde barındırır. O zaman insanların kapitalizmi anlamakta –ve K.A.Ç.O.T hadisesi gerçekleştiğinde bunun ayırdına varmakta– yaşadıkları sorun bu şekilde ve bu ölçekte gelişen karmaşık ilişkiler dizisini kavramanın zorluğundan kaynaklanmaktadır.

Toplumdaki her şeyin birbiriyle bir şekilde ilişkili olduğunu ve bu ilişkilerin oluşturduğu bütünün yine bir şekilde ve belirli bir hızda değiştiğini yadsıyan kimse yoktur elbette. Ne var ki, pek çok insan ne olup bittiğine bir anlam vermeye çalışırken toplumun sadece bir parçasına ve belirli bir andaki haline bakar, onu diğer parçalardan ayırır ve durağan olarak ele alır. Bu parçalar arasındaki bağlantılar, aynı bu parçaların tarihi ve ilerideki gelişimlerinin potansiyeli için de söz konusu olduğu gibi, bu parçaların her birinin ne olduğuna dışsalmış gibi düşünülür ve böyle olunca da tüm bunların bu parçaların tam olarak ve hatta yeterli düzeyde anlaşılması için zaruri olduğu görülemez. Sonuçta da bu bağlantıları ve onların tarihini araştırmak normalde olduğundan daha da zor bir hale gelir. Bu bağlantılar sona bırakılır ya da tamamıyla gözden uzak tutulur ve bunların önemli görünümleri gözden kaçırılır, çarpıtılır veya önemsiz görülür. Humpty Dumpty sorunu ismini verebileceğimiz bir durumdur bu. Zavallı Humpty bir kez düştüğünde onun parçalarını yeniden bir araya getirmek, hatta bu parçaların nereye uyduğunu anlamak son derece zordur. Gündelik deneyimlerimizin öğeleri içlerinde bulundukları mekânsal ve tarihsel bağlamlarından yalıtıldıklarında, parçaya bütünden bağımsız bir ontolojik konum atfedildiğinde karşımıza çıkan durum da buna benzer.

2

Bunun alternatifi yani diyalektik alternatif ise işe bütünü veri olarak almakla başlar; böylelikle de bütünü oluşturan karşılıklı bağlantılar değişimler bir şeyin ne olduğunun ayrılmaz

bir parçası, onun varoluşuna içsel bir şey ve onu tamamıyla anlamanın asli öğesi olarak görülebilir. Düşünce tarihinde bu anlayışa içsel ilişkiler felsefesi denmiştir. Bu felsefeyi savunurken varolanın üstüne başka olgular eklemiyoruz. Yaptığımız şey sadece herkesin dünyadaki varlığını kabul ettiği karmaşık ilişkilerin ve değişimlerin ayırdına varmak ve bir sorunu irdelerken bu ilişki ve değişimleri yok saymak ve azımsamaktansa onları vurgulamaktır. Bağımsız ve özünde cansız "şeylerin" dünyasını "karşılıklı bağımlılık ilişkileri içindeki süreçlerin" dünyası ile ikame etmektir yaptığımız. Bu diyalektik düşünmenin ilk adımıdır. Bu adımı atmak elbette bu ilişkilere özgü herhangi bir şeyi bilmeye yetmiyor.

Çalıştığımız konuyu yakın plana almak için atılması gereken ikinci adım çoğu değişimin ve etkileşimin gerçekleştiği örüntüleri soyutlayıp ayrı bir yere koymaktır. Diyalektikle ilişkili özel sözcük hazinesindeki pek çok kavram –"çelişki", "nitelik-nicelik değişimi", "zıt kutupların iç içe geçmişliği", "olumsuzlamanın olumsuzlanması", vs.– bu işle ilgilidir. Şeylerin değişiminin ve etkileşiminin gerçekleşme biçimindeki örüntüleri yansıtmak suretiyle bu kategoriler içine aldıkları her neyse bunu düşünce ve sorgulama ile ilişkili amaçlarla düzenlemenin bir aracı olma işini görürler. Bu kategorilerin yardımıyla, bütüne bir konum, bir anlam ve bir yön kazandırarak onun parçada nasıl mevcut olduğunu, parçanın yapılanmasına nasıl katkıda bulunduğunu asla gözden kaçırmayacak şekilde bizi ilgilendiren belirli koşulları ve sorunları inceleme fırsatını yakalarız. Daha sonra da parça hakkında öğrendiğimiz şeyleri, bütünü, onun nasıl işlediğini, nasıl geliştiğini ve nereye yöneldiğini daha derinlemesine anlamak için kullanırız. Hem analiz hem de sentez bu diyalektik ilişkiyi sergiler.

"Diyalektik yöntem" denilen şey ardı ardına gelen altı uğrağa bölünebilir. Ontolojik uğrak dünyanın esasen ne olduğu ile (açık ve sabit bir sınıra sahip olmayan ve gevşekçe yapılanmış bir bütünü veya bütünlüğü oluşturmak için birleşen karşılıklı bağımlılık içindeki sonsuz sayıda süreçler) ilgilidir. Epistemolojik

uğrak ise böyle bir dünyayı anlamak için düşüncemizi nasıl örgütlememiz gerektiği ile ilgilenir (daha önce de gösterildiği gibi bu bir içsel ilişkiler felsefesinden yana tercih yapmayı ve hem değişimin ve etkileşimin ortaya çıktığı başlıca örüntüleri hem de bu etkileşimin değişimin cereyan ettiği parçaların soyutlanıp ayrı bir yere konmasını gerektirir). Bir de araştırma uğrağı vardır ki burada bütün parçalar arasında içsel ilişkiler olduğu varsayımı temelinde bu örüntüleri aktaran kategoriler ve bunun yanında Marx'ın teorilerinden çıkarsanan öncelikler irdeleme sürecinde faydalanılamak üzere kullanılır. Düşünsel yeniden inşa veya usta netleştirme uğrağında ise böyle bir araştırmanın sonuçları kendimizi aydınlatmak üzere bir araya getirilir. Bunu sergileme uğrağı izler ve burada da diğer insanların nasıl bir düşünüş tarzı içinde olduğu ve neleri bildiği de hesaba katılarak "olguların" bu diyalektik kavrayışı belirli bir kitleye açıklanır ve son olarak praksis uğrağında da önceki uğraklarda erişilen netleştirmeye dayanılarak dünyayı değiştirmek, sınamak ve anlamak üzere ve bunların hepsini de aynı anda yapacak şekilde bilinçli etkinlikte bulunulur.

Bu altı uğrağın hepsine birden tek bir kez uğranıp geçilmez. Diyalektik hakikatleri anlamaya ve açımlamaya ve buna uygun şekilde hareket etmeye yönelik her çaba düşüncemizi örgütleme ve bizim de dahil olduğumuz karşılıklı bağımlı süreçleri daha ileri bir düzeyde soruşturma yeteneğimizi geliştirdiğinden bu uğrakların hepsini birden tekrar ve tekrar ziyaret etmek gerekir. Bu bakımdan diyalektik hakkında yazarken pek çok düşünürün yaptığı gibi bu uğraklardan herhangi birine diğerleri aleyhine bir ayrıcalık atfetmemeye dikkat etmek lazımdır. Bu uğraklar ancak içsel ilişkili olarak alındıklarında uygulanmaya müsait ve son derece değerli bir diyalektik yöntemi oluşturabilir.

Öyleyse, neden diyalektik? Çünkü diyalektik karşılıklı bağımlılık içindeki ve sürekli evrim halindeki süreçlerden oluşan dünyayı incelemenin ve aynı zamanda böyle bir dünyayı soruşturan düşünürlerin önde geleni Marx'ı yorumlamanın tek makul aracıdır. Böylesine engin ve karmaşık bir sistem olan kapitalizmi

salt görmek için bile diyalektik zorunludur. Marksizm, kapitalizmi anlamamıza yardımcı olması ve "Kazın Altından Çalınan Ortak Topraklar Çalışmaları"nın nasıl yürütüldüğü konusunda bize rehberlik etmesi ve ortak topraklarımızı geri alabilmemiz için bir siyasi strateji geliştirmemize katkıda bulunması açısından gereklidir. Kapitalizm her zaman tamamıyla diyalektiktir ve bu yüzden de Marksizm kapitalizmi anlamlandırabilmemiz için ve diyalektik de doğru bir Marksizm anlayışına sahip olmamız için zorunludur.

3

Peki neden şimdi? Kapitalizmin bugün ulaşmış olduğu aşamanın kendine özgü temel özelliği karmaşıklığının her zamankinden çok daha fazla ve içerdiği değişim ve etkileşimin öncekinden çok daha hızlı olmasıdır. Öte yandan diyalektik topluma rengini bu ölçüde çalmasaydı, nereye doğru evrildiğini kavramamızı engellemeye yönelik çabalar da asla bu kadar sistematik ve böylelikle de etkin olmayacaktı; ki bu durum bugün diyalektiği her zamankinden çok vazgeçilmez hale getiriyor.

Sovyetler Birliği'nin yıkılması gibi bir nedenle sosyalizmin, kapitalizmin sürdürülebilir bir alternatifi olarak ikna ediciliğini aniden yitirmesi Marksistlere, diyalektiğe daha fazla dikkat göstermeleri için başka önemli bir gerekçe sunar, çünkü pek çok sosyalist, hatta Sovyetler Birliği'ne baştan beri eleştirel yaklaşanlar bile, tarihteki bu önemli dönüm noktasına sosyalizmin herhangi bir biçiminin olanaklı olup olmadığını sorgulayarak tepki vermişlerdir. Bunun belki de şaşırtıcı olmayan sonucu bugün solda konumlananların yazılarına bir "gelecek korkusunun" sinmiş olmasıdır. Peki ama sosyalizm anlayışının eşlik etmediği bir eleştirel kapitalizm analizi neye benzemektedir? Böyle bir analiz kapitalizmin nasıl işlediğini tarif eder, kimin, ne kadar "kafasının ezildiğini" gösterir, bunu ahlaki açıdan mahkûm eder, elde daha iyi bir şey olmadığı düşüncesiyle reformist çözümler öne sürer ve bu çözümlerin artık işlemediğini

anladığında da umutsuzluğa ve kinizme sürüklenir. Tanıdık geliyor değil mi?

Marx, bu durumdan herhalde hiç memnun olmazdı, çünkü her ne kadar sosyalizm/komünizm üzerine tek bir çalışması olmasa da onun küçük veya büyük hiçbir eseri yoktur ki bize sosyalist bir geleceğin neye benzeyeceği konusunda birtakım ipuçları sunmasın. Hegel'in bahsettiği Minerva'nın Baykuşu sadece alacakaranlıkta uçuyorsa, Marx'ın baykuşu yeni tutuşmaya başlayan şafağı müjdelemek için etrafta gezinir durur. Marx'ın geleceği yaratıcı biçimde yeniden inşa etmesi, sadece onun muhaliflerinin değil aynı zamanda bunu, Marx'ın bilimsel arayışını lekeleyen ütopyacılığa düşmek olarak addeden Edward Bernstein (Bernstein, 1961, 204-5, 209-ll) ve daha yakın zamanda da Eric Wright (Wright, l995) gibi yandaşlarının da sert saldırılarıyla karşılaşmıştır. Peki ama gelecek üzerine yapılan her tartışma illa ki "ütopik" mi olmak zorundadır? Rosa Luxemburg ve aynı minvalde düşünen diğerleri gibi ben de niteliksel anlamda daha iyi bir toplumun mümkün olduğunu düşünmenin ve bunun beklentisi içinde olmanın ütopik olduğu kanısında değilim. Ütopik olmak demek gelecekte arzu edilen toplumu salt ona yönelik bu tür umutlar üzerinden inşa etmektir. Diğer bir deyişle böyle bir toplumun olanaklılığına herhangi bir neden veya kanıt olmadan sırf onu arzu ettiğimiz için inanmaktır.

Bu ütopik yaklaşımın aksine Marx ısrarla komünizmin kapitalizmin içinde "gizlenmiş" bir şekilde yattığını ifade etmekte ve kendi analizi ile de bunu açığa çıkarabilmektedir (Marx, l973, l59). Başka bir yerde de "eskinin eleştirisi ile yeni dünyayı bulmak istiyoruz" ifadesini kullanır (Marx, l967, 212). Marx'ın yaptığı "eskinin eleştirisi", ahlaki bir kınayış olmaktan ziyade kapitalizmin kendi varoluşu için zorunlu olan koşulları yeniden üretmede gittikçe zorlandığını ve hatta bunun imkânsızlaşmaya başladığını fakat aynı zamanda da aynı nedenden ötürü kendisinden sonra gelecek olan toplumun koşullarını yarattığını gösterir. Yeni dünya eskinin içinde henüz harekete geçirilme-

miş büyük bir potansiyel biçiminde varolur. Marx kapitalizmi, onun tersine (komünizme) dönüşmeye yönelik gelişen potansiyelini gözle görülür kılacak şekilde çözümler. Bunun bir parçası olarak da bu potansiyelin gerçekleşmesi durumunda ortaya ne çıkacağını çok genel bir düzeyde de olsa tarif etmekten imtina etmez.

Diyalektik düşüncede bu potansiyelin merkezi bir konuma sahip olduğu gerçeği pek çok değişik düşünür tarafından ifade edilmiştir. Örneğin C.L.R. James aktüel olan ile potansiyel olan arasındaki içsel ilişkiyi Hegel'in diyalektiğinin (yani Marx'ın da diyalektiğinin) "bütün gizemi" olarak ifade etmiştir (James, 1992, 129). Marcuse ise Marx'ın bugünü çözümlerken kullandığı kavramların anlamlarını bizzat kendisinde bugün ile gelecek arasında kopmaz bir bağ bulma arayışı içinde olmuştur (Marcuse, 1964, 295-6). Maximilien Rubel yarı ciddi bir şekilde Marx'ın, bir şeyi işaret etmeye yönelik her çabanın aynı zamanda orada olmayan bir şeyi önceden göstermesinin ifade edildiği "sezme-gösterme" denilebilecek yeni bir dilbilgisi kipi keşfettiğini söylerken benzer bir noktaya parmak basmaktadır (Rubel, 1987, 25). Ne var ki tüm bunlar yine de Marx'ın bunu nasıl yaptığını açıklamıyor. Bugünde gizli olan gelecek tam anlamıyla nerededir ve Marx'ın diyalektik yöntemi onun nerede olduğunun açığa çıkarılmasına nasıl yardımcı olacaktır?

Kısaca cevaplayalım: sosyalizmin/komünizmin olanaklılığının göstergeleri bizi her taraftan kuşatır ve herkes tarafından görülebilir. Bu göstergeler özel olarak sosyalizmle alakası yokmuş gibi gözüken koşulların içinde yani bildiğimiz ileri endüstride, muazzam düzeydeki maddi refahta, yüksek düzeydeki bilimde, mesleki becerilerde, örgütsel yapılarda, eğitimde ve kültürde barınırlar. Bunları aynı zamanda zaten sosyalizme yabancı olmayan işçi ve tüketici birlikleri, örgün eğitim devlet hastaneleri, siyasi demokrasi ve günümüzün, kamulaştırılmış işletmeleri gibi koşullarda da görmek mümkündür. Sosyalizmin göstergelerine ayrıca, işsizlik ve artan eşitsizlik gibi kapitalizmin en ciddi sorunlarında da rastlanabilir. Marx'a ve onun takipçilerine göre

tüm bu koşulların potansiyellerini gerçekleştirip sosyalizmin gerçek inşasına katkıda bulunmasını engelleyen şey yine bu koşulların gömülü olduğu kapitalist bağlamdır. Marksistler, tüm bu koşulları bu kapitalist bağlamından soyutlayarak, şu muazzam refaha ve daha çok üretme gücüne bakıp, maddi isteğin son bulmasını; şu bizim sınırlı ve sürekli tutukluk yapan siyasi demokrasiye bakıp herkesin toplumun tamamını demokratik bir şekilde yönetmesini; artan işsizliğe bakıp insanların yapılması gereken hangi iş varsa bunları hep birlikte paylaşmasının, daha az saat çalışıp daha çok boş zamanın keyfini çıkarmanın olanaklı olduğunu vs. kolaylıkla görebilirler. Ne yazık ki, aynı göstergelere tanık olan pek çok başka kişi sosyalizme yabancı olmayan koşullarda bile böyle bir potansiyeli görmezler ve bunun neden böyle olduğu üzerinde düşünmek önemlidir.

Bu potansiyeli irdelemek aslında uzun erimli bir bakışı benimsemektir. Bir şeyin neye doğru ilerleyebileceğini görmek için sadece ileriye değil, bu şeyin şu ana kadar nasıl bir gelişim seyrettiğini görmek için geriye de bakmayı gerektirir. Öte yandan bu uzun erimli bakışı daha geniş bir bakış öncelemek zorundadır, çünkü hiçbir şey ve hiç kimse kendi kendine değişmez, ancak diğer insanlarla ve şeylerle yakın bir ilişki içerisinde, etkileşimli bir sistemin parçası olarak değişir. Bu bakımdan en baştaki ilgi nesnesi ne kadar sınırlı olursa olsun onun potansiyelini irdelemek onun parçası olduğu karmaşık ve birleşik bütünün evrimini tasarlamayı gerektirir. Potansiyel nosyonu, kapsayıcı sisteminden koparılmış bir parça için düşünüldüğünde veya bu parçanın dahil olduğu sistem kendi kökenlerinden koparıldığında mutlaka gizemlileştirilmeye maruz kalacaktır. Böyle bir durumda "potansiyel" sadece bir şans eseri gerçekleşebilecek bir olanaklılığı ifade edecektir, çünkü gerçekliğin ilişkisel ve süreçsel niteliğinden kaynaklı her türlü zorunluluk bertaraf edilmiş olacak ve ortaya şu neticenin değil de bu neticenin çıkmasını beklemenin herhangi bir mantığı kalmayacaktır.

O zaman kapitalizmin içindeki sosyalizmin göstergelerini görmekte pek çok insanın yaşadığı sorunun merkezinde, bu

insanların gelecekle veya en azından bugünün içinden organik olarak büyüyen bir gelecek düşüncesiyle köprüleri atmış bir bugün anlayışına sahip olmaları yatmaktadır. Böyle bir düşünce tarzının içinde bugünü yaşamın bir noktadan diğer noktaya giderken geçtiği bir uğrak olarak gören bir anlayış bulunmaz. Bir insan geçmişte veya gelecekte tamamıyla kaybolduğunda onun zihinsel bir rahatsızlığa sahip olduğunu hemen fark ederiz. Öte yandan, geçmişle ve gelecekle arasına set çekilmiş bir bugün de yine aynı şekilde düşüncemizin hapsolduğu yer olur. Her ne kadar bu durumun doğru teşhisi "nevroz" değil "yabancılaşma" olsa da! Bu durumda olan insanlar bir şeyin mevcut anda nasıl göründüğünü, o şeyin gerçekte de ne olduğu, bütünüyle ne olduğu ve olup olabileceği tek şey olarak alırlar. Bilimkurgudaki zımbırtılar haricinde bunların "gelecek" olarak adlandırdıkları şey sadece bugünkü görünümleri ve işleyişleri üzerinden hafifçe değişime uğratılmış o çok bildiğimiz toplumsal öğelerden ibarettir.

Böyle bir zihniyet yapısıyla bir şeyin diğer şeylerle bir sistemin parçası olarak girdiği ilişkilerin izini sürme ihtiyacı –böyle bir sistemin varolduğu kabul edilse bile– hissedilmez, çünkü bunu yapmakla parça hakkında zaruri herhangi bir şeyin öğrenilmeyeceği varsayılır. Aynı şekilde dar, bağımsız ve aynı zamanda durağan olan parçalarla akıl yürütüldüğünde bir geçmişin varolduğu ve geleceğin varolacağı kabul edilir ama bugüne dair herhangi bir şeyi anlamaya çalışırken her ikisi de yok sayılır. Bu bakımdan, insanlar sosyalizmin etraflarındaki göstergelerini göremiyorlarsa, bunun temel nedeni kapitalizmden gelen öğeleri soyutlamayı ve bunların başka bir yerde nasıl işleyebileceğini tahayyül düzeyinde tasarlamayı beceremememeleri değildir. Bunun sebebi daha ziyade ve daha temelde bu göstergelere ilişkin koşulların aslında toplumsal bir sisteme ait olduğunu görememeleri ve bu yüzden de kurtulunması veya kurulması lazım gelen bir sistemin onlar için varolmamasıdır. Bu tür tasarımların önünü açan hem kapitalizmin hem sosyalizmin sistemsel ve tarihsel özellikleri onlar için en basitinden mevcut değildir.

4

Diyalektik burada Marx'ın kapitalizmin koşullarını sistemleştirirken ve tarihselleştirirken izlediği yol olarak resme dahil olur. Bu yol izlendiğinde kapitalizmin koşulları organik bir bütünün içsel ilişkili öğeleri haline gelir, ki bu organik bütünün kendisi bileşenlerinin bu hale gelene kadar nasıl bir yol katettiğinin ve daha sonrasında nasıl bir şeye dönüşebileceğinin en rahatlıkla görülebileceği uğraktır. Böyle yapıldığında bugün, düşüncemizin hapsolduğu bir yer olmaktan çıkar ve aynı geçmiş ve gelecek gibi zamansal bir sürecin bir safhası haline gelir ve bu süreç içindeki başka safhalarla zorunlu ve keşfedilebilir ilişkiler içinde yer alır. Marx böyle kavranan bir bugünü çözümlemek suretiyle gelecekteki sosyalist ve komünist toplumların geniş ana hatlarını ortaya serebileceğine inanır.

Marx'ın kapitalist bugündeki sosyalist gelecek hakkında çalışmalar yaparken kullandığı diyalektik yöntem dört adımdan oluşur. 1) Öncelikle toplumumuzun içinde bulunduğumuz andaki temel kapitalist özellikleri arasındaki ilişkileri arar. 2) Sadece bu ilişkilerin geçmişteki zorunlu önkoşullarını –ki bu aşamada bu önkoşulları karşılıklı bağımlı süreçler olarak görür– bulmaya çalışır ve açığa çıkardığı bu önkoşulları bugünü doğuracak gelişen bir hareketin başlangıcı olarak ele alır. 3) Daha sonra da birer çelişki olarak formüle edilen karşılıklı ilişki içindeki bu süreçleri geçmişten başlayarak, bugün üzerinden geleceğe doğru tasarlar. Bu tasarımlar önce çok yakın bir gelecekten başlar, bu çelişkilerin muhtemel çözülümünün gerçekleşeceği orta vadedeki geleceğe doğru ilerler, oradan da daha uzak bir gelecekte ortaya çıkması ihtimal dahilindeki toplum biçimine ulaşır. 4) Marx daha sonra yönünü tersine çevirir ve ulaştığı geleceğin sosyalist ve komünist aşamalarını, kendi geçmişini içerecek bir zamansal uzanıma sahip olan ve böylelikle de artık bu sosyalist ve komünist aşamaların zorunlu önkoşullarının toplamı olarak görülebilecek bugünü yeniden incelemekte bir konumlanma noktası olarak kullanır.

Bu adımları ayrıntılı bir şekilde ele almadan önce iki husus üzerinde belirleme, bir husus üzerinde de netleştirme yapma ihtiyacı duyuyorum. İlk olarak geleceğin nasıl çalışılmasını açıklamakla böyle bir çalışmayı gerçekten de icra etmenin aynı şeyler olmadığı açık olmalıdır. Geleceğin nasıl çalışılacağı konusunda, yani bizim ele aldığımız meselede, ortaya konulan ayrıntılar yaklaşımımızı örneklemek üzere sunulmuştur; bunlar, her ne kadar ben sadece gerçekçi örnekler vermeye gayret ettiysem de hiçbir şekilde halihazırda tamamlanmış bir çalışmanın sonuçları olarak düşünülmemelidir. Yapmak istediğim ikinci belirleme, Aristo'nun, bir çalışmayı yürütürken, ele aldığımız konunun mahiyetinin mümkün kılabileceğinden daha fazla kesinlik beklentisi içinde olunmaması gerektiği şeklindeki uyarısı ile ilgili. Sosyalizmin kapitalizm içindeki potansiyeli yeterince gerçektir, fakat hem tam olarak hangi biçimlerin gelişeceği hem de beklenilen değişimlerin nasıl bir zamanlamayla ve hangi anda gerçekleşeceği genellikle belirsiz ve her zaman da kesinlikten uzaktır. Kısacası, geleceği bugünün içinde irdelerken, asla tutturulamayacak bir bilgi standardı üzerinde ısrarcı olmamaya dikkat etmeliyiz.

Yapacağım netleştirme ise Marx'ın toplum içindeki çelişkilerin olası neticelerini tasarlayarak açığa çıkarmaya çalıştığı geleceğin tek bir parçadan oluşmaması gerçeği ile ilgilidir. Marx'ın tasarımlarının değişken olması, geleceği, sonuncusu komünizm olan, dört farklı aşamaya bölmeyi gerektirmektedir. Marx, bugüne ait fakat geçmişteki önkoşullarından doğan bir sistem olarak gördüğü kapitalizme yönelik analizlerine dayanarak onun yakın geleceğini de (yani onun birkaç yıl içindeki gelişimini), onun yakın geleceğini (sosyalist bir devrimle sonuçlanacak bir krizin patladığı zamanları), orta vadedeki geleceği, yani kapitalizmle komünizm arasındaki geçiş süreci olarak sosyalizmi ve son olarak da uzak geleceği yani komünizmi tasarlar. Marx'ın gelmekte olanı araştırmak için diyalektik yöntemi nasıl bir şekilde kullanacağı, geleceğin hangi aşamasıyla ilgilendiğine bağlı olarak değişir. Her ne kadar bizim ilgilendiğimiz aşamalar "orta vadeli" ve

"uzak" gelecek olarak adlandırdığım dönemlerle sınırlı olsa da Marx'ın "hemen yaklaşmaktaki" geleceği ve özellikle de "yakın" geleceği nasıl ele aldığı gözden kaçırılmamalıdır, çünkü bizzat bu aşamaların neticelerine ilişkin tasarımları onun sosyalizm ve komünizm beklentisinin bir parçasını teşkil eder.

5

Bu belirlemeleri ve netleştirmeyi aklımızın bir köşesinde tutarak Marx'ın geleceğin sırrını bugünde gizlendiği yerden çekip çıkarırırken attığı dört adıma dönebiliriz. Daha önce de söylediğim gibi birinci adım içinde bulunduğumuz andaki kapitalist toplumu özellikle sermaye birikimi ve sınıf mücadelesi açısından karakterize eden organik etkileşimin ana hatlarının izini sürmektir. İçinde bulunduğumuz durumda kapitalizme özgü olan şeylere odaklanmak için Marx yaşadığımız toplumda mevcudiyetini korusa da aslında insan soyunun tüm tarihini içine alan insan toplumu veya tüm bir sınıf tarihini kapsayan sınıflı toplumlar veya sadece kapitalizmin güncel aşamasını içeren modern kapitalist toplum veya bu zamanda ve sadece şu anda ve bu mekânda olanları içeren kendine özgü tekil toplum gibi diğer sistemlerin de bir parçası olan nitelikleri –her ne kadar bunlar aynı düzeyde gerçek ve başka türdeki sorunlar için aynı ölçüde önemli olabilecekse de– soyutlayarak ayıklar. Bu sistemler içindeki her toplum ve her öğe bu farklı genellik düzeylerine düşen niteliklerden oluşmuştur. Bu farklı genellik düzeylerine düşen nitelikler, pek çok insanın bunlara karşı bir yaklaşım geliştirmeye çalışırken yaptığı gibi bir arada ele alındıklarında birbirleriyle uyuşmayan parçaların oluşturduğu yamalı bir bohçaya benzerler ve böyle olduğunda da tek bir genellik düzeyinde varolan sistemsel bağlantıları kavramak oldukça zor olur. Kapitalizmi sistematize eden başlıca düşünürümüz olarak Marx, işe kapitalizmin genellik düzeyi haricindeki tüm diğer genellik düzeylerini ilgi alanının dışında bırakmayı tercih ederek ve geçici olarak insanların, etkinliklerin ve ürünlerin sadece kapita-

list karakterine odaklanarak başladığı için insan toplumu veya sınıflı toplumlar veya ismi geçen diğer düzeylerin, çalışmasını yürüttüğü yola koyacağı taşlara takılıp düşmekten kurtulur.

Marx'ın ırkın, toplumsal cinsiyetin, ulusun ve dinin rolünü yok saydığı şeklindeki özellikle son zamanlarda postmodernistlerden ve toplumsal hareket kuramcılarından sürekli gelen yakınmaların altında kapitalizmi toplumumuzun kapitalist olan "dilimi" değil de toplumda varolan her şeyin toplamı olarak alan yaygın anlayış yatmaktadır. Doğrudur, Marx en azından sistematik yazılarında bu koşulları yok saymıştır; fakat bunun nedeni bunların hepsinin kapitalizmi zamansal açıdan öncelemeleri ve sonuç olarak da kapitalizme özgü olan şeylere dahil olmamalarıdır. Her ne kadar tüm bu koşullar sınıflı toplumlardan veya türlerin yaşamından kaynaklı biçimleri ile uyumlu olacak kapitalist biçimler almış olsalar da sahip oldukları en önemli nitelikler kapitalizmi önceleyen genellik düzeylerine denk düşer ve bu nitelikler (bu düzeylerin bir parçası olduğumuz müddetçe bizim de üzerimizdeki) en büyük etkisini bu düzeylerde gösterir. Ne var ki, Marx'ın araştırma çabalarının başlıca amacı olan kapitalist üretim tarzının hareket yasalarını ortaya çıkarma işi, Marx'ın odak alanının daha dar sınırlara sahip olmasını gerektirmektedir.

Marx, kapitalizmin kendine özgü niteliklerini odağa aldıktan sonra, her ne kadar ekonomik süreçleri ve özellikle de üretimi hem konumlanma noktaları hem de üzerinde çalışılması gereken malzeme olarak ayrıcalıklı bir konumda görse de bugündeki en önemli etkileşimleri farklı konumlanma noktalarından da inceler. Aşırı vurgulama veya aşırı önemsizleştirme gibi pek çok tek yönlü çalışmaya damgasını vuran hatalardan sakınmak için Marx emeği ve sermayeyi karşılıklı olarak, her iki yönden de incelemiştir ve aynı şey Marx'ın ele aldığı diğer tüm ilişkiler için de geçerlidir. Aynı derecede önemli olan diğer bir gerçek de Marx'ın içsel ilişkileri hem nesnel hem de öznel faktörlerde varolan bir şey olarak görmesidir. Böyle olunca koşullar, ancak hem etkilediği hem de etkisine maruz kaldığı insanlarla olan kopmaz bağları ile

birlikte Marx'ın çalışmalarında yer bulur ve aynı şey insanlar için de geçerlidir; onlar da bir bağlam içinde kavranır ve bu bağlamın temelleri bu insanların kim ve ne olduklarının bir parçası olarak düşünülür. Marx'ın da söylediği gibi sermaye "aynı zamanda kapitalisttir de" (Marx, l973).

Kapitalist bugünü bu şekilde yeniden oluşturduktan sonra Marx'ın geleceğin kilidini açma arayışı içinde attığı ikinci adım bugünün geçmişteki önkoşullarını incelemektir. Bugüne yönelik diyalektik bir çalışma araştırma nesnesini İlişkiler olarak ele alıyorsa, geçmişe yönelik diyalektik bir çalışma da bu İlişkilerin aynı zamanda süreçler olarak görülmesini gerektirir. Böylelikle tarih karşılıklı bağımlılık içindeki süreçlerin sürekli ama eşitsiz gelişimi ile aynı anlama gelir. Geçmiş elbette bugünden önce ortaya çıkmıştır ve geçmişin hikâyesi yeniden anlatılırken genelde başlangıç noktasından ileriye doğru gidilir. Fakat bu hikâyeyi doğru anlatmak için önce bugünden başlamak gerekiyor, ki Marx'ın bugünü yeniden inşa ederken açığa çıkardığı şeyler, geçmişte neyin aranması gerektiği ve aranılan şeyi bulmak için geçmişin hangi noktasına gidilmesi gerektiği konularında bir karar verirken Marx'a yardımcı olarak onun geçmişe yönelik araştırmasını yönlendirir. Burada şu soru sorulmaktadır: Geçmişte ne olmuş olmalı ki bugün mevcut biçimini kazanmış olsun? Her ne kadar mevcut durumun oluşmasının altında geçmişteki güçlü nedenler yatıyorsa da bu, geçmişte ortaya çıkan şeyin bugünü tayin ettiği anlamına gelmiyor; sadece onun ortaya çıktığı ve bu sonuçlara sahip olduğu anlamına geliyor. Marx bu yaklaşımı benimseyerek kapitalizmin önkoşullarının ilk kez hazır hale geldiği bir dönem olarak geç feodalizme yönelmiştir.

6

Kapitalist bugünün, organik etkileşimini yeniden inşa ettikten ve onun gemişteki kökenlerini belirledikten sonra Marx bugünde tespit ettiği genel eğilimleri geleceğin aşamalarından biri veya diğeri için ileriye doğru tasarlar. Bu üçüncü adım aynı

zamanda bu eğilimleri birer "çelişki" olarak, yeniden soyutlamayı (yeniden düzenlemeyi, yeniden düşünmeyi), yani bu eğilimlerin etkileşimini birbirlerini aynı anda besleyen ve hem de zayıflatan süreçler olarak vurgulamayı da içerir. Zaman içinde baskın çıkan ise zayıflatıcı etkiler olacaktır. Marx'ın buradaki faaliyetinin altında yatan temel varsayım gerçekliğin zamansal ve aynı zamanda mekânsal boyutlara sahip içsel ilişkili bir bütün olduğudur. Birbirlerinden ayrı ve bağımsız olan şeyler (yani bu şekilde kavranan şeyler) çelişki içinde de olamazlar, çünkü çelişki, herhangi bir parçada ortaya çıkacak önemli bir değişimin sistemin tamamında hissedilebilir derecede değişimler üreteceği anlamına gelir. Aynı şekilde statik olan (yani yine bu şekilde kavranan) şeyler de çelişki içinde olamazlar, çünkü çelişki zincirleme bir çarpışmanın mevcut olduğu anlamına gelir. "Çelişkinin" formel mantık içerisinde ve kapitalist ekonomi politiğin kategorileri arasındaki ilişkileri nitelemek için kullanılması, gerçek birer istisna olmaktan ziyade Marx'ın, bir kavramı ifade ettiği şeyin ancak bir kısmını aktaracak şekilde kullanma istekliliğinin (bu isteklilik Marx'ın yazılarının hemen tamamında görülebilir) örneklerini teşkil eder. Sonuç olarak, bugünün ve geçmişin incelenmesi ile ulaşılan şeyler temelinde Marx'ın çelişkileri hem nesnel hem de öznel görünümleri içerir ve aynı zamanda da yüksek derecede iktisadi bir içeriğe sahiptir.

Marx'ın çelişkileri, kapitalizmdeki ilişkilerin ve bu ilişkilere dahil olan insanların mevcut durumuna, bu ilişkiler silsilesininin nasıl geliştiğini, bunların mevcut dengesini zayıflatan baskıları ve ortaya çıkması muhtemel değişimleri göz önüne serecek bir şekilde zihninde bir düzen verir. Çelişkiler üzerinden hareket edildiğinde, bugün, hem gerçek geçmişini hem de muhtemel geleceğini içerir duruma gelir ve böyle olduğunda da her bir tarihsel aşama diğerlerinin aydınlatılmasında bir fener rolü üstlenir. Kariyerinin erken dönemlerinde Marx, formülasyonları bir kez doğru bir şekilde yapıldığında çözümlerinin de arkasından geldiği cebirdeki problemleri toplumdaki problemlerle karşılaştırmıştı (Marx, l967, l06). Buna göre, Marx, cebirde

olduğu gibi, kapitalizmdeki problemlerin çözümünün açıklığa kavuşabilmesi için bunların çelişkiler üzerinden yeniden formüle edilmeleri gerektiğine inanmıştır. Marx öncelikle bu çelişkileri onların çözüme kavuştuğu noktaya ve bunun da ötesine, ileriye doğru, yani çözümün niteliğinin gelecekte ortaya çıkacak olan toplumun öğelerine bir biçim verdiği noktaya doğru tasarlamak suretiyle hem sosyalizmi hem de kapitalizmi gözünün önünde canlandırabilir duruma gelir. Bir çelişki kısmen ve geçici olarak çözülebildiği gibi tamamen ve daimi bir şekilde de çözüme kavuşturulabilir. Kapitalizmin bildiğimiz tipik krizlerinde örneklerini bulabileceğimiz birinci durumda çelişkiye dahil olan öğeler ikinci durumun ortaya çıkışını bir süreliğine erteleyecek şekilde yeniden düzenlenir. Bizi burada ilgilendiren ise kapitalizmin bütün belli başlı çelişkilerini tamamen ve daimi olarak dönüştürebilecek türde bir çözülmedir.

Marx kapitalizmi birbiriyle kesişen ve çakışan çelişkilerle dolu bir sistem olarak görür (Marx, l963, 218). Bunların en önemlileri arasında kullanım değeri ile mübadele değeri, üretim sürecinde sermaye ile emek (sınıf mücadelesinde de kapitalistler ile işçiler), kapitalist üretici güçlerle üretim ilişkileri, rekabet ile işbirliği, bilimle ideoloji, siyasi demokrasi ile ekonomik tahakküm ve belki de bunlar arasında en belirleyici olan toplumsal üretim ile "toplumsal üretimin özel kişilerde toplanması" (veya bazılarının yeniden adlandırdığı şekliyle "üretimin mantığı ile tüketimin mantığı") arasındaki çelişkiler sayılabilir. Bu çelişkilerin her birinde daha önce kapitalizmin içindeki "sosyalizm göstergeleri" diye nitelediğim şeyleri, karşılıklı bağımlılık içindeki pek çok eğilimin zaman içinde evrimiyle birlikte yeniden düzenlenmiş halleriyle bulmak mümkündür. Kapitalizmin asli çelişkilerinin parçaları olarak görülen bu saydığımız çelişkilerin güncel biçimleri daha büyük bir potansiyelin açığa çıkma sürecinin birer geçiş uğrağı olma rolünü üstlenirler.

Marx'ın benim yakın gelecek olarak tabir ettiğim sosyalist devrim tasarımında bulunabilecek zorunluluk (ya da daha iyi bir kavrayışla olasılık) addedilen her ne varsa bunlara bir yan-

da kapitalizmin temelini oluşturan koşulların yeniden üretilmesinin gitgide zorlaştığı öte yandan da sosyalizmi mümkün kılan koşulların süratle geliştiği gerçeğinin gösterilmesiyle ulaşılmıştır. Bunların hepsi kapitalizmin temel çelişkilerinde içerilmiştir. Marx'ın analizine göre bu çelişkiler bir taraftan kapitalizmin gittikçe yıkıcı, akıldışı, verimsiz ve nihayetinde de imkânsız hale geldiğini gösterirken diğer taraftan sosyalizmi gittikçe uygulanabilir, akılcı, akla yatkın, zorunlu ve hatta apaçık kavranabilir bir sistem olarak sunar. Tüm yabancılaşmış yaşam şartlarına ve bu gerçekleri çarpıtma uğraşındaki muazzam bir bilinç endüstrisinin varlığına rağmen durum budur. Sonuç olarak Marx için yükselen sınıfın örgütlenmesinin, bilincinin ve hamlelerinin beklenen dönüşümü gerçekleştirmesi bir zaman ve fırsat meselesidir.

7

Marx devrimden sonra neler olabileceğine dair öngörüsünü, kapitalizmin temel çelişkilerinin çözülüş sürecinin yeni bir hâkim sınıfın, yani muzaffer bir devrime katılmakla önemli ölçüde değişime uğramış ve her türlü kararı alırken öncelikle kendi sınıfsal çıkarları tarafından yönlendirilen işçilerin elinde nasıl bir seyir izleyebileceğini tasarlayarak çıkarsamıştır. İşçilerin bu sınıfsal çıkarları arasından en önemlisi kendilerinin bir sınıf olarak sömürülmesi durumunun ve bu durumun temelini oluşturan koşulların ortadan kaldırılmasıdır. Bunu ne kadar süratle başarabilecekleri elbette farklı bir meseledir. O zaman sorulması gereken soru "işçiler neden böyle bir şey yapsınlar ki?" değil "iktidarı ele geçirdikleri bir durumda, sınıfsal çıkarlarının bu yönde olmasına rağmen neden bunun dışında bir şey yapsınlar ki?" olmalıdır.

Sınıf çıkarlarının, bu gelecek beklentilerine yönelik açıklamalar tarafından kendisine atfedilen ağırlığı taşıyıp taşıyamadığını görmemiz için farklı sınıflar arasında, bu tasarlanan gelecekten önceki zamanlarda varolan ilişkileri ve bu sınıfların çıkarlarını bugünü geçmişe ve geleceğe bağlayan çelişkilerin

içerisine yerleştirmemiz gerekiyor. Kapitalist sınıf çıkarlarının benim kapitalizmin içindeki "sosyalizm göstergeleri" dediğim şeyin biçimlerini ve işlevlerini nasıl belirlediğini (birinci adım), tüm bunların bu çıkarlar uyarınca zaman içinde nasıl evrildiğini (ikinci adım) anlayarak ancak bu biçimlerin ve işlevlerin farklı çıkarlara sahip yeni hâkim sınıfın, yani işçilerin talepleri uyarınca nasıl süratle değişeceğini kavrayabiliriz (üçüncü adım). Diğer bu deyişle, kapitalistlerin (ve onlardan önceki hâkim sınıflar olarak feodal aristokrasinin ve köle sahiplerinin) toplumu kendi çıkarlarına göre şekillendirme gücünü ele geçirdiklerinde bunu yapmayı başardıklarını görerek, işçilerin de gücü ele geçirdiklerinde aynısını yapacaklarını anlayabiliriz. Eğer sosyalizmi bizim için olanaklı kılan şey işçilerin kapitalizmden miras kalan gücü ve maddi koşulları devralması ise, onu bize bir zorunluluk olarak sunan şey de büyük ölçüde işçilerin kendilerine ait sınıfsal çıkarları ve kapitalizm koşulları altındayken bu sınıfsal çıkarların farkına varmayı engelleyen şeylerin artık ortadan kalkmasıdır.

Marx sosyalizm (veya orta vadedeki gelecek) tasavvurunu temelde kapitalizmin çelişkilerinden çıkarsamışken, komünizm (ya da uzak gelecek) tasavvurunu ise sadece bu çelişkilerden (yani sadece bu çelişkilerin çözülüşünü sosyalizme ulaşmış olmanın ötesine doğru tasarlayarak) değil aynı zamanda sınıf tarihinde, hatta kendine özgü bir sınıfsal formasyon olduğu ölçüde sosyalizmde tespit ettiği çelişkilerden çıkarsamıştır. Sosyalizm belirli bir noktaya kadar geliştikten sonra –yani özel olarak herkesin işçileştiği, tüm üretim araçlarının toplumsallaştığı ve demokrasi hayatın her hücresine yayıldığında– sınıfların ortaya çıktığı andan itibaren varolan tüm çelişkiler (ki bu çelişkiler işbölümü, özel mülkiyet, devlet vs. ile ilgilidir) kademeli bir şekilde çözülür. Bununla birlikte aynı süreçler doğrultusunda sınıflı bir toplum olarak sosyalizmin de hâlâ barındırmaya devam ettiği çelişkiler de (bunlar da Marx'ın "proleterya diktatörlüğü" başlığının altında özetlediği sosyalizmde işbölümü, özel mülkiyet ve devlet ile ilgilidir) çözülmek durumunda kalacaktır. İşte bu

birbirini takip eden dönemlerin, yani sınıflı toplumun, kapitalizmin ve sosyalizmin içerdiği çelişkilerin ve aynı zamanda bu çelişkilere ilişkin yabancılaşma biçimlerinin çözüldüğü noktada sosyalizmden komünizme niteliksel bir sıçrayış gerçekleşir. Bugün pek çok insanın komünizmi kavramakta zorlanmasının altında yatan şey de yine bu mevcut çelişkilerin çözüldüğü durumu kavramanın zor olmasıdır.

Özetlersek, Marx gelecek üzerinde çalışmaya öncelikle kapitalist bugündeki temel organik bağlantıların izini sürerek başlar. Daha sonra da bunların geçmişteki önkoşullarına bakar ve en sonunda da hem geçmişte hem de bugünde tespit ettiği ve artık bu aşamada birer çelişki olarak soyutladığı başlıca eğilimleri, ilgilendiği gelecek aşamasını tasavvur etmek amacıyla çözüldükleri noktaya ya da ötesine doğru ileriye dönük olarak tasarlar. Bugünden başlayıp doğrudan geleceğe hareket eden ileriyi görmeye yönelik gelecekçi (*futurological*) girişimlerden ve bugünden tamamıyla vazgeçip doğrudan geleceğe giden ütopyacı çabalardan farklı olarak Marx'ın hamleleri bugün, geçmiş ve gelecekten oluşan bir sırayı takip eder.

8

Marx'ın gelecek üzerine çalışmaları burada noktalanmaz; dördüncü ve son adımda yönünü tersine çevirir ve düşüncesinde ulaştığı sosyalist ve komünist aşamaları, geleceğin önkoşulları olarak gördüğü bugünü (bu önkoşullara geçmişten aktarılanlar da dahildir) yeniden incelerken bir konumlanma noktası olarak kullanır. Bu son fakat ne yazık ki pek az anlaşılabilmiş adım kapitalizme ilişkin analizinin "son" rötuşlarını yaparken Marx'ın kullandığı vazgeçilmez bir araçtır. Bu son adım aynı zamanda Marx'ın gelecek üzerinde çalışırken kullandığı yöntemin bir parçasıdır çünkü tarif ettiğim süreç sürekli devam etmektedir. Bu adımların oluşturduğu diziyi bir kez tamamladıktan sonra Marx buradan öğrendiklerinin oluşturduğu zeminde dansına, yani diyalektiğin dansına, baştan devam eder. Yani bugünü yeniden inşa

etme, bu yeniden inşa edilmiş bugünün geçmişteki önkoşullarını bulma, daha sonra bunlara dayanarak bugünün muhtemel geleceğini tasarlama ve bu geleceğin önkoşullarını bu noktada geçmişin bir uzantısı olarak kavranan bugünde arama faaliyeti asla tam anlamıyla sona ermez.

Marx'a göre "insanın anatomisi maymunun anatomisinin anahtarıdır" (Marx, l904, 300). Aynı şey toplumun birbirini takip eden aşamaları için de geçerlidir; içinde yaşadığımız bugün geçmişi anlamanın, gelecek de (yani bizim belirlediğimiz şekliyle ortaya çıkabilecek muhtemel gelecek) bugünü anlamanın anahtardır. Örneğin, kapitalizmi insanlık tarihinin sonu değil de bir geçidi olarak görme noktasında Marx'a yardımcı olan ve onun bugünkü toplumun kapitalizme özgü niteliklerini (sosyalizmin önkoşulları olma rolünü üstlenen niteliklerini), sınıflı toplum veya insan toplumu olmaktan gelen niteliklerinden ayırt etmesini kolaylaştıran şey bu henüz tamamlanmamış haliyle sahip olduğu komünizm kavrayışıdır. Komünizm Marx için bugün yaşadığımız dünyadaki mevcut şeylerin büyükçe bir kısmının eksikliklerini tespit etmesini sağlayacak bir standart sunmakla kalmaz aynı zamanda kapitalizmin kaldırabileceği türdeki değişimlerin ancak ilerletici (*transitional*) güçlerin harekete geçmesiyle ortaya çıkabilecek türdeki değişimlerden ayırt edilmesini sağlayarak, araştırma ve siyaset alanının önceliklerinin belirlenmesinde bir ölçüt ortaya koyar.

"Proleterya diktatörlüğü" nosyonunda ifadesini bulan sosyalizmin açık sınıfsal karakteri aynı zamanda kapitalizmin gizlenmiş sınıfsal karakterini de daha kolay kavranılır hale getirir. Bu bakımdan, tüm demokrasi iddialarına rağmen kapitalist devletin esasında kapitalist sınıfın bir diktatörlüğü olduğu fikrinde ısrar etmenin insanları reformist siyasetin tehlikelerine karşı korunaklı kılmanın en etkili yolu olması kimseyi şaşırtmamalı (Bu aynı zamanda Fransız Komünist Partisi'nin ve diğer komünist partilerin programlarından proleterya diktatörlüğüne yönelik atıfları çıkarmasının yarattığı teorik hasarlara karşı da korunmanın en iyi yoludur).

Tüm bunların da üstünde ve ötesinde bugünü bir kez de onun muhtemel geleceğini konumlanma noktası alarak yeniden ziyaret etmek bugünün böyle bir geleceğe dönüşmeye yönelik potansiyelinin somutlanması ve böylelikle de daha gözle görülür hale getirilmesi açısından önemlidir. Marx herhalde William Faulkner'in söylediği iddia edilen "Geçmiş ölmüş değil, hatta geçmişte kalmış bile değil" şeklindeki sözlere "Ve gelecek doğmamış değil, hatta geleceğe kalmış bile değil" ifadesini eklerdi. Potansiyel, geleceğin bugün içinde varolduğu biçimdir fakat şimdiye kadar bu potansiyel, akla uygun her türlü içeriğe açık olduğundan, belirli bir içeriğe sahip olmayan bir biçim olarak kalmıştır. Şimdi ise, diyalektiğin dansıyla baktığımız her yerde sadece ne olduğunu değil ne olabileceğini, gerçekten de ne olabileceğini, sadece bunun olmasını arzu ettiğimiz için değil, bahsettiğimiz analizin bize gösterdiklerine dayanarak görebiliyoruz. Kapitalizmin "gerçeklerini" sosyalizmin "göstergeleri" olarak görmek sosyalizmin savunusuna yönelik pek çok iddiayı da beraberinde getirir. Üstelik, işçileri, ezici gündelik varoluşlarında gizli olasılıklar hakkında bilgi ve duyarlılık sahibi yapmak, onların nasıl ve kimlerle birlikte davranmaları gerektiğini anlamalarını sağlayacak ve siyasi bir şekilde eylemde bulunma güçlerini büyük ölçüde arttıracak ve aynı zamanda başarabileceklerine dair özgüvenlerini yüksek tutacaktır. Kısacası, Marx'ın diyalektik analizi, kapitalizm kavrayışını komünizm nosyonunu ekleyerek zenginleştirmekle bu potansiyelin özgürleşmesini yani bizim özgürleşmemize yardımcı olmadaki vazgeçilmez rolünü serbestçe oynamasını sağlamaktadır. Geçmiş ve bugün ne kadar geleceği anlamak için önemliyse geleceğin de geçmişi ve bugünü anlamak için o kadar önemli olduğu bunların hepsi birlikte düşünüldüğünde açıkça ortaya çıkar ve gelecekten bugüne dönüş, bugünden geçmişe ve geleceğe atılacak sonraki adımlar dizisine önayak olur ve böylelikle de her bir adımın atılmasıyla öğrenilen şeyler analizin sonraki her aşamasını daha kapsamlı hale getirecek ve derinleştirecek şekilde kullanılır.

9

Bu bölümü sonlandırmadan önce şunu vurgulamayı gerekli görüyorum: Burada ana hatları çizilen yöntemin kullanımıyla elde edilen geleceğe yönelik tasarımlarının gerçekleşmesi sadece kuvvetle muhtemel olmaktan ibarettir ve böyle bir değişimin tam olarak hangi hızda ve hangi biçimlerde ortaya çıkacağının tam olarak önceden bilinmesi ancak belirli bir yerin özgüllüğünün, sınıf mücadelesinin beklenmedik seyrinin ve aynı zamanda da raslantıların tam olarak kestirilebilmesiyle mümkün olabilirdi ancak. Bildiğimiz gibi Marx'ın bizzat kendisi kapitalizmden sonra "barbarlığın" da gelmesinin mümkün olduğunu teslim etmişti. Ne var ki, Marx bunu, son derece düşük bir olasılık olarak görmüştür. Geçmiş yüzyılda ortaya çıkan tüyler ürpertici gelişmelere tanık olmadığından böyle bir ihtimalin üzerinde durmaya bizden daha az ihtiyaç duymuştur.

Bu bölümde aktarmak istediğim şeylerin yanlış anlaşılmasını önlemek için şunu da eklemem gerekiyor: Burada yaptığım şey Marx'ın yönteminin ne tam ne de nihai bir açıklamasıdır, sadece –Marx'ın sergilemeye yönelik kendi yaklaşımıyla da uyumlu olacak şekilde– Marx'ın yönteminin araştırma nesnesine ilişkin yapılan açımlanmaya ve eleştirilmeye açık bir girizgâhtır. Bunun da ötesinde, Marx'ın çelişki nosyonunu mevcut potansiyeli tasarlamak için kulanmasının kapitalist bugünün içinde varolan sosyalist/komünist geleceği açığa çıkarırken başvurduğu tek yol olduğunu düşünmüyorum. Bu başvurulan en temel yoldur, fakat tek yol değildir. Ayrıca gelecek üzerinde çalışmaya ilişkin bu yaklaşımla Marx'ın bulgularını sunarken izlediği stratejiler ve böylelikle de yayımladığı yazıların içeriği birbirine karıştırılmamalıdır. Bu yazılar, okuyucunun özellikleri göz önüne alınarak her zaman belirli miktarda yeniden düzenlenmeye tabi tutulmuştur. Marx'ın bu yöntemi takip ederek komünist olduğunu söylüyor da değilim. Marx'ın nasıl komünist olduğu son derece karmaşık bir hikâyedir ve Hegel'in diyalektiği ve Marx'ın onu kendine özgü bir şekilde benimsemesi bu hikâyenin ancak bir kısmını anlatabilir.

Öte yandan, Marx, "Marksizm" olarak adlandırılagelen sistemin belli başlı öğelerini bir kez inşa ettikten sonra, kapitalizmin temel çelişkilerini ileriye doğru tasarlamak, onun gelecek üzerine çalışırken benimsediği temel yaklaşım olmuştur. Bu yolla da bu geleceği, bugüne ilişkin analizini (yani "Kazın Altından Çalınan Ortak Topraklar Çalışmaları"nın kendine ait versiyonunu) ayrıntılandırmada kullanmaya yetecek derecede açıklık ve zorunlulukla donatması mümkün olmuştur. Bu aynı zamanda bugün sosyalist gelecek hakkında gönlümüzden geçenin ötesinde bir bilgi sahibi olmak için izlenebilecek en iyi yoldur. Son dönemdeki gelişmelerle iyice hırpalanmış olan sosyalizm düşü ancak bu yol izlendiği takdirde sınıf mücadelesindeki en etkili silahımız olarak kendi potansiyelini gerçekleştirebilir. Çağımızda mevcut tüm baskılara rağmen bu silahı işçilerin ve diğer ezilenlerin ellerine tutuşturmak ve onlara nasıl kullanılacağını öğretmek istiyorsak diyalektiğe ihtiyacımız vardır. Hele kapitalizmin dünyayı bir ayağı çukurda tuttuğu şu dönemlerde diyalektiğe her zamankinden daha çok ihtiyacımız vardır.

ALTINCI BÖLÜM

MARX'IN SOYUTLAMA SÜRECİ IŞIĞINDA ELEŞTİREL GERÇEKÇİLİK

✹

1

Odessa, Sylla ve Charibdis arasındaki zorlu geçidi aşmayı nasıl başarmıştır? Bugün pek çok araştırmacının postmodernizm ile pozitivizm arasındaki tehlikeli boğazları geçerken yaşadıklarından daha zor olmamalı. Bir yandan pozitivizm bu boğazlardan geçmek isteyen seyyaha, karmakarışık önvarsayımlara dayalı katıksız bir "hakikat" vaad ederken öte yandan postmodernizm onu birbirinden farklı o kadar çok bakış açısına boğar ki hakikatin kendisi ortadan kaybolur ve yeni yetişen pek çok entelektüel, seyahatini bu çifte tehlikeden birine veya ötekine doğru yaparak bedenini kurtarsa bile duruşunu kaybetmiş olur.

Roy Bhaskar'ın öncülüğünü yaptığı Eleştirel Gerçekçilik okulu kendisinden beklenebileceği gibi bu korkunç kaderden sakınmaya yönelik bazı yollar göstermiş ve bunu da bu iki karşıt pozisyonun asla uzlaşmaz gözüken iddialarını birbirilerine uyumlu kılarak yapmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda, pozitivizm bazı hakikatlerin mutlak olduğunu ve bunların araştırma yoluyla keşfedileceğini savunurken haklıdır. Öte yandan postmodernizm ise araştırmacının bakış açısının, araştırma sonucunda eriştiği bulgulardan asla tamamıyla ayrı tutulamayacağına inanmakta haklıdır. Burada Bhaskar'ın yaptığı kilit hamle, bir

ontoloji çalışmasını yani bildiğimiz gerçekliğin doğası üzerine çalışmayı hem postmodernizmi hem de pozitivizmi karakterize ettiğini düşündüğü bir epistemoloji çalışmasının, yani gerçeklik hakkında nasıl bilgi sahibi olunacağı ve gerçekliği bilmemizin ne anlam ifadeceği üzerine olan çalışmanın yerine ikame etmektir. Fakat, bir şeyin öğrenildiği süreci tam olarak katetmeksizin o şeyi öğrenmek nasıl mümkün olabilir ki? Bhaskar bu sorunu şu soruyu sorarak savuşturmaya çalışır: "Dünya nasıl bir şey olmalı ki bilimin varlığı mümkün olsun?" ve kendi sorduğu bu soruya onun "yapılanmış... farklılıklara ayrılmış ve değişken" olması gerektiğini söyleyerek cevap veriyor (Bhaskar, 1997, 25). Bu temeller üzerinden Bhaskar, önümüzde gerçekten de neyin var olduğunu (bu belirli alandaki gerçek düzen, yapılar ve değişimler) açığa çıkarmaya verdiği önemi çalışmanın yapıldığı toplumsal bağlamdan gelen önyargıların ve sınırlılıkların incelenmesine de veren hem doğal hem de toplumsal görüngüler üzerine olan çalışmalara yönelik bir yöntem inşa eder. Bhaskar burada temelde toplumsal olarak inşa edilmiş bakış açılarının araştırma sonucunda bulunan şeyi farklı biçimlerde niteleyebileceğini ama varlığını asla yok sayamayacağını savunmaktadır. Bu bakımdan, doğal ve toplumsal bilimlerde ele alınan konuların türüne göre hem araştırmaya hem de açıklamaya ilişkin birbirinden farklı yaklaşımlar işe koşulabilir ama bu durum bu süreçte bilimden veya hakikatten ödün vermeyi asla gerektirmez.

Bhaskar hemen önümüzde neyin olup bittiği veya neyin varolduğu konularında benimsediği bu yaklaşımı aynı zamanda tüm doğal ve toplumsal görüngülere içkin potansiyel için de geçerli kılar. Bu potansiyel de farklı bakış açıları üzerinden çalışmanın asla silemeyeceği yapı, farklılaşma ve değişimin oluşturduğu gerçekçi bir çekirdeğe sahiptir. Bhaskar'ın herhangi bir görüngüye yönelik yeterli düzeyde bir kavrayışa ulaşmakta böyle bir potansiyele atfettiği önem – yani bir şeyin ne "olduğunun" her zaman onun ne "olabileceğiyle" bütünleştirilmesi – onun ekolüne eleştirellik payesini (böylelikle de Eleştirel Gerçeklik payesini) kazandıran şeydir. Son dönemdeki yazılarında Bhaskar fi-

kirlerini iyiden iyiye diyalektiğin kelime hazinesini kullanarak formüle etmiştir. Bu bakımdan bugün Eleştirel Gerçekçilik diyalektiğin, hatta gittikçe artan antikapitalist çıkışları düşünüldüğünde Marksist diyalektiğin bir versiyonu olarak görülebilir. Bu gelişmeyi son derece takdir-i şayan buluyorum ve yazının ilerleyen bölümlernde Eleştirel Gerçekçilik'in Marksizmle yakın bağlarından nasıl daha fazla yararlanabileceğini irdelemek istiyorum.

2

Eleştirel Gerçekçilik, özellikle de Roy Bhaskar'ın çalışmalarında, pek çoğunu ilk kez gördüğümüz çeşit çeşit yaşam formlarının boy attığı bereketli bir tropik bahçeye benziyor. Bu onun hem güçlü hem de zayıf yanı. Daha felsefi bir dil kullanırsak, Eleştirel Gerçekçilik gerçeklikte gördüğü belirli bağlantıları ve gelişmeleri vurgulamak amacıyla bu gerçekliği parçalarına ayırıp yeniden düzenlerken pek çok yeni ve çoğu zaman da faydalı yollar izlemiştir. Ne var ki, bu yaklaşım, böylesine marifetli bir işi başarırken yararlandığı soyutlama sürecine çubuk bükmektense, bu soyutlamanın dilsel sonuçlarını, yani yeni soyutlamalarımızı başkalarına aktarmamızı sağlayan kavramları sunmakla yetinmiştir.

Dünyayı yeniden düşünme işinin, yani esasen dünyada varolanın ne olduğuna yeniden odaklanma ve onu yeniden düzenleme işinin büyük ölçüde eski terimleri yeniden tanımlamaya ve yeni terimler ortaya atmaya ayrıldığı her durumda bu yeniden düşünme işinin bir parçası olmak isteyenlerin bu sürece dahil olması çoğu zaman yeni bir dil öğrenme meselesi haline gelir. Onlarca yeni tanım yapan Eleştirel Gerçeklik söz konusu olduğunda bu özellikle zorlaşır. Bu yeni terimleri anlayacağım derken bu arada bunların temelini oluşturan dünyayı yeniden düzenlemeye yönelik düşünsel etkinlik önemsizleşir veya kaybolur gider. Halbuki, geleneksel anlayışın sınırlılıkları ve yanlı yargıları ve aynı zamanda gerçekliğin daha doğru bir şekilde

resmedilmesinin olanaklılığı en açık biçimleriyle Marx'ın soyutlama süreci ismini verdiği düzenlemeye ve yeniden düzenlemeye yönelik düşünsel süreçte öne çıkar. Dikkatimizi bizim kendi soyutlama sürecimize yöneltmek aynı zamanda diğerlerine soyutlamanın nasıl yapılacağını ve soyutlama yapılırken esnekliğin nasıl arttırılacağını öğretmenin de en etkin aracıdır. Nitekim, bu iki beceri de diyalektik düşünceyi iyi uygulamak açısından zaruridir.

İzleyen bölümlerde, önce Marx'ın soyutlama sürecine ilişkin görüşlerini ve soyutlamanın içsel ilişkiler felefesindeki dayanaklarını kısaca özetleyecek ardında da Eleştirel Gerçekçiliğin bu felsefenin bazı fikirlerinin yeniden formüle edilmesinden nasıl yararlanabileceğini göstermeye çalışacağım.

3

Konu hakkındaki en net açıklamasında Marx yönteminin "gerçek somuttan" (yani bize kendisini sunduğu şekliyle dünyadan) başlar ve "soyutlama" vasıtasıyla (yani bu bütünü onu anlarken kulandığımız parçalarına ayırma işiyle) "düşüncedeki somuta" doğru (yani zihnimizde yeniden inşa edilmiş ve artık kavranmış haliyle varolan bütüne doğru) ilerlediğini söylemiştir (Marx, 1904, 293-4). Bunun dışındaki hiçbir yerde Marx yönteminin bu kadar özlü bir açıklamasını sunmaz. Bu bakımdan burada Marx'ın yönteminin tamamında kendisine bir konum ayrılmakla şereflendirilen soyutlama sürecinin özel bir önemi vardır. Öncelikle şunu belirtmeli ki gerçeklik hakkında her türlü düşünme biçimi ve aynı zamanda gerçekliğe ilişkin kavrayışımızı sunmaya yönelik her türlü çaba işimize yarayacak parçalarla akıl yürütmeyi gerektirir. Bu bakımdan sadece Marksistler değil herkes, içinde yaşadığı dünyayı anlamlandırmaya, istedikleri şeyin yapılmasını ve kavranmasını kolaylaştıracak şekilde bu dünyanın belirli özelliklerini diğerlerinden ayrı bir yere koyarak ve bu özellikleri faydalı şekillerde düzene koyarak başlar.

Soyutlamalarımız üzerinde (ve böylelikle de birbirinden farklı insanların ve dönemlerin soyutlamaları arasındaki çatışmanın derecesi üzerinde) en fazla etkisini gösteren şey varolduğu biçimiyle dünya, yani Bhaskar'ın gerçekliğe atfettiği düzen, farklılık, yapı ve değişimdir; öte yandan bireysel deneyimler, grup çıkarları, kültürel gelenekler ve belirli bir araştırmanın arkasındaki özel bir amaç da bunda önemli bir rol oynar (bu da çoğunlukla soyutlamalar arasında önemli farklılıkların ortaya çıkmasına neden olur). Marx'ın soyutlamalarının, kapsamı dışında, çarpıcı biçimde öne çıkan özelliği bunların içerdiği değişim ve etkileşimin miktarıdır.

Marx'ın soyutlamaları yalnızca ortak duyusal bakışın dışsal bağlama itebileceği şeylerin çoğunu içermekle kalmaz aynı zamanda kendi sözleriyle şeyleri "gerçekten oldukları ve cereyan ettikleri" gibi soyutlayarak onların nasıl cereyan ettiklerini, ne olduklarının bir parçası haline getirir (Marx ve Engels, 1964, 57). Tarih Marx için geçmişi olduğu kadar geleceği de içine aldığından şeylerin bu her ne olursa olsun ne olmaya gittiği çoğunlukla onun şimdi ve geçmişte ne olduğunun asli bir parçası olarak soyutlanmıştır.

Marx'ın soyutlama sürecinin üç farklı tarzda işlediğini ve bunlar aracılığıyla soyutlamaların üç tür sınır oluşturduğu ve üç ayrı türde odak sunduğu ve bunların her birinin de Marx'ın bunların yardımıyla kurduğu teoriler için fevkalade önemli olduğunu söyleyebiliriz. İlk olarak, sınırlar belirli bir ilişkinin konumlandığı yer ve zamanda kurulur ve böylelikle de bu ilişkinin içerdiği karşılıklı bağlantıların sadece bu yer ve zamanda içerdiği kadarına ve bu bağlantıların bu verili zaman içerisinde gerçekleştirdiği kadarki evrimine odaklanılabilir. Buna kapsam soyutlaması ismini veriyorum. İkincisi, sınırlar kendine özgüvenden en genele doğru uzanan ve bizim insan olmaktan gelen tüm niteliklerimizle birlikte etkinliklerimizi ve bunlar sonucunda ortaya koyduğumuz ürünleri içeren süreklilik içindeki bir çizgi üzerinde çizilir. Bu da bizim daha sonra belirli insanların, bunların etkinliklerinin ve ürünlerinin sadece kendilerinin

sahip olduğu şeylere veya bunların kapitalizmde yer aldıkları konum ve gösterdikleri işlevden ötürü sahip oldukları (ve bu bakımdan aynı konumdaki ve işlevdeki tüm insanların da paylaştıkları) niteliklere veya toplumsal yaşamın sınıflar ve sınıf mücadelesi çerçevesinde örgütlendiği dönem boyunca insanlara damgasını vurmuş niteliklere veya bizi kendine özgü bir tür olarak diğer türlerden ayrı bir konuma yerleştiren ve yaşamlarımızı insani durum dediğimiz bir hale dönüştüren niteliklere odaklanmamıza önayak olur. Buna da genellik düzeyi soyutlaması ismini veriyorum.

Üçüncü ve son olarak, soyutlama, perspektifleri birbirinden ayıran türde bir sınır çizer. Her türlü algı, düşünüş ve hissediş belirli bir yerden ve belirli bir şeyden başlar ve bu başlangıç yeri ortaya çıkan tüm etkilerin görülebileceği, anlaşılabileceği ve hatta hissedilebileceği bir konumlanma noktası sağlar. Marx bir kapsam ve genellik düzeyi soyutlarken bunlarla aynı zamanda bir de üzerinde çalıştığı ilişki içinde bu ilişkinin diğer yanlarını görebileceği ve bir araya getirebileceği bir yere konumlanır. Kapsam soyutlaması tarafından ne kadar olacağı belirlenen bu bağların toplamı da parçası olduğu tüm sistemin görülüp incelenebileceği bir konumlanma noktasını teşkil edebilir. Bu bakımdan, örneğin sermayeyi soyutlarken Marx ona sadece bir kapsam ve genellik düzeyi (kapitalizm düzeyi) atfetmekle kalmaz ona aynı zamanda diğer öğelerinin görülebileceği bir konumlanma noktası (maddi üretim araçlarının teşkil ettiği ve bu maddi üretim güçlerini merkeze alan konumlanma noktasını) sağlar. Tüm bunları yaparken de sermayenin kendisini bütün bir kapitalist sistemi incelemekte kullanacağı bir konumlanma noktasına dönüştürür (bu konumlanma noktası da sermayeye merkezi bir rol biçer).

Marx'ın soyutlamaları özellikle değişimin ve etkileşimin içerilmesi açısından göründüğü kadar müstesna ise, bunları sadece göstermek yetmeyecek, onun bu şekilde soyutlamasına önayak olan felsefi varsayımları da incelemek gerekecektir. Akademide veya akademi dışında olsun pek çok insanın görü-

şüne göre bir yerde şeyler vardır, bir yerde de ilişkiler vardır ve bunların ikisi birbirleri tarafından içerilmezler. Buna göre sermaye başka şeylerle ilişkisi olan bir şeydir ve bu ilişkileri sermayenin parçaları olarak görmenin hiçbir anlamı yoktur. Marx bu mantıksal ikiliği reddeder ve sermayenin kendisini, diğer ilişkilerle olan bağlarından oluşan karmaşık bir İlişki olarak görür. Esasında burada, sadece sermaye değil her şey ilişkilerinin bir toplamı olarak kavranmıştır. Üstelik, bu ilişkiler zaman içerisinde geriye ve ileriye doğru uzandıklarından sermayenin geçmişte ne olduğunu ve ileride muhtemelen ne olacağını onun şimdi ne olduğunun asli parçaları haline getirir. Marx'ın Hegel'den devraldığı bu görüş içsel ilişkiler felsefesi olarak bilinmektedir.

Marx'a istediği gibi soyutlayabilme yani herhangi bir tikelliğin kapsamının, içinde bulunduğu içsel ilişkiler içinde, nereye kadar uzanacağına karar verme fırsatını ve ehliyetini veren şey içsel ilişkiler felsefesidir. Gerçekliğin kendinde mevcut sınırlarıyla ortaya çıkmadığının bilinciyle Marx bu sınırları inşa etmenin kendisine kaldığını bilir. Öte yandan bu sınırları bir kez çizdiğinde, güttüğü amaçların uğradığı değişimlere uyacak bir şekilde bu sınırları yeniden çizebileceğini de bilir. Bu bakımdan, içsel ilişkiler felsefesi farklı türde soyutlamaları mümkün kıldığı gibi Marx'ın soyutlama yapmaya yönelik becerisinin ve esnekliğinin gelişmesine yardımcı olur. Ortak duyusal yaklaşımın temelinde yatan felsefe olarak dışsal ilişkiler felsefesi uyarınca hareket edenler de (yani büyük çoğunluk) soyutlama ihtiyacı güderler. Bunların içinden ve üzerinden düşündüğü birimler de bunun farkında olsunlar veya olmasınlar, her zaman birer soyutlama olmuştur. Aradaki fark burada gerçekleşen soyutlama işinin çoğunun toplumsallaşma sürecinin ve özellikle de dilin öğrenilmesi sürecinin bir parçası olmasıdır. Bu bir kez unutulduğunda aslında kişiler tarafından çizilen sınırları, halihazırda gerçekliğin kendi doğasında bulunuyormuş gibi bir yanlış algılayışa sürüklenmek kolaylaşır.

4

Peki Roy Bhaskar'da bir içsel ilişkiler felsefesi bulabiliyor muyuz? O böyle bir bakış açısına sahip olduğunu reddetmiş bunun yerine gerçekliğin, hem içsel hem de dışsal ilişkilerin örneklerini taşıdığını savunmuştur. Bunu diyerek de aslında dışsal ilişkiler felsefesi ile savunduğu görüş arasında yalnızca bir nüans olduğunu gösterir çünkü dışsal ilişkiler felsefesi de içsel ilişkilere kendi içinde bir miktar yer açar. Ne var ki Bhaskar'ın teorik uygulaması bunun tersi yönde şeyler sunmaktadır. Örneğin şöyle bir iddiada bulunmaktadır: "Gelişiyor halde olan toplumsal şeyler varoluşsal olarak başka toplumsal (veya doğal) şeylerle olan ilişkilerinden, bağlantılarından ve karşılıklı bağımlılıklarından oluşurlar veya bunları içerirler" (Bhaskar, 1993, 54). Buna eşlik eden bir dipnotta da Bhaskar *Diyalektik Soruşturmalar* isimli kitabımda benim de buna benzer bir şey söylediğimi işaret ediyor. Gerçekten de öyledir. Tüm "toplumsal şeylerin" bir veya öteki zaman ölçeğinde zaten "gelişiyor" halde olduğu düşünüldüğünde ikimiz de içsel ilişki içinde olan bütün şeyler hakkında konuşuyoruz demektir. Herhangi bir toplumsal şeyi oluşturan ilişkilerin hem doğal hem de diğer toplumsal şeylerle olan bağlarını içerdiği söyleniyorsa o zaman buradan da çıkıyor ki gerçeklikteki her şey içsel ilişki içindedir. Bunları savunmak da içsel ilişkiler felsefesini savunmak oluyor.

Daha önce de savunduğum gibi, bu görüş benimsendiğinde atılması gereken sonraki adım ayrı birimler oluşturma ve böyle bir dünya üzerinde düşünme ve onunla etkileşim içine girmemize önayak olacak geçici sınırlar çizmektir. Bhaskar ise böyle bir adımı, en azından açıkça veya sistematik bir şekilde atmıyor. Bunun yerine yukarıda sergilediğimiz pozisyondan geri adım atarak belirli bir tarihsel zamandaki herhangi bir ilişkinin içsel veya dışsal olduğunun ucu açık bir soru olduğunu söylüyor. Ne var ki böyle bir bakış açısı yukarıda yapılan alıntının ifade ettiğinin tersine diğer doğal veya toplumsal şeylerle olan bağları tarafından oluşturulmayan şeyler olduğunu, tarihte karşı-

laştığımız koşulların orada halihazırda müstakil olarak, veya Bhaskar'ın tercih ettiği kavramları kullanırsak ayrı "bütünlükler" (*totalities*) olarak varolduğunu kabul etmek anlamına geliyor. Bhaskar'ın yazılarında başat olduğu gözüken bu bakış açısına göre dünyada pek çok bütünlük (*totality*) vardır ki kendi içinde içsel ilişkiler taşısa da başka bütünlüklerle içsel ilişki halinde değildir.

Bu ise üç tür soru çıkarıyor ortaya: Bu, Bhaskar'ın bütünlükler olarak tanıdığı şeylerin etrafındaki sınırlar nasıl kurulmuştur? Bu her bir bütünlükteki öğeler ve öğelerden oluşan gruplar arasındaki geçici sınırların oluşturulmasında soyutlama süreci nasıl bir rol oynamaktadır? Ve –olası dolayımları da hesaba kattığımızda– her bir bütünlükle bu bütünlüklerin içinde yer aldığı tüm gerçeklik arasında ne tür ilişkiler vardır? Bu sorulara verilecek tam cevaplar Bhaskar'ın içsel ilişkiler felesesi ile olan belirsiz ilişkisinin aydınlatılmasına yardımcı olabilir. Bu cevapları vermektense Bhaskar içsel ilişkileri ne zaman uygun görürse o zaman kullanmayı tercih etmiş ve bunu yaparken de içsel ilişkilere neden başvurduğunu gerekçelendirecek felsefi bir savunma sunmayı reddetmiştir. Ne var ki böyle bir gerekçelendirme olmadan pek çok okuyucu "Evrensel insani özerkliğin ereği bir bebeğin ilk çığlığında gizlidir" gibi iddialar karşısında ancak şok olacak (ya da eğlenecektir) (Bhaskar, 1993, 264) ve bunun gibi pek çok örnek verilebilir.

Bir keresinde Bhaskar diyalektiğin özünü "ayrımların ve bağlantıların bir aradalığı üzerinde düşünme sanatı olarak" sunmuştu (Bhaskar, 1993, 190). Ne var ki, bu parçaları önce birbirinden ayrı daha sonra da birbirlerinin görünümü olarak soyutlamayı gerektirir. Bu bakımdan, hem soyutlama sürecini kotarabilmek hem de yeniden soyutlarken esnek olmayı başarabilmek bu sanatın kapılarını açan anahtardır. Marx'ın soyutlama sürecini yukarıda açımlarken amacım onun Eleştirel Gerçekçilik'in hem felsefi hem de siyasi fikirleri ile nasıl uyumlu olduğunu göstermekti. Öte yandan, böyle bir uyumla yetinilmeyerek, soyutlama sürecini ve aynı zamanda onun içsel

ilişkiler felsefesindeki dayanaklarını benimsemenin Eleştirel Gerçeklik için gerçek faydaları olacaktır. Şimdilik bu faydaları sıralamakla yetinelim.

1. Bu Eleştirel Gerçekçilik'in değişimi ve etkileşimi verili olarak almasını sağlayarak bunlara odaklanmasını ve durağanlık ve ayrışmışlığı, "öyle gözüktükleri" durumda, özel bir açıklama gerektiren geçici görüngüler olarak ele alırken daha tutarlı bir konum almasını kolaylaştırabilir.
2. İçsel ilişkiler felsefesi, Eleştirel Gerçekçilik'i, herhangi bir şeyi anlamanın uygun bir yolu olarak daha kapsamlı ilişkileri aramaya teşvik edebilir ve onun böyle bir arayışın (ve dolayısıyla bizim bir şeyi anlama çabamızın) neden asla tamamlanmamış olarak kalacağını görmesini sağlar.
3. Soyutlamaya yapılacak vurgu, ideolojinin büyük ölçüde Bhaskar'ın deyimiyle "uygunsuz soyutlamalara" dayandığını zaten söylemeyen Eleştirel Gerçekçilik'in önem arz eden ideoloji eleştirisi için daha yeterli bir çerçeve sağlayacaktır (Bhaskar, 1993, 130-1).
4. İçsel ilişkilerin ve soyutlama sürecinin birleşimi Eleştirel Gerçekçilik'in nedenleri "nedenmiş gibi gözüktükleri" durumda (yani "neden" olduğu söylenen soyutlamanın geçmiş zamanı, "sonuç" olduğu söylenen soyutlamadan daha fazla içerdiği durumunda) devam eden etkileşimi gözden kaçırmaksızın veya önemsizleştirmeksizin tanımasına önayak olur.
5. Eleştirel Gerçekçilik'in kabul ettiğini iddia ettiği Marksizme ilişkin olaraksa Marx'ın oraya buraya çekilebilecek ifadelerinin tutarlı bir şekilde anlamlandırılmasının ancak içsel ilişkilere dayanarak mümkün olacağını söylemek gerekiyor (Ollman, 1976, Bölümler. 1-3).
6. İçsel ilişkiler felsefesi Eleştirel Gerçekçilik'in Marksizmi sadece birbirinden ayrı gözüken şeyler arasındaki bağlantılara yönelik basit bir arayış (bu pek çok radikalin ve ne yazık ki pek çok Marksistin üstlendikleri son derece sınırlı bir iştir) değil de toplumsal insan (ve böylelikle toplum) ile

doğa arasında en başta varolan birliğin kopmasına neyin zemin hazırladığına, bu kopmanın kapitalist toplumda aldığı ideolojik biçimlerin ne olduğuna ve toplum ile doğa arasında yeni ve daha sıkı bir birliğin nasıl kurulabileceğine yönelik bir arayış olarak kavramasını mümkün kılabilir.

7. Yapılan herhangi bir analizde kullanılan kapsam, genellik düzeyi ve konumlanma noktası soyutlamalarının açıkça ortaya konması, söylenen ile söylenmeyeni (ki yüzeysel bir bakışla bu ikisi birbirine karıştırılmaktadır) birbirinden net bir çizgiyle ayırmaya son derece yardımcı olacaktır. Eleştirel Gerçekçilik'in çalışmaları çoğunlukla muğlaktır ve bu çalışmaların bu kadar muğlak olmasına gerek yoktur.
8. Açık bir şekilde içsel ilişkiler felsefesi ile akıl yürütmek ve soyutlama sürecini sistematik bir şekilde kullanmak, Marksizm için söz konusu olduğu gibi, Eleştirel Gerçekçilik'in dildeki kavramların alışılageldik anlamlarını, o an için yapılan soyutlamalara uyumlu olacak şekilde genişletmesini veya daraltmasını mümkün kılar. Mevcut terimlerin anlamını başkalaştırırken daha fazla esnek olmak Eleştirel Gerçekçilik'in muradını anlatırken daha az yeni terim kullanmasını sağlayacak, bunun da okuyuculara faydası dokunacaktır. Marx tamamıyla özgün bir dünya görüşünü sadece iki yeni ifade kullanarak aktarmayı başarmıştır: "üretim ilişkileri" ve "artıdeğer".
9. Soyutlama sürecinin sistematik bir şekilde kullanılması, bu geleneği benimsemiş düşünürlerin, şu anki haliyle ve kullandığı bu soyutlamalarla Eleştirel Gerçekçilik'in neyi yaptığını, neyi yapmadığını ve neyi yapamayacağını daha iyi bilmelerini sağlayacaktır. Örneğin Bhaskar komünist gelecek tasarımını insani durumun genellik düzeyine düşen –ihtiyaçlar, istekler, herkesin maddi çıkarları, sınırlılıklar ve gerçeklik ilkesi gibi– soyutlamalarla yapılan bir analiz üzerinden kurmaya kalkmıştır. Ne var ki, komünizm hakkında bildiğimiz ve bilebileceğimiz şeylerin

çoğu, Marx'ın da gösterdiği gibi, tarihsel olarak özgül bir toplumsal formasyondaki yani kapitalizmdeki çelişkilerin analizinden gelebilir. Sadece komünizmin nasıl ortaya çıkacağı değil aynı zamanda onun büyük ölçüde neye benzeyebileceğini, işçilerle kapitalistler arasındaki sınıf mücadelesinin de dahil olduğu bu çelişkiler açığa çıkarır. Bu bakımdan, ancak kapitalizmin genellik düzeyine uygun soyutlamalar kullanılarak kapitalist üretim tarzının dinamikleri ve onun olası dönüşümü odağa alınabilir. Eleştirel Gerçeklik analizinde bu soyutlamalara merkezi bir rol atfedene kadar, komünizm hakkında söylediklerinin pek azı ütopik düşünceyi aşabilecektir. (Bu da mistisizme sürüklenme tehlikesini beraberinde getirir.)

10. Yanıtlamaya çalıştığı bazı sorular için kapitalizmin genellik düzeyinin kilit rolünü kabul etmek Eleştirel Gerçekçilik'i sınıf (ve özellikle de kapitalist sınıf ve işçi sınıfı), sınıf çıkarları ve sınıf mücadelesi gibi soyutlamaları daha fazla kullanmaya yöneltecektir.
11. Komünizm analizini kapitalizmin (çözülüşe doğru giden çelişkiler silsilesi olarak soyutlanan kapitalizmin) nesnel ve öznel gerçek imkânlarına dayandırmak Eleştirel Gerçekçilik'in insanları daha iyi bir dünya mücadelesine katılmaya çağırırken ikna edicilikten uzak bir özgürleştirici etik yerine işçilerin sınıfsal çıkarlarını temel almasını sağlayabilir.
12. Toplumsal yaşamımızdaki kapitalizme ilişkin boyutlara, sınıf ayrımlarına ve özellikle de bunlarla ortaya çıkan sınıfsal çıkarlara daha fazla dikkat çekmek Eleştirel Gerçekçilik'in herkesin humanist bilincini arttırmaya çalışmak yanında bir de işçilerin sınıf bilincinin yükseltilmesine katkıda bulunmasını sağlayabilir. Marx'a göre insanların sınıfsal çıkarları ile aynı türün üyesi olmaktan gelen ortak çıkarları arasında bir çatışma olması durumunda neredeyse her zaman birincisi baskın çıkar. Bir kapitalisti memleketindeki, hatta hâlâ yaşamaya devam ettiği memleketindeki suyun kalitesinin korunması amacıyla

kârının önemli bir kısmından feragat etmeye ikna etmeye çalışın, bunun ne kadar doğru olduğunu görürsünüz.

13. Son olarak, diyalektiğe dönersek, soyutlama sürecini daha açık ve sistematik hale getirmekle Eleştirel Gerçekçilik okuyucularına soyutlamanın nasıl yapıldığını öğretir ve onların soyutlarken esnek olma becerisini kazanmalarına yardımcı olabilir, ki bunların ikisi de etkin bir diyalektik düşünce için zorunludur. Böylelikle pek çok okuyucunun Eleştirel Gerçekçilik'in kurmaya çalıştığı araştırma geleneğinin sadece tüketicisi değil aynı zamanda üreticisi olması kolaylaşır.

5

Eleştirel Gerçekçilik'in içsel ilişkiler felsefesinden ve Marx'ın soyutlama sürecinden yararlanması durumunda göreceği pek çok faydayı sıraladıktan sonra bunun neden şimdiye kadar yapılmadığının nedenleri üzerinde birkaç şey söylemek gerekiyor. Bunun iki açıklaması olabilir. Birincisi, Bhaskar yukarıda önerilen formülasyonun Eleştirel Gerçekçilik'in "gerçekçi" boyutunu tehdit edebileceğine inanıyor olabilir. Kuşkusuz, soyutlama sürecine yapılan vurgu dünyanın insanlar onunla ilişkiye geçmeden önce ve bundan bağımsız olarak varolduğunu yadsıyan idealist çabalarla genellikle uyumlu olmuştur. Fakat, buna zıt bir örnek olarak Marx'ta fazlasıyla açık bir şekilde görülebileceği gibi, soyutlama sürecini vurgulamakla ontolojik idealizm arasında zorunlu bir bağlantı yoktur. Ayrıca, şunu ifade etmekte fayda var ki kendi diyalektik anlayışımda soyutlama sürecine öncelikli bir yer ayıran bir Marksist olarak ben de Bhaskar'ın basit gerçekliği "tabakalaşmış, farklılaşmış ve değişken" olarak tarif etmesine katılıyorum (gerçi ben bunların yanında bir de bu Bhaskar'ın saydığı niteliklerin de aslında ima ettiği "etkileşen" ve "karşılıklı bağımlı" sıfatlarını da eklerdim) (Bhaskar, 1993, 206). Basit gerçekliğin ne OLMADIĞI zaten ayrıştırılarak belirli birimler içinde ifade edilmiştir ki biz bu birimlerin için-

den gerçekliğin ne olmadığını anlar ve başkalarına aktarırız. Bu da Bhaskar'ın dünyaya atfettiği niteliklerin daha önce de gördüğümüz gibi yegâne olmasa da büyük etkiye sahip olduğu soyutlama süreciyle gerçekleşir. Kısacası, burada dikkat çektiğim yeni formülasyon Eleştirel Gerçekçilik'in materyalist ve gerçekçi temellerine yönelik herhangi bir tehlike teşkil etmez.

Bhaskar'ın içsel ilişkiler felsefesini ve soyutlama sürecinin sistematik bir şekilde kullanımını benimsemekte gösterdiği tereddütün ikinci olası açıklaması onun, savların etkin bir şekilde sergilenmesi için gereken şeylere yönelik açık ilgisizliğinde aranabilir. Bildiğimiz gibi Marx kendi diyalektik yönteminde araştırma ve sergileme uğrakları arasında keskin bir ayrım yapmıştır. Ben daha da ileri giderek bu ikisi arasına düşünsel yeniden inşa ya da ussal netleştirme şeklinde başka bir uğrak daha yerleştirmek istiyorum. Bu uğrakta araştırma sonucu elde edilen neticeler başkalarına aktarılmaya çalışılmadan önce araştırmacının kendisi için birleştirilip, düzene sokulur. Dünyayı anlamlandırmada bize yardımcı olan öncelikler, sözcük hazinesi ve materyalin düzenleniş şekli araştırmamızın sonuçlarını iletmek istediğimiz kitlenin de bizimle aynı kavrayışa ulaşmasını sağlamada her zaman en elverişli araçlar olmayabilir. Marx söz konusu olduğunda bu durum *1844 Elyazmaları* ve *Grundrisse* ile *Kapital* arasındaki farkta görülebilir.

Eleştirel Gerçekçilik, onu uygulayanların gerçekliği anlaması için gereken şeylerle gerçeklikten ne anlaşıldığını diğer insanlara aktarmak için gereken şeyler arasında hiçbir keskin ayrım yapmaz. Bu yüzden de örneğin zihinsel yeniden inşa uğrağında ontolojiye verilen öncelik sergileme uğrağında aynen muhafaza edilir. Böyle bir ayrımın önemini tanımak suretiyle benim kendi sergileme stratejim, her ne kadar bu konular üzerinde geliştirdiğim düşünceler büyük ölçüde ontolojik bir yaklaşımla geliştirilmiş olsa da ve yine her ne kadar benimsediğim ontoloji Eleştirel Gerçekçilik'e çok benzer olsa da epistemolojiyi ön plana koyar. Bu bakımdan Bhaskar'ın yaptığı gibi benim diyalektiğimin epistemolojik olduğunu söylemek en azından kısmen doğru değildir

(Bhaskar, 1993, 201). Ben sadece, görüşlerimi genel olarak diyalektik düşünmeyen izleyicilere anlatmanın en etkili yolunun işe onların kendi öğrenme süreçleriyle başlamak ve bunu yaparken de soyutlama sürecinin oynadığı role özel bir önem vermek olduğuna inanıyorum. Bu şekilde de hem Marx hem de benim tarafımdan kullanılan değişim ve etkileşim soyutlamalarını kavramaya yardımcı olmak suretiyle okuyucular dünyanın gerçekten de neye benzediği inceleme noktasına, yani ontoloji noktasına (geri) gidildiğinde kendi kemikleşmiş soyutlamaları yerine bu diyalektik soyutlamaları kullanmak açısından daha iyi bir konumda olabilirler. Bunu yapmayıp da ontolojiden başlandığında ortaya çıkabilecek muhtemel sonuç hem benim hem de Bhaskar'ın fikirlerimizi iletmek istediğimiz pek çok insanın, orada mevcut olan diyalektik gerçekliğin (materyalist veya idealist) diyalektik olmayan bir kavrayışına ulaşmalarıdır. Bu bakımdan Eleştirel Gerçekçilik'in benimsediği diyalektik dünya görüşüne yakışacak şekilde ortak duyusallıkltan uzak bir şeyi aktarabilmek adına etkili bir sergileme stratejisinin neleri gerektirdiği üzerinde daha fazla durmaya ihtiyacı vardır.

Sonuç olarak, eğer Eleştirel Gerçekçilik gerçekten de Bhaskar'ın bazı vesilelerle ifade ettiği gibi Marksizme ek bir katkı yapmak üzere geliştirilmişse o zaman yukarıda önerdiğim pek çok şey bu evliliğin her iki taraf için de verimli olabilmesini sağlamaya yönelik bir girişim olarak görülebilir.

YEDİNCİ BÖLÜM

MARX'IN DİYALEKTİK YÖNTEMİ BİR SERGİLEME TARZI OLMAKTAN DAHA FAZLA BİR ŞEYDİR: SİSTEMATİK DİYALEKTİK'İN BİR ELEŞTİRİSİ

✹

1

Öyle bir zamanda yaşıyoruz ki bugün pek az insan "kapitalizm" sözcüğünü kullanıyor; çoğu insan ise kapitalizmin ne demek olduğunu bilmiyor bile; bundan çok daha fazla sayıdaki insansa kapitalizmin sistematik karakteri hakkında veya onun nasıl işlediği hakkında tek bir fikre bile sahip değil; iktisadi kategorilerin toplumumuzda ve toplumu anlamlandırmaya yönelik çabalarda oynadığı rolü kavrayan bir insana rastlamak ise neredeyse mümkün değil. Böyle bir durumda kapitalizmi ve özellikle de onun sistematik karakterini ve kapitalizmin ekonomik kategorilerini ilgi alanının merkezine yerleştiren düşünce okullarının barındırdığı bazı abartılar ve tek yönlülükler anlayışla karşılanabilir. Sistematik Diyalektik'in ister Japonya'da, ister Kuzey Amerika'da veya ister Avrupa'daki çeşitlemelerine ilişkin burada yaptığım inceleme de genellikle bu müsamaha ile malûl olacak. Bu bakımdan yazı içinde yaptığım eleştirilere, ne kadar sert gözükürse gözüksünler böyle bir hafifletici ışıkla bakılmalıdır.

Bu yazının amacına uygun olacak şekilde "Sistematik Diyalektik" çeşitli sosyalist yazarlar tarafından paylaşılan Marx'ın diyalektik yönteminin özel bir yorumuna göndermede bulunacak. Bu adlandırma bu yazarların Marksizm hatta diyalektik üzerine yazdıkları her şeyi içermeyecek, sadece bu konu hakkında onların bazı ortak –fakat genellikle de her bir yazarın kendi izlerini taşıyan– görüşlerini kapsayacak. Bu yazarların, Sistematik Diyalektik'e yaptıkları katkılar açısından en önemlileri olarak Tom Sekine, Robert Albritton, Chris Arthur ve Tony Smith sayılabilir ve bu kitaptaki ifadeleri kışkırtan da en başta bunların yazıları olmuştur.

Sistematik Diyalektik'in önerdiği Marx yorumunu şu üç merkezi fikirle özetlemek mümkündür: 1) Marx'ın diyalektik yöntemi sadece (ya da neredeyse sadece) Marx'ın kapitalizmin ekonomi politiğine yönelik anlayışını *sunarken* izlediği stratejiye göndermede bulunur. 2) Marx'ın bu stratejiyi kullandığı en önemli ve belki de tek yer *Kapital*'in birinci cildidir. 3) Bu stratejinin kendisi Marx'ın Hegel'den tüm asli özellikleriyle birlikte devraldığı kavramsal mantığın inşasını içerir.

Bu mantıkta, bir kavramdan diğerine geçiş birinci kavramın bizzat anlamında yatan kilit bir çelişkinin ortaya çıkarılması ile gerçekleşir. Bu çelişki ancak önceki kavramdaki mevcut çelişkileri birleştirecek bir anlama sahip yeni bir kavramın devreye sokulması ile çözülebilir. Her kavram doğal olarak böyle bir rolü üstlenmeye eşit ölçüde uygun değildir. Bu bakımdan bu strateji kapitalizmin ekonomi politiğinin temel kategorilerinin ele alınmasına ilişkin belirli bir sıra tayin eder. Örneğin "metanın" içerdiği değer ile kullanım değeri arasındaki temel çelişki "para" kavramının devreye sokulması ile çözülürken, paranın içerdiği temel çelişki ise "sermaye" kavramının devreye sokulmasıyla çözülür ve bu böyle devam eder. Bu şekilde de Marx'ın soyuttan yani sınırlı göndermelere sahip basit kategorilerden somuta yani kapitalist toplumun bütün zenginliğini yansıtan kompleks kategorilere doğru ilerlediği söylenir. Üstelik bu Marx'ın kapi-

talist sistemin özsel ilişkilerini yeniden inşa etmesini mümkün kılan aynı kavramsal mantık, (ileriye yönelik olarak nereye doğu yöneldiğimize bakmaktansa geriye dönüp nereden geldiğimize bakmamız durumunda) Marx'ın, kendi açıklamalarında yer alan her bir kategorinin ve nihayetinde de bir bütün olarak kapitalizmin öngerekliliklerini sunmasını mümkün kılar. Burada temeldeki varsayım şudur: eğer sergileme sürecindeki her bir adımın zorunlu olarak kendisinden hemen bir önceki adımı takip ettiği gösterilebiliyorsa, o zaman en sondaki sonuç aşamasında yansıtılan karmaşık toplumsal etkileşim en az bu etkileşimin inşa edilmesinde kullanılan kavramsal mantık kadar zorunlu olacaktır.

2

Eleştirilerimi sunmadan önce Marx'ın böyle bir sergileme stratejisini *Kapital*'in birinci cildinde kullandığından en ufak bir şüphem olmadığını söylemek istiyorum. Bu stratejinin Marx'ın bu eserinde ulaşmak istediği şey ve özellikle de kapitalizmi kendine özgü mantığı, kendi temel iktisadi kategorilerinin etkileşiminde yansıtılan göreli özerk bir üretim tarzı olarak ayrı bir yere koymak açısından önemli olduğunu da yadsıyor değilim. Yine de üç temel sorunun yöneltilmesi gerekiyor: 1) Sistematik Diyalektik, Marx'ın *Kapital*'in birinci cildinde kullandığı tek sunuş stratejisi midir? 2) Marx diğer yazılarında başka ne tür sunuş stratejilerine başvurmuştur ve 3) En önemlisi de, Marx'ın diyalektik yöntemini sadece sunuş uğrağıyla sınırlı tutmak ne kadar doğrudur? Diğer bir deyişle Marx'ın *Kapital*'de ve diğer çalışmalarında açımladığı kapitalizme ilişkin kendine özgü anlayışına ulaşmada diyalektik nasıl bir rol oynamıştır?

Kapital'in birinci cildine ilişkin olarak Marx'ın ekonomi politiğin temel kategorileri arasındaki diyalektik ilişkileri sunmanın dışında da bazı amaçlar taşıdığı açıkmış gibi geliyor. Bu amaçların bir listesi yapılsaydı herhalde burjuva ideolojisinin

ve burjuva ideologlarının maskelerinin düşürülmesi, kapitalist iktisadın yabancılaşmış toplumsal ilişkilerdeki kökleri, kapitalizmin ilkel birikimdeki kökenlerini göstermek ve kapitalizmin komünizme evrilme potansiyeli, sınıf mücadelesine ilişkin tasarıların sunulması, işçilerin sınıf bilincinin yükseltilmesi bu listeye dahil olurdu. Tüm bu amaçların Hegel'in kavramsal mantığıyla pek de ilişkisi olmayan sunuş stratejileri gerektirdiği açık olsa gerek. Sonuç olarak bu çalışmanın hem karakterine hem de düzenine büyük önem atfeden Sistematik Diyalektik'in savunucularına göre *Kapital*'in birinci cildinde Hegel'in kavramsal mantığına ait olmayan ve ciddi bir şekilde ona bütün halinde uymayan bölümler olmalıdır.

Örneğin değer ve mübadele değeri üzerine olan tartışmaların arasına (değerin özü olan) emek üzerine bir tartışmayı sokmayı gerektiren herhangi bir kavramsal zorunluluk yoktur. Bu bakımdan her ne kadar Tom Sekine bunu Marx'tan kaynaklı bir hata olarak düşünse de Marx emeğe, ona kitabın hemen dördüncü sayfasından itibaren başlayarak sekiz sayfa ayıracak kadar önem vermiştir (Sekine, 1986, 119). Peki eğer *Kapital*'in birinci cildi sabit bir kavramsal mantık uyarınca düzenlenmişse Marx neden işgününün genişletilmesine bu kadar dikkat sarf etmiştir? Bu bahsedilen kavramsal mantıkta nereye oturmaktadır? Ne var ki Sistematik Diyalektik'in anlayışına göre konuşursak belki bundan daha da büyük zaman israfı *Kapital*'in sonunda ilkel birikime ayrılan altmış sayfa olmalı. Sistematik Diyalektik, kapitalizmin tarihini ve böylelikle de hem komünizmin en sonunda kapitalizmin yerini almasına dair tasarımı hem de kapitalizmin değişik gelişim aşamalarındaki değişik ülkelerde nasıl işlediğini boşlar. Keza Sistematik Diyalektik'in akıl yürütürken başvurduğu kavramsal mantık içinde bu tür konuların herhangi bir yeri yoktur fakat Marx, bu tür konular için ve kapitalizmin gerçek dünyasında geçmişte ne olduğu, bugün ne olduğu ve gelecekte neyin olası olduğu hakkındaki diğer kritik tartışmalar için *Kapital*'de bir yer bulabilmiştir. Bu konuların da dahil

edilmesi başka türlü amaçların hizmetindeki başka türlü sunuş stratejilerinden kaynaklanıyor gibi gözüküyor.

Kapital'in birinci cildinin, benimsenen stratejik tercihlerin Sistematik Diyalektik'in işaret ettikleriyle sınırlı kalmadığını gösteren en az iki belli başlı özelliği daha var. Örneğin *Grundrisse*'de yani Marx'ın *Kapital*'in (1867) zeminini hazırlarken kullandığı bulgularını netleştirmeye yönelik genişletilmiş makalede kilit bir rol oynayan yabancılaşma kuramına *Kapital*'in kendisinde rastlamak epey güçtür; bu kitapta yabancılaşma kuramının ancak meta fetişizmi tarafından temsil edilen tek yönlü versiyonuna rastlanabilir. Ne var ki, *Kapital*'deki analizlere dahil olduğu her durumda emek her zaman yabancılaşmış emektir; onun ima ettiği her şeyi içerir. Bu bakımdan *Kapital*'in yabancılaşma kuramının tam bir açıklamasını içermemesi Althusser'in ve diğer birkaç yazarın iddia ettiği gibi Marx'ın fikirlerini değiştirdiği anlamına gelmez, sadece kendi sistematik ekonomi politiğini açımlarken muhtemelen analizini işçilerin anlaması ve harekete geçmesi için daha kolaylaştırmak amacıyla, strateji değişikliğine gittiğini gösterir.

Kapital'de diyalektiğe has sözcük dağarcığının içinden *Grundrisse*'le karşılaştırıldığında pek az terimin kullanılmasının tercih edilmesinin altında da aynı amaç yatıyormuş gibi gözüküyor. Kısacası, Sistematik Diyalektik, ne kadar önem arz ederse etsin *Kapital*'in birinci cildinin hem biçim hem de içeriğini şekillendiren stratejik tercihlerin pek çoğunu açıklayamamaktadır. Bu açığını kapatmak için Sistematik Diyalektik Marx'ın *Kapital*'e yönelik hazırlıklarını tamamlarken şu sözleriyle kendisinin de bizzat ortaya koyduğu tehlikenin kurbanı olmuştur: "Sunuşun idealist tarzını düzeltmek daha sonra bir zorunluluk olarak ortaya çıkacak. Zira bu idealist tarz sunuşu sadece kavramsal belirlenimlerden ve bu kavramların diyalektiğinden ibaret bir şeymiş gibi gösteriyor." (Marx, 1973, 151)

3

Daha önce de gösterdiğim gibi Sistematik Diyalektik'te ortaya çıkan ikinci sorun bu yaklaşımı benimseyen yazarların ya sadece ya da neredeyse sadece *Kapital*'in birinci cildiyle ilgilenmeleridir. Halbuki, sergileme aşaması Marx'ın bütün yazılarında birtakım stratejik tercihler yapmayı gerektiren bir problem olarak ortaya çıkar. Marx'ın araştırma nesnesi o kadar büyük ve karmaşıktır ki ve bu araştırma nesnesini kontrol altında tutmak ve ona dair yorumları anlaşılır ve ikna edici kılmak o kadar zordur ki görüşlerini nasıl sunacağı Marx için her zaman süregelen bir kaygı konusu olmuştur. Bu bakımdan Marksist külliyatı bir bütün olarak değerlendirirken kısa karalamaları daha uzun ve daha sistemli makalelerden, basılmış yazıları basılmamışlardan ve ekonomi politik üzerine olan çalışmaları diğer konular üzerine olan çalışmalardan ve belirli bir dereceye kadar da farklı dönemlerde yazılmış yazıları birbirlerinden ayırmak gerekmektedir. Zira bu ayrımların her biri Marx'ın sergileme stratejisi üzerinde belirli bir etkiye işaret eder.

Bizim burada temel olarak ilgilendiğimiz şey Marx'ın ekonomi politiğe dair sistematik yazıları olduğundan, bu ayrımların çoğunu şimdilik görmezden gelebiliriz. Marx'ın iktisat üzerine yazılarına bir bütün olarak baktığımızda onun sergileme tarzına ilişkin olarak en çok şu noktaların gözümüze çarptığını söyleyebiliriz: 1) Bu yazılardaki çaba daha çok, en önemli parçaları dolaysızca apaçık ortada olmayan ilişkilerin açığa çıkarılmasında ve netleştirilmesinde yoğunlaşmıştır; 2) Çalışma Marx'ın çeşitli taslaklarından, karalamalarından ve notlarından da anlaşılabileceği gibi tamamlanmış değildir. 3)Marx nereden başlanacağı ve neyin vurgulanacağı konusunda fikrini defalarca değiştirmiştir, ki bu bahsettiğimiz taslaklardan olduğu kadar *Kapital*'e "hatalı başlangıçlar" yaptığı farklı çalışmalarından –*Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* (1859), aynı çalışmanın yayımlanmamış girişi, *Grundrisse* (1858), *"Ücret Fiyat Kâr"* (1865) ve daha da gerilere gidersek *Felsefenin Sefaleti* (1847) ve "*Ücret, Emek,*

Sermaye"– anlaşılabilir. Marx'ın *Kapital*'in birinci cildinin Fransızca ilk ve Almanca ikinci basımlarında yaptığı kapsamlı düzeltmeler ve bununla birlikte *Kapital*'i bir kez daha gözden geçirmeye yönelik ölümü yüzünden hayata geçiremediği planları onun fikirlerinin herhangi bir tarzdaki düzenlenme biçimini mutlak olarak görmememiz gerektiğini gösteren diğer kanıtlardır. 4) Marx'ın açıklamalarına dahil olan temel araştırma nesnelerinin her biri pek çok farklı konumlanma noktalarından farklı biçimlerde gözükebilir ve işleyebilir gibi sunulmuştur. 5) Bu araştırma nesnelerinin her biri hem organik/sistemsel hem de tarihsel hareketleri içinde kazandıkları farklı biçimler üzerinden de izlenebilmiştir 6) Komünist geleceğin görünümlerini bugünkü kapitalizmin çözülmeye yüz tutmuş çelişkilerine bakarak tasarlamayı mümkün kılan her fırsat değerlendirilmiştir; 7) Kapitalizmin yanlış anlaşılma ve savunulma biçimlerine en az kapitalizmin temelinde yatan koşullar ve kapitalistlerin kendi pratikleri kadar eleştirel bir şekilde dikkat çekilmiştir; ve 8) Bütün bu proje kapitalizmin somut dünyasındaki koşulların ve olayların sunumuyla bunlar üzerinde düşünürken kullandığımız kavramların analizinin oluşturduğu karmaşık birliktelik üzerinden ilerler. Tüm bunlar açıkça gösteriyor ki Marx birbirini karşılıklı olarak dışlayan adlandırmalar olarak görüldüğünde ne bir ampirisist sosyal bilimci ne de bir Sistematik Diyalektikçidir fakat Marx'ın bu ikisini nasıl birleştirdiğini kavradığımızda Marx'ı bunların her ikisi olarak görmekte bir sorun yoktur. Marx'ın sergileme tarzında başat olan özelliklerin özlü bir taslağını onun *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* için yazdığı ama yayımlamadığı giriş bölümünün üretim, bölüşüm, değişim ve tüketim arasındaki karmaşık etkileşime ayrılan sayfalarında bulmak mümkündür (Marx, 1904, 276ff). Bu sayfalarda bu süreçlerin yalnızca birbirlerinin zorunlu koşulları ve sonuçları olarak sıkı bir ilişki içinde olduğunu değil aynı zamanda her bir sürecin diğerinin bir görünümü olduğunu ve komşu süreçlerin birbirleriyle olan içsel ilişkileri aracılığıyla her bir sürecin kendisini içeren bütünün tek yönlü de olsa bir

versiyonu olduğunu öğreniriz. Marx bu süreçler arasındaki etkileşimi her bir ayrı sürecin konumlanma noktasından görmek suretiyle bu farklı konumlanma noktalarından açığa çıkan tüm olasılıklardan yararlanır. Bununla birlikte mevcut ilişkilerin kapsamını genişletme ve daraltmada gösterdiği esnekliğe kullandığı kavramların anlamlarındaki elastikliğe yansımıştır. Bu da Marx'ın görüşlerini sunarken ciddi problemlerle karşılaşmasına neden olur. Aynı şekilde biz de Marx'ın bunu yaparken kullandığı kategorileri kavramaya çalışırken yine ciddi sorunlarla karşılaşırız. Marx üzerinde ciddiyetle çalışan herkes, Vilfredo Pareto'nun "Marx'ın sözcükleri yarasalar gibi; bir bakıyorsunuz kuşa bir bakıyorsunuz fareye benziyor," şeklindeki klasik sözlerinde ifadesini bulan bu sorunu yaşamıştır (Pareto, 1902, 332). Marx'ın üzerinde çalıştığı ilişkilerin boyutunda tam olarak nasıl oynamalar yaptığını daha sonra açıklayacağım. Burada sadece Marx'ın yaptığı şeyin esasında bu olduğunu netleştirmek ve bunun kullandığı kavramlar üzerinde sahip olduğu etkiyi göstermek istiyorum.

Marx bir keresinde kendi durumuyla Balzac'ın *Bilinmeyen Başyapıt* isimli eserindeki şu kendi akıl gözüyle gördüğü şeyleri tuvalde yeniden üretmeye çalışan ve bunu yaparken de geri dönüp tuvali baştan boyayan, ona yeniden ve yeniden dokunan kahramanınkiyle karşılaştırmıştır (Berlin, 1960, 3); fakat Marx'ın damadı ve onun herhangi bir çalışmasını dikte ettiği tek kişi olan Paul Lafargue'in de ifade ettiği gibi Marx "bu çeşitlilik içindeki ve sürekli değişen dünyanın bütününü ifşa etmeye" yönelik çabalarından hiçbir zaman tam anlamıyla tatmin olmamıştı (Reminiscences, n.d., 78). Marx'ın yazılarında fark edilebilecek olan her şeye baştan başlamaların ve sürekli gözden geçirmelerin ve en kilit öğeleri düzenlerken kullanılan konumlanma noktasında yapılan değişikliklerin altında bu yatmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Sistematik Diyalektik ancak Marx'ın değişken sunuş stratejilerini sadece tek bir sunuş

stratejisine indirgemeye yönelik –bu sunuş stratejisi *Kapital*'in birinci cildinde kapitalist üretim tarzının sistemsel doğasını açımlamada en temel rolü oynasa da– yanlış yolda ilerleyen bir çaba olarak anlaşılabilir.

4

Şimdiye kadar Sistematik Diyalektik'e yönelttiğim eleştiriler onun Marx'ın sunuş yöntemi hakkında aslında ne söylemesi gerektiği üzerinde yoğunlaşmıştı. Üçüncü ve önceki ikisinden çok daha ciddi bir eleştiri olarak Sistematik Diyalektik'in Marx'ın diyalektik yöntemini onun birbirinin içine geçmiş çeşitli uğraklarından yalnızca birisiyle, sunuş uğrağıyla sınırlandırmasının yanlış olduğunu söylemek istiyorum. Bu ekoldeki düşünürler genellikle, *Kapital*'in birinci cildinde sanki Marx kapitalizme yönelik anlayışını "ortaya koymaktan" ziyade bu anlayışa orada "ulaşmaya çalışıyormuş" gibi ve Marx'ın *Kapital*'in yazımında benimsediği anlayışta sorunlu veya olağandışı veya özellikle diyalektik olan herhangi bir şey yokmuş gibi gösterirler. Benim görüşüme göre ise eğer Marx'ın kapitalizm anlayışı, bu anlayışa ulaşmak için kullandığı araştırma tarzı ve bu araştırmasının altında yatan düşünme biçimi halihazırda tam tamına diyalektiğe dayanmasaydı asla *Kapital* gibi bir kitabı kaleme alamazdı. Bu bizim diyalektik nosyonunu Marx'ın *Kapital*'in birinci cildinde bazı görüşlerini açımlamak için kullandığı kavramsal mantığın ötesine doğru genişletmemiz gerektiğini gösterir.* Bana göre diyalektiğin tüm biçimlerinde –Marx'ın veya diğer düşünürlerin diyalektiğinde– işaret edilen sorun şudur: değişim yani her türlü değişim ve etkileşim, yani her türlü etkileşim hakkında nasıl layıkıyla düşünülebilir? Bu soru elbette değişim ve etkileşimin dünyada olan bitenin büyük bir parçasını oluşturduğunu ve onu kaçırmanın, azımsamanın veya çarpıtmanın oldukça kolay

* Bundan sonraki bölüm bundan önceki bölümlerde ortaya koyulan Marx'ın yöntemine ilişkin yorumlamanın kısa bir özetini içerecek. Daha ayrıntılı açıklamalar için bundan önceki bölümlere bakınız.

olduğunu ve bunun da bizim anlayışımız hatta yaşamlarımız üzerinde ciddi sonuçlar doğurabileceğini varsaymak anlamına gelir. "Marx'ın diyalektik yöntemi" adı verilen şey, Marx'ın kendi araştırma nesnesini etkilemiş olan bu sorunu tam olarak kavramaya yönelik çabasıdır. Daha geniş bir ifadeyle diyalektik, kapitalizmdeki (ve daha geniş dünyadaki) değişim ve etkileşimleri kavrarken ve bunları açıklarken Marx'ın izlediği yoldur ve diyalektik, araştırma ve sergileme amacıyla Marx'ın bu gerçekliği zihninde manipüle etmek için yaptığı her şeyi içerir.

Marx'ın diyalektik yöntemini birbiriyle ilişkili ve aynı zamanda bu yöntemin uygulanmasının aşamalarını temsil eden şu altı farklı uğrağa ayırmak uygun olabilir: 1) Ontoloji: dünyanın, özellikle de değişim ve etkileşim açısından, gerçekte ne olduğu ile ilgilidir. 2) Epistemoloji: Marx'ın kendisini ilgilendiren değişim ve etkileşimin yeterli düzeyde bir açıklamasına ulaşmak amacıyla düşünme sürecini nasıl düzenlediğiyle meşgul olur. 3) Araştırma: Marx'ın bir önceki safhada yaptığı düşünsel manipülasyonlara dayanarak bilmek istediği şeyi öğrenmek için attığı somut adımları temsil eder. 4) Düşünsel yeniden inşa (veya zihinde netleştirme): Marx'ın araştırmasının sonuçlarını kendisi için bir araya getirip düzenlemek için yaptığı her şeyi içerir (*1844 Elyazmaları* ve *Grundrisse* örneğin yayımlanmak amacıyla yazılmamış çalışmalar olarak bu üzerinde az çalışılmış uğrağın örneklerini sunar). 5) Sergileme: bu uğrakta Marx diğer insanların nasıl düşündüğünü ve aynı zamanda neler bildiklerini gözeten stratejiler kullanmak suretiyle "olgulara" ilişkin diyalektik kavrayışını seçtiği kitleye açıklamaya ve onları söylediği şeylere ikna etmeye çalışır. 6) Praksis: bu uğrağa kadar erişilen netleştirmeye dayanarak Marx'ın aynı anda bu dünyada hem bilinçli eylemde bulunduğu, hem onu değiştirdiği ve sınadığı ve hem de ona dair kavrayışını derinleştirdiği uğraktır.

Elbette mesele bu altı uğrağın sırayla hepsine birden sadece bir kez uğramak değildir; Marx'ın yaptığı gibi bunların hepsini yeniden ve yeniden ziyaret etmektir çünkü diyalektik hakikatleri anlamaya ve açımlamaya ve bunlar üzerinden eylemde

bulunmaya yönelik her çaba Marx'ın düşüncesini diyalektik olarak düzenleme ve bizim de dahil olduğumuz karşılıklı bağımlı süreçleri daha ileri düzeyde ve daha derinlemesine araştırma becerisini arttırır. Bu bakımdan diyalektik üzerinde bir şeyler yazarken yalnızca bir uğrağa diğerleri aleyhine odaklanmamak konusunda dikkatli olunmalıdır. Sorun diyalektikteki uğraklardan birinin özel olarak vurgulanmasından değil, diğer uğrakların ihmal edilmesinden kaynaklanır (yani diyalektik düşünmeyenlerin çokça yaptığı bir hata olarak bütünün yerine onun yerini tutacağı sanılan parçayı almaktan kaynaklanır). Böyle yapıldığında uğrakların birbirileriyle karşılıklı bağlantılı oldukları düşünüldüğünde o vurgulanan uğrağı bile düzgün bir şekilde anlamak imkânsızlaşır.

Sistematik Diyalektik'te olduğu gibi benim diyalektiği açıklamaya yönelik çabalarım bir uğrağa yani epistemolojiye özel bir önem vermiştir fakat bunu yaparken ben bu uğrağı her zaman diğer uğraklarla birlikte incelemeye çalışmışımdır. Epistemolojiyi seçmemin sebebi onun diğer uğrakları kavramada ve uygulamada yardımcı olacağına dair kanaatimden kaynaklanıyor. Epistemoloji aynı zamanda Marx'ın yönteminin bütününü açıklamak için de ideal bir başlangıç noktası teşkil ediyor çünkü bu uğraktan başlamak diğerleriyle başlamaktan çok daha az varsayım gerektiriyor. Elbette böyle bir yazı Marx'ın epistemolojisine dair yorumlarımı sunmak için uygun bir yer değil fakat yine de Sistematik Diyalektik'e yönelik temel itirazlarımın teorik temellerini göstermek amacıyla bu konuya ilişkin fikirlerimin kabaca özetlemek istiyorum.

Marx'ın epistemolojisinin merkezinde soyutlama süreci, yani Marx'ın dünyadaki bazı özellikleri mercek altına alırken geri kalanları geçici olarak incelemenin dışında tuttuğu zihinsel etkinlik yer almaktadır. Doğayı (ve böylelikle de toplumu) bölümlere ayıran birimler oldukları gibi verili olsalardı yani her biri kendisini diğerlerinden ayıran açık ve net sınırlara sahip tikellikler olarak varolsalardı soyutlama süreci Marx'ın yönteminde bu kadar kilit bir rol oynamayacaktı. Hegel'den devraldığı ve Hegel üzerine olan tüm tartışmalarında hiçbir zaman eleştirmediği iç-

sel ilişkiler felsefesine dayanarak akıl yürüten Marx tüm gerçekliği, görünümleri düşünsel olarak çeşitli biçimlerde böylelikle de farklı parçaların çokluğu halinde birleştirilebilecek içsel ilişkili bir bütün olarak görür. Kuşkusuz, her ne kadar parçalar arasında çizilen sınırlar belirli bir dereceye kadar dünyadaki mevcut farklılıklara ve benzerliklere dayansa da soyutlayanın amaçları, ihtiyaçları ve çıkarları bu sınırları çizerken yapılan tercihler üzerinde aynı derecede önemlidir.

Mutlak sınırların olmadığı bir dünyada soyutlama süreci düşünme sürecinin başlatılmasında vazgeçilmez bir ilk adımdır. Bizler sadece parçalar içinde ve şu veya bu türdeki parçalar üzerinde düşünebiliriz. Bu bakımdan, Marx'a göre herkes soyutlar ve soyutlamanın "düzgün" bir şekilde –yani içinde yaşadığımız kültüre uyum sağlamamızı sağlayacak şekilde– nasıl yapılacağı soyutlama sürecinde ve özellikle de konuşmayı öğrenme sürecinde öğrenilir.

Ne var ki, soyutlama yapmayı öğrendikten sonra pek çok insan soyutlamaların sonucunda elde edilen ve artık dile yerleşmiş aslında kültürel belirlenimli düşünme birimlerini sanki gerçek dünyadaki mutlak ayrımların bir yansıması olarak görür. Marx ise böyle yapmaz. Soyutlama sürecinin kendi düşünüş tarzında oynadığı rolün farkında olmak suretiyle Marx soyutlamaya başvururken daha esnek olma şansına sahiptir. Marx'ın çizdiği sınırlar, çoğu insanın kullandığı kavramların aktardığı süreç ve karşılıklı bağıntılardan genellikle çok daha fazlasını içermesi bakımından çoğunluğun kullandığı sınırlardan hep farklı olmuştur. Bununla birlikte Marx bu sınırları daha önce dışarıda bırakılanlardan bazılarını içerecek, daha önce içeride olanlardan bazılarını da dışarıda bırakacak şekilde sık sık değişikliğe uğratır.

5

Marx'ın soyutlama süreciyle böyle bir dünya için çizdiği sınırlar üç türdedir: kapsam, genellik düzeyi ve konumlanma noktası. Bunların her birinin Sistematik Diyalektik için önemli

anlamları var. Marx'ın kapsam soyutlaması hem uzam hem de zaman içinde işler ve belirli bir birimin ait olduğu sistem içinde uzamsal olarak *nereye kadar* kadar genişletilebileceğinin ve zamansal olarak da bu birimin evrimindeki *ne kadar uzunluktaki* bir dönemin onun şimdi ne olduğunun bir parçası olarak alınacağının sınırlarını belirler. *Kapital*'in başında, Marx'ın metayı bir "soyut" (yani az sayıda belirlenimiyle) ve daha sonra da sermayeyi bir "somut" olarak (yani çok sayıdaki belirlenimiyle) görmesinin ve Sistematik Diyalektik'in doğru bir şekilde farkına vardığı gibi kullandığı kategorilerin, kurduğu kavramsal mantık içindeki rollerini vurgulamak amacıyla, tarihsel boyutlarını geçici olarak dışarıda bırakmasını mümkün kılan şey onun soyutlama sürecidir. Kullandığı ikinci tarz soyutlama olan genellik düzeyi soyutlamasıyla Marx insanların belirli bir zaman diliminde yaşıyor olmalarından kaynaklı niteliklerini, etkinliklerini ve ürünlerini ayrıştırıp bunlara odaklanır ve diğer zaman dilimlerinden kaynaklı özelliklerini de geçici olarak görmezden gelir. Burada sınır en genelden en biricik olana kadar uzanan bir ölçekteki genellik düzeyleri arasında çizilir. Herkes ve bizi etkileyen ve bizden etkilenen her şey insan olma durumuna özgü (yani son 100 bin ila 200 bin yıldır varlığını sürdüren), ya da sınıflı toplumlara özgü (yani son 5 bin ila 10 bin yıldır varlığını koruyan) ya da kapitalizme özgü (son 300 ila 500 yıldır varolan) ya da kapitalizmin bugünkü modern aşamasına özgü (son 20 ila 50 yıldır varolan) ve sadece buraya ve bu âna özgü bazı nitelikler barındırır.

Kapitalist üretim tarzının sistemsel karakteri üzerinde çalışmak için Marx'ın toplumu kapitalizmin genellik düzeyinde soyutlaması ve kapitalizme özgü olan şeyleri görmesine engel olabilecek diğer düzeylerden gelme nitelikleri dışarıda bırakması zorunluydu. Bu genellik düzeyine özel bir önem verirken, Sistematik Diyalektik haklı bir şekilde Marx'ın içinde yaşadığımız toplumu kapitalist toplumların ilki olarak sunmaya dönük çabalarının altını çizer ve bu kapitalist toplumun içerdiği birbirine bağlı koşullarını ve mekanizmalarını mercek altına almaya çalışır.

Marx'ın uyguladığı üçüncü soyutlama tarzı olarak konumlanma noktası soyutlaması, bir ilişkide, bu ilişkinin bileşenlerine konumlanılan belirli bir nokta veya bir yer oluştururarak, buradan bu ilişkinin diğer bileşenlerine bakma, onlar üzerinde düşünme ve onları sunmayı içerir. Bu konumlanma noktası bu ilişkinin belirli özelliklerini ve hareketlerini vurgularken, diğerlerini önemsemez ve hatta görmez bile. Bu arada bunların kapsam soyutlaması tarafından belirlenen bağlarının toplamı da tüm bir sistemi anlamlandırmaya yarayacak bir konumlanma noktası teşkil eder. Konumlanma noktası soyutlamasında sınırlar aynı şeye bakarken benimsenmesi mümkün farklı perspektifler arasında çizilir. Marx *Kapital*'in birinci cildine meta ile başlamak suretiyle hem kendisine hem de okuyucularına analiz edeceği karmaşık düzene bakmaya ve bu düzenin parçalarını birleştirmeye yarayan özel bir konumlanma noktası sağlamış olur. Bir bütün olarak bakıldığında da Sistematik Diyalektik'in bu konumlanma noktasından çıkarsanan kapitalizm analizini sunmakla iyi bir iş başardığını söyleyebiliriz.

Bu üç tür soyutlama tarzının hepsi de –kapsam, genellik düzeyi ve konumlanma noktası– birlikte ortaya çıkar ve bunların üçünün etkileşimi ile Marx'ın incelemeye, anlamaya ve aktarmaya koyulduğu dünya düzene sokulmuş olur. Öte yandan bu üç tarz soyutlama tarzının her biri hakkında yapılan tercihler değişebilir. Örneğin, Marx'ın kapsam soyutlamaları birbiriyle çok yakından ilişkili bir koşullar kümesi içindeki karşılıklı etkileri bu koşulların her birinin içine dahil edebilir. Bu uzamsal ilişkiler gelişimin veya büyük çaplı bir değişimin yokluğunda gösterildiğinde bu koşulların belirli bir andaki karşılıklı bağımlı karakteri ve sistemin yine belirli bir andaki mantığı göze çarpmış olur.

Öte yandan Marx analizinin bir parçası olan koşulları bunların gerçek tarihini ve gelecekte gerçekleşebilecek potansiyelini dahil edecek şekilde soyutlar. Burada, bunların oluş süreci, bunların geçmiş olabileceği safhalar ve önlerinde durmaktaymış gibi gözüken gelecek bu koşulların ne olduğunun asli görünüm-

leri olarak sunulur. Elbette burada asıl nokta gerçekliğin hem sistemsel hem de tarihsel olduğu ve Marx'ın bu özelliklerden birine daha iyi odaklanmak için diğerini büyük ölçüde ya da tamamen göz ardı ettiğidir. Bu bakımdan, Sistematik Diyalektik tarafından ön plana alınan soyutlamalar kapitalist sistemin nasıl çalıştığını kavramaya daha yatkınken en az Sistematik Diyalektik kadar ortodoks açıklamalarda ön plana alınan soyutlamalar bu sistemin nasıl geliştiği, hangi noktada kırılmaya uğrayabileceği, ne tür bir toplumun onun yerini alabileceği ve tüm bu süreçte bizim nasıl bir rol oynamış olduğumuzu ve halen nasıl bir rol oynayabileceğimizi analiz etmeye yatkındır.

Aynı şekilde Marx'ın genellik düzeyi soyutlaması, sadece genel olarak kapitalizme değil aynı zamanda sık sık sınıf toplumu veya modern kapitalizm ismini verdiğim düzeye ve hatta zaman zaman da en genel düzey olan insani durumun veya kendimizde ve durumumuzda biricik olanın genellik düzeyine odaklanabilir. Genel olarak kapitalizmi özgül kılan değerin üretimi ve başkalaşımı gibi dinamiklerle modern kapitalizme damgasını vuran sermayenin aldığı en güncel biçimler ve bunların sınıf mücadelesindeki etkileri gibi dinamikler arasındaki etkileşim *Kapital*'in ciltlerinde özel olarak önemli bir role sahiptir. Bu etkileşim aynı rolü bizim bugünkü durumumuzu tanımlayan belli başlı problemlerin ve bu problemleri çözmek için ortaya çıkabilecek tarihsel olarak özgül fırsatların yapılandırılmasında da oynar. Bu bakımdan, Marx'ın analizini Sistematik Diyalektik'in yaptığı gibi sadece genel olarak kapitalizm düzeyiyle veya "küreselleşme"ye kilitlenmiş bazı Marksist veya Marksist olmayan iktisatçıların yaptığı gibi sadece modern kapitalizm düzeyiyle sınırlamak dünyayı yalnızca anlamak değil aynı zamanda değiştirmek için bilmemiz gereken şeylerin tam yarısının göz ardı edilmesi anlamına gelecektir.

Konumlanma noktası soyutlaması söz konusu olduğunda da Marx, yönteminin farklı uğraklarında görmek, kavramak, sunmak veya yapmak istediği şeylere uygun olacak şekilde farklı konumlanma noktalarını benimseyerek örnek teşkil edebilecek

bir esneklik sergiler. Sistematik Diyalektik de aynı şekilde kendisini, *Kapital*'in birinci cildinde bir başlangıç noktası teşkil eden metanın konumlanma noktasıyla sınırlamayıp kapitalist sistemin birbirine bağlı bileşenlerden oluşmuş karakterini sunmak üzere Marx'ın yaptığı gibi konumlanma noktaları olarak birbirinden farklı ekonomik kategorileri kullanır. Ne var ki Marx'ın değerin özü olarak düşündüğü bir etkinlik olarak emeğe yani yabancılaşmış emeğe aynı değer verilmemiştir. Böyle olunca da Sistematik Diyalektik tarafından özel bir önem atfedilen kapitalist pazar ilişkilerinin kökenleri hiçbir zaman açıkça masaya yatırılamamıştır. Amerikan oyun yazarı Amiri Baraka'nın sözleriyle "Avlanmak, duvarda asılı hayvan başlarından ibaret değildir" (Baraka, 1966, 73). Birer araştırma nesnesi olarak ürünler asla bu ürünlerin oluşumunu sağlayan etkinliklerin yerini alamaz. Yani, içinde yaşadığımız toplumun karakterini kapitalist kılmada büyük ölçüde rol oynayan yabancılaşma ve sömürü gibi birbiriyle çakışan süreçler bunların sonuçlarını birer konumlanma noktası olarak aldığımızda düzgün bir şekilde kavranamazlar, anlaşılamazlar.

Aynı şekilde herhangi bir sonucu (bir şeyin sonucu olmayan ne vardır ki zaten') onun kökenlerindeki bazı konumlanma noktalarından görmekle öğrenilebilecek şeyleri göz ardı ederek tam anlamıyla anlamak mümkün değildir. Örneğin Sistematik Diyalektik'e göre Marx'ın *Kapital*'de değerin başkalaşımına dair ayrıntılı izahatı bize sermayenin "hayat hikâyesini" sağlar; fakat bu bahsedilen değer yabancılaşmış emeğin yani insanların insani güçlerinden bazılarını ürettikleri ürünlerde kaybettikleri emeğin bir ürünü veya sonucudur. Bu ışık altından (yani bu konumlanma noktasından) bakıldığında değerin başkalaşması sadece sermayenin değil aynı zamanda emeğin, ekonominin akışı içinde işçilerden koparılmış yaşam gücünün aldığı mistikleştirilmiş biçimlerin de hikâyesidir.

Marx'ın kapitalizm dışında kullandığı kökleri tarihte olan veya başka genellik düzeylerine dahil olan ilkel birikim, üretici güçlerle ile üretim ilişkileri arasındaki ilişkiler, komünizmde insani potansiyelin kendini göstermesi gibi diğer önemli konum-

lanma noktaları da vardır. Öte yandan Sistematik Diyalektik sermaye mantığına odaklı tek yönlü bakışıyla bunları yok sayar. Halbuki, Marx'ın kavrayıp da Sistematik Diyalektik'in kavrayamadığı geçmişe, geleceğe ve bizi geçmişten geleceğe taşıyan çözülmeye yüz tutmuş çelişkilere açılan kapı buradadır. Farklı genellik düzeylerinde konumlu ve daha şimdiden içinde yaşadığımız toplumu parçalayan ve şimdiki toplum düzenini neyin takip edeceği hakkında zengin bir ipucu kaynağı olan çelişkileri farklı uzamsal ve zamansal konumlanma noktalarından analiz etmediği sürece Sistematik Diyalektik'in yaptığı kapitalizm analizi bize aynı çelişkilerin biraz daha fazlasını sunmakla sınırlı olacaktır ancak. Marx'ın göz önüne serdiği, tarihteki belirlenimin türü ve derecesi ile ilgilenmeyen Sistematik Diyalektik'in ekonomi politiğin kategorileri arasında tespit ettiği zorunluluk Sistematik Diyalektik toplumu nasıl bulduysa onu olduğu gibi görecektir. Bu yaklaşımın mantıksal zorunluluğu, başta istenilen şey bu olsun veya olmasın, tarihsel olarak kapalı bir döngü gibi işler. Sistematik Diyalektik'in sağladığı kavramsal mantığın sınırları içinde kapitalizmin bir gün gelip de nasıl değişeceğini veya onu değiştirmek için ne yapılması gerektiğini hatta bunu yapmak için kiminle birlikte davranılması gerektiğini görmek iyice zorlaşır.

6

Sonuç: Marx *Kapital*'de sadece kapitalizmin nasıl çalıştığını göstermekle yetinmemiş aynı zamanda onun neden geçici bir üretim tarzı olduğunu, arkasından ne türde bir toplumun gelebileceğini ve böylesine büyük çaplı bir değişimin nasıl ortaya çıkabileceğini göstermiştir. Bunların her biri de onun kapitalizmin nasıl çalıştığına dair diyalektik analizinde içerilmiştir. Marx'ın aynı anda bir bilim adamı, eleştirmen, düşbaz ve devrimci gibi niteliklerin biricik bileşimi olduğu söylenebilir. Bu bakımdan sunduğu tüm teorik çalışmalarda bu niteliklerin birbirlerini nasıl beslediğini kavramak önemlidir. Bu açıdan bakıldığında Sistematik Diyalektik'in Marksizmi bir bilime, yani Marx'ın başlıca çalışması *Kapital*'de kapitalist üretim tarzına

ilişkin anlayışını sunduğu biçimiyle bilime indirgeme çabası olarak görülebilir. Ne var ki, onun düşüncesindeki eleştirel, düşsel ve devrimci boyutlar görülmeden, daha önce de söylediğim gibi bu bilim bile layıkıyla anlaşılamaz. Öte yandan *Kapital*'in büyük ölçüde belirli bir kavramsal mantık etrafında organize edildiği de doğrudur. O zaman en son olarak şunu söyleyebilirim ki Sistematik Diyalektik'in alanımıza yaptığı son derece önemli katkının bu ekolü eleştirenler tarafından teslim edilmemesinin ve bu katkıdan yeterince istifade edilememesinin nedeni bu akımın temsilcilerinin (bu ekolün önde gelenlerinden Tony Smith bundan kısmsen muaf olmak üzere), bu kavramsal mantığın Marx'ın diyalektik yönteminde oynadığı rolü abartması ve bunu yaparken de bu yöntemi sergileme uğrağıyla ve Marx'ın sergilemesini yaparken başvurduğu pek çok kapsam, genellik düzeyi ve konumlanma noktası soyutlamalarından pek azıyla sınırlamasıdır.

KAYNAKÇA

Acton, H. B. 1962. *The Illusion of the Epoch*. London: Cohen ve West.

Albritton, Robert. 1999. *Dialectics and Deconstruction in Political Economy*. New York: St. Martin's Press.

Allen, John. 1983. "In Search of Method: Hegel, Marx and Realism". *Radical Philosophy (no. 35)*. Canterbury, England.

Althusser, Louis. 1965. *Pour Marx*. Paris: Maspero.

Althusser, Louis. 1966. "L'Objet du *Capital*." *Lire le Capital*, vol. II. Edited by the author. Paris: Maspero.

Anderson, Kevin. 1995. *Lenin, Hegel and Western Marxism*. Chicago: University of Illinois Press.

Arthur, Christopher. 1998. "Systematic Dialectic". *Science and Society*, vol. 62, no. 3. New York.

Avineri, Shlomo. 1968. *The Social and Political Thought of Karl Marx*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Ayer, A. J. 1964. *The Concept of a Person*. London: Macmillan.

Baraka, Amiri. 1966. *Home Social Essays*. New York: William Morrow.

Baran, Paul, ve Paul Sweezy. 1966. *Monopoly Capital*. New York: Monthly Review Press.

Bardham, Pranab. 1984. *The Political Economy of Development in India*. Oxford: Oxford University Press.

Beamish, Rob. 1992. *Marx, Method and the Division of Labor*. Urbana, Illinois: University of Illinois Press.

Berlin, Isaiah. 1960. *Karl Marx*. London: Oxford University Press.

Bernstein, Edward. 1909. *Evolutionary Socialism*. Translated by Edith Harvey. London: Independent Labour Party.

Bhaskar, Roy. 1993. *Dialectics*. London: Verso.

Bhaskar, Roy. 1997. *A Realist Theory of Science*. London: Verso.

Bix, Herbert. 2000. *Hirohito and the Making of Modern Japan*. New York: Harper Collins.

Bologh, Roslyn. 1979. *Dialectical Phenomenology: Marx's Method*. Boston: Routledge and Kegan Paul.

Bradley, F. H. 1920. *Appearance and Reality*. London: George Allen and Unwin Ltd.

Brecht, Bertolt. 1968. *Me-ti livres des retournement*. Translated by Bernard Lortholary. Paris: l'Arche.

Brenner, Robert. 1977. "The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism." *New Left Review* (no. 104). London.

Calder, Kent E. 1989. "Elites in an Equalizing Role." *Comparative Politics*. (July). New York.

Carew-Hunt, R. N. 1963. *The Theory and Practice of Communism*. London: Penguin.

Cole, G. D. H. 1966. *The Meaning of Marxism*. Ann Arbor: Michigan University Press.

Coleman, James. 1968. "The Methodological Study of Change." *Methods in Sociological Research*. Edited by Hubert and Ann Blalock. New York: McGraw Hill.

Daily Yomuiri. 1994. (Dec. 5). Tokyo.

Dietzgen, Joseph. 1928. *The Positive Outcome of Philosophy*. Translated by W. W. Craik. Chicago: Charles H. Kerr.

Dunayevskaya, Raya. 1982. *Philosophy and Revolution*. Atlantic Highlands, New Jersey: Humanities Press.

Dussell, Enrique. 1990. *El Ultimo Marx (1863-1882) y la Liberacion Latinamericana*. Mexico City: Siglo Veintiuno Editores.

Ehrenberg, John. 1992. *The Dictatorship of the Proletariat*. New York: Routledge.

Engels, Fredrick. 1934. *Herr Eugen Duhring's Revolution in Science* [Anti-Duhring]. Translated by Emile Burns. London: Lawrence and Wishart.

Engels, Fredrick. 1954. *The Dialectics of Nature*. Translated by Clement Dutt. Moscow: Progress Publishers.

Feuerbach, Ludwig. 1959. *Samtliche Werke*, vol. II. Edited by Von Wilhelm Bolin and Friedrich Jodl. Stuttgart: Fromann.

Gilbert, Alan. 1981. *Marx's Politics*. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press.

Goldmann, Lucien. 1958. *Recherches dialectique*. Paris: Gallimard.

Gollobin, Ira. 1986. *Dialectical Materialism: its Laws, Categories and Practice*. New York: Petras Press.

Gould, Carol. 1980. *Marx's Social Ontology*. Cambridge, Mass.: M.I.T. Press.

Gramsci, Antonio. 197l. *Selections from Prison Notebooks*. Edited and translated by Quentin Hoare and Geoffrey Nowell Smith. New York: International Publishers.

Hampshire, Stuart. 1959. *Thought and Action*. London: Chatto and Windus.

Hartsock, Nancy. 1998. "Marxist Feminist Dialectics for the Next Century." *Science and Society*, vol. 62, no. 3. New York.

Harvey, David. 1996. *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Oxford: Blackwell.

Hayes, Louis D. 1992. *Introduction to Japanese Politics*. New York: Paragon House.

Hegel, G. W. F. 1927. *Samtliche Werke*, vol. III. Edited by Karl Rosenkranz. Stuttgart: Fromann.

Hegel, G. W. F. 1964. *The Phenomenology of Mind*. Translated by J. B. Baillie. London: George Allen and Unwin.

Hegel, G. W. F. 1965. *The Logic of Hegel*. Translated by William Wallace. Oxford: Oxford University Press.

Hegel, G. W. F. 1966. *Hegel: Texts and Commentary*. Edited and translated by Walter Kaufman. Garden City, New York: Anchor Press.

Hirsch, Max. 1901. *Democracy versus Socialism*. London: Macmillan.

Hook Sidney. 1933. *Towards the Understanding of Karl Marx*. New York: John Day.

Hook, Sidney. 1955. *Marx and the Marxists*. Princeton: Van Nostrand.

Hook, Sidney. 1963. *From Hegel to Marx*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Horvath, Ronald J., and Kenneth D. Gibson. 1984. "Abstraction in Marx's Method." *Antipode* (no. 16). Oxford, England.

Hume, David. 1955. *Enquiry Concerning Human Understanding*. Indianapolis: Bobbs-Merrill.

İlyenkov, E. V. 1982. *The Dialectics of the Abstract and the Concrete in Marx's "Capital"*. Translated by S. Syrovatkin. Moscow: Progress Publishers.

Israel, Joachim. 1979. *The Language of Dialectics and the Dialectics of Language*. New York: Humanities Press.

James, C. L. R. 1992. *The C.L.R. James Reader*. Edited by Anna Grimshaw. Oxford: Basil Blackwell.

James, William. 1965. *The Will to Believe and Other Essays in Popular Philosophy*. New York: Dover Publications.

James, William. 1978. *The Works of William James*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Jameson, Frederick. 1971. *Marxism and Form*. Princeton: Princeton University Press.

Japan Press Weekly. 1999. (June 12). Tokyo.

Jessop, Bob. 1982. *The Capitalist State*. New York: New York University Press.

Kamenka, Eugene. 1962. *The Ethical Foundations of Marxism*. London: Routledge and Kegan Paul.

Kaplan, David and Alec Dubro. 1986. *Yakuza: the Explosive Account of Japan's Criminal Underworld*. Reading, Mass.: Addison-Wesley.

Kautsky, Karl. 1988. *The Materialist Conception of History*. Translated by Raymond Meyer. New Haven: Yale University Press.

Korsch, Karl. 1970. *Marxism and Philosophy*. Translated by Fred Halliday. New York: Monthly Review Press.

Kuhn, Thomas. 1962. *The Structure of Scientific Revolution*. Chicago: University of Chicago Press.

Lebowitz, Michael A. 1992. *Beyond Capital: Marx's Political Economy of the Working Class*. New York: St. Martin's Press.

Lefebvre, Henri. 1947. *Logique formelle, logique dialectique*. Paris: Editions Sociales.

Leibniz, G. W. 1952. *Monadologie*. Paris: E. Belin.

Leibniz, G. W. 1966. *Nouveaux essais sur l'entendement humain*. Paris: Garnier-Flemmarion.

Lenin, V. I. 1952. *Materialism and Empirio-Criticism*. Moscow: Foreign Languages Publishing House.

Lenin, V. I. 1961. *Collected Works*, vol. XXXVIII.[Philosophical Notebooks]. Moscow: Progress Publishers.

Levy, Hyman A. 1938. *Philosophy for a Modern Man*. London: Victor Gollancz.

Lewin, Richard and Richard Lewontin. 1985. *The Dialectical Biologist*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Livant, Bill. 1998. Various. *Science and Society*, vol. 62, no. 3. New York.

Löwi, Michael. 1973. *Dialectique et revolution*. Paris: Anthropos.

Lukács, George. 1971. *History and Class Consciousness*. Translated by Rodney Livingstone. Cambridge, Mass.: M.I.T. Press.

Luxemburg, Rosa. 1966. *Reform and Revolution*. Translated by Integer. Columbo, Ceylon: Young Socialist Publications.

Mannheim, Karl. 1936. *Ideology and Utopia*. Translated by Louis Wirth and Edward Shils. New York: Harcourt, Brace and Company.

Mao Tse-Tung. 1968. *Four Essays on Philosophy*. Peking: Foreign Languages Press.

Marcuse, Herbert. 1965. "Repressive Tolerance." *A Critique of Pure Tolerance*. Edited by Robert W. Wolff, Barrington Moore, and Herbert Marcuse. Boston: Beacon Press.

Marcuse, Herbert. 1964. *Reason and Revolution*. Boston: Beacon.

Marquit, Erwin. 1982. "Contradictions in Dialectics and Formal Logic." *Dialectical Contradictions*. Edited by Erwin Marquit, Philip Moran and Willis H. Truitt. Minneapolis, Minnesota: Marxist Educational Press.

Marx, Karl. 1904. *A Contribution to the Critique of Political Economy*. Translated by N. I. Stone. Chicago: Charles H. Kerr.

Marx, Karl. 1910. *Theorien Über der Mehrwert*, vol. III. Edited by Karl Kautsky. Stuttgart: Dietz.

Marx, Karl. 1941. *Letters to Dr Kugelmann*. London: Lawrence and Wishart.

Marx, Karl. 1953. *Grundrisse der Kritik des Politischen Okonomie*. Berlin: Dietz.

Marx, Karl. 1957. *Capital*, vol. II. Moscow: Foreign Languages Publishing House.

Marx, Karl. 1958. *Capital*, vol. I. Translated by Samuel Moore and Edward Aveling. Moscow: Foreign Languages Publishing House.

Marx, Karl. 1959a. *Economic and Philosophical Manuscripts of 1844*. Translated by Martin Milligan. Moscow: Foreign Languages Publishing House.

Marx, Karl. 1959b. *Capital*, vol. III. Moscow: Foreign Languages Publishing House.

Marx, Karl. 1962. *Frühe Schriften*, vol. I. Stuttgart: Cotta.

Marx, Karl. 1963. *Theories of Surplus Value*, Part 1. Translated by Emile Burns. Moscow: Progress Publishers.

Marx, Karl. 1967. "Toward the Critique of Hegel's Philosophy of Law. Introduction." *Writings of the Young Marx on Philosophy and Science*. Edited and Translated by Lloyd D. Easton and Kurt H. Guddat. Garden City, New York: Anchor.

Marx, Karl. 1968. *Theories of Surplus Value*, Part 2. Translated by S. Ryazanskaya. Moscow: Progress Publishers.

Marx, Karl. 1970. *Critique of Hegel's Philosophy of Right*. Edited by Joseph O'Malley. Translated by Annette Jolin and Joseph O'Malley. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Marx, Karl. 1971. *Theories of Surplus Value*, Part 3. Translated by Jack Cohen and S. W. Ryazanskaya. Moscow: Progress Publishers.

Marx, Karl. 1973. *Grundrisse, Foundations of the Critique of Political Economy*. Translated by Martin Nicolaus. Harmondsworth, England: Penguin.

Marx, Karl. 1975. *Karl Marx: Texts on Method*. Translated and Edited by Terrell Carver. Oxford: Basil Blackwell.

Marx, Karl. n.d. *The Poverty of Philosophy*. Moscow: Foreign Languages Publishing House.

Marx Karl and Frederick Engels. 1932. *Gesamtausgabe*, vol. I:2. Edited by V. Adoratsky. Berlin: Dietz.

Marx, Karl, and Frederick Engels. 1949. *Briefwechsel*, vol. IX. Berlin: Dietz.

Marx, Karl, and Frederick Engels. 1961. i, vol. IV. Berlin: Dietz.

Marx, Karl, and Frederick Engels. 1965. *The Holy Family*, trans. R. Dixon. Moscow: Foreign Languages Publishing House.

Marx, Karl, and Fredrick Engels. 1941. *Selected Correspondence*. Translated by Dona Torr. London: Lawrence and Wishart.

Marx, Karl, and Fredrick Engels. 1945. *The Communist Manifesto*. Translated by Samuel Moore. Chicago: Charles H. Kerr.

Marx, Karl, and Fredrick Engels. 1950. *Briefwechsel*, vol. III. Berlin: Dietz.

Marx, Karl, and Fredrick Engels. 1951a. *Selected Works in Two Volumes*, vol. I. Moscow: Foreign Languages Publishing House.

Marx, Karl, and Fredrick Engels. 1951b. *Selected Works in Two Volumes*, vol. II. Moscow: Foreign Languages Publishing House.

Marx, Karl, and Fredrick Engels. 1952. *The Russian Menace to Europe*. Edited by Paul W. Blackstock and Bert F. Hoselitz. Glencoe, Illinois: The Free Press.

Marx, Karl, and Fredrick Engels. 1964. *The German Ideology*. Translated by S. Ryazanskaya. Moscow: Progress Publishers.

Marx, Karl, and Fredrick Engels. 1975. *Collected Works*, vol. 3. New York: International.

Marx, Karl, and Fredrick Engels. n.d. *On Colonialism*. Moscow: Foreign Languages Publishing House.

Mattick, Paul. 1969. *Marx and Keynes*. Boston: Porter Sargent.

McCormack, Gavan. 1996. *The Emptiness of Japanese Affluence*. Armonk, New York: M.E. Sharpe.

McCormack, Gavan. 2001. "Japan's Houdini." *New Left Review* (no. 7). London.

McLellan, David. 1969. *The Young Hegelians and Karl Marx*. London: Macmillan.

Meikle, Scott. 1985. *Essentialism in the Thought of Karl Marx*. London: Open Court.

Mepham, John. 1979. "The Theory of Ideology in Capital." *Issues in Marxist*

Philosophy, vol. 3. Edited by John Mepham and David-Hillel Ruben. Atlantic Highlands, New Jersey: Humanities Press.

Mészáros, István. 1986. *Philosophy, Ideology and Social Science*. New York: St. Martin's Press.

Meyer, Alfred G. *Marxism: The Unity of Theory and Practise*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Miliband, Ralph. 1969. *The State in Capitalist Society*. New York: Basic Books.

Miliband, Ralph. 1970. "The Capitalist State: Reply to Nicos Poulantzas." *New Left Review* (no. 59). London.

Miliband, Ralph. 1977. *Marxism and Politics*. Oxford: Oxford University Press.

Moore, G. E. 1903. *Principia Ethica*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Moseley, Fred. 1993. "Marx's Logical Method and the 'Transformation Problem'." *Marx's Method in "Capital"*. Edited by Fred Moseley. Atlantic Highlands, New Jersey: Humanities.

Murray, Patrick. 1988. *Marx's Theory of Scientific Knowledge*. Atlantic Highlands, New Jersey: Humanities.

New York Times Magazine. 1985 (Dec. 9). New York.

New York Times Magazine. 1995 (Nov. 5). New York.

Nimtz, August H. Jr. 2000. *Marx and Engels, Their Contribution to the Democratic Breakthrough*. Albany: SUNY Press.

Novak, Leszek. 1980. *The Structure of Idealization: Toward a Systemic Interpretation of the Marxian Idea of Science*. Dordrecht, Holland: D. Reidel Publishers.

Ollman, Bertell. 1968. "Marx's Use of 'Class'." *American Journal of Sociology*, vol. LXXIII (March). New York.

Ollman, Bertell. 1971 and 1976. *Alienation: Marx's Conception of Man in Capitalist Society*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Ollman, Bertell. 1979. *Social and Sexual Revolution*. Essays on Marx and Reich. Boston: South End Press.

Ollman, Bertell. 1993. *Dialectical Investigations*. New York: Routledge.

Ollman, Bertell. 2001. "What Is Political Science? What Should It Be?" *New Political Science*, vol. 22, no. 4. Oxford.

Pannekoek, Anton. 1948. *Lenin as Philosopher*. Translated by the author. London: Merlin.

Paolucci, Paul. 2000. "Questions of Method: Fundamental Problems Reading Dialectical Methodologies." *Critical Sociology*, vol. 26, no. 2. Eugene, Oregon.

Pareto, Vilfredo. 1902. *Les Systèmes socialistes*, vol. II. Paris: V. Girad and E. Brière.

Plamenatz, John. 1961. *German Marxism and Russian Communism*. London: Longmans.

Popitz, Heinrich. 1967. *Der Entfremdete Mensch*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Popper, Karl. 1962. *The Open Society and its Enemies*, vol. II. London: Routledge and Kegan Paul.

Poulantzas, Nicos. 1969. "The Problem of the Capitalist State." *New Left Review* (no. 58). London.

Poulantzas, Nicos. 1978. *State, Power, Socialism*. Translated by Patrick Camiller. London: Verso.

Rader, Melvin. 1979. *Marx's Interpretations of History*. Oxford: Oxford University Press.

Rees, John. 1998. *The Algebra of Revolution: the Dialectic and the Classical Marxist Tradition*. London: Routledge.

Resnick, Stephen A., and Richard D. Wolff. 1987. *Knowledge and Class: a Marxian Critique of Political Economy*. Chicago: University of Chicago Press.

Robinson, Joan. 1953. *On Re-reading Marx*. Cambridge, England: Students Bookshop Ltd.

Rubel, Maximilien. 1950. "La Russie dans l'oeuvre de Marx et Engels: leur correspondance avec Danielson". *La Revue socialiste* (April). Paris.

Rubel, Maximilien. 1957. "Fragments sociologiques dans les inedits de Marx". *Cahiers internationaux de sociologie*, vol. XXII. Paris.

Rubel, Maximilien. 1959. "les Premières lectures économiques de Karl Marx (II)". *Études de marxologie* (no. 2). Paris.

Rubel, Maximilien. 1981. *Rubel on Marx*. Edited by Joseph O'Malley and Keith Algozin. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Rubel, Maximilien. 1987. "Non-Market Socialism in the 20th Century." *Non-Market Socialism in the 19th and 20th Centuries*. Edited by Rubel and John Crump. London: Macmillan.

Sartre, John-Paul. 1963. *The Problem of Method*. Translated by Helen E. Barnes. London: Methuen.

Sartre, John-Paul. 1976. *Critique of Dialectical Reason*. Edited by Jonathan Rée. Translated by Alan Sheridan. London: Verso.

Sayer, Derek. 1983. *Marxist Method*. Atlantic Highlands, New Jersey: Harvester.

Sayer, Derek. 1987. *The Violence of Abstraction*. Oxford: Blackwell.

Sayers, Andrew. 1981. "Abstraction: a Realist Interpretation." *Radical Philosophy* (no. 28). Canterbury, England.

Sayers, Sean. 1985. *Reality and Reason: Dialectics and the Theory of Knowledge*. Oxford: Basil Blackwell.

Scibarra, Chris. 2000. *Total Freedom*. University Park Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.

Sekine, Tom. 1986. *The Dialectics of Capital*, vol. I. Tokyo: Yoshindo.

Sève, Lucien. 1988. *Science et dialectique de la nature*. Paris: La Dispute.

Sherman, Howard. 1995. *Reinventing Marxism*. Baltimore: John Hopkins University Press.

Smith, Tony. 1990. *The Logic of Marx's "Capital"*. Albany, New York: SUNY Press.

Sohn-Rethel, Alfred. 1978. *Intellectual and Manual Labor*. London: Macmillan.

Somit, Albert and Joseph Tanenhouse. 1964. *American Political Science: Profile of a Discipline*. New York: Atherton.

Sorel, George. 1956. *Réflexions sur la violence*. Paris: Marcel Rivière.

Spinoza, Benedict de. 1925. *Ethics*. Translated by A. Boyle. London: J. M. Dent and Sons.

Strawson, Peter. 1965. *Individuals*. London: Methuen.

Sweezy, Paul. 1964. *The Theory of Capitalist Development*. New York: Monthly Review Press.

Tabb, William. 1995. *The Post-War Japanese System*. Oxford: Oxford University Press.

Taylor, Charles. 1966. "Marxism and Empiricism". *British Analytical Philosophy*. Edited by Bernard Williams and Alan Montefiore. London: Routledge and Kegan Paul.

Thomas, Paul. 1994. *Alien Politics*. New York: Routledge.

Trotsky, Leon. 1986. *Trotsky's Notebooks, 1933-1935: Writings on Lenin, Dialectics and Evolutionism*. Translated by Philip Pomper. New York: Columbia University Press.

Van Wolferen, Karel. 1993. *The Enigma of Japanese Power*. Tokyo: Charles E. Tuttle.

Wallerstein, Immanuel. 1974. *The Modern World System*. London: Academic Press.

Whitehead, Alfred North. 1929. *Process and Reality*. London: Macmillan.

Whitehead, Alfred North. 1957. *The Concept of Nature*. Ann Arbor: University Of Michigan Press.

Williams, William Appleman. 1968. *The Great Evasion*. Chicago: Quadrangle.

Wright, Erik Olin. 1995. "Class Analysis and Historical Materialism." Tape of talk at the New York Marxist School (Feb. 23).

Zelený, Jindrich. 1980. *The Logic of Marx*. Translated by Terrell Carver. Oxford: Basil Blackwell.

DİZİN

A
Allen, John 23, 52, 246, 247
Althusser, Louis 101, 132, 232, 246
Arthur, Christopher 23, 229, 246
Ayer, A. J. 246

B
Balzac,Honore de 235
Baraka, Amiri 75, 243, 246
Baran, Paul 132, 246
Bernstein, Edward 195, 246
Bhaskar, Roy 23, 52, 53, 213, 214, 215, 217, 220, 221, 222, 223, 225, 226, 227, 246
Brenner, Robert 132, 246
Butler, Bishop 63

C
Cole, G. D. H 101, 246
Coleman, James 55, 247

D
Descartes, Rene 163
Dietzgen, Joseph 52, 247
Dunayevskaya, Raya 51, 247

E
Engels, Fredrick 14, 25, 37, 55, 63, 75, 76, 77, 80, 81, 83, 84, 85, 89, 106, 107, 109, 112, 114, 124, 137, 148, 157, 158, 161, 165, 168, 169, 176, 182, 186, 217, 247, 250, 251, 252

F
Faulkner, William 210
Feuerbach, Ludwig 247

G
Gibson, Kenneth 23, 52, 248
Goldmann, Lucien 21, 247
Gould, Carol 23, 101, 247
Gramsci, Antonio 146, 157, 171, 247

H
Hampshire, Stuart 247
Hegel, G. W. F 17, 21, 42, 45, 50, 63, 65, 118, 119, 157, 163, 195, 196, 212, 219, 229, 231, 238, 246, 247, 248, 249
Hirsch, Max 247
Hook, Sidney 247, 248
Horvath, Ronald J. 248
Hume, David 63, 248
Humpty, Dumpty 34

I
İlyenkov, E. V. 52, 248

J
James, C. L. R. 18, 45, 55, 158, 196, 247, 248
James, William

K
Kamenka, Eugene 248
Kaplan, David 248
Kautsky, Karl 133, 248, 249
Kissinger, Henry 158
Korsch, Karl 133, 157, 248
Kosik, Karel 21, 164
Kugelmann, L. 249

L
Lafargue, Paul 182, 235
Lavoisier, Antoine-Laurent 168, 169
Lefebvre, Henri 248
Leibniz, G. W. 17, 65, 248
Lenin, V. İ. 16, 246, 248, 251, 253
Levy, Hyman A. 248
Lukács, George 21, 45, 46, 51, 157, 167, 249
Luxemburg, Rosa 195, 249

M
Machiavelli, 158
Mannheim, Karl. 116, 249

Mao Tse-Tung 249
Marcuse, Herbert 21, 132, 196, 249
Marx, Karl 11-25, 30-49, 50, 51, 52, 53, 55, 56,-117, 119, 121-130, 132-188, 193-197, 199-212, 216-219, 221-227, 229- 253
Mattick, Pau 23, 132, 250
McCormack, Gavan 250
McLellan, David 250
Meikle, Scott 51, 250
Mepham, John 132, 250, 251
Miliband, Ralph 131, 158, 179, 251
Moore, G. E. 63, 249, 250, 251
Moseley, Fred 23, 251
Murray, Patrick 23, 251

N
Novak, Leszek 251

P
Palmerston, Lord 100
Pannekoek, Anton 251
Pareto, Vilfredo 20, 21, 235, 251
Plamenatz, John 251
Popitz, Heinrich 252
Popper, Karl 45, 252
Poulantzas, Nicos 131, 158, 251, 252
Priestly, Joseph 168

R
Rader, Melvin 65, 252
Rees, John 23, 252
Resnick, Stephen A. 23, 252
Ricardo 45, 75, 119
Robinson, Joan 45, 252
Rubel, Maximilien 174, 196, 252

S
Sartre, John-Paul 21, 132, 252
Sayer, Derek 23, 252
Sayers, Andrew 23, 52, 252
Scheele, Carl 168
Scibarra, Chris 252
Sekine, Tom 23, 229, 231, 252
Smith, Tony 23, 95, 96, 229, 245, 247, 253
Sohn-Rethel, Alfred 52, 253
Sorel, George 45, 253
Spinoza, Benedict de 17, 65, 253
Sweezy, Paul 23, 52, 132, 184, 246, 253

T
Tabb, William 253
Taylor, Charles 253

V
Van Wolferen, Karel 253

W
Wallerstein, Immanuel 132, 253
Weber, Max 52
Whitehead, Alfred North 42, 253